मोहरिते सच्चवयणस्स पलिमंथू (ठाणंगसुत्त, ५२९)

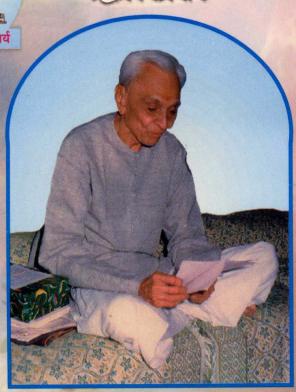
अनुसंधान

प्राकृतभाषा अने जैनसाहित्य विषयक संपादन, संशोधन, माहिती वगेरेनी पत्रिका

हरिवल्लभ भायाणी

श्री हेमचन्द्राचार्य

संपादक विजयशीलचन्द्रसूरि

किलकालसर्वज्ञ श्रीहेमचन्द्राचार्य नवम जन्मशताब्दी स्मृति संस्कार शिक्षणनिधि

अहमदाबाद

मोहरिते सच्चवयणस्स पिलमंथू (ठाणंगसुत्त, ५२९) 'मुखरता सत्यवचननी विघातक छे'

अनुसंधान

प्राकृतभाषा अने जैनसाहित्य विषयक संपादन, संशोधन, माहिती वगेरेनी पत्रिका

१८

हरिवल्लभ भायाणी स्मृति विशेषांक

संपादक **विजयशीलचन्द्रसूरि**

किलकालसर्वज्ञ श्रीहेमचन्द्राचार्य नवम जन्मशताब्दी स्मृति संस्कार शिक्षणनिधि अहमदाबाद

२००१

अनुसंधान १८

संपादक: विजयशीलचन्द्रसूरि

प्रकाशक: कलिकालसर्वज्ञ श्रीहेमचन्द्राचार्यं नवम

जन्मशताब्दी स्मृति संस्कार शिक्षणनिधि,

अहमदाबाद

संपर्क तथा प्राप्तिस्थान:

पं. दलसुख मालविणया प्राकृत ग्रन्थ परिषद् (Prakrit Text Society)

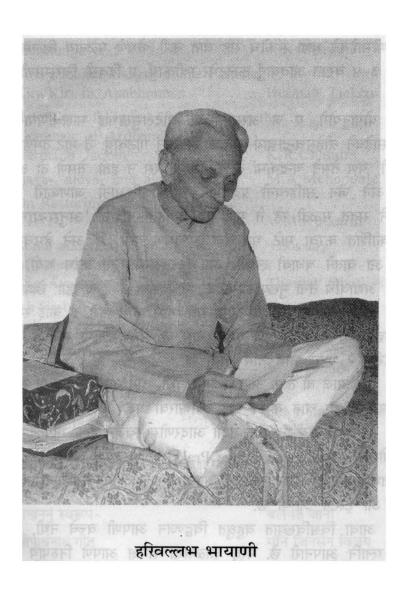
C/o. आ. श्रीविजयनेमिसूरि जैन स्वाध्याय मन्दिर १२, भगतबाग, जैननगर, नवा शारदामंदिर रोड, आणंदजी कल्याणजी पेढीनी बाजुमां, अमदावाद-३८००७

किंमत: रू. १००-००

प्राप्तिस्थान : सरस्वती पुस्तक भंडार ११२, हाथीखाना, रतनपोल, अमदावाद-३८०००१

मुद्रक:

क्रिश्ना ग्राफिक्स, क्रिरीट हरजीभाई पटेल ९६६, नारणपुरा जूना गाम, अमदावाद-३८००१३ (फोन: ७४९४३९३)

निवेदन

ई.१९९३नुं ए वर्ष. मने 'अपभ्रंश'नो परिचय पामवानी जिज्ञासा जागी. श्रीभायाणीसाहेबने घणा संकोच सह वात करी. तेमणे पळनाय विलम्ब विना सप्ताहमां ३-४ वखत आववानुं ऊलटभेर स्वीकार्युं. ए दिवसो चिरस्मरणीय बनी गया.

योगानुयोगे, ए ज अरसामां पं. श्रीदलसुखभाई मालविणयाने तथा भायाणीसाहेबने श्रीहेमचन्द्राचार्य-चन्द्रक अर्पवानुं गोठवायुं. ते माटे तेमणे संमित तो आपी, पण तेमने चन्द्रकमां के समारोहमां रस न हतो. तेमणे तो आ मिषे प्राकृत अने जैन साहित्यनी प्रवर्तमान गित-विधिओनी जाणकारी व्यापक समुदायने सतत मळती रहे ते माटे एक माहिती-पित्रका 'अनुसन्धान' एवा नामे प्रकाशित करवा माटे भारपूर्वक भलामण करी. में अने हेमचन्द्राचार्य निधिए आ वातने वधावी लीधी. अने 'अनुसन्धान'नो प्रारंभ थयो.

अद्याविध तेना मुख्य सम्पादक, मार्गदर्शक तेओ ज रह्या. छेल्ला त्रणेक अंकोथी वारंवार कहेता के हवे आमां मारुं नाम कमी करो. हुं कांई संभाळतो नथी, पछी नाम न शोभे. पण एमना नामे जे अनेक लाभो मळे ते शा माटे जतां करीए ? एटले अमे नाम राख्युं ज.

पण आजे तो तेओ आपणी साथे नथी, अने अमारे तेमनो ज स्मरणांक करवो पडे छे, ए वात कमने पण स्वीकारवी पडे छे.

'हेमचन्द्राचार्य निधि'ना तेओ आदरणीय स्वजन हता, मार्गदर्शक हता. तेमणे पोताना 'Studies in Desya Prakrit', 'अपभ्रंश व्याकरण-अनुवाद' (हिंदी तथा गुजराती), 'छन्दोनुशासन-अनुवाद' इत्यादि अनेक ग्रंथोना प्रकाशननो अवसर आ ट्रस्टने आप्यो छे.

आवा विश्वविख्यात बहुश्रुत विद्वज्जन आपणी वच्चे नथी, ए वात अत्यंत ग्लानि आपनारी छे. परंतु काळसत्ता समक्ष आपणे निरुपाय छीए.

'अनुसन्धान'नी शोधयात्रा, विद्वज्जनो तथा मुनिवरोना सहयोगथी, आगळ चालु ज राखवानी तमन्ना छे. कदाच ए ज सद्गत भायाणीजीने समुचित स्मरणांजलि बनी रहेशे.

विजयशीलचन्द्रसूरि

अनुऋम

l.	The Gandhari Prakrit Version of			
	the Rhinoceros Sūtra	J.C. Wright	1	
2.	Merutunga and Vikrama	A.K.Warder	16	
3.	Two Peculiar Usages of the Particle Kira/Kiri in Apabhramsa	Herman Tieken	18	
4.	Retention of Medial Consonants in Grammar of Ardhamāgandhī by			
_	Hermann Jacobi	K.R.Chandra	23	
5.	ajaya-, ajeya- and ajayya'	M.A.Mehendale	27	
6.	On Restoring Corrupt Prakrit Verses	V.M.Kulkarni	31	
7.	Some addenda et Corrigenda to the 'Glossary of Selected words of Ernst leumann's			
	Die Āvaśyaka Erzälungen'	Thomas Oberlies	37	
8.	An Early Example of a Late Middle Indo-Aryan Post Position?	Paul Dundas	41	
9.	Hanumannāṭakam : Date and place of its Origin.	Vijay Pandya	46	
10.	The two rare icons of Parshwa Yaksha	Dr. Balaji Ganorka	r 55	
11.	अश्वधाटी काव्य	नीलांजना शाह	58	
१२.	जयवंतसूरिकृत सीमंधरिजन-चंद्राउला स्तवन	जयंत कोठारी	72	
१३.	मध्यकालीन गुजराती साहित्यना इतिहास–			
	लेखननुं स्वरूप-	बलवंत जानी	91	
१४.	श्रीपार्श्वनाथ गीत	मुनि जिनसेन विजय	102	
१५.	श्रीगौतमस्वामीनी सज्झाय	मुनि धर्मकोर्ति विजय	103	
१६.	सिद्धशिला	मधुसूदन ढांकी	104	
१७.	जयवंतसूरिकृत श्रीसीमंधरस्वामी लेख/पत्र	प्रद्युम्नसूरि	109	

१८.	श्रीसिद्धाचलतीर्थ-चैत्यपरिपाटी	कर्ता : मालशी नागजी,				
		सं.विजयशीलचन्द्रसूरि	117			
१९.	आचार्य हरिभद्र अने तेमनो					
	'योगदृष्टिसुमच्चय' ग्रंथ	नगीन जे. शाह	188			
२०.	टूंक नोंध	विजयशीलचन्द्रसूरि	194			
	(१) वाचक उमास्वातिनां बे पद्य		194			
	(२) श्रीहीरविजयसूरिजीना समाधि-स्थल विषे		195			
	(३) श्रीयशोविजय वाचकना पगलां		198			
	(४) एक अप्रकट मूर्तिलेख		199			
२१.	पत्रचर्चा (१) सारस्वतोल्लासकाव्यना कर्ता	जयंत कोठारी	200			
	(२) विहंगावलोकन	मुनि भुवनचन्द्र	202			
विभाग २ : अंजिल-लेखो						
२२.	नखिशख विद्यापुरुष	मुनि भुवनचन्द्र	206			
२३.	एमां बे वात छे	हसु याज्ञिक	208			
२४.	विरल विद्यापुरुष	कुमारपाल देसाई	224			
२५.	विद्यानो मोजभर्यो व्यासंग	जयंत कोठारी	229			
२६.	अगणित पंखीओना आश्रयरूप एक वडलो	जयंत कोठारी	237			
२७.	अनेक दुर्घटनाओमांथी सर्जायेली घटना		247			
२८.	वीसमी सदीना हेमचन्द्राचार्य	सुरेश दलाल	263			
२९.	हरिवल्लभ भायाणीनुं अवसान	संकलित	266			
३०.	श्री भायाणीसाहेबनी चिरविदाय	विजयशीलचन्द्रसूरि	270			
३१.	श्री जयंत कोठारीनी पण चिरविदाय	विजयशीलचन्द्रसूरि	271			
३२.	जयंत कोठारीना २ पत्रो		272			
33.	डो. ह.भायाणीनां प्रकाशित मुख्य पुस्तको (१९९३ पर्यंत)	संकलित	275			
₹४.	केटलीक रसप्रद माहिती	संकलित	276			

THE GANDHARI PRAKRIT VERSION OF THE RHINOCEROS SUTRA

J.C.WRIGHT*

The earliest South Asian manuscripts, dating from about the first century AD, have been preserved in eastern Afghanistan, thanks to a local practice of interring them in jars when well past their prime. The Early Buddhist Manuscripts Project of the British Library and University of Washington (Seattle) has undertaken the task of unrolling, reconstructing, and deciphering some of these congealed birch-bark scrolls in Kharoshti script and Gandhari Prakrit orthography. Following closely upon his preliminary description of the British Library collection in *Ancient Buddhist scrolls from Gandhāra* (Seattle and London, 1999), Richard Salomon has provided an edition together with excellent facsimile photographs, of one of the best preserved texts, a set of verses corresponding to *Khaggavisāṇasutta*, the 'Rhinoceros Sūtra' of Khuddakanikāya.¹

vides a catchword index of each and every verse, and the use of fibre-optic light to reveal a few obscured syllables, have made possible a painstaking reconstruction of this Gandhari 'Khargaviṣāṇa' text, relatively complete save for the disintegration of the third pāda of most verses (where textual variation is particularly prevalent). It differs strikingly from the Pali 1. Richard Salomon, A Gāndhāri version of the Rhinoceros Sūtra: British Library Kharoṣṭhī Fragment 5B. With a contribution by Andrew Glass. (Gandhāran Buddhist Texts, 1), Seattle and London, 2000. Mr. Glass has contributed an imprtant analysis of Kharoshti written forms. Studies of fragments corresponding to texts from Ekottarāgama, Dharmapada, Avadāna, and Abhidharma are currently being prepared by other participants in the project.

The survival of much of an Uddana, which for once pro-

in many of its readings. The readings tend to agree with Sanskrit versions where available, and they seem to pose no very serious threat to the authenticity of the Pali tradition in this respect.

On the other hand, the very different arrangement of the verses in the Gandhari text may be evidence of an early stage in the process of compilation.² An impression of homogeneity, and an objection to the reconstruction of an Urtext, at least in the present state of knowledge, have made Salomon disinclined to pursue this aspect of the matter. He writes (p.41) of the 'repetitive character of the poem as a whole, which develops over and over in different terms the same basic themes of the benefits of solitude and the necessity of choosing one's companions carefully'. One can, however, identify three different types of verse, which are unlikely to have originated in one burst of poetic inspiration:

(1) About a third of the verses are constructed with gerunds, after the manner of the notably anomalous distich Pa[li] 11-12 (=Suttanipāta 45-46), Ga[ndhari] 25-26:

abhibhuyya ... careyya;

(rājā va raṭṭhaṃ) pahāya ... eko care (khaggavisāṇakappo).

This is unique among the verses also in that the syntax explicitly relates the rhinoceros image to the verb care alone, and it has a respectably ancient pedigree as Dhammapada 328-329 ...eko care (mātaṅg' araññe va nāgo). The Dhp version is more cogent, for there the image of a retiring king in one pāda clarifies the image of the ousted leader of a herd of elephants in the

^{2. &#}x27;Whereas P[ali Khaggavisāṇa] is the outcome of a long tradition of standardization and canonization, G[andhari Khargaviṣāṇa] is a single early testimony of what would be, at best, an early stage in the same processes' (Salomon, p.48). Like Salomon (p.47), one would no longer entertain the thought that the deliberately repetitive Sanskrit version might reflect an early stage of development.

other; it has no bearing on the rhinoceros image.

- (2) About half of the verses are constructed with adjectival phrases (including participles, gerunds combined with adjectives, and adjectives plus *hutvā/bhavitvā*), where one may have to infer, from the analogy of the Dhp verses, that the rhinoceros image relates only to the verb *care* (and not, for example, to *saccavādī eko care* in Pa. 25, Ga. 10); or where one may gather, from the verse as a whole, that the rhinoceros is depicted as a ferocious and a peace-loving creature, equally comparable with the lion and the deer.
- (3) Half a dozen verses, including two that provide the text with a framework (Pa. 1 and 41; Ga. 1 and 39), contrive to relate the image clearly to *care* alone by avoiding any syntactic relationship between it and the first three pādas. Despite Norman, *The group of discourses*, 1992, 6, an elephant verse Pa. 19, Ga. 32 will belong here (since it has the same construction as the lion verse Pa. 38, Ga. 22): 'as an elephant (wanders) leaving the herds ... one should wander in the forest; one should go one's way alone like the rhinoceros'.

Salomon rightly urges the rendering 'Rhinoceros' for 'Khargaviṣāṇa', in preference to 'Rhinoceros Horn', so that the wording of the refrain eko care Khaggavisāṇakappo may basically convey a recommendation to go one's way unconcerned after the manner of the grazing rhinoceros. He is willing to concede a fundamentally punning intent, although this would obscure both the image of the solitary grazing rhinoceros and (if it occurs at all outside the imagination of later compilers and commentators) that of the uniqueness of the Indian rhinoceros's horn.

The rhetorical figure based on the ambiguity of the verb car- 'to go one's way' and 'to graze' is clear; and, wrong though the Niddesa's explanation may be, there was no need to make 3.'I prefer to solve, or perhaps avoid, the problem by declaring that ... the ambiguity is perhaps an intentional and creative one.' (p.13).

nonsense of it, as the later commentators appear to have done, by correlating 'like it' in the phrase 'go his way like it' with 'horn' rather than with 'rhinoceros' (Nidd II E^e 129):

yathā khaggassa nāma visāṇaṃ ekaṃ hoti adutiyaṃ, evaṃ eva so paccekabuddho takkappo tassadiso tappaṭibhāgo ... eko adutiyo muttabandhano sammā loke carati.

'As the rhinoceros has one single horn, so he, being individually enlightened, should go his way in life properly, like it, as one single individual rid-of-encumbrances'.

The syntax would readily confuse later commentators. It is an interesting attestation of the correlation of tat- in the posterior clause with the genitive khaggassa as the logical subject of the prior clause, for it is not obvious how the horn could share with the individual either the quality of lack of encumbrance or non-attachment. Nor does the Niddesa's explanation of -kalpa as 'like, having its qualities in a high degree'4 support the idea that the ascetic's 'loneness' is being compared with the horn's 'uniqueness'. The Niddesa can be attempting to combine the text's rational meaning with its explanation of the word khaggavisāņa 'rhinoceros' as 'onehorned khagga', hence 'he should be minimally encumbered like the one-horned rhinoceros'. This agrees with the opening verses of both the Pali and the Gandhari, which proscribe, not the society of one companion, but that of a plurality of companions. Nevertheless, it is an error, for the verb care shows that the idea of solitary perambulation is paramount.

Niddesa's postulation of a neuter viṣāṇa is as implausible as its gloss 'one single horn'. Feminine viṣāṇā, possibly also viṣāṇākā (Whitney-Lanman, ad AV 6.44.3), was used to denote 'hartshorn' as a medicinal substance (AV 3.7.1), with explicit etymological reference to the fact that the antlers are

^{4.} yathā atilonam vuccati lonakappo....

regularly shed (AV 6.121.1). The word seems to have been distinct from cattle horn (svayaṃsrasta gośṛṅga in Kauś.), and at that stage would seem to lack any obvious reference to the number of horns. The comparison (in the verse Pa. 5, Ga. 5) of the rhinoceros-like solitary ascetic with a free-roaming deer is somewhat inapt (given the deer's gregarious nature), but could have been prompted by an inevitable association of the animal's name with viṣāṇā, since the image of a fleet-footed deer is specifically invoked in connection with hartshorn in AV 3.7.1(hariṇáṣya raghuṣyádo 'dhi sīrṣáṇi bheṣajám, sá ... viṣāṇayā ... anīnaṣat). Variations on the theme, comparisons with a single lion and a single elephant in subsequent verses, share the same defect, but lack the etymological pretext.

Such evidence as there is (Mayrhofer, EWA, I, 443f.) suggests that there was an indigenous word for 'rhinoceros', of which NPers. karg, kargadan (Steingass), karkadān (EWA), Greek kar[k]azōnos, Ga. khargaviṣ[ā]ṇa and Skt. kháḍga, kháḍgaviṣāṇa are all adaptations. This tends to imply that viṣāṇa was introduced into the animal's name by analogy with antler mythology; and Gandhari (with its voiced sibilants) would be the likely source of the Persian and Greek. The name would be on a par with mrganābhi (and Mh. Pkt. migapuccha: BSOAS, 62, 1999, 533f.), signifying either the musk-deer or musk itself.

It could be the verse Pa. 15 evam dutiyena saha ..., with the sentiment 'two is a crowd', that inspired the Niddesa's etymology based on 'visāṇam ekam adutiyam'. It occurs as Ga. 40, a final stanza that served to sum up the import of the 5. Read kar[g]azōnos for attested kartao'? On such evidence, Salomon's insistence on 'expected khagga' (p.77, etc.) in lieu of attested Ga. kharga needs to be modified. The PTS Dictionary cited the word as feminine khaggavisāṇā 'rhinoceros's horn': but there is no point in accepting the commentator's interpretation, while rejecting the imagined neuter visāṇa 'horn' on which they based it.

text as a whole (as Salomon observes, p.187). In the Pali, the verse has been appended instead to Pa. 14 (pabhassarāni ... duve), but there it would be intrusive, since Ga. 16-17 (Pa. 14 and 16) will have been placed together on the strength of their identical structure (disvā, eko care) and their inclusion of the basically synonymous words prabhasvara and citra.⁶ In that case, a naive arrangement of the material in Gandhari (two simple groupings: twice *diṣpā in Ga. 16-17; and thrice *sahāya- in 25-27) contrasts with a sophisticated arrangement in Pali, where a new juxtaposition of disvā ... duve with dutiyena saha ... pekkhamāno (Pa. 14-15) is used as a bridge linking the sahāya verses (11-13) with a new pair of kāmaguņesu verses (16-17):

Pa. 11-13	sahāya <i>pahāya</i>	Ga. 25-27
Pa. 14	disvā duve	Ga.16
Pa. 15	dutiyena saha pekkhamāno	Ga.40
Pa. 16	kāmaguņesu disvā	Ga.17
Pa. 17	kāmaguņesu disvā	(not in Ga.)

The appearance of Pa. 15 after 14 (so separating 13 sahāya-from 15 saha, and 14 pabhassarāni from 16 citrā) is surprising, but it is at least consistent with the introduction of the new item 17 after 16. The reason for connecting 14 with 16 (synonyms pabhassara and citra, reinforcing disvā) would seem to have been forgotten, just as 15, the basis of Niddesa's explanation of khaggavisāṇa, has lost its status as part of the text's framework.

^{6.} As catchword for Ga. 16 *dispa suvarṇaṣa ..., the Uddāna used the significant term prabhasvaraṇi; but for Ga. 17 kama hi citra ..., it probably had kama (Salomon, p.193f), in keeping with its more normal practice of using the first word or phrase of the verse. Ga. 25-27, the three sahāya- verses, are also identified by their openings. Salomon considers *dispa a plausible conjecture, in lieu of expected -ṣpa or -śpa, on the strength of a possible trace of such a spelling in Ga. 17c, but he admits that the evidence, a remnant on the edge of a fragment, is far from compelling.

The original pair, Pa.14 and 16, Ga. 16-17, with their observation (disvā) of clashing bangles and vain pleasures, and with eko care as the lesson to be drawn from them, are akin to the old Nidarśanā figure, notably Bhaṭṭi's avagamayann iva paśyataḥ (where the calming of the raging sea is conveying a moral lesson to onlookers). Pa. 15, Ga. 40, on the other hand, is somewhat different. No doubt its first word evaṃ has been utilized by the compilers, as Norman and Salomon suggest, to link this verse with what goes before, but that would not be its original function within the verse. From some quarrel that has been observed (evaṃ), but is not described, one inference is drawn in the first three pādas (evaṃ... mam' assa 'the same would happen to me'), and another in the fourth (eko care).

Besides, the participle pekkhamāno in Pa.15 is an interloper among the surrounding Pali gerunds. A tendency, common to both versions, to group certain gerundial constructions together may support the claim of the distich Pa. 11-12 to have had a seminal role in the evolution of the text. In Pa. 10-20, almost a dozen gerund-based verses cluster around the distich 11-12 and the disvā group Pa. 14-17. In the Gandhari, a group of five that includes the two *dispā verses is soon followed by a group of four that includes the distich Pa. 11-12. There is another interloper in Pa. 10-20. Pa. 19 is one of the half dozen verses that avoid any syntactic link with the three padas (vihare ... care: its gerund is incidental to the comparison nāgo va). The juxtaposition of Pa. 18-19 will reflect the fact that these verses correspond to Ga. 31-32, and were already paired at an earlier stage of compilation. Otherwise the three syntactic types are fairly randomly distributed in both texts.

Salomon observes a 'pattern of interrelationship and influence' (p.17f.) between the Gandhari text, the Dharmapada

and Sn. Atthakavagga. The reading in Ga. 20b (*jālam ... śaunto), as against Pa. 28b (jālam va bhetvā salil' ambucārī), has indeed probably been altered, possibly on the model of sakunto jālamutto va in Dhp 174c, as Salomon implies, p.149. The occurrence in Sn 971f. of phrases corresponding to the two variant readings of one verse, Ga. 28ab okșitacakhu yaşacari gramo gutimdriyo ... and Pa. 29ab okkhittacakkhū na ca pādalolo guttindriyo ..., implies that the Gandhari has inaccurately adapted Sn's gutto yatacāri gāme, in preference to the expression pādalolo. When it is a question of the arrangement of verses. however, the contiguity of two similar phrases in Dhp 331bc and Ga. 34f. contrasts with their arbitary dispersal in Pa. 8 and 40. The fact that Sn 774ab shares phrases with both Pa. 31 and 23, which are contiguous in Ga. 12-13, could similarly be an indication that the more original sequence is preserved in the Gandhari and in Atthakavagga.

Of a couple of items of vocabulary that Ga. alone shares with Dhp, one is the Uddāna keyword oharina for Ga. 19 (Salomon, pp. 37, 194). Judging by the catchwords in -ana that have been reconstructed for Ga. 2 and 9, this oharina would stand for the *ohāraṇa that is appropriate to the reading of Pa. 30, and not to that of Ga. 19. Salomon has shown that the copyist has in effect substituted ohāriṇaṃ, the initial word of the second pāda of Dhp 346. This procedure may have been encouraged by the Ga. readings: its first pāda begins with an apparently irrelevant ośaḍaita, but its second has ośiṇa.

The significant feature here is the dispersed occurrence in Pa. 10ab and 30ab of two versions of the one hemistich of Ga. 19ab and the Sanskritized *Mahāvastu*:

Pa. 10 oropayitvā gihivyañjanāni saṃsīṇapatto yathā kovidāro, chetvāna vīro gihibandhanāni eko care khaggavisāṇakappo.

- Pa. 30 ohārayitvā gihivyañjanāni saṃchinnapatto yathā pārichatto, kāsāyavattho abhinikkhamitvā eko care khaggavisāṇakappo.
- Ga. 19 ośadaita gihivimjanani ośinapatro yasa kovirado, ka[sa ... ...].
- Skt. 4 otārayitvā gṛhivyañjanāni saṃśīrṇapatro yathā pāripātro, kāṣāyavastro abhiniṣkramitvā eko care khaḍgaviṣāṇakalpo.

In Ga. ośiṇapatro, according to Salomon (p. 147f.), 'the scribe originally wrote a, or perhaps rather sa', but it is hard to agree, especially with the contention that the downward extension of the letter (a regular feature of pāda-initial syllables) is a secondary addition. From the facsimiles, one might rather infer that someone had heavily overwritten an original ośiṇapatro so as to read aśiṇapatro 'not devoid of leaves'. This (with *aśīṇa- or aśīrṇa-) would be an emendation of Pa. 30, following the Niddesa's forced explanation of its reading saṃchannapatto as 'leaf-covered'. The scribe's original graph ośiṇa-, which no doubt prompted the alliterative ośaḍaita, would intend *avaśīṇa- or avaśīrṇa in agreement with Pa. 10, where the Niddesa reads saṃchīnna-, understood as 'fallen'. The Pa. 10 variant readings saṃhinapatto (Cb: altered to saṃsīna-) and saṃbhinnapatto (Ba) have clearly a similar aim.

The Ga. text seems certain to be more original in having only one verse. The construction of Pa. 10 saṃchinna-... chetvāna and Pa. 30 saṃchanna-... pārichatto kāsāyavattho presupposes the correctness of the Niddesa readings; but the Pa. 10 version oropayitvā gihivyañjanāni ... chetvāna vīro gihibandhanāni is repetitious and (like its use of saṃchinna-)

unlikely to be original. There is no similar objection to Pa. 30 saṃchannapatto yatha pārichatto, providing one does not like Niddesa, try to explain it with *pattasaṃchādita 'leaf covered'. Here Norman (in The Group of discourses, II, PTS, 1992) opted for saṃchanna- as <*saṃsanna 'fallen' (Ec saṃchinna-). The coincidence with AV parṇaśadá 'leaf-fall' is indeed notable: the form paṇṇasaṭa in Pali prose shows a necessary defensive retroflexion (via *-saḍa). Construed also as equivalent to chanṇapatto 'with its leaves hidden from view' (referring to a pārichatta 'shady tree' out of season), it would constitute a clever play on the word chad- in combination with vyañjanāni 'manifestations'.

The poet has succeeded in contriving a pun on *sannapatra and channa/vyakta. This would lead to difficulty, when sad- developed into sad- (and sat-), and makes it likely that Pa. 10 is basically a drastic emendation using samchinna. It is doubtful whether Niddesa and Ga. 19 were right to identify the shady tree of Pa. 30 (pārichatta) with the kovidāra of Pa. 10. This specification was presumably added in order to support the reading samchinna- 'shorn', for the leaves of Bauhinia species have practical uses (G. Watt, The commercial products of India, London, 1908, 122), and these could lead to denudation.

In Pa. 10, Norman opted for saṃsīna- as < saṃśīrna 'fallen'. The form -sīna occurs, however, only in C^b (emending saṃhīna), in the Niddesa (Thai ed. sina for S^c sinna), and in Ga. in the alliteration ośaḍ- / ośī-. Its reading ośaḍaita may be derived from the attested word apaśātaya- 'despatch' AV, Pali sāṭe- 'dispel' (again an instance of defensive retroflexion). Since the gloss saṃśīrṇa 'fallen' in Skt. 4 shares the semantic artificiality of Niddesa's saṃchinna 'fallen', it seems probable that it is a back-formation from Prakrit sīṇa 'fallen' (whose existence is possibly confirmed by these Pa. and Ga. readings: cf. CDIAL, 12494, and EWA, II, 607). Association

of $o\acute{s}a\dot{q}aya$ - with $o\acute{s}\bar{\imath}na$ in Ga. would seem to be a sign of the collision of $\acute{s}at$ - 'cut off' with suppletive $\acute{s}ad$ - / $\acute{s}\bar{\imath}$ - 'fall' that is registered in Pāṇini.

A total of 40 verses seems to have been a common aim of the compilers. Salomon has shown (p.197f.), as best possible in the fragmentary state of the manuscript, that the Gandhari text indeed had 40. It could justify this with a 40-unit Uddāna which, on the evidence of *ohāraṇa as catchword for Ga. 19, reflects an older stratum than the text to which is appended. The Pali Apadāna, deemed to be a later compilation, has 42 by conflating the Gandhari reading of an initial title-verse with that of Sn. That Sn has 41 could be precisely due to its duplication of the saṃchanna verse, upsetting the neat total that has otherwise been achieved by including four verses that are not found in the Gandhari.

The Gandhari, on the other hand, reaches 40 owing to its duplications of Pa. 22 (Ga. 33 and 38) and 26 (Ga. 6 and 18), both of which seem rather clearly to be induced by accidents of graphic corruption; and by virtue of a more creative triplication of the title-verse (Ga. 1, 14 and 23). As Pa. 1, the verse combines a non-violence hemistich with a celibacy hemistich, so that there is an effective antithesis between kindness to all (sabbesu bhūtesu) and attachment to none (kuto sahāyam). In Ga. 1, the non-violence is repetitiously combined with benevolence (*metrena cittena hitānukampī) In Ga.14 and 23, religious instruction is enjoined along with the isolation, but that is neither logical nor really in the spirit of the text. Since 23c seems to have had *na icheya putram like Skt. 11, possibly 14c has rather *ñātim na icheya in 14c like Skt. 12. Salomon however, is unwilling (p. 41) to draw any such conclusions about duplication from the evidence, or

^{7.} Salomon (p.116f.) calls it 'title line', since the Gandhari copyist wrote it separately, as his reaction to the lack of an individual title.

(p. 46) even to admit graphic corruption as a factor.

The Sanskrit text converts the 'non-violence' title-verse into a complete framework, with Ga. 1 merged with 36ab (Pa. 39ab) and inflated into two verses, Skt. 2-3; and with Pa. 1cd (via Ga. 14cd *\tilde{n}\tilde{a}tim and 23cd *putram?) merged with Ga. 3ab and equally facilely reduplicated as its concluding verses, Skt. 11-12.8 The former pair are emboxed within verses which seem to emphasize the power of the animal (th\tilde{a}mabal\tilde{u}pa-panno, oh\tilde{a}rayitv\tilde{a}, sand\tilde{a}layitv\tilde{a}) as a metaphor for the power of asceticism. The prominence given to this complex notion, the antithesis of peaceful isolation, could be a symptom of its relative lateness. The material is more miscellaneously incorporated in Ga. and Pa. (Skt. 1 corresponding to Pa. 34, Ga. 11; and Skt. 4-5 corresponding to Pa. 30 + 28, Ga. 19-20).

Neither Senart nor Salomon has recognized that in Skt. 5 the words śikhir yathā bhasmani ekacārī (kāṣāyavastro abhiniṣkramitvā) must have the sense 'like a solitary ascetic (covered) in ash'. The loose locative bhasmani would reflect the commentary's misunderstanding of the Pali version's compound salil'ambucārī 'sea-fish' (Pa. 28b jālaṃ va bhetvā salil'ambucārī) as containing a locative. For salila as 'salt water', cf. Thieme's discussion in his Kl. Schr., I, 178f. The

^{8.} Ga. 36ab + 1cd and Ga. 1ab (banally duplicated) yield Skt. 2(*maitram ..., maitrena ...) and 3 (sarveṣu ...) respectively, in effect conflating Ga. 36, Pa. 39 (mettaṃ ..., sabbena) with Ga. 1 (*sarveṣu ..., metreṇa ...). Cf. Salomon, p.39f.

^{9.} Senart (Le Mahāvastu, 1882, I, 630) thought of śikhin 'fire', Salomon (p. 149f.) of 'peacock', etc.; but neither is able to relate this to the rest of the Sanskrit pāda. The basic adjective śikhin 'wearing a topknot' is elsewhere correlated with munda, jațila, etc., and it can denote a Brahmin sage (in Brahmopanișad) or one of the Tathāgatas. Pj II 115 has nadīsalile ambucāri. This fits the syntax almost as badly as the mechanical salila udakam + ambucārī maccho of Niddesa (N II E^e 274+95), which makes no sense grammatically (and so may as well reflect an original correct gloss *salila-maccho as anything else).

intention of the Niddesa is unclear, but it does not construe salila- as an implausible locative. The problem is reminiscent of mātang' arañne va 'as in an elephant-forest' in Dhp 329. For this, Norman, The word of the doctrine, PTS, 1997, 141, prefers the commentators' nominative mātango ... nāgo, although his explanation 'mātanga is a particular sort of elephant' contradicts his 'nāga is a special sort of elephant' at Dhp 320. He reverses both Ps, where mātaṅga is taken to be the generic term and the word-order is corrected to nago va, and Dhp-a, where the issue is complicated with a popular etymology ('... mātango ti laddhanāmo ... ayam hatthināgo') and the problem of word-order is evaded. (In Dhp 322., however, according to Dhp-a 'mahānāgā ti ... mahāhatthino', nāga is generic.) Hypermetric mātang 'araññe looks like a misguided emendation of *gaj'araññe, that seeks to improve upon the tautological reading *gaj[o] ... nāgo.

Ga. 20b seems to have felt obliged to replace the fish of Pa. 28b with a *bālo śaumto 'youngbird', whose tristubh-ending scansion would mimic, and hence support, that of Pa. 28a samyojanāni (for which Skt. grhivyamjanāni and Ga. gihibamdhan [ā]ni, as in Pa. 10a and 30a, would then be prosodic emendations, less appropriate to the rhinoceros metaphor). Salomon postulates instead an improbable phrase jālam ... balam's trongnet' (p.149), but the metre of Ga. 20b (i/ā]lam yas[ā] bhitv[ā] balam śau[m]to) would still be corrupt (even if the compounding error, yasa for Pali va, is disregarded); and the word-order would be awkward. The passage Ja V 268, 15*, to which he refers for the adjective, is presumably to be read as sāmā ca soņā sabalā ca gijjhā (with sabala as another inauspicious colour), as apparently conjectured instead of ca balā in Bd and as translated by H. T. Francis (sabalā 'with ravens too'). A spelling like balam for nominative balo cannot be ruled out (p.95).

The 12-verse Sanskrit text has been understood to at-

test 500 verses, but appears rather to survive as a demonstration that any given $g\bar{a}th\bar{a}$ involving $khadgavis\bar{a}na$ might be multiplied with slight variations in order to provide individual enlightenment for 500 'Pratyekabuddhas': $sarv\bar{a}$ $khadgavis\bar{a}na-g\bar{a}th\bar{a}$ vistarena $kartavy\bar{a}$. $pa\bar{n}c\bar{a}n\bar{a}m$ $pratyekabuddhasat\bar{a}n\bar{a}m$ $eka-ek\bar{a}$ $g\bar{a}th\bar{a}$. The instruction that the text can be expanded in this way justifies neither the inference that all 500 verses were already in existence nor N. A. Jayawickrama's idea that the specimen dozen verses might be evidence of an original nucleus. Certainly it does not justify his imputation of a title ' $khadgavis\bar{a}nag\bar{a}th\bar{a}$ ' to the Sanskrit text (kuiv. of Ceylon Review, 1949, 120, = Pali Buddhist Review, 1977, 23), which leads to Salomon's suggestion (p.10) that Ga. might have borne such a title.

The view that paccekabuddha represents original 'pratyayabuddha | patteyabuddha' is cited non-committally by Salomon (p. 9, n., referring to Norman, Coll. papers, II, 233ff.). The evidence, however, points rather strongly in the opposite direction. De Jong, in his discussion of the Chinese renderings (The Eastern Buddhist, Oct. 1977, 173f.) was insistent that the transcription yüan-i-chüeh must be more original than yüan-chüeh, i.e. that something interpreted as pratyaya-eka-buddha preceded any notion of pratyayabuddha; and that the basis for this would be the eminently appropriate term pratyeka (rather than *prātyayika, which in any case would give the inappropriate sense 'reliable').

Despite Norman, the aberrant palatalization in Prakrit patteya < pratyaya is rather a matter of dissimilation in that particular word (and no more evidence of a non-palatalizing dialect than dosinā < jyotsnā, where -ts- may be subject to palatalization, or addhabhavi, which is clearly < *abbhabhavi). Sanskrit pratyayabuddha (patteyabuddha, yüan-chüeh) would have been substituted for pratyekabuddha, on the assumption that paccekabodhi 'individual enlightenment' (Salomon, p.8)

required pratyaya 'an external cause' (Norman, op. cit., 244). The distinction that attested Gandhari orthographies make between prace'a = pratyaya and pracagabudha = pratyeka-buddha could be an indication that the confusion was restricted to Sanskrit (and hence also Jain Prakrit and Chinese) sources.

The remarkable success of the rescue and conservation by British Library staff, and of the decipherment and reconstruction by the team in Seattle, holds a promise of yet more revolutionary insights into the construction and meaning of the earliest Buddhist texts, with opportunities to identify more certainly, and to appreciate more directly, the intentions and skills of the poets.

PROFESSOR J. C. WRIGHT
c/o SOUTH ASIA DEPT., SOAS,
THORNHAUGH ST., RUSSELL SQ.
LONDON WC1H 0XG.

MERUTUNGA AND VIKRAMA

A.K.WARDER*

Merutunga, after introductory verses, begins his *Prabandhacintāmaṇi* (completed in 1306 A.D.) with Vikramārka or Vikrama or Vikramāditya (names used interchangeably). After a series of anecdotes, including his being consecrated king in Avanti, we read that the *saṃvatsara* era of Vikramāditya has prevailed in the world since his death (C. H. Tawney's translation p.14). Merutunga then gives many dates in years of Vikramāditya, beginning with that of Vanarāja Cāpotkaṭa (V.S. 802, Tawney p.18). (Śātavāhana, however, though his brief story is placed immediately after that of Vikramāditya, but not connected with it, is not given any date.) The apparently chronological arrangement, with many precise V.S. dates, continues until the end of chapter IV, on Vastupāla, who is said to have begun a pilgrimage in V.S. 1277 (Tawney p. 157).

The last (fifth) chapter of Merutunga is a miscellaneous supplement of mostly undated anecdotes not in chronological order (unplaceable, evidently, in chapters I to IV). But one date does appear, that of the destruction of Valabhī by the *mlecchas*, after they killed King Śilāditya (sic). It is 375 years after Vikrama (Tawney p.176). This is most extraordinary, because it would correspond to about 316 A.D., long before the Arabs invaded Sindhu, let alone Saurāṣṭra (Merutunga probably did not place this story in his chronological narrative precisely because it did not seem to fit; he apparently took the story from Jinabhadra II ---Indian Kāvya Literature Vol. VII §6918, from Jinavijaya). Tawney in a footnote on p. 175 notes the date from Miss Duff as 'probably 766 A.D.' for the overthrow of the Valabhī dynasty. Usually the event is

dated as $\underline{c}$. 770 A.D. So the year 375 cannot be a V.S. date if counted from 58 B.C. However it fits perfectly if taken as a Vikramāditya *Gupta* date, i.e. a date after Candra II Gupta, known to have called himself Vikramāditya, usually supposed to have killed the Śaka about 395 A.D. (395+375 = 770, or 391+375 = 766 for Miss Duff's date).

This is further confirmation, from a most unexpected source, of our conclusion given in Indian Kāvya Literature Vol. VI, pp. 54ff., that the era of 58 B.C., earlier called krta or vikrama, was, only after the 10th century A.D., confused with the date of Vikramāditya (Gupta). Thus the history of India came to be rewritten. The restoration of the true chronology shows that Vikramāditya fits just after the end of the Purāṇa lists of kings, i.e. after Pravīra (= Pravarasena I Vākāṭaka, Pargiter, The Purāṇa Text of the Dynasties of the Kali Age, p.50 and his introductory note on p.48; Pravıra is called son of Vindhyaśakti and followed by his own four sons ... among whom we know the empire was divided) and after unnamed Guptas (Pargiter p. 53 and his Introduction p. xii = Candra I). Equally Vikramāditya fits in Jaina tradition after the teachers of Hemacandra's Parisistaparvan. Incidentally those who question the dating of Aśoka Maurya in the 3rd century B.C. may refer to Indian Kavya Literature Vol. VII §7177 for the Chinese synchronisms which confirm it via the Mahāvaṃsa.

A. K. WARDER
APT. 306,
2045 LAKESHORE BOULEVARD WEST
TORONTO M8V 2Z6,
CANADA

Two Peculiar Usages Of The Particle kira/kiri In Apabhramsa

HERMAN TIEKEN*

1. Introduction

The Sanskrit particle *kila* has been studied in considerable detail, first by Emeneau (1969) and Ickler (1976) and after them by van Daalen (1988). Where Emeneau distinguished one function of *kila* and Ickler two, van Daalen recognized as many as four. Whatever is exactly the case here, in most contexts of *kila*, if not all of them, we seem to be dealing with a speaker who wants to convey the idea that he is only passing on a message or is affecting to do so. The speaker himself would not have the slightest idea or cannot think of any good reason as to why things are the way he is reporting them to be.

The above-mentioned studies of kila were restricted to (Vedic) Sanskrit, the dramatic Prākrits and Pāli. Apabhramśa material has not been considered so far. In what follows I would like to present some findings from Apabhramśa. I would like in particular to draw attention to two usages of kira (or kiri) in Apabhramśa, which, though otherwise "regular", seem to be peculiar of that dialect.

2. kira in combination with an interrogative pronoun

What immediately strikes the eye are the many instances in Apabhram sa of *kira* in combination with an interrogative pronoun, in particular so in the *Harivam sapurāna*. In this text this combination accounts for altogether 18 of the 28 instances

in the passages edited by Alsdorf. One example is 89.12.9:

rappijjai kim kira kāminīhim vaisiyamandiracūdāmaņīhim,

How is it possible to entertain a passion for women, who are the crest-jewels of the brothels ?;

or 89.12.12:

parigaliyamuttasoniyajalena kim kijjai kira sonīyalena,

What does one expect from a woman's belly, which is leaking blood and urine?

In both instances we are dealing with rhetorical questions. The speakers obviously want to convey the idea that they fail to understand why a man falls in love with a woman. Similarly, the expected answer to the question *dhammem viņu* kahim kira *sukiu kammu* (84.1.7) "where does one find a good deed without Dharma?" is "nowhere". In 88.4.6: *ajja vi kira tuhum kāim cirāvahi* "Why are you still hesitating?" the speaker wants to express that he does not understand the hesitation.

These instances of kira seem to fall within the range of the functions recognized for Sanskrit, Prākrit and Pāli. However, what seems to be peculiar of Apabhramśa or at least of the Harivamśapurāṇa, is the frequency of the combination of kira with an interrogative pronoun. Admittedly, Emeneau, Ickler, and van Daalen do not provide information on the frequency of the different types of contexts of the particle. However, going by the cursory treatment accorded by these scholars to kila with an interrogative pronoun one might conclude that in their sources the combination was not very frequent or, 1. kim kira in 83.3.11, 85.8.7, 88.12.6, 89.8.9, 89.12.9, 89.12.12, 89.13, 90.2.7, 92.12.11, 92.13.2, ko kira in 83.8.8, 85.1.11, kira ko in 85.8.6, kira tuhum kāim 88.4.6, kira kāsu 85.7.8., kahim kira 84.1.7, 89.7.9, kavana kira 87.16.5

at least, did not strike them as so.2

3. kira in comparisons

In the texts published in the anthology *Gurjararāsāvalī* I have found three instances of *kiri* in comparisons. The first instance to be discussed is from the *Virāṭaparva*, lines 337-8:

etalai śuśarmā dali ḍhola vājaiṃ jāṇe asāḍhū kiri meha gājai

In the meantime in Śuśarmā's army the drums were beaten: it sounded like the thundering clouds in the month of Āṣādha.

Here *kiri* is found side by side with *jāņe* "as if, as it were". However in *Vidyāvilāsapavāḍu*, lines 67-70, it is found on its own instead of *jāṇe* (beside *jāṇe*, note also *jisyā* and *jima*):

adhara suramga jisyā paravālī sarala sukomala bāha pīṇa payohara atihim maṇohara jāṇe amiyapavāha ūrayugala kiri kadalīthambhā caraṇakamala sukumāla mayagala jima mālhamtī cālai bolai vayaṇa rasāla,

Her lips are red (lit. of a good colour) $\underline{\text{like}}$ ($jisy\bar{a}$) coral, her arms straight and tender, her thick round breasts lovely $\underline{\text{like}}$ ($j\bar{a}ne$) a stream of nectar, her pair of thighs [$\underline{\text{like}}$] (kiri) the

2. Emeneau (1969: 251) refers to Chandogya Upanişad 4.14.2: kim nu somya kila te 'vocann iti. This passage turns up again with Ickler (1976: 86), who queries the possibility of a substitution of original khalu by kila. Van Daalen (1988: 125-6 and 136, note 66) refers besides to katham adyāpi viprakṛṣṭatamaḥ kila prabodhakālaḥ in Bhavabhūti's Mahāvīrcarita (6,7+) and an instance of kim nāma kir 'tam from Jātaka 2.63.21. Other instances of kira in combination with an interrogative are found in, for instance, Sattasaī 773 (kamalāyarāṇa uṇho hemamto sīalo jaṇavayassa/ko kira bhiṇṇasahāvam jāṇai paramatthayam loe), Setubandha 3,56 (samuhamiliekkamekke ko ira āsaṇṇasamsaammi sahāo ...), 4,62 (kaha ira sakajjakusalā ...), and Samdeśarāsaka 154 (hiyau na kiṇa kiri phuṭṭau ṇam vajjihi ghaḍiu).

stems of the plantain plant, her lotus-feet tender, she swings her hips <u>like</u> (*jima*) an elephant, she speaks words full of love.

The other instance is found again in the Virāṭaparva (line 420):

dīsai nahīm bhuim kiri nīri būdī,

The earth has disappeared as if it has been submerged in the water.

Again, the function of kiri in these instances agrees with the ones established for Sanskrit. With kiri the poet (or the speaker) seems to emphasize that he is merely repeating common poetic images or descriptions. What is exceptional, however, is the use in the latter two instances of kiri as a veritable particle of comparison. This function becomes especially clear from the instance from the Vidyāvilāsapavādau, in which kiri is found side by side with jisyā, jāne and jima. While the aim of the poet in this stanza clearly was to show his skill in varying the possible particles of comparison, his use of kiri on its own as such is peculiar. The same applies to its use in Virātaparva 420. The question arises if we are not dealing with a meaning "invented" on the basis of the occurrences in kira/kiri in "messages". As such, these instances of kiri as a particle of comparison would testify to the artificial nature of Apabhramsa, which would be a learned language just like Sanskrit.

References

van Daalen, L.A. 1988. "The Particle kila/kira in Sanskrit, Prākrit and the Pāli Jātakas." Indo-Iranian Journal XXXI (1988), 111-137. Emeneau, M.B. 1969. "Sanskrit Syntactic Particles— kila, khalu, nūnam." Indo-Iranian Journal XI (1968-1969), 241-268.

Gurjararāsāvalī. B.K. Thakore, M.D. Desai and M.C. Modi, Gurjararāsāvalī. Gaekwad's Oriental Series CXVIII. Baroda 1956.

Harivamsapurāṇa. L. Alsdorf, Harivamsapurāṇa. Ein Abschnitt aus der Apabhramsa-Welthistorie. "Mahāpurāṇa Tisaṭṭhimahāpurisa-guṇālamkāra" von Puṣpadanta. Alt- und Neu-Indische Studien 5. Hamburg 1936.

Ickler, I. 1976. "Die vedische Partikel kila". Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung 90 (1976), 50-86.

Samdeśarāsaka. Śri Jina Vijay Muni and Harivallabh Bhayani, The Samdeśa Rāsaka of Abdul Rahaman (A unique work of a muslim poet in Apabhramsa Language). Singhi Jain Series. Bombay 1945. Sattasaī. A. Weber, Ueber das Saptaçatakam des Hāla. Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes VII. 4. Leipzig 1881.

Setubandha. S. Goldschmidt, Rāvaņavaha oder Setubandha. Strassburg 1880.

HERMAN TIEKEN
 UNIVERSITEIT LEIDEN

 FACULTEIT DER LETTEREN
 POSTBUS 9515
 2300 RA LEIDEN
 THE NEITHERLANDS

RETENTION OF MEDIAL CONSONANTS IN THE GRAMMAR OF ARDHAMĀGADHĪ BY HERMANN JACOBI

K.R.CHANDRA*

The outline of the Jaina Prakrit (= Ardhamāgadhī) given by Hermann Jacobi¹ has special message of guide-line for Prakrit Scholars and particularly for the future editors of Swetāmbara Jain canonical works. When we compare the texts of two editions of the Ācārānga, Part I, one by H. Jacobi and the other by W. Schubring² there is a great difference between the phonological aspects of the language. In the later edition the phonology of language is strictly regulated by the rules of Mahārāṣṭrī Prakrit, whereas in the former edition there are several usages retaining medial consonants like Pāli. There is a clear indication of this fact in the grammar of the Jaina Prakrit given by Jacobi.³

Below we are reproducing the usages of Ardhamāgadhī quoted by Jacobi explaining its grammatical rules. They support the opinion of Muni Shri Punyavijayjī⁴ along with Prof. Ludwig Alsdorf that the medial consonants of the Amg. usages were not changed phonologically to that much extent (as in Mahārāṣṭrī Prakrit) as they are found in modern editions. Ardhamāgadhī is considered to be nearer⁵ and more akin⁶ to Pāli. According to its time of prevalence and the place of origin it should resemble the dialect of Ashokan inscriptions of East India. Both Pāli and Ashokan dialects are the oldest MIA dialects and in them the elision of the element of occlusion is perhaps very very rare. In this context the rule of usually always elision of medial consonants framed by Prakrit gram-

marians for Mahārāṣṭrī Prakrit but applied in the case of modern editions of Amg. texts⁷ does not seem to be proper and justified and therefore the usages of Amg. quoted by Jacobi in his grammar⁸ are worth serious consideration for linguistically re-editing Amg. texts.

Usages quoted by Jacobi in his grammar (distinct from the usual Mahārāṣṭrī usages found in his text of Ācārāṅga):

क् = क्: एकारस, पडिकूल, सहसाकारे

ग् = ग्: भगवता, भगवति, भगिणी

ज् = ज्: अभिजाणति, पजाहिति

For medial -त- see further

द् = द्: अप्पमादो, एगदा, दायादा, पडिसंवेदयति, वदंति, वदासि, वेदेति, समादाणं

थ् = ध् ⁹ : तधा (तथा)

ध् = ध् : मधूणि

न् = न्10 : निउण, नियत्ति

न्य् = न्न्ः अन्न, कन्ना¹¹

Neuter forms in Nom. and Acc. plurals फलाणि, सप्पीणि, मध्णि¹²

Medial - त् - in various positions and contexts

असीति, ततीय, बितिय (numerals)

पिता. माता. पितरं. मातरं. पितरो. मातरो (nouns)

भगवता (Inst. Sg.)

धम्मातो, कन्नातो, देवीतो (Abl. Sg.)

भगवति (Loc. Sg.)

एतं, एतेहि, ततो (Pronouns)

करेति, कारेति, खामेति, गच्छति, गिण्हति, देति, सुणेति, सेवते

(Present Tense, III Sg.)

काहिति, दाहिति, पजाहिति (Future, III Sg.)
कज्जति, कत्थिति, कीरित, घेप्पति, छिज्जति, तप्पति, दिस्सिति, बुज्झिज्जति,
वुच्चिति, हम्मिति (Passive, III Sg.)
जीवितुं (Infinitive)
संभूतं, हतोवहते (Past Passive)
अतियच्च (Absolutive)
कारावेति, खमावेति, दावेति, ठावेति (Casual, III Sg.)
परितप्पमाण (Present Participle)
अतिवाएज्जा (Optative) $\mathbf{q} = \mathbf{q}^9 : \mathbf{q} = \mathbf{q}^9 :$

The above usages that are quoted from the grammar of Jacobi sufficiently prove that the Amg. Prakrit was distinct not only in morphology but in its phonological composition also from Saurasenī and Mahārāṣṭrī and it resembled Pāli in certain respects and was an archaic language. But no Prākrit grammarian (including Hemacandra) and even modern scholars (authors of Prākrit grammar) have treated Amg. separately with the distinct phonological nature of its vocables and usages.

R. Pischel has utilized the text of Ācārānga edited by H. Jacobi along with his grammar of Jaina Prākrit but he¹³ has in his grammar not at all specified that the archaic Amg. retained sometimes or optionally the medial consonants (see Para No. 17, 18 and 19) and further he has not included in his grammar the usages mentioned above from Jacobi's grammar while explaining the rules of Prākrit grammar and that of Amg. In his grammar one will be surprised to find that he has quoted under Amg. the converted Mahārāṣṭrī forms of the Amg. usages mentioned by Jacobi. This calls for emendation of his grammar as far as the Amg. language is concerned because generally there is no phonological difference between the vocables of Ardhamāgadhī and Mahārāṣṭrī in his grammar.

Foot-notes:

- 1. Āyāramga-Sutta, Part I, Preface, pp. viii-xiv, London, 1882.
- 2. Ācārāṅga-Sūtra, Erster Śruta-skandha, Leipzig,1910.
- 3. Ibid No.1.
- 4. See Kalpasūtra, (Preface pp. 3-7), Sārābhāi Manilāl Nawāb, Ahmedebad, 1952; Prof. Ludwig Alsdorf also agreed with the former and admitted that there was imperative need to reconsider the whole problem seriously.
- 5. Ibid No. 1. p. viii.
- 6. Pischel's Comparative Grammar of Prakrits, Para 18.
- 7. See Ibid foot-note No. 4 and the editions of Amg. Canonical Texts by Prof. W. Schubring, etc.
- 8. In the text of Ācārānga edited by Jacobi, there are numerous usages retaining medial consonants and they are just like Pāli language. Pischel (para No. 18) rejects the idea of inclusion of Amg. under Mahārāṣṭrī and would like to connect it with Māgadhī Inscriptions. He further says, it is likely that at the time of compilation of the canon at the councils of Mathurā and Valabhī, the original dialect got a western colouring. At Valabhī particularly the influence of Mahārāṣṭrī might have been quite considerable. But such an influence could not have been significant because even by it the basic character of Amg. was not touched.
- 9. Medial $\bar{q} = \bar{q}$ and $\bar{q} = \bar{q}$ in some usages is not due to the influence of $\hat{S}$ aurasen $\bar{l}$ as scholars believe, but this kind of voicing the unvoiced medial consonants seems to have begun before Christian era and later on this trait became the main feature of $\hat{S}$ aurasen $\bar{l}$.
- 10. Initial dental nasal is retained by Indian editors of Amg. texts, but in some cases it is cerebralised into which is definitely a wrong practice as far as Amg. is concerned.
- 11. ज्ञ and न्य are changed to ज्ञ in Ashokan inscriptions of the East, and therefore the same rule for Amg. and their change into ण्ण् in it is to be regarded as a wrong practice.
- 12. The -ṇi (णि) suffix of neuter Nom. and Acc. plural is archaic which is replaced by -im (-इं) in the later Prakrits. As far as the archaic nature of Amg. is concerned -ni (नि) should be used in place of -ṇi (णि) in the light of Pāli and Ashokan inscriptions.
- 13. Comparative Grammar of the Prakrit Languages.
- Dr. K. R. Chandra 375, Saraswati Nagar Nr. Himmatlal Park Ambawadi Ahmedabad 380015

ajaya-, ajeya- and ajayya-

M. A. MEHENDALE*

According to the lexicons of Böhtlingk-Roth (BR), Monier-Williams (MW), V.S. Apte and Deccan College (DC) all the three words mean 'invincible, unconquerable, unsurpassable'. Of the three words *ajaya* occurs both as an adjective and noun, while the other two only as adjectives. As noun, *ajaya* means 'defeated'.

It is necessary to look a little more closely at the adjectival meaning of these words.

1. ajaya-: As mentioned above, it functions both as adjective and as noun.

A. ajaya- Adjective: i) Meaning 'invincible'. In this meaning na jayah yasya or nāsti parair jayo yasya (Apte) 'who cannot be defeated' the genitive yasya is treated as objective genitive (karmaṇi ṣaṣṭhī).² There are many examples of this meaning given in the dictionaries.

ii) Meaning 'who cannot win'. This meaning is given only by the author of Kāśikāvṛtti while commenting on Pāṇini 6.2.157. According to this sūtra³, if the words ending in the suffix ac (a) and ka (a) are preceded by nañ and if the meaning intended to be conveyed is incapability (to do something), the end syllable of the compound receives the acute accent. The Kāśikā gives two examples for the affix -ac, viz. apacá and ajayá and explains the former as yaḥ paktum na śaknoti 'one who cannot cook'. Obviously, the latter example ajayá is to be understood as yah jetum na saknoti 'who cannot win'. However, there is no example of the use of ajayá in this meaning in any of the dictionaries.

B. ajaya- noun: Meaning 'non victory, defeat' (na jayaḥ).

There are many examples of this meaning given in the dictionaries.

2. ajeya- Adjective: According to BR, MW and DC dictionaries, the meaning of ajeya is 'invincible'. They give many examples for this meaning. However, according the Pāṇinean tradition, the meaning of ajeya should really be 'one who does not deserve to be conquered, whom it is improper to conquer'. While commenting on the Pāṇinisūtra 6.1.81 (see below under ajayyá-), commentators observe that jeya means 'whom it is proper to conquer, who deserves to be conquered' (jetum yogyaḥ). Hence ajeya should mean its opposite 'whom it is improper to conquer, who does not deserve to be conquered'. However, the citations given in the dictionaries (especially DC) point to the meaning 'one who cannot be conquered, invincible' (however, see below) i.e. ajeya is synonymous with ajaya and ajayya. The word ajaya has received this meaning only on the strength of convention (rūḍhi).

The V. S. Apte dictionary and the Śabdakalpadruma, however, assign to ajaya the meaning which is in keeping with the grammatical tradition noticed above. Apte gives the meaning 'not fit to be conquered', but does not give any example to support the meaning. The Śabdakalpadruma gives the meaning 'ajayanīya, ajetavya' and cites in support a part of the stanza from the Skandapūraṇa, Kāśīkhaṇḍa 23.60. The citation reads as- ajayas tvañ ca samgrāme mamāpi bhaviṣyasi'. But this example does not seem quite appropriate. The stanza in question appears in the praise of Viṣṇu by Śiva. In that context the word ajaya is more likely to mean 'one who cannot be conquered' rather than 'one who does not deserve to be conquered'. ("You will be invincible for me in battle").

But it is possible to point to another citation as a suitable example. It is given in the DC dictionary. It occurs in the Jaiminīya Brāhmaṇa 1.265 and in the dictionary it is taken to

mean 'invincible, unconquerable'. The passage reads as: yato na vā idam etā vigīyante tato nedam brāhmaṇā jīyante l atha yarhy etā na vijagur ajeyā na brāhmaṇā āsuḥ l

Since the context is of conquering or not conquering the Brāhmaṇas, it does not seem natural to interpret ajeya as unconquerable. It should be taken to mean 'one who does not deserve to be conquered, whom it is not proper to conquer'. The passage says that when the Brāhmaṇas sang the $s\bar{a}mans$ pertaining to the three savanas properly, they were held in respect, they were deemed as not deserving the humiliation of defeat $(ajey\bar{a}h)$. But now, since the Brāhmaṇas sing them in an improper way $(vig\bar{\imath}yante)$, they have lost their respectable position and are made to suffer defeat $(j\bar{\imath}yante)$.

If this interpretation is accepted we have at least one example of *ajaya* in the meaning acceptable to the Pāṇinean tradition. Since the example occurs in a Brāhmaṇa it is likely to be closer to the date of Pāṇiṇi who apparently know the word *ajeya* only in this meaning. The word came to be used in the other meaning 'invincible' sometime after Pāṇiṇi. Its earliest use, according to the DC dictionary, is since the epics.

3. ajayyá: Adjective: According to Pāniņisūtra kṣayyajayyau śakyārthe (6.1.81), the word jáyya means 'one who can be conquered, whom it is possible to conquer' (śakyo jetum). Consequently ajayyá would mean 'whom it is not possible to conquer, invincible'. There are many examples of this meaning given in the dictionaries.

Conclusion: According to the grammatical tradition *ajayyá* is the only word which unambiguously means 'invincible'.

The word *ajaya* may mean 'invincible'. But it is ambiguous, since it may also mean 'one who cannot win'.

The word *ajeya* has come to be used in the meaning 'invincible' since the epictimes. It has no basis in grammar. The word should really mean 'whom it is not proper to conquer'.

Footnotes

- 1. That ajaya- and ajeya- occur also as proper names is beside the point.
- 2. But in Śabdakalpadruma, ajayā is explained as na jīvate parājīyate asau 1 ji karmaņi ac.
- 3. ackāv aśaktau.
- 4. This meaning of ajaya 'who cannot win' can be had also by interpreting the genitive in 'na jayaḥ yasya as subjective genitive.
- 5. Śabdakalpadruma, by mistake, prints bhavişyati.
- 6. BR gives one more meaning for ajayya- viz. 'that what it is improper to win (in play)' ('was nicht abgewonnen werden diirfte [im spiele]') and refers to Vopadeva's Mugdhabodha 5.6: ajayyam jigāya tān. It is difficult to know that what could be the subject of ajayya. What could possibly be which Kṛṣṇa should not have won while playing with the cowherd boys? The whole line runs as gopālān anvaśāt kelīms tatrājayyam jigāya tān. But since Vopadeva also gives the meaning of jayya as 'who (or which) can be conquered' under 26.16 (jetum śahyam), his meaning of ajayya should be its opposite. This meaning is, however, not suitable in the context of the above line. Hence we have to assume that ajayyam is a mistake, inadvertently committed, for ajeyam (tatrājeyam jigāya tān).

M. A. Mehendale
Bhandarkar Orienatal Research Institute
Pune 411004

ON RESTORING CORRUPT PRAKRIT VERSES

V. M. KULKARNI*

It was a very hard, difficult and strenuous task to restore Corrupt Prakrit Verses in Sanskrit works on poetics. I was, however, lucky in that I could consult eminent scholars of Sanskrit and Prakrit like Dr. A. M. Ghatge, the late professor M. V. Patwardhan and the late Dr. H. C. Bhayani. Whenever I faced very difficult and insurmountable corrupt readings I used to write to any one of them. They used to kindly send their valuable suggestions. In this article I confine myself to half a dozen of Prakrit verses which were restored partially or fully with Dr. Bhayani's help:

(i) चुम्बिज्जइ असहुत्तं अवरुन्धिज्जइ सहस्सहुत्तम्मि । विरमिअ पुणो रमिज्जइ पिओ जणो णत्थि पुनरुत्तम् ॥ —Dhvanyāloka I.p.143

It may be restored as follows :
चुम्बिज्जइ सअहुत्तं अवरुंडिज्जइ सहस्सहुत्तं पि ।
रिमअ पुणो वि रिमज्जइ पिए जणे णित्थि पुणरुत्तं ॥
[चुम्ब्यते शतकृत्व:, आलिङ्गचते सहस्रकृत्व: अपि ।
रन्त्वा पुनरिप रम्यते, प्रिये जने नास्ति पुनरुक्तम् ॥] -इति च्छाया ॥

Note: Hemacandra in his *Deśīśabdasamgraha* records: 'अंकिय-अवरुंडिया परिरंभे'- I.11

And observes:

....अयं च यद्यपि क्रियाशब्दः - 'अवरुंडइ' 'अवरुंडिज्जइ' 'अवरुंडिज्जा' इत्यादिप्रयोगयोग्यश्च तथाऽपि पूर्वाचार्यैर्धात्वादेशेषु न पठितः इत्यस्माभिरपि तदनुरोधात् तत्राऽपठित्वेह निबद्धः।

The third quarter रिमञ पुणो वि रिमञ्जइ I owe to Bhayani's suggestion.

(ii) सो जयइ कूडवरडो सिद्धनिरंदो धराइ सयलाइ। छित्तूण रायवंसे एकच्छत्तं कयं जेण॥ [स जयित कूट-वरटः सिद्धनरेन्द्रः धरायां सकलायाम्। छित्त्वा राजवंशान् एकच्छत्रं कृतं येन॥]

> -Vāgbhaṭa, Kāvyanuśasana, v. no. 4, (p.21)

Note 1: सिद्धनरेन्द्र is the famous Siddharāja Jayasimha of Gujarat (V.S. 1150 - V.S. 1199). 'कूडवरड' is obviously a biruda/viruda (title).

Note 2: Regarding this verse Bhayani wrote to me to say: "The citation in Vāgbhaṭa II (सो जयइ etc.) occurs in its correct form at प्रबन्धचिन्तामणि(SJS No.I, 1933) p.75(v.no.171). It is as follows:

सो जयउ कूडवरडो तिहुयणमज्झिम्म जेसलनरिंदो। छित्तूण रायवंसे इक्कं छत्तं कयं जेण॥ [स जयति कूट-वरट: त्रिभुवनमध्ये जयसिंह-नरेन्द्र:। छित्त्वा राजवंशान् एकं छत्रं कृतं येन॥]

बरट in the *chāyā* is just a stop-gap back-formation. जेसल is a shortened term of endearment for जयसिंह. वंश and छत्र are श्चिष्ट."

(iii) [तेषु विरहिणामसाधारणधर्म: वियुक्तस्वरूपम्।....पात्रे....शान्तास्थम्.... शान्तायामनुमीयमानं यथा-]

ओहिचदेण उ विहुरा पुंणमहुआ पओसि अंपंथं। ठिअवहिअं पि गहवइ आसाणडि या पुलोएइ॥

- Śṛṅgāraprakāśa Vol IV p.1074

I found this verse rather 'corrupt and obscure' (*Prakrit Verses*... Vol.II, p.124). Bhayani reconstructed this $g\bar{a}th\bar{a}$ as follows:

ओहिए दिणे उ विहुरा विवण्ण-मुहआ पओसिअं पंथं। ठिअ(?थक्क)-पहिअं गअवइ आसा-णडिया पुलोएइ!! [अवधेर्दिने तु विधुरा विवर्णमुखा प्रादोषिकं पन्थानम् । स्थित(विरत)-पथिकं प्रोषित-पतिका आशा-व्याकुला प्रलोकयति ॥]

[The earlier part of the second half is metrically defective. If we read ठिअ-पहिअं गअवइआ आसा-णडिया पुलोएइ।,the metre would not be violated.-VMK]

Translation: On the day she had expected her husband to return home, the young woman full of distress, pale in complexion, saw in the dusk of the evening, someone halt on the road outside and felt the torments of hope. [अवधेदिने means 'on the stipulated day of return from journey abroad'.]

-Prakrit Verses.... Vol. II, S. No. 1319, p. 495

(iv)[वियोगवेदनाशान्तये सखीजनादिवाक्यं सहायाश्वासनम् । तत् आपातारम्भ-प्रवृत्तप्रक्रमोद्दीपनाभिनिवेशकालेषु उपपघ(?द्य)ते ।] अभिनिवेशो यथा-

> पत्तिअ ०मेहचंदं सहि सूरदीव असिहाए। कज्जलपडणिणहखुपरम्मिदिअसेहि संगलअं॥

> > -शृङ्गारप्रकाश Vol. IV, p.1091-92

Prof. M.V.Patwardhan as well as Dr. H.C.Bhayani gave their own valuable suggestions. Based on these suggestions, the text may be reconstructed as follows:

> पत्तिअ ण मेहवंदं, सिह सूरदीवसिहाऍ उ कज्जलं। [सइर-/सअअ-]पडणेण णहखप्परम्मि दिअसेहि संगलिअं॥

(प्रतीहि न मेघवृन्दं सिख सूर्यदीपशिखायास्तु कज्जलम् । [स्वैर-/सतत-]पतनेन नभ:कर्परे दिवसै: संघटितम् ॥) -इति च्छाया।

Translation: Believe, my friend, this is not a multitude of (dark)clouds but the soot of the flame of the lamp of the sun (of the sun-lamp) which freely or continuously falls in the piece of a broken jar(*karpara*) of the sky and turned into a mass over days.

(v) Sanketa-tātparyam yathā -

अससिऊससंतेहिं उब्बु॰डइ तह णिउ॰डमाणंमि। संकेअकुडुंगेअड अणाए हिअअ॰िम लि॰ख॰तं।। -शृङ्गारप्रकाश Vol. IV, p.899

Dr. Bhayani restores this gāthā as follows:

"आसास-ऊससंतेहि उब्बुड्डइ तह णिबुड्डमाणिम्म । संकेअकुडुंगे अडअणाऍ हिअअं पि णिब्बुड्डं ॥ [आश्वास-उच्छ्वसद्धिः उन्मज्जिति तथा निमज्जिति । सङ्केत-निकुञ्जे असत्याः हृदयमपि निमग्नम् ॥]" इति च्छाया ।

Bhoja cites this *gāthā* as an example of *sanketa-tātparya*. We may translate it thus: Her heart swells as with the inspiration of breath when she, the wanton woman sees her secret meeting place (love-tryst) (out of the flood of the river) and sinks low as with expiration when the place goes under the water.

(vi) Kuntaka cites in his *Vakroktijīvita* a Prakrit passage as an example of suggested *Utprekṣā*. The text of this passage is highly corrupt and it is given as running prose.

Dr. Bhayani, in his paper "Restoration of the text of some corrupt citations" (JASB, Volumes 52-52, 1981, p.53) reconstructs it thus:

पवणेण चलं विज्जु-चडुलिअं राइआस पुलअंति मेहअं। सोऊण अ ओरिल्ल सद्दअं महिलिआसु कलिज्जइ विरहओ।।

The Sanskrit chāyā:

पवनेन चलं विद्युत्-प्रज्वलित-पूलकं रात्रिषु पश्यन्ति मेघम्। श्रुत्वा च दीर्घगम्भीर-गर्जित-शब्दं महिलासु कल्यते विरहः॥ *Kalpalatāviveka* (p.75), however, seems to have preserved the original text intact :

घेत्तुआण चलविज्जुचडुलियं राइआसु पुलयंति मेहया। सोउआण ओरिल्लसद्दयं महिलियाण का जीयइ विरहए।। [गृहीत्वा चलद्विद्युत्-प्रदीपं रात्रिषु प्रलोकयन्ति मेघा:। श्रुत्वा दीर्घमधुरध्वनिं (?दीर्घ-गम्भीरमेघध्वनिं) स्त्रीणां का जीवति विरहे ?।।] - इति च्छाया।।

Note 1: It is creditable to Dr. Bhayani that his reconstruction hits upon quite a few words in the original.

Note 2: Hemacandra in his Deśīśabda-samgraha records:

'दीहरमहुरझुणीए ओरल्लि' [I.154, p.60]

We may translate the verse as follows: With the help of the lamp of tremulous lightning the clouds see during the nights if any of the ladies separated from their beloveds still continue to live even after hearing the loud thundering noise.

Incidentally, we may note that Hemcandra's explanation of *Orallī* as 'dirgha-madhura-dhvani' does not, at least in the present illustration apply.

Finally I may refer to a similar experience of my own.

(vii) In Śṛṅgāraprakāśa (Vol. III, p.800) Bhoja cites a Prakrit Gāthā as an example gītanimittaḥ (naimittikānurāgaḥ.) Its text is somewhat corrupt:

केणाचि अज्ज गोसे, कप्पिवणे वळ्ळहं म्हरंतेण। अंहमअणसराहअहिअअवणप्फोडणं गीअं॥ केनाऽपि अद्य प्रभाते ...वने वल्लभां स्मरता। ...मदनशराहतहृदयव्रणस्फोटनं गीतम्॥ - Śṛṅgāraprakāśa Vol. III, p.800

I reconstructed the text as follows:

केणावि अज्ज गोसे कप्पिवणे(अंबवणे?) वल्लहं भरंतेण। दूसह-मअण-सराहअ-हिअअ-वण-फोडणं गीअं॥ [केनापि अद्य प्रभाते आम्रवने वल्लभं स्मरता। दु:सह-मदन-शराहत-हृदय-व्रण-स्फोटनं गीतम्॥]

After the text was printed I realized that the second half of the $g\bar{a}th\bar{a}$ is metrically defective. I should have read either 'हिअअ-व्वणं' or 'वण-प्फोडणं'. But my two emendations of कप्पिवणे to अंबवणे and अंह to दूसह were quite arbitrary. But when the translation was being printed, by a happy chance I came across the original $g\bar{a}th\bar{a}$:

अज्ज सिंह केण गोसे कं पि मणे वल्लहं भरंतेण (पा.भे. म्हरंतेण)। अम्हं मअणसराहअ-हिअअ-व्वणफोडणं(पा.भे. हिअअ-वण-प्फोडणं) गीअं॥ [अद्य सिख केन प्रभाते कामपि मन्ये वल्लभां स्मरता। अस्माकं मदनशराहत-हृदय-व्रण-स्फोटनं गीतम्॥] - Gāthā-sapta-śatī IV-81

The *gāthā* may be translated as follows: Early this morning, my friend, some one sang a song remembering, methinks, his sweetheart and that tore up all the wounds caused to my heart by Madana's arrows.

One learns by experience, and we must remember impatience is harmful to research.

PROFESSOR V. M. KULKARNI
5, SURUCHI SOCIETY
DIXIT ROAD EXTENSION
VILE PARLE (EAST)
MUMBAI 400057

Some addenda et corrigenda to the 'Glossary of selected words of Ernst Leumann's Die Āvaśyaka-Erzählungen'

THOMAS OBERLIES*

When my 'GLOSSARY OF SELECTED WORDS OF ERNST LEUMANN'S Die Āvaśyaka-Erzählungen'— a kind of appendix to Nalini Balbir's ground-breaking Āvaśyaka-Studien (Stuttgart 1993)— was published in 1993, Professor Harivallabh Bhayani was kind enough to send me some notes of his supplying additional information on word meanings and etymologies. When in spring of 1999 I paid him a visit, he informed me that these notes were at my full disposal. I think this volume commemorating Professor Harivallabh Bhayani is the right venue for their publication—as a token of my gratitude and affection towards this incomparable scholar.

Thus, in the following entries, the meanings are those of my glossary and the reference are to Leumann's (= Balbir's) edition. In the next lines (which are indented) Professor Bhayani's remarks are cited without any additions of mine.

āla - 'false promise', Āv 30.10 (aho mae ālo abhuvagao)

Cf. *ālo dinno* 'accused falsely', Kathākośaprakaraņa 31,4, and modern Guj. *āļ devũ* 'to accuse falsely'.

ūseņţiya - 'disdained', Āv 38.3 (amhe ūseņţitānim ti paribhūyāim)

ūsenṭitāṇiṃ (read ūsenṭiyāiṃ?) is equated with paribhuyāiṃ 'insulted, disdained'. This meaning seems to have been originally a secondary one. Deśīnāmamālā 8,29 has recorded siṃḍhā in the sense of nāsika-nāda 'whistling through the nose, snorting'. In Studies in Deśya Prakrit, Ahmedabad

1988, p.98, it is shown that the variant reading *siṃṭā* should have been preferred instead of *siṃḍhā* in view of the forms we find in several NIA languages. Accordingly ūseṇṭiā- must have primarily meant 'loud snorting made as a gesture of disdain, insult or disapproval' (ū- deriving from Skt. ut-).

kattaliyā-'piece', Āv 37.24 (paramaya-candaṇa-kattaliyāhiṃ ... bheriṃ kanthīkarei)

Cf. Guj. $k\bar{a}tl\bar{i}$ (written $k\bar{a}t\bar{a}l\bar{i}$) 'a piece, consisting of the portion between the two joints in the stalk of sugarcane'.

kha(da)-pūlaya- 'grain and fodder', Āv 33.24 (teṇa tīse singe kha[da]pūlao baddho)

Cf. Guj. khad no $p\bar{u}lo$ 'a bundle of grass' (see CDIAL 3769 and 8349).

gaccha- 'group of monks', Āv 9.1, 20.5*, 43.41

The original meaning of *gaccha*- is 'a tree' (see CDIAL 3949)

gad $d\bar{q}$ - 'cart', $\bar{A}v$ 24.26, 44.1 ($\bar{A}bh\bar{i}r\bar{a}ni$ ghayam gad $d\bar{q}$ e ghett $\bar{u}$ na paṭṭanam vikkinag $\bar{a}$ ni gay $\bar{a}$ ni)

Skt. $gantr\bar{\imath}$ – the etymon given in the glossary – is only a Sanskritization of $gadd\bar{\imath}$ like $vapt\bar{a}$ for $bapp\bar{a}$ 'father'.

gālaņaga- 'sieve', Āv 41.27 (paripūņao ghayapuņņa-gālaņagam kiţṭimam laei)

Cf. Guj. $ga!n\tilde{u}$ (written $ga!an\tilde{u}$) 'cloth to filter water'.

thiggaliyā- / thiggala- 'piece', Āv 36.3, 37.41 (aññeṇa candaṇeṇa ya bherīe thiggalaṃ dinnaṃ)

Cf. Guj. $th\bar{\imath}g$ - $d\tilde{\imath}u$ 'a patch, especially one put on cloth to mend rent'.

dullaliya- 'living licentiously', Āv 12.41*

In Hāla 892 it means 'highly fond of, addicted to', and in that changed meaning it commonly occurs in Prakrit literature.

dhikkā- 'push', Āv 12.15 (khīla-paṇhi-dhikkāhiṃ)

Cf. Guj. *ḍhīko*, *dhīko* 'hard blow with the fist' (note the initial retroflex).

dhijjāiya- 'brahmin', Āv 43.16, 43.36

Beside the literal sense the artificial etymological connection with Skt. *dvijātika*- 'twice-born' is also implied'.

pheṭṭā- 'stroke', Āv 34.32 (paropparaṃ puya-pheṭṭāhiṃ)

The word occurs also in Agastyasiṃha's Cūrṇi on the Dasakāliyasutta (ed. by Muni Puṇyavijaya, Prakrit Text Society Series No. 17) in the following passage (p.105 1. 28): elao singeṇa pheṭṭāe va āhaṇejjā 'a ram may strike with his horn'. Compare Guj. phēṭ 'a slap (on the face or the back)', with mārvū 'to strike', with mārvī 'to slap' (see Anusaṇdhān I p.13).

billagira- 'bilva-juice', Āv 41.43 (khauraṃ billagira-bhallāyagarasehiṃ littaṃ)

But Deśīnamamālā 6,148 records *giri* in the meaning *bījakośa*, and Niśīthacūrņi 2, p.185, has *gira* = *bījakośa* (see also Svayambhū's Paumacariu, Vol. III, p. 311, s.v. *giromaya* 'tiny seed-vessel'). Also Guj. *gar* 'pulp of a fruit' points to the fact that *billagira*- means 'pulp of the bilva fruit'.

saudī- 'quilt', Āv 32.39 (pavesio saudi-majjhe hattho)

sauḍī- means 'the covering sheet, blanket (etc.) spread over the body from head to the feet'. It has come down to modern Guj. as soḍ where the phrases soḍ tāṇī-ne sūvũ and soḍ-mã levũ mean 'to lie down with the soḍ pressed under one's side' and 'to take somebody (e.g. a baby) under such a cover (close to one's body)' respectively. During the winter there is the practice of first spreading the covering sheet full-length over the bed-sheet and then getting under the former. The story of Cellaṇā (Āv II 55,12) has it that while sleeping her arm was unconsciously so stretched that it came out of the

blanket (*sauḍī*). Feeling numbness she pulled it inside, but felt shivering all over her body.

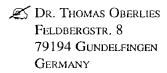
Further corrections (by Thomas Oberlies)

añjei 'to anoint', Āv 8.20*

It should have been pointed out that *tattaṃ loha-salāgaṃ jeṇaṃ añjemi acchīṇi* means 'this is a glowing bar of copper with which I anoint my eyes (= with which I blind myself)'. Cf. Rāmāyaṇa 3,45.36 v.1: *akṣiṇī hy añjase sūcyā* (crit. ed. *akṣi sūcyā pramṛjasi*).

ettāhe 'for the moment', Āv 33.44, goes back to etarhi as tāhe (tarhi) 'at that time, then', Āv 9.23, to tarhi (see Schwarzschild, Collected Articles p. 49, and Norman, JRAS 1995, 317). The final -e might be due to the influence of 'ahe (< 'aha-) 'day' (cf. Katre in: A Volume of Eastern and Indian Studies, presented to Professor F. W. Thomas. Bombay 1939, p. 141).

viddha-: Add to the references given by BALBIR (op. cit.) p. 264 n. 105: A. N. UPADHYE, Līlāvaī (Singhi Jain Series XXXI), p. 338 who refers to an article of his in IHQ 9 (1933).

An Early Example Of A Late Middle Indo-Aryan Postposition ?

PAUL DUNDAS*

With the death of Professor H. C. Bhayani, Ahmedabad will never be the same again for those foreign visitors who, like me, have in the past sought advice on Prākrit, Apabhraṃśa, the early forms of the new Indo-Aryan languages and everything connected with Gujarat and Gujarati. At all times an unfailing source of information, good humour and intellectual energy, he is simply irreplaceable.

As I produce this on computer screen, I have beside me some of Bhayani's clear and distinctive work notes, looking at which conjures up his benign presence once again. These notes were written one afternoon in the basement of the Lalbhai Dalpatbhai Institute of Indology as a result of my having the previous day given Professor Bhayani the offprints of some articles of mine. He had not put these aside to be read at some later date, as so many of us do with offprints, but had engaged with them immediately. It transpired that an etymology I had suggested, while worthy, was nonetheless flawed, and he was determined to talk through the derivation and investigate alternative possibilities with me.(1) This, and other occasions like it, represented a tutorial freely offered by a master scholar and it was impossible not to benefit. In writing the following short note relating to an area in which Bhayani's expertise was unrivalled, I am acutely conscious of not having been able to seek his advice about the topic beforehand. But I console myself with imagining him in that heaven where all the great philologists abide, smiling faced and with pen poised, ready to produce a stream of examples and interpretations.

As Bhayani demonstrated in one of his later publications, it is possible to utilize stray surviving linguistic and metrical elements to get some sense of what the earliest form of Apabhramśa may have looked like around the sixth century CE, even if the earliest literary works composed in that dialect (or cluster of dialects) are not available. (2) Students of what can be styled "Middle Prākrit" should therefore be on the alert for proto-Apabhramśa (or -Late Prākrit) forms which presage a more developed usage at a later stage of Indo-Āryan linguistic evolution. (3)

Haribhadra's *Pañcāśakaprakaraṇa*, a work consisting of ninteen chapters, each of which (with one or two exceptions) consists of fifty verses in *āryā* metre describing Śvetāmbara Jain ritual and practice, has been dated to the early sixth century CE. (4) In the course of a study of the thirteenth chapter of that work which deals with purity in the context of alms-seeking by ascetics, my attention was drawn to the following verse, specifically *Pañcāśakaprakaraṇa* 13.41:

na khalu pariṇāmamettam padāṇakāle asakkiyārahiyam gihiņo taṇayam tu jaim dūsai āṇāe paḍibaddham. (5)

This can be translated: "The mere resolve (to give) on the part of the householder which is devoid of bad action at the time of giving does not render faulty the ascetic who is fixed in the command (of scripture)."

The overall context of this verse will be discussed elsewhere. (6) What is linguistically noteworthy is the form taṇayaṃ. Abhayadeva Sūri glosses this as satkam which provides a satisfactory sense without grammatical identification. On inspection, taṇayaṃ would appear here to agree with pariṇāmamettaṃ and amplify the genitive gihiṇo, signifying in terms of function something corresponding to "relating to" or "on the part of".

It seems difficult to dissociate taṇayaṃ in Pañcāśaka-prakaraṇa 13.41 from the postpositional adjective taṇaeṇaṃ added to a word in the genitive case to give the sense "because of". The first attested occurrences of this would appear to be the Āvaśyaka Cūrṇi (seventh century) and Haribhadra's (eighth century) commentary on the Āvaśyaka Niryukti. (7) The construction is more common in late Prākrit and Apabhraṇśa (8), eventually developing into an Old Gujarati postposition. (9) If the Pañcāśaka is indeed a sixth century text, as Williams claims, then this taṇayaṃ, used with a non-oblique case ending in conjunction with a genitive, may possibly be a very early example of this form. (10) Alternatively, it may be indicative of the somewhat later provenance of the text and represent a piece of evidence compelling a reconsideration of William's theory.

NOTES

- (1) These work notes were later expanded and published by Bhayani as "G. bāp, bāi, āpo, āīa and Related IA. Kinship Words", *Sāmīpya* April 1991- March 1992, pp. 39-41, a response to Paul Dundas, "Prākrit avvo", *Indologica Taurinensia* 8-9, 1980-1, pp. 163-7.
- (2) Harivallabh C. Bhayani, "On Early Apabhramśa", Berliner Indologische Studien 7 1993, pp. 1-7.
- (3) For Middle Prākrit, see Frank Van Den Bossche, A Reference Manual of Middle Prākrit Grammar. The Prākrits of the Dramas and the Jain Texts.
- (4) This is the conclusion of R. Williams, "Haribhadra", Bulletin of the School of Oriental and African Studies 28 1965, pp. 101-11. Cf. the same author's Jaina Yoga: A Survey of the Medieval Śrāvakācāras, London: Oxford University Press 1963, p.6. Williams wishes to locate those works attributed to

Haribhadra which are written in what he calls "archaic Mahārāṣṭrī" and contain in their colopha the authorial signature marks "viraha" to the early sixth century, in line with the particular tradition which has the author as dying in 529 CE. The remaining works associated with Haribhadra, that is to say those written in "standard" Mahārāṣṭrī and Sanskrit, are to be located in the eighth century and attributed to another author of the same name.

- (5) Text from the edition of Dīnānāth Śarma, Pārśvanāth Vidyāpīṭh Granthamāla 92, Vārānasī: Pārśvanāth Vidyāpīṭh 1997. The same text is also given by the Jaina Dharma Prasāraka Sabhā edition published at Bhāvnagar in 1912, which also prints Abhayadeva Sūri's commentary of 1067. Pannyās Śri Padmavijayajī Mahārāj Gaṇivarya, Pañcāśakaprakaraṇa, Hastināpur: Śri Nirgrantha Sāhitya Prakāśan Samgh 1999 reads usakkiyā- for asakkiyā- (misprint?) and dūsaṇa for dūsei.
- (6) I translate and comment upon *Pañcāśakaprakaraṇa* 13. 30-46 in my forthcoming study entitled "Haribhadra on giving".
- (7) See Thomas Oberlies, Āvaśyaka-Studien. Glossar ausgewählter Wörter zu E.LEUMANNs "Āvaśyaka-Erzählungen", Alt-und Neu-indische-Studien 45, 2, Stuttgart: Franz Steiner Verlag 1993 s.v. tanenam.
- (8) See Collected Articles of L. A. Schwarzchild on Indo-Aryan 1953-1979, compiled by Royce Wiles, Faculty of Asian Studies, Australian National University 1991, pp. 89-98, who discusses the etymology of the form, and cf. Vit Bubenîk, A Historical Syntax of Late Middle Indo-Aryan (Apabhraṃśa). Amsterdum / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company 1998, pp. 74-5. The form is not referred to by Van Den Bossche, op. cit.
- (9) See Trimbaklal N. Dave, A Study of the Gujarātī Lan

guage in the 16th Century (v.s), London: The Royal Asiatic Society 1935, p. 58, and cf. George Baumann, *Drei Jaina Gedichte in Alt-Gujarātī*, Wiesbaden: Franz Steiner 1975, p. 52.

(10) The Pāiasaddamahaṇṇavo gives taṇaya as a deśī form in the sense of "saṃbandhī", but provides only the genitive with locative example maha taṇae. Its sources are Hemcandra's Prākrit grammar and the late Prākrit Surasundarīcaria.

PAUL DUNDAS
DEPT. OF SANSKRIT
UNIVERSITY OF EDINBURGH
7 BUCCLEUCH PLACE
EDINBURGH EH8 9LW
SCOTLAND U.K.

Hanumannāṭakam : Date and Place of Its Origin*

Vijay Pandya+

The play Hanumannātakam bristles with almost intractable problems ranging from its authorship, antiquity, genre, form to the date and the place of its origin. Hanumannātakam as its title indicates has Hanumat as its author, which is another euphemistic way of stating that its author is not known. The play has got some unique features which set it apart from any other form of Sanskrit drama prevalent in Classical Sanskrit literature. It has got another version in vogue in Bengal known as Mahānātakam the appellation more current among the scholars. This version is ascribed to Madhusudana Miśra, who might be regarded as a redactor of the version. The version prevalent in western india, under the name of the Hanumannātakam with which we shall deal presently in this essay, is ascribed to Damodaramiśra. Apart from these two main-stream versions, there are as many versions as there are manuscipts. Pischel's remark made with regard to the Dūtāngada that there are as many Dūtāngadas as there are manuscrips.2 is applicable with greater force to the versions of the Hanumannātakam. So that is also one of the insurmountable problems connected with this play.

As a play it has some unique features, To mention a few, it has no prologue or *prastāvanā*. Though it starts with some benedictory stanzas some of which seem to have been

^{*} Paper presanted at the 40th session of Oriental Conference, held at Chennai, during 28 to 30 May 2000.

⁺ Reader, Dept. of Sanskrit, School of Languages, Gujarat University, Ahmedabad-380009

taken from earlier sources, it has no *nāndī* in its usual sense. Moreover it has no Prakrit which has been an ubiquitous feature of the classical Sanskrit drama, it has very little dramatic form worth the name. It has very little prose by way of dialogues. It has a string of generally striking poetic verses some of which are from earlier sources and some of which are not traceable. Some of the scholars like S.K.De³ and S.P. Bhattacharya⁴ who have paid some attention to the play have discussed whether it would be called a *chāyā-nāṭaka*.

On account of these peculiarities, Maxmuller had opined that the work was more of an epic than a true drama and that it carries us back to the earlier stage of development of the Indian drama. But the case seems to be contrary to what Maxmuller supposes to be. The stringed verses are of a very striking nature and a result of वैदग्ध्यभणिति hence they do not seem to be the product of the earlier stage of development. In fact this play seens to have come into existence at a time when the rigours of the classical Sanskrit drama were slackened and the cannon of the prescriptive works of dramaturgy was loosened. So this situation obtained in the second millenium A.D. So it is more plausible to date the play in the second millenium, and it should belong to the medieval times, so to say historically. We shall endeavour to narrow down the span of time of the origin of the Hanumannātakam.

As the legend goes⁵ the work was composed by the son of the wind (Hanumat) but was cast into the sea by Vālmīki who feared that the play would eclipse his own Rāmāyana. Later it was retrieved by the king Bhoja and redacted by Damodara Miśra. In his commentary on the verse incorporating this legend, Mohanadasa 'explains that Hanumat wrote this work and engraved it with his nails on

the rocks. To allay the fears of Vālmīki who thought that it would be an excellent work which would throw his Rāmāyaṇa into oblivion Hanumat threw it into the sea and after many ages it was retrieved by his *avatāra*. Bhoja with the help of fishermen.

Bhojaprabandha has one more anecdote to recount. Once some fishermen found an engraved stone in the river Narmada and brought it to Bhoja. Bhoja recognised it to be the work of Hanumat. He then got it completed by his courtpoet. In the Mahānāṭaka version, at the end of the every act, it is stated that the 'work of Hanumat was rescued by Vikrama and then it was redacted with proper context by Madhusūdana (Sandarbhya Sajjikṛte).

From these legendary accounts it emerges that certain portion was a sort of a nucleus and then either Madhusūdana Miśra or Dāmodara Miśra redacted it. As S.K.De puts it 'the three versions of the story certainly suggest the redaction of an old anonymous work or at best the writing of a new work with the embodiment of old matter'. ¹⁰ And S.P. Bhattacharya interprets the legend, it is not at all strange that such a work should be associated in critical tradition with the name of king Bhoja of Dhārā, the author of Śṛṅgāraprakāśa, a greater name than of whom it is difficult to mention amongst the collectors of precious literary gems and of Hanumat-The monkey-warrior well-known for his devotional fervour. ¹¹

So from this chaf of legendary accounts, a grain of historical truth that the *Hanumannaṭaka* acquired the present shape, more or less in the days of Bhoja who flourished in the 11th century A.D. can be obtained. It is not unlikely that the play has gone on acquiring some more verses from the different later-day sources.

So we can tentatively endorse the upper limit of the play *Hanumannāṭakam* as the 10th century A.D.

Further it is to be noted that the play Hanuman-nāṭakam devotes one entire act i.e. VIII act to the episode in which Angada goes as a messenger of Rāma to the assembly of Rāvaṇa and very hot exchanges take place between Angada and Rāvaṇa. Now this act has a close resemblance to the Dūṭāngadam a one-act-play, thematically but there are centain verses which are also found in the Dūṭāngadam. Dūṭāngadam is also culpable of borrowing the verses from its preceding sources, but the Hanumannāṭakam is a wholesale borrower. And the verses found in the Hanumannāṭakam in the eighth act are also found in the assembly-scene of the Dūṭāngadam, which has elicited a high encomium from his junior contemporery Someśvara, who stated

सुभटेन पदन्यासः सः कोऽपि समितौ कृतः । येनाधुनापि धीराणां रोमाञ्चो नापचीयते ॥

(Kīrtikaumudi 1-24)

In the assembly Subhaṭa planted his foot (arranged his words) in such a way that even now the horripilation on the part of the brave people (also learned people) does not subside.

The verse, by way of pun, clearly alludes to the Dūtāṅgada play and the remarkable assembly scene in the Rāvaṇa's Laṅkā.

Subhaṭa, the playwright of the Dūtāngadam was connected with the literary circle of Vastupāla, a minister of the king Vīradhavala, a feudatory of the king Bhīmadeva II of Caulukya dynasty of Anhilvad Pātan, in the first half of the 13th century A.D.

And the Hanumannāṭakam in the VIII act draws very heavily upon the Dūtāngada play. So it can be safely surmised that, Hanumannāṭakam followed Dūtāngada in time and the date of the Hanumannāṭakam is around the 13th century.

Further this Hanumannātakam apart from the Dūtāngadam bears some affinity with some of the plays composed during this period in Gujarat. Candralekhāvijayaprakarana by Devacandragani, a disciple of Hemacandrācārya, a multi-splendoured personality of the medieval Gujarat and India, is one of them. Another play by the same author Mānamudrābhañiikā, still in a manuscriptural form has also a resemblance to this Hanumannātakam. Then there is one more play Ullāgharāghava by Someśvara who flourished in the second half of the 12th century and probably beyond the first half of the 13th century, during the reign of the Caulukua kings of Anahilvād Pātan in Gujarat. So these three plays viz. Candralekhāvijayaprakarana, Mānamudrābhañjikā and Ullāgharāghava along with the Dūtāngada form a homogenous group of plays having the close resemblance with the play Hanumannātakam under discussion.

As noted above there are some peculiar features of the Hanumannāṭakam. Hanumannāṭakam has very long stage directions, at times turning into descriptions and verses. Sometime there is a mix-up between a stage-direction and a description. To illustrate, in the Hanumannāṭakam 1-19, there is a stage-direction श्रीराम: नाट्यन् and then what does Śrīrāma nāṭayan is described in a verse. The entire passage runs like this:

श्रीरामः नाटयन् कपोले जानक्याः करिकलभदन्तद्युतिमुषि स्मरस्मेरं गण्डोड्मरपुलकं वक्त्रकमलम् । मुहु: पश्यन् शृण्वन् रजनिचरसेनाकलकलं जटाजुटग्रन्थि रचयति रघूणां परिवृद्धः ॥१-१९

Looking to his own image of his lotus-like face in the cheeks of Jānakī, which excel the lustre of the tusk of the elephant-cub bloomed open and horripilated, on the other hand, listens to the tumultous noise of the armies of the demons, Rama is tying the not of his matted locks.

In the Candralekhāvijayaprakaraņa, the character Vijayendra speaks.

प्रिये निशीथसमयप्रवृत्तो वर्ततेऽतः सौधमलंकियताम् इति वदन् प्रियां हस्ते विधृत्य तत्त्वप्रपञ्चनेन समं सपरिवारः परिकामति क्षणान्तः सोपानमलंकुर्वाणः सौधमधिरोहति ।

One more curious feature of the Hanumannāṭakam is that there is a proseportion in the form of an explanation, a sort of a tīkā. The proseportion gives itself out when, like usual tīkā, it ends with the word इत्यिभप्राय: as in a passage which purports to explain the preceding verse 14. Similarly in the Candralekhāvijayprakaraṇa, some verse like अजित-देवचन्द्रशेष: (2-28 and 5-46 of the Candralekhāvijayaprakaraṇa) is a गृढ or कूटश्लोक and there is a sort of commentary explaining the verse in the body of the play itself.

Further we must also remember that Hanumannāṭakam is also called a chāyānāṭaka. Now the Dūtangada play, the oldest chāyānāṭaka available hails from Gujarat as noted above. Moreover, Ullāgharāghava by Someśvara is also referred to as chāyānāṭaka in the play itself.

Ramaji Upadhyaya has observed that, that age i.e. of the 12th and 13th century A.D. was the age of chāyānāṭaka. Hanumannāṭakam is also termed as chāyānāṭakam. The two most genuine chāyānaṭakas i.e. Dūtāṅgada and Ullāgha-

rāghava have originated in Gujarat and during the 12th and 13th century. And so, *Hanumannāṭakam* also must have originated during this time, perhaps following *Dūtāṅgada*, as it incorporates in the VIII act, a scene from the *Dūtāṅgada*, as remarked earlier.

Then I have received further succour in this matter from an unexpected quarter, a source which would not normally be available to the scholars not knowing Gujarati language.

In Gujarati, there is a Rāmāyaṇa in a versified form composed by a certain Giradhara who flourished in the eighteenth century A.D. The remarkable thing about this Rāmāyaṇa is that it constantly draws upon the Hanumannāṭakam. He acknowledges two sources for his Rāmāyaṇa, viz. Vālmīki Rāmāyaṇa and the play Hanumannāṭakam. He says in the beginning of the Giradhara-rāmāyaṇa

वाल्मीकि रामायणनो अर्थ मांहे नाटक कृत हनुमंतजी। ते थकी भाषाग्रंथ कर्यों छे, लेई दृष्टान्त अनंत जी।।

Further in the Araņyakāņḍa of the Giradhararāmāyaṇa, also, the poet says

आधार रामायण तणो वाल्मीकि जेनुं नाम । हनुमाननाटकनी कथा मांहे मेळवी अभिराम ॥ (3-1-5) ए अर्थ वाल्मीकि तणो हनुमाननाटक सार । ए जुगमसंमत मेळवीने कर्यो छे विस्तार ॥ (३-२२-२७) Then in the Yuddhakāṇḍa also the author says वाल्मीकि रामायण थकी प्राकृत कर्यो विस्तार । हनुमंतनाटक मेळवी पदबंध रचना सार ॥ (६-१-७)

Apart from this candid admission on the part of the poet, even in some specific instances also, he indicates that the source of this episode is *Hanumannāṭakam* or for example the episode of the confrontation of Rāma and Paraśurāma.

भृगुपतिमृत्युनिरोधकृत रघुपति भाण विचित्र । ए कथा छे हनुमाननाटक, विशे परम पवित्र ॥ १-४६-७

Further Giradhara-Rāmāyaṇa has a very curious puṣpikā, at the end of every capter

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसम्मतनाटकधारायां बालकाण्डे प्रथमोऽध्याय:। (Kāṇḍa and adhyāya will change)

Giradhara, of course, has been influenced by that epoch-making work Ramacaritamānasa by Tulsidāsa, Ānandarāmāyaṇa and Bhavartha-Rāmāyaṇa in Marathi as well. However, nowhere, he mentions these works by name, except the Hanumannāṭakam.

Can this deep influence of the Hanumannāṭakam be not attributed to the geographical proximity of the play Hanumannāṭakam, which in all likelihood, must have originated in the land of Gujarat or in the vicinity of Gujarat and it was easily accessible to the poet Giradhara who profitably utilised the play.

The relationship between the *Giradhara-Rāmāyaṇa* and the *Hanumannāṭakam* and other *Rāmāyaṇas* require further probings.

But for the present, in all probability I think, the *Hanumannāṭakam* originated in Gujarat during the 12th or 13th century A.D.

References

1. In the Histories of Sanskrit Literature, the play is discussed under the title of *Mahānāṭakam* as in Sanskrit Drama by Keith, History & Sanskrit Literature by De and so on. The scholars like De and S.P. Bhattacharya have also discussed the play under the title of *Mahānāṭaka*. See their articles entitled 'The problem of *Mahānāṭaka*' by De and 'The *Mahānāṭaka Problem*' by S.P. Bhattacharya in Indian Historical quarterly, September 1931 and September 1934 respectively.

- 2. Quoted by S.P. Bhattacharya, Indian Historical Quarterly, September 1934.
- 3. As referred to in the first fn.
- 4. Ibid
- रचितमनिलपुत्रेणाथ वाल्मीिकनाब्धी निहितममृतबुद्धया प्राङ् महानाटकं यत् । सुमितनृपितभोजेनोद्धतं यत्क्रमेण ग्रथितमवतु विश्वं मिश्रदामोदरेण ॥

(Hanumannāṭakam, 14-96)

Hanumannātakam ed. by Pt. Jagadisha Mishra in Hindi, published by Chowkhamba Sanskrit Series office, 1998. This edition is referred to in this article.

- 6. अत्रेयं कथा- पूर्वमेतेन-नखरटङ्क्षैर्गिरिशिलासु विलिखितं तत् तु वाल्मीिकना दृष्टं तदेतस्यातिमधुरत्वमाकर्ण्यं रामायणप्रचाराभावशङ्कया हनुमान् प्रार्थितस्त्वमेतत् समुद्रे निधेहीति । तथेति तेनाब्धौ प्रापितं तदवतारेण भोजेन सुमितना जालिकैरुद्धतमिति ।
- 7. Bhojaprabandha with Gujarati translation, Sastun Sahitya Vardhak, Third Edn. 1981.
- 8. The whole verse restored runs like this
  शिवशिरसि शिरांसि यानि रेजुः
  शिव शिव तानि लुठन्ति गृध्रपादैः ।
  अयि खलु विषमः पुराकृतानां
  भवति हि जन्तुषु कर्मणां विपाकः ॥ Ibid p. 305
- 9. *Mahānāṭaka* ed. by Pandit Jibananda Vidyasagar, Calcutta 1874.
- De, The Problem of Mahānāṭaka, Indian Historical Quarterly, 1931, p. 540.
- 11. S.P. Bhattacharya, *Mahānāṭaka problem*, Indian Historical Quarterly, 1934 p. 505
- 12. Ramaji Upadhyaya, *Madhyakālin Sanskrit Nāṭaka*, 1974,p. 313.

The Two Rare Icons of Parshva Yaksha

-Dr. Balaji Ganorkar*

Two images of elephant faced Gods are found in the niches of Shakti Kunda at Akhaj village located at 15 km south-east to Mahesana district headquarter and 4 km northeast to Ambaliasan Railway station on meter gauge line of Western Railway running from Ahmedabad to Delhi.

The first image is studded in a niche located at first landing in south direction of the said Kunda¹. Here the four armed elephant faced deity is standing in *tribhanga* posture. The trunk of this deity is leftwards and in a situation indicating that he is drinking some liquid, which is carried by his front hand in a beautiful *bhrungaraka* (i.e. vessel). The right front hand is mutilated from the elbow, while the back right hand holds a three hooded *sarpa* (i.e. cobra) and the left hand carries an *ankusa* (i.e. goad). The deity is canopied by five hooded cobra. He bears cap type metallic head dress and other usual ornaments. It is noteworthy that both teeth are present here and body is simple and slim. A snake is seated beside the left of the deity.

The same type of image with some variations is found studded in a niche located on the first landing in northern direction². It is also elephant faced and four armed. The canopy of five hooded cobra and a snake beside the left leg as well as the ornaments are common. Standing posture is *dvibhanga* and the trunk of this deity is making coil on the right side. The back right hand holds three hooded cobra and the left holds a scripture, while the front right and left hands are bearing an *ankusha* (goad) and a small *bhrungaraka* (ves-

^{*}Associate Director, A.K.G.M., Koba, Gandhinagar 382 009

sel) respectively. The body is also slim and normal.

These two images are identified as Ganesha by Dr. P. C. Parikh but the absence of *mushak* (rat), *Bhagnadanta* (broken tooth), *modakpatra* (bowl of sweet balls) and *lambodara* (pot bellied stomach) etc. the peculiar characteristics of the deity are lacking. These features are necessary in the icons of Ganesha.

In Jain traditions, there is a Yaksha, named as Parshva Yaksha. According to *Shilpa Ratnakar*³ and *Trishashti Shalakapurusha Charitra*⁴, he is canopied by cobra-hoods. He is also described as elephant-faced and his attributes are *bijapuraka* (citrus), *Sarpa* (snake) and *varadamudra* etc. His mount is tortoise. This Yaksha is associated with Parshvanath, the 23rd Teerthankara of Jain religion. Here the symbol of tortoise and cobra beside the left leg is visible. The cobrahoods over the head and snake in one of his hands suggest that these images may be considered as Parshva Yaksha of Jain tradition. Perhaps, these icons were brought here in this holy Kunda from some nearby Jain temple and due to elephant face, they are commonly accepted as Ganesha, the most popular Hindu deity.

Unfortunately, only one image of Parshva Yaksha, preserved in the Prince of Wales Museum of Western India, Mumbai, was noted by Late K. V. Dave⁴. It is interesting to note that Parshva Yaksha disappeared and intermixed with the images of Ganesha and Vinayaka, who are also elephant faced Gods. Even we may see that iconography of Vinayaka and his images are also rarely known in all over India at present. Only one such ancient image is being worshipped in Siddhi Vinayaka's famous temple at Kashi Vishwanath lane in Varanasi.

Foot Notes

- 1. Parikh Pravin C., Shakti Kunda at Akhaj, fig. no.6, Ahmedabad, 1989.
- 2. lbid, fig no.17.
- 3. Shilparatnakara, 12/78, Dhrangdhra, 1939.
- 4. Dave K. V., Gujaratnu Murti Vidhan, p. 494-495
- 5. Ibid.

अश्वधाटीकाव्य

नीलांजना सु. शाह

प्रस्तावना

'अश्वधाटीकाव्य' नामनुं २६ श्लोकोनुं आ लघुकाव्य तांजोरना जगन्नाथ पंडिते रचेलुं छे. कृष्णशास्त्री भाटवडेकर वडे संपादन पामेल 'सुभाषित रत्नाकर' नामनो सुभाषितसंग्रह जे ई.स. १८७२मां मुंबईमां प्रकाशित थयो छे, 'तेमां आ काव्य सचवायुं छे. आ काव्य पर कृष्ण नामना पंडिते रचेली 'दर्पण' नामनी व्याख्या पण तेनी साथे ज प्रकाशित थयेली छे.

आ काव्यनो मुख्य हेतु मनुष्यने सांसारिक विषयोमांथी पाछो वाळी ईश्वर तरफ अभिमुख करी तेने आत्मकल्याणना पंथे पळवा माटे प्रेरवानो छे.

आ काव्यना कर्ता जगन्नाथ पंडित ओ तांजोरना मराठा राजा सरफोजी (ई.स. १७१२-१७२७)ना राजकिव हता. तेमणे आ काव्यमां देवी-पार्वतीने 'तञ्जापुरेशि' ओम जे संबोधन कर्युं छे ते आ बाबतनुं समर्थन करे छे- 'ज्ञानिवलास' अने 'शरभराजिवलास' नामनी बे संस्कृत कृतिओना कर्ता जगन्नाथ अने आ कृतिना कर्ता जगन्नाथ एक होवानो संभव छे कारण के ते जगन्नाथ पण तांजोरना आ सरफोजी राजाना समयमां थई गया जणाय छे. उ

कविए पोते आ काव्यना अंतमां कह्युं छे तेम तेमणे सहुने गमे तेवुं आ काव्य पोताना पुत्र रामनी इच्छापूर्तिने माटे रच्युं हतुं. आ काव्यना कर्ता विशे बीजी खास माहिती प्राप्त थती नथी, पण काव्यनो प्रत्येक श्लोक संस्कृत भाषा परना तेमना प्रभुत्वनी प्रतीति करावे छे. राम, कृष्ण, शिव अने पार्वतीने वर्णवता श्लोकोमां जे अनेक पौराणिक संदर्भो आ जगन्नाथ पंडिते

१. कृष्णशास्त्री भाटवडेकर (सं), सुभाषितरत्नाकर (चतुर्थ संस्करण, मुंबइ-१ ई.स. १९१२), पृ. ३१६-३३०.

Ludwick Sternbach, Mahāsubhāṣita Samgrahaḥ, Vol.I, (First Edition, Delhi, 1974 Intro. pp. LXXXII-IV.

^{3.} M.Krishnamāchariar, History of Classical Sanskrit Literature (Third Edition Delhi, 1974), p. 241, 245.

वणी लीधा छे, ते परथी एमणे धार्मिक ग्रंथोनो खास करीने पुराणोनो ऊंडो अभ्यास कर्यो हतो एम स्पष्ट जणाय छे. सांप्रदायिक रीते तेमनो दृष्टिकोण अति उदार जणाय छे कारण के तेमणे एकसरखा उत्कट भक्तिभावथी राम, कृष्ण, शिव अने पार्वतीनुं स्तुतिपूर्वकनुं वर्णन कर्युं छे, तेम छतां आ कृतिमां शिव अने पार्वतीने लगता श्लोको प्रमाणमां वधारे छे. ते परथी तेओ शिवभक्त होवानुं अनुमान करी शकाय छे.

आ भक्तिसभर काव्यने कविए 'अश्वधाटीकाव्य' ए शीर्षक केम आप्युं ए विशे कविए के काव्यना टीकाकारे सहेज पण अणसार आप्यो नथी. आ काव्यनी लगभग प्रत्येक पंक्तिए विविध अनुप्रास आवे छे तेथी आ काव्यना लयने घोडानी थनगनती चाल साथे सरखावीने अश्वधाटी (घोडानी चाल जेवुं) एवुं नाम आप्युं होय अे शक्य छे.

आ काव्यनो अंतिम श्लोक (नं.२६) अनुष्टुप् वृत्तमां रचायो छे अने बाकीना २५ श्लोक २२ अक्षरना मत्तेभ नामना अप्रसिद्ध छंदमां रचाया छे। तेनुं गणमाप त, भ, य, ज, स, र, न, गा छे. ए नोंधपात्र छे के आ छंदनुं नाम छंदःशास्त्रना प्रसिद्ध ग्रंथोमां मळतुं नथी पण श्रीकृष्ण कविनी 'मन्दारमरन्दचम्पू' नामनी कृतिमां तेनुं लक्षण मळे छे: मत्तेभाख्यं तभयजसरनगयुक्तं स्वरार्वफणिभिन्नम्, संस्कृत काव्योमां भाग्ये ज प्रयोजाता आ दीर्घ छंदने आ काव्यमां कविशे सफळपणे प्रयोज्यो छे ते बाबत तेमनी छंद परनी पकड दर्शावे छे.

आ काव्यना प्रथम श्लोकमां रामचंद्रने भजवानुं कह्युं छे. बाकीना २४ श्लोकोमां शिवने लगता दस श्लोको छे. पार्वतीने लगता आठ श्लोको छे. ज्यारे कृष्ण, विष्णु तेमज नरसिंह अवतारने लगता छ श्लोको छे. श्लोको सळंग आवता नथी. कवि मनुष्यनी सांसारिक बाबतो प्रत्येनी आसक्तिने

४. मन्दारमरन्दचम्पू (काव्यमाला ५२, प्र. निर्णयसागर प्रेस, मुंबई, १९२४) पृ. १९

५. श्लोक नं. २, ३, ७, ८, ११, १७, १८, २२, २३ अने २५

६. श्लोक नं. ४, ५, ६, १३, १५, २०, २१ अने २४

७. श्लोक नं. ९, १०, १२, १४, १६, १९

व्यर्थ अने तुच्छ दर्शावी पछी राम, शिव, पार्वती, कृष्ण वगेरेना विशेष गुणोनो विशेषणो मारफत निर्देश करी, आत्यंतिक कल्याण माटे तेमने शरणे जवानुं कहे छे.

आ काळ्यनो टूंक सार नीचे प्रमाणे छे: काळ्यना कर्ता क्यारेक पौत्रने, क्यारेक पोताना मनने संबोधीने उपदेश आपे छे पण खरेखर तो तेओ ए निमित्ते संसारमां गळाडूब खूंपेला मनुष्यमात्रने उपदेश आपे छे. घर, पत्नी, पुत्रादिक वगेरे परनो माणसनो मोह अनर्थकारी छे. ए बधा दुन्यवी संबंधो प्रत्ये तेमज विषयोपभोगो तरफनी आसक्तिथी मनुष्य संसारमां फसाईने तेमना दोषोनुं चिंतन करतो नथी के आ बधुं नाशवंत छे. स्त्रीस्वभावनी चंचळता दर्शावीने, किंव तेमना प्रत्येक आकर्षणथी दूर रहेवानी सलाह पौत्रने आपे छे अने स्पष्ट कहे छे के स्त्रीओ साथेनी प्रेमकीडामां रममाण रहेनार मनुष्य पशु जेवो छे.

द्रव्य मेळववानी लालसाथी चारित्र्यहीन लोको, ऐश्वर्यशाळी राजाओ अने धनथी छकी गयेला उद्दंड धनिको - आ बधानी गुलामी करीने, तेमना द्वारा थयेलुं अपमान खमीने, तेमनो निर्दय मार खाईने पण मनुष्य खरा अर्थमां अिकंचन रहे छे. ते ज प्रमाणे संपत्ति कमावा मनुष्य विविध नगरो अने द्वीपोमां रझळपाट करी, प्रखर ताप अने तेने परिणामे थती अतिवृष्टि वेठीने छेवटे तो वृद्धावस्था वहोरे छे. जो तेनी पासे संपत्ति होय तो ते संपत्तिनी रक्षा करवा तेने खूब चिंता अने संताप वेठवो पडे छे.

आ बधी आफतोमांथी उगरवा, मोहना प्रपंचनी पेले पार जवा, यमराजना भयमांथी बचवा अने आ लोक तेमज परलोकनुं हित साधवा माटे पौत्रने समजण आपी सतेज थवानुं तथा दुर्जनोनो संग छोडी दईने राम, कृष्ण, शिव अने पार्वतीने शरणे जवानुं कहे छे. पुनरुक्तिनो दोष वहोरीने पण आ किव वारंवार कहे छे के आत्मकल्याण साधवा माटे मोक्षसुख पामवा माटे नम्रभावे परमात्माने शरणे जवुं ए ज एकमात्र उपाय छे.

आ काव्यना प्रकार विशे विचारीए तो प्रथम दृष्टिए तेनुं स्वरूप उपदेशात्मक काव्यनुं देखाय छे, छतां तेनो वधारे अभ्यास करतां लागे छे के ते स्तोत्रकाव्यनी वधु नजीकनुं लागे छे. पोताना पौत्रने ईश्वराभिमुख करवा माटे रामकृष्ण शिवपार्वती वगेरे देवोनां वर्णन कविए ऊंडी अने उत्कट भक्तिथी भावविभोर थईने कर्या छे.

आ काव्यनी शैली गौडी छे कारण के प्रत्येक पंक्तिमां वर्णानुप्रास आवे छे. आ अनुप्रास योजवामां कर्ताए पोताना किवकसबनी खूबी दर्शाववा प्रत्येक श्लोकमां जुदा जुदा वर्णोंनो अनुप्रास योज्यो छे, जे आ काव्यनुं विशिष्ट लक्षण छे. ते उपरांत दीर्घ समासोनुं प्राचुर्य, ओज कान्ति वगेरे गुणोनुं प्राधान्य आ बधां गौड मार्गनां लक्षणो पण अहीं जोवा मळे छे. ए हकीकत छे के काव्यमां सळंग अनुप्रास योजवा माटे घणीवार किवने अप्रचलित के ओछा प्रचलित शब्दो योजवा पडे छे, जेमके राक्षस माटे आशरः, केतकीना छोड माटे जम्बालः, द्रोह (दूर) करनार द्रोढा, अने कामदेव माटे सुनास्त्रः.

आने परिणामे आ काव्य व्याख्यागम्य बन्युं छे अने कर्ताने सद्नसीबे आ काव्यने सह्दयो माटे सहेलाईथी समजाय तेवुं करनार कृष्णपंडित नामना विद्वान टीकाकार, किव जगन्नाथ पछी थोडा समयमां थई गया छे. तेमणे तेमनी 'दर्पण' नामनी अन्वर्थक व्याख्यामां आ काव्यना अघरा लागता प्रयोगोने विगतवार अने सारी रीते समजावीने भावको माटे उपकारक काम कर्युं छे. टूंकामां, आ काव्यनो आस्वाद पूरेपूरो माणवा माटे टीकानी सहाय आवश्यक बनी रहे छे.

काव्यना टीकाकारे 'दर्पण' टीकाना अंतमां पोतानो समय सांकेतिक भाषामां आ रीते जणाव्यो छे :

> गुणरत्नर्षियुक्ते प्रजापितसमाह्नये । शाकेऽधिमासे भाद्राख्ये गीष्पतौ प्रतिपत्तिथौ । अश्वधाट्या दर्पणाख्या व्याख्या कृष्णेन निर्मिता ॥

शक संवत् १७९३ना अधिक भादरवा मासना पडवाने गुरुवारना रोज आ टीका रचाई छे. "Indian chronology"मां रजू थयेला टेबल नं. १० प्रमाणे ते दिवसे ई.स. १८७१ना ओगस्ट मासनी एकत्रीसमी तारीख आवे छे. 'अश्वघाटी काव्य' अने ते परनी दर्पण टीकाने समावता 'सुभाषितरताकर'नी प्रथम आवृत्ति ई.स. १८७२मां प्रकाशित थई छे, ते परथी कही शकाय के आ टीका रचाई तेना बीजा ज वर्षे ते प्राय: प्रकाशित थई होय.

आशरे नेवुं वर्ष पहेलां छपायेला 'सुभाषितरत्नाकर'ना जे पानामां 'अश्वधाटी काव्य' अने एना परनी दर्पण टीका— आ बंने छपाया छे ते पानां साव जीर्ण थई फाटी गयेलां छे अने आ पुस्तक हाल उपलब्ध नथी. तेथी टीका आ साथे छापी शकाई नथी. आ काव्यने साचवी राखवा माटे ''सुभाषितरत्नाकर''ना संपादकनो जेटलो आभार मानीए तेटलो ओछो छे. अत्रे आ कृतिना प्रस्तुत संपादक द्वारा करेलो काव्यनो गुजराती अनुवाद रजृ करवामां आव्यो छे :

अश्वधाटीकाव्यम्

अङ्कादृतिक्षितिजमङ्काऽनिभज्ञशिशङ्काकरास्यसुषमं टङ्कारिचापमनुलङ्काऽऽशरक्षतजमङ्काऽवरूषितशरम् । त्वं कामदं विहितरङ्काऽवनं दनुजकङ्कालनोदिनमना-तङ्काय वत्स भज तं कालमेघरुगवहंकारहारिवपुषम् ॥ १ ॥

मा गा मनस्त्वमनुरागाऽतिभूमिमुपभोगावनासुमनसा मागारदारसुतयोगा न किं बत वियोगात्मकाः परिणतौ । यागादिजन्यपरभागा अविग्रहविभागार्हशैलतनयं वेगादुपा[स]स्व भवरोगाऽपहं विधृतनागाऽजिनं पुरिरपुम् ॥ २ ॥

वाचा मरन्दमधुमोचा सुधामधुरिमाऽऽचामदक्षरसया हा चापलान्नरिपशाचानुपासितुमनाचार कि नु यतसे । काचाय मा विनट सा चाऽऽपदत्र न सुमोचाग्रिमा कमिप तं प्राचामुपास्यमिथाचाऽपवर्गसुखमाचार्यमाश्रितवटम् ॥ ३ ॥

खञ्जायितोऽधिमितगञ्जापरोऽपि बत संजायतेऽत्र धनदं संजाघटीति गुणपुञ्जायितस्य न तु गुञ्जामितं च कनकम् । किं जाग्रती जयसि किं जानती स्विपिषि सिञ्जाननूपुरपदे तञ्जापुरेशि नवकञ्जाक्षि साधु तिददं जातु वा किमु शिवे ॥ ४ ॥

C. Dr. L.D. Swamikannu 'Indian Chronology' (Madras 1911) Table X, p. 124.

आटीकसेऽङ्ग ! करिघोटीपदातिजुषि वाटीभुवि क्षितिभुजां चेटीभवंस्तदिप शाटी न ते वपुषि वीटी न वाऽधिवदनम् । कोटीरखपरिपाटीभृशाऽरुणितजूटीविधुं तनुलस-त्पाटीरिलिप्तिमिभधाटीजुषं सुरवधूटीनुतां भज शिवाम् ॥ ५ ॥

पण्डावदग्रिम ! पिचण्डाऽवपूर्तिमनुरण्डाविधेयकुटिलो-दण्डाविवेकधनिचण्डालगेहभुवि दण्डाऽऽहति किमयसे । खण्डामृतद्युतिशिखण्डामुपास्व सुरखण्डार्चिताङिघ्रकमलां भण्डासुरदुहमचण्डात्मिकां चितिमखण्डां जडात्मसुखदाम् ॥ ६ ॥

गाढा त्वया सपदि राढापुरी वसुनि बाढाऽवबद्धरितना सोढा तथा तपनगाढाऽऽतपप्रसररूढाऽतिवृष्टिवितितः । मूढाऽपि कि फलमगूढा जरेव शिरसोढा कुतो न विनुतो द्रोढा जनोर्जनितषोढामुखः समिति वोढा स हाटकगिरे: ॥ ७ ॥

दन्तावलाश्वभृति चिन्तापरोऽसि बत किं तावता वद फलं हन्ताऽखिलं क्व च न गन्ता तदेतदथ संतापमञ्चसि परम् । त्वं तात ! भावय *दुरन्तारमानवरतं तामसः स्विपिहि मा संतारकं विनतसंतानकं सपदि तं तावदाश्रय शिवम् ॥ ८ ॥

वन्दारुलोकतिमन्दारपादपममन्दायमानकरुणं वृन्दावनोढपशुवृन्दाऽवनं प्रणतवृन्दारकं चरणयो: । नन्दाऽऽदृतं कुशलसन्दायि तित्कमिप कन्दायितं श्रुतिगिरां कुन्दाभकीर्ति मुचुकुन्दार्चितं हृदि मुकुन्दाहृयं स्मर मह: ॥ ९ ॥

क्रोधाऽऽकुलो विगतबोधाऽन्वयोऽसदनुरोधाऽनुगो न भव भोः साधारणी न खलु बाधा भवस्य भुवि गाधा न मोहवसितः । वेधा गुरुश्च पटुमेधा विभुर्निहि निषेधाय कर्म वितते-राधाय तात हृदि राधाविटाऽङ्घ्रियुगमाधारतां व्रज मुदाम् ॥ १० ॥

[★] दुरन्ता रमाऽनवस्तं ० इति स्यात् ।

नानाविधे जनुषि का नाम सौख्ययुजिरानाकपृष्ठमपि वा जानासि यद्विषयसूनारुचिर्भवसि दूनाऽऽशयो भृशतरः । मानाऽतिगो विहितदानाध्वरादिरिह कीनाशभीतिरहितो मीनायताक्षमिधगानादरं कलय सूनास्त्रजीवनहरम् ॥ ११ ॥

सापायमेत्य वपुरापातरम्यमनुतापादृते सकुतुकं द्वीपानगाहिषि समीपाऽतिगानकृतभीपातखेदगणनः । भूपानसेविषि सुरूपाकृतेऽहह न तूपागमं सुखलवं गोपाय मां सपदि गोपालधुर्य तव कोपाय नाऽस्मि विषयः ॥ १२ ॥

किं बाल ! न स्फुरित सम्बाधकं भृशिविडम्बाऽऽस्पदं परिणतौ निम्बादितिक्तरससम्बाधमत्र ननु बिम्बाऽधराविलसितम् । लम्बालकां धुतविलम्बादरां घुसृणजम्बालजालविलस-द्विम्बामनूनशशिबिम्बाननां सततमम्बामुपास्व सदयाम् ॥ १३ ॥

रम्भादिगाढपरिरम्भादरेण सुचिरं भावतोऽत्र यजसे त्वं भावयस्व किमु शं भाव्यनेन जड ! सम्भावितक्षयमिदम् । स्तम्भादुदित्वरमहंभावतः कलय जम्भारिसंस्तुतपदं तं भावुकप्रदमदम्भाकुलो नखरसंभारदारितरिपुम् ॥ १४ ॥

रामार्चिताऽङ्घ्रिरभिरामाऽऽकृति: कृतविरामा सुपर्वविपदां कामाऽर्तिहृत् सफलकामा निदेशरतकामादिनिर्जरवधू: । भामा हरस्य नुतभामा जपासदृशभा माननीयचरिता सा मामवत्वखिलसामादृतस्तुतिरसामान्यमुक्तिसुखदा ॥ १५ ॥

माया तवेयमुरुगायाऽविवेकिनिधिमायामिनी किमिप मा-मायासयत्यकृतजायातनूजधनकायादिदोषकलनम् । सा यातना तु निरपाया मता जगित हा यामि कं नु शरणं मायानिवास परिपाया नवाम्बुधरदायाददेह भगवन् ! ॥ १६ ॥

हारं ददासि कुंचभारं जिघृक्षसि च सारङ्गचञ्चलदृशः सा रन्तुमिच्छति हि जारं निषेव्य तव का रञ्जनेह घटताम् । स्मारं विहाय मदमारम्भरम्यमनुवारं भज श्रुतिगिरां सारं महेशमविकारं जनुर्विलयपारं प्रयास्यसि सखे ॥ १७ ॥

नीलाऽलकानयनलीलाविमोहमयकीलालराशिजठरे वेलातिलङ्घमनुवेलावमिज्जिरिह ते लाघवाय निह किम् । को लाभ एष इति कोलायितो जयसि हालासमस्थितवयः कालाऽहितं शमितहालाहलं सततमालानयाऽऽत्ममनसा ॥ १८ ॥

दावाऽनलाचिरिव तावानयं तपित हा वाम्यकृत् कलिरहो को वाऽपरस्त्विदिह भो वासुदेव ! मम यो वारयेत तिममम् । सेवाविधानभृशहेवाकसिद्धमुनिदेवाऽधुना चरणयो-र्भावाऽऽनताय शिशुभावाऽऽश्रिताय वितराऽऽवासतां निजमुदाम् ॥ १९ ॥

आशाभरेण निखलाऽऽशासु धावनमथाऽऽशातकुम्भगिरि वा क्लेशाऽऽवहं विविधदेशाऽटनं द्रविणलेशाय नाऽपि ववृते । आशाऽतिदामवितुमाशास्व पाणिधृतपाशामनेकजगता-मीशामुपासितगिरीशामिहाऽङ्ग ! दिगधीशाऽचिताङिग्रनलिनाम् ॥ २० ॥

एषा जरा शिरिस वेषाऽन्यभावकृदशेषाऽऽमयैकवसित-स्तोषाय सौम्य ! निह दोषाऽऽलया भृशमपोषाऽऽस्पदीकृतगुणा । शेषाऽऽयुष: कुरु विशेषाऽर्हमेतिदह शेषाऽहिकलृप्तधनुषो रोषाद्यपास्य तनुशोषावहं कलय योषामनङ्गजियन: ॥ २१ ॥

संसारधन्वभुवि कि सारमामृशसि शंसाऽधुना शुभमते ! त्वं साधु संतनु हितं साहसेन तु नृशंसाऽऽदृतेन किमहो । हंसाऽऽशयस्थमतिहंसात्मभासमथ तं सामभि: परिगृणन् कंसाऽखिन्द्यमवतंसायितेन्दुमिह संसाधयाऽर्थमखिलम् ॥ २२ ॥

गेहाऽऽत्मजद्रविणदेहादिकं जिनतमोहाऽनुबन्धमिवतुं भो हानिगपि कियतीहाऽपि सुस्थितिमतीहा न ते निजिहते । वाहायितोक्षभवदाहाऽपहं सिललवाहाऽभकण्ठसुषमं बाहालसन्मृगमनाहार्यसौख्यकरमाहात्म्यमाभज मह: ॥ २३ ॥ वालीयुतश्रवणपालीयुगा लिलतचूलीविराजिबकुला केलीगतानुगमरालीकुला मधुरमालीभिरादृतकथा । नालीकदृक्कुसुमनालीकपाणिरिह कालीयशासिसहजा तालीदलाभतनुमाली सदा भवतु काली शुभाय मम सा ॥ २४ ॥

दक्षाऽध्वरप्रशमदक्षाऽऽग्रहं विबुधपक्षाऽभिपालनपरं लक्षाऽमृतद्युतिवलक्षात्मकं हतविपक्षाऽऽत्तविस्मयकथम् । उक्षाऽधिरोहिहतलक्षाऽसुरप्रकरमक्षामताश्रयदयं त्र्यक्षाऽऽव्हयं प्रणतरक्षामणिं प्रणयियक्षाऽधिपं स्मर् महः ॥ २५ ॥

रामनाम्नः स्वपौत्रस्य कामनापूरणोत्सुकः । अश्वधाटीं जगन्नाथो विश्वहृद्यामरीरचत् ॥ २६ ॥

इति पण्डितेन्द्रजगन्नाथिवरिचतमश्रधाटीकाव्यं संपूर्णम् ।

- १. हे वत्स ! आतंकनी निवृत्ति अर्थे अंकमां बीराजेलां सीताजीवाळा, लांछनिवहोणा चंद्र जेवी मुखकांति धरावनारा, टंकार करनारा धनुष्यवाळा, लंकाना राक्षसोना धामोथी नीकळेला लोहीना डाघथी खरडायेला बाणवाळा, मनोरथोना पूरणहार, दीनोना रक्षणकर्ता, दनुजना कंकालोने फेंकनारा, कालमेघना अहंकारने हरनारा एवा रामचंद्रना शरणे तुं जजे.
- २. हे मन ! उपभोगोनो संतोष मेळववा माटे, तुं अनुरागने छेल्ले पाटले न पहोंची जईश. अरे ! लक्ष्मी, गृह, पत्नी, पुत्र वगेरेना संयोगो पण छेवटे तो शुं वियोगस्वरूपना नथी होता ? तेमज यज्ञ वगेरेथी जन्मता उत्कृष्ट भाग पण एवा ज छे. जे शरीरे पण शैलतनयाथी जुदा नथी तेवा भवरोगहारक नागचर्मधारी, त्रिपुरारि (शिवनी) शीघ्रताथी उपासना कर.
- ३. हाय ! हे अनाचारी मन ! मकरन्द, मधु, केळ अने अमृतनी मीठाशनो आस्वाद करवामां कुशळ एवी रसवाळी वाणीथी, मूर्खताने लीधे, नरिपशाचोनी उपासना करवा केम मध्या करे छे ? काच (धनादि तुच्छ वस्तुओ) माटे नाच न करीश. निरितशय दुःख आवनारी महान आपित्त (मरणादि) काई सहेलाईथी टाळी शकाय तेवी नथी. माटे तुं ते अनिर्वचनीय,

प्राचीनो द्वारा उपासना करवा योग्य रहेला, वडने आशरे रहेता आचार्य (दक्षिणमूर्ति शिव) पासे मोक्षना सुखनी याचना कर.

- ४. कुंठित बुद्धिवाळो, दारुना पीठामां आसक्त, एवो मनुष्य पण अहीं तालेवंत थाय छे, ज्यारे गुणोना भंडार जेवा मनुष्यने एक चणोठी जेटलुं पण सोनुं मळतुं नथी. झांझरथी रणकतां चरणोवाळी, तांजोरनी अधिष्ठात्री, ताजां कमळो समां नेत्रो धरावती हे, देवी तुं जागती रहीने जीती रही छे ? जाणी जोईने उंघे छे ? हे शिवे ! आ बधुं शुं खरेखर सारुं छे ?
- 4. हे अंग ! तुं हाथी, घोडा, पायदळथी सेवाती राजाओनी उद्यानभूमिमां नोकर बनीने भमे छे, छतां नथी तारा शरीर पर ढांकवानुं वस्त्र के नथी तारा मोंमा पान ! मुकुटना रत्नोनी श्रेणीथी जेमनी जटामांनो चंद्र खूब लाल रंगनो थयो छे तेवी चंदनना लेपथी शोभता शरीरवाळी, हाथीना जेवी चालवाळी, देववधूओथी स्तुति कराती, शिवा(पार्वती)नी भक्ति कर.
- ६. हे पंडितश्रेष्ठ ! उदरभरणने अनुलक्षीने तुं वेश्याओना कह्यागरा, कपटी, माथाफरेला अविवेकी, धनवान रूपी चांडाळोना घरनी भूमि उपर लाठीना प्रहार शा माटे खाय छे ? हे जड ! अर्धचन्द्रथी शोभता मस्तकवाळी, देवाना समूहो जेना चरणकमळने पूजे छे एवी भंडासुरनी शत्रु, कोमळ स्वभाववाळी, अखंड, चिद्रूपिणी अने आत्माने सुख आपनारी देवीनी तुं उपासना कर.
- ७. धन उपर अतिशय आसिक्तवाळा, तें राढापुरी (बंगाळनी एक नगरी)मां प्रवेश कर्यो, तेवी रीते सूर्यना प्रखर तापना परिणामरूप अतिवृष्टिना झापटां पण ते सहन कर्या. रे मूढ ! तेम करीने पण तने शुं फळ मळ्युं? उलटुं, खुल्लुं देखाई आवतुं घडपण ज माथे वहोर्युं. तो पछी जन्मना दुःखना हरनारा, कार्तिकेयना पिता अने संग्राममां मेरुपर्वतना धारक परमेश्वरनी स्तुति तें केम न करी ?
- ८. हाथी, घोडा वगेरेनी चिंतामां तुं परोवायेलो रहे छे. अरे ! तेनाथी तो तने शुं फळ मळ्युं ते कहे, अरेरे ! आ बधुं क्यांय जतुं तो नहीं रहे ने, एवो भारे संताप तने पीडे छे, हे तात ! आ बधुं कायम खराब परिणाम

लावनारुं छे, एवी भावना कर. तमोगुणवाळो थईने उंघीश मा. जलदीथी ते सारी रीते तारनारा, भक्तो माटे कल्पवृक्ष समा, शिवने शरणे तुं जा.

- ९. वंदनशील लोकोना समूह माटे मंदाखृक्ष समा, सतत वहेती करुणावाळा, वृंदावनमां वसतां पशुओना रक्षणहार, जेमनां चरणोमां देवो प्रणाम करे छे तेवा, नन्द वडे सन्मानित, कल्याण करनारा, श्रुतिवचनोना अनिर्वचनीय मूळरूप, कुन्द जेवी शुभ्र कीर्तिवाळा, मुचुकुन्द वडे पूजायेला, मुकुंद नामना तेजनुं (तुं) हृदयमां स्मरण कर.
- १०. हे दीकरा ! क्रोधथी आकरा थईने, ज्ञानने पंथे पळवानी समजण छोडीने, दुर्जनोना आग्रहने अनुसरीश मा, कारणके संसारनी पीडा सामान्य नथी, ते ज प्रमाणे आ मोहनी प्रपंचलीला पण सहेलाईथी पार करी शकाय तेवी नथी. गुरु ब्रह्मा अने तीक्ष्ण बुद्धिवाळा परमेश्वर पण कर्मना (सुखदु:खरूप) विस्तारने रोकवा समर्थ नथी. माटे तुं राधाना प्रियतम श्रीकृष्णना चरणयुगलने हृदयमां धारण करी मोक्षसुखोना आनंदने पाम.
- ११. स्वर्गनी सपाटीथी मांडीने अनेक प्रकारना जन्मोमां सुखनो योग केवो (नामनो) होय छे ? तुं जाणे छे के विषयोमांथी उद्भवता भोगोमां रुचि राखीश तो अंत:करणथी अतिशय दु:खी थईश. माटे तुं अभिमानथी उपर उठीने, दान यज्ञो वगेरे करीने, यमराजना भयथी रहित थईने, मीन जेवा नेत्रवाळा, गानप्रिय, कुसुमायुधना प्राणने हरनार सदाशिवने भज ।
- १२. आ नश्वर क्वचित ज सुखदायक एवा शरीरने पामीने, पस्ताया विना, भय, पतन. के थाकनी परवा कर्या वगर में कुतूहलथी नजीक अने दूरना द्वीपोने खेड्या छे. हे स्वरूपवान आकृतिवाळा ! में राजाओने आराध्या छे, अरे रे ! पण सहेजे सुख लाध्युं नहीं. हे गोपाल धुरंधर ! मारुं तत्काल रक्षण करो. मारा पर क्रोध न करशो.
- १३. ओ बाळक ! बिंब जेवा अघरवाळी स्त्रीओनो विलास अंते लीमडा वगेरेना जेवो कडवा रसथी भरेलो, अत्यंत बाधक अने छेतरामणो नथी लागतो ? तेथी लांबी लटोवाळी, भक्तोनुं रक्षण करवामां विलंब न करनारी, केसरी केतकीना फूलो जेवा होठवाळी, पूर्णचंद्र जेवा वदनवाळी,

दयाळु अंबादेवीनी तुं सतत उपासना कर.

- १४. तुं स्वर्गनी रम्भा वगेरे (अप्सराओ)ना गाढ आलिंगननी आशाथी लांबा वखत सुधी भावपूर्वक यज्ञ करे छे, पण हे जडमनुष्य ! तुं विचार कर के आनाथी शुं सुख मळवानुं छे ? आ बधुं नाशवंत छे माटे दंभरहित थईने स्तंभमांथी प्रगटेला, इन्द्र वडे स्तुति करायेल भक्तोनुं कल्याण करनार, नखना समूह वडे शत्रुनो वध करनार ते नृसिंह भगवाननुं चिंतन कर.
- १५. श्रीराम वडे पूजायेलां चरणवाळी, मनोरम आकृति धरावती, देवोनी विपत्तिओने दूर करनारी, कामपीडाओने शमावनारी, कामनाओने सफळ करनारी, कामदेव वगेरे देवोनी वधूओ जेनी आज्ञामां सतत रोकायेली रहे छे, तेवी महादेवनी पत्नी, स्तुत्य कोधवाळी, जपाकुसुम जेवी कान्तिवाळी, आदरणीय चित्रवाळी, समस्त साममंत्रो वडे आदरपूर्वक स्तुति कराती, मुक्तिना असामान्य एवा सुखने आपनारी ते पार्वती मारुं रक्षण करो.
- १६. हे उरुगाय ! तारी आ अविवेकना भंडार समी, विस्तृत अकळ माया के, जेने लीधे पत्नी, पुत्र, धन शरीरादिना दोषनुं चिंतन थतुं नथी, ते मने खिन्न करे छे. (मृत्यु समयनी) ते यातनानो कोई उपाय नथी. अरेरे ! आ जगतमां हुं कोने शरणे जाउं ? माटे हे मायाना निवासरूप भगवन् ! नूतन मेघना भाई जेवा देहवाळा ! तमे मारुं रक्षण करो.
- १७. हे मित्र ! तुं हार आपे छे अने हरिणाक्षीना स्तनविस्तारने पकडवा इच्छे छे, पण ते तो तेना प्रेमीने खुश करीने तेनी साथे रमण करवा इच्छे छे, आमां तने आनंद क्यांथी उद्भवे ? माटे कामदेव संबंधी मदने त्यजीने वेदवाक्योना साररूप अविकारी एवा महेश्वरने भज तो तुं जन्ममरणने पार जईश.
- १८. श्यामकेशवाळी सुंदरीना नयनकटाक्षोरूपी मोहना संभोग शृंगार रसनी अंदर वारंवार लांबा समय सुधी तें डूबकी मारी छे, ते शुं तारा माटे हीणपत भर्युं नथी ? एमां शुं लाभ छे ? मदिराना जेवी (मादक) तरुणावस्थामां रहेलो तुं भूंडनी जेम आचरण करीने शुं पामे छे ? तो मृत्युंजय, हळाहळ विषने शमावनार महादेवने आत्मा अने मनथी बांधी ले (वश कर).

- १९. अरेरे ! दावाग्निनी ज्वाळाओनी जेम दझाडनार कुटिल एवो आ किल अतिशय संताप पमाडे छे. हे वासुदेव ! आ जगतमां तारा सिवाय बीजुं कोण आ किलने अटकावी शके ? जेनां चरणोनी सेवा करवामां सिद्धो, मुनिओ अने देवो अतिशय स्पर्धा करे तेवा आप आपना चरणमां भावपूर्वक नमेला अने शिशुभावने पामेला एवा मने (स्वस्वरूपना) आनंदनी प्रसादी आपो.
- २०. द्रव्यनी स्पृहाथी सघळी दिशाओमां अथवा तो मेरुपर्वत पर्यंत दोडादोड करी, तथा विविध देशोनो क्लेशदायी प्रवास खेड्यो, छतां तेनाथी लेशमात्र धन न मळ्युं, माटे हे मन ! आशानी उपरवट जईने आपनारी, हस्तमां पाशने धारनारी, अनेक जगतोनी अधिष्ठात्री, गिरीशनी उपासना करनारी, दिशाओना अधिपतिओ वडे पूजाता चरणकमळवाळी, पार्वतीदेवीनी उपासना करी तारी जातने बचावी लेवानी आशा राख.
- २१. हे सौम्य ! वेषने पलटी नाखनारुं (कृष्ण केश वगेरेथी शोभता रूपने वलीपिलतत्ववाळुं करनार), सर्व रोगोनुं एकमात्र निवासस्थान, दोषोनुं घर, (विद्याभ्यास वगेरे) गुणोनो एकदम ह्रास करनार एवुं आ घडपण माथे आव्युं छे ते संतोष आपतुं नथी, तो शरीरनुं शोषण करता क्रोध वगेरेने त्यजीने शेष आयुष्यने खास लायकातवाळुं बनाव. तेथी आ संसारमां ते माटे शेषनागरूपी धनुष्यवाळा, अनंगने जीतनारा शिवनी पत्नी भवानीने शरणे जा.
- २२. संसाररूपी मरुभूमिमां तने शो सार जणाय छे ? हे शुभमित ! अत्यारे सारी रीते तारा हितने साधी ले. अरे ! दुष्ट बुद्धिथी विचारेला साहसथी शुं फायदो थाय ? माटे योगीओना हृदयमां रहेला, सूर्यनी कान्तिथी पण घणुं वधारे एवुं पोतानुं तेज धरावता, कंसना शत्रु विष्णुने पण पूज्य एवा चंद्रशेखर भगवाननी मंत्रोथी स्तुति करीने सघळा पुरुषार्थीने सफळ कर.
- २३. जेमणे मोहनो अज्ञान संबंध ऊभो कर्यों छे तेवां घर, पुत्र, धन, शरीर वगेरेनुं रक्षण करवा माटे आ लोकमां तें केटलुं दुःख सहन कर्युं ? छतां तारा पोताना हित माटे तारी बुद्धी ठरीठाम न थई. तेथी वृषभवाहनवाळा, संसारना तापने हरी लेनारा, मेघना जेवी कंठनी शोभा धरावता, हाथमां मृगनी

चमकवाळा, त्रिकालाबाध्य (मोक्ष नामना) सुखने आपवानुं माहात्म्य धरावता एवा तेजस्वरूपीने तुं भज.

२४. बंने कानमां वाळी पहेरेली काननी सुंदर बूट उपरना बकुल पुष्पथी शोभती, हंसीओना झूंड वडे करेली गतिनी रमतवातमां नकल करती, सखीओ साथे मधुर अने प्रशस्त वातचीत करती, पोताना दर्शन द्वारा आंखोने सफळ करनारी, कमळ सहित अन्य पुष्पोने हस्तमां धारण करनारी, कालीनागनुं दमन करनार (कृष्ण)नी बहेन, तालना दळ जेवी कान्ति धरावती (श्यामवर्णा) ते कालीमाता माहं कल्याण करनारी थजो.

२५. दक्षयज्ञना ध्वंस माटे चतुराईपूर्वकनो आग्रह राखनार, देवो/ विद्वानोना संपूर्ण पालनमां तत्पर, लाखोनी संख्यामां रहेल चन्द्रो जेवा धवल देहवाळा, पराजित शत्रुओ पासेथी (सांभळवा) मळती (तेमना विशेनी) आश्चर्यकारक कथाओवाळा, नन्दी पर सवारी करता, लाख जेवा राक्षसोना समूहनो संहार करनारा अनर्गळ दयावाळा, नमन करता भक्तोना पालनहार, यक्षाधिप कुबेरना प्रिय मित्र एवा त्रिलोचन तरीके ओळखाता शिवना तेजनुं तुं स्मरण कर.

२६. राम नामना पोताना पुत्रनी कामनाने पूरी करवा माटे उत्सुक एवा जगन्नाथे अश्वधाटी नामनुं आ विश्वहृद्य काव्य रच्युं.

पंडित जगन्नाथे रचेलुं अश्वधाटी काव्य पूरुं थयुं छे.

जयवंतसूरिकृत सीमंधरजिन चंद्राउला स्तवन सं. जयंत कोठारी

कविपरिचय

जयवंतसूरि (अपरनाम गुणसोभाग्यसूरि) वडतपगच्छना स्ताकर शाखाना उपाध्याय विनयमंडनना शिष्य हता. एमनी बे रासकृतिओ 'शृंगारमंजरी' अने 'ऋषिदत्ता रास' अनुक्रमे १५५८ (वि.सं. १६१४) अने १५८७ (वि.सं. १६४३)नां रचनावर्षो बतावे छे. ते उपरांत १५९६ (वि.सं. १६५२)मां एमणे 'काव्यप्रकाश'नी टीकानी हस्तप्रत लखावीने ज्ञानभंडारमां मुकाव्यानी माहिती मळे छे. एटले कविनो समय सोळमी सदीनो कहेवाय- सोळमी सदीना बीजा चरणथी कदाच सत्तरमी सदीनां थोडां वर्षो सुधीनो.

जयवंतसूरिने नामे बे रासकृतिओ उपरांत स्तवन, लेख (पत्र), संवाद, फाग, बारमासा वगेरे प्रकारनी कृतिओ अने ८० जेटलां गीतो मळे छे. अनेकिविध भावछ्यओ अने अभिव्यक्तितराहोथी ओपती एमनी काव्यसृष्टि एमनी विदग्धता अने एमना उच्च किवत्वनी प्रतीति करावे छे. (विशेष माटे जुओ मध्यकालीन गुजराती जैन साहित्य, संपा. जयंत कोठारी, कांतिभाई बी. शाह, १९९३ तथा किवलोकमां, जयंत कोठारी, १९९४ – 'पंडित, रसज्ञ, सर्जक किव जयवंतसूरि' ए लेख).

कृतिपरिचय

'सीमंधर जिन चंद्राउला स्तवन' चंद्रावळा बंधनी २७ कडीनी रचना छे. पहेलुं-त्रीजुं चरण चरणाकुळनां छे अने बीजुं-चोथुं चरण दुहानां छे. पांचथी आठ चरण पाछां चरणाकुळनां छे. चोथा अने पांचमा चरणनी सांकळी रचवामां आवी छे - शब्दो पुनरावर्तित करीने. छेल्ला चरणनी पहेला चरण साथे सांकळी रचवामां आवी नथी, जे चन्द्रावळामां अनिवार्य लेखायेल नथी. ऊलटुं, अहीं चन्द्रावळा साथे ध्रुवपद जोडीने एने एक विशेष गेयता अर्पवामां आवी छे. आम, आ पद्यबंध विशिष्ट बनी रहे छे.

आ कृति विहरमान तीर्थंकर सीमंधरस्वामीने वीनती रूपे लखायेल

छे. ए रीते ए आ किवनी ज अन्य कृति 'सीमंधरस्वामी लेख' (लेख एटले पत्र) साथे मळती आवे छे. पत्रमां पोपटने संबोधीने उक्ति आवे, तो वीनंतीमां आवे एमां नवाई नथी. भावाभिव्यक्ति, ए ज, अंते तो, लक्ष्य छे. बत्रे कृतिओनुं भावद्रव्य पण समान ज छे - सीमंधरस्वामी प्रत्येनी उत्कट प्रीतिभक्ति, एमना वियोगनी वेदना अने एमना मिलननो तलसाट. विरहभक्तिना सहचारी भावो, एने व्यक्त करवा प्रयोजायेली प्रयुक्तिओ तथा अलंकार-रचनाओ तेमज वाग्भंगीओ-आ सर्वमां पण बन्ने कृतिओ वच्चे समानता शोधवी अघरी नथी. पण बीजी क्षण, वागभिव्यक्तिनो बीजो प्रयत्न, बीजो पद्यबंध-ए साथे घणुं बदलाई जाय छे. क्यांक जूना निरूपणने नवो स्पर्श मळे छे के एमां नवी रेखा उमेराय छे, क्यांक वाक्यमरोड बदलाय छे, क्यांक नवा मनोभावने तर्कतरंगो फूटे छे, क्यांक नवी अलंकाररचनाओ पण दाखल थाय छे.

जुओ, 'लेख'मां हतुं – 'वली वली ए दिसि जोईइ रे, मनोहर दीसइ वाट' अहीं चित्र थोडुं विस्तरे छे – 'धन ते नगर ते रूंखडां रे, धन ते दिसि ते वाटो' अने एक नवी कल्पना उमेराय छे – 'मनमोहन, जिहां तुम्हे वसु. रे, गुणिक्रयाणक-हाटो.' सीमंधरस्वामीनी सुगुणतानो उल्लेख तो बन्ने कृतिओमां अवारनवार आवे छे, ए तो किवने एमना प्रत्ये आकर्षनार वस्तु छे, पण एमने गुणरूपी करियाणानी हाट कहेवाया छे ते तो अहीं ज. आ कल्पना एनी अरूढताथी आपणुं ध्यान खेंचे छे.

'लेख'मां छे – 'गुणकमल तोरइ वेधीउ, मनभमर मुझ रसपूरि' अहीं रूपक बदलाय छे – 'रसलोभी मन-पंखिउ रे, तुह्य गुणपंजर-पासो' उपरांत, 'तुम्ह गुणि गहिलपणउं अम्ह कीधउं' अने 'चतुरपणउं एणइ वेधिइं लीधुं' एवा उद्गारो अहीं ज छे.

'लेख'मां उत्कंठानुं चित्रणं वधारे थयुं छे, विरहदुःखनुं ओछुं. 'भूखतरस ऊडी गयां, तोरइ वेधडइ दाझइ मोरी देह' एवी एक पंक्तिथी कविए संतोष मान्यो छे. अहीं विरहस्थितिनुं चित्र कविए घूंट्युं छे -

अरित अभूख ऊजागरु रे, आवटणुं निसिदीहो, सिहवा ते दुरिजन बोलणां रे, तिइं संताप्यां , नेहो । तिइं संताप्या, फिट रे, नेहा, झूरी झूरी पंजर हुई देहा ।

मनोदशा तो 'अवर अध्यातम महेलीआ रे, वली वली एह ज वातो' सुधी पहोंची छे. ने विचार क्यां सुधी पहोंचे छे ?-

> तुह्मथी सीख हवी मुझ हैइ, नेह न कीजइ तां सुख लहीइ।

हैयाने माटे अहीं आसक्तिना दावानलथी भडके बळता वननी कल्पना थई छे तेथी तो विरहवेदनानी प्रचंडता व्यक्त थाय छे. - 'वेध दवानल लाई रह्या रे, बलइ ते हैडा-वेड्यो.'

सीमंधरस्वामी विदेशे-महाविदेहक्षेत्रमां वसनारा छे ऐ आ बन्ने काव्योनी भूमिका छे, जे एमां निरूपित विरहव्यथा अने उत्कंठाना भावने निमित्त पूरुं पाडे छे. काव्यनो सघळो ठाठ ए भूमिका पर ऊभेलो छे. परदेशी साथेनी प्रीतनो उल्लेख बन्ने काव्योमां अवारनवार आवे छे. पण 'चंद्राउला'मां ए साथे ज एक नवतर, अने जरा मूंझवे एवो, विचारफणगो प्राप्त थाय छे:

कागल कुहुनइ मोकलु रे, कुहुनइ काहावूं संदेसो, तह्यो आंहा कइ हुं इहां रे, बिमां कोइ न विदेसो ।

आपणने थाय के किव आ शुं कही रह्या छे ? 'तमे अहीं ने हुं पण अहीं ज, बेमांथी कोई विदेशे नथी' ए तो आ काव्यमां ज अन्यत्र जे कहेवायुं छे तेनी विरोधी वात थई. आमां कंई गरबड तो नथी ने ? पण आगळनी पंक्तिओ वांचतां लागे छे के आमां कंई गरबड नथी :

> बिमां कोइ न वसइं विदेसइ, तुम्ह-स्युं जीव रमइ निसिदिसिइ, संदेसु मन मिलतिइं जाण्यो, जीव मिलंतिइ सांइ मान्यो ।

समजाय छे के किव अहीं मननी - अंतरनी वात करी रह्या छे. स्थूळ देहे बन्ने भले जुदा जुदा देशमां होय, पण मन-अंतरनी दृष्टिए ? मन सीमंधरस्वामी साथे मळेलुं छे, जीव एमनी साथे ओतप्रोत छे. अने किव केवी मोटी वात कही दे छे! - 'मन मळ्युं एटले संदेशाव्यवहार थई गयों, जीव मळ्यों एटले आर्लिंगन-भेटणुं थई गयुं.'

आ निरूपणनी पूर्वे पण काव्यमां पहेली दृष्टिए असंगत लागती एक पंक्ति आवी गई छे - 'मनकुं नहीं उमाहलु रे, नयणांकुं हइ प्यासो.' मनने उमंग नथी ने नयनोने प्यास छे–ए केवी रीते ? ए पंक्तिनो खुलासो पण आपणे उपरना निरूपणमांथी मेळववानो रहे : मन तो सीमंधरस्वामीथी तरतबर छे, एने शानी होंश राखवानी ? पण आंखोने विदेशे वसता सीमंधरस्वामीनी प्यासं जरूर छे.

आवी मनोभूमिकाने कारणे ज, कदाच, 'चंद्राउला'मां 'उलगडी रे संदेसि मानयो दूरिथी' (दूरथी ज, आ संदेश द्वारा मारी सेवा लेखजो) अने 'दूरथी सेवा मजरइ देयो' (दूरथी ज मारी सेवाने लेखामां लेजो, एनुं साटुं वाळजो) एवा उद्गारोने अवकाश मळ्यो छे.

'संदेशो कोने मोकलुं' एम कह्या पछी संदेशो मोकलवानी वात आवे अने स्वामी तो अहीं ज छे एम कह्या पछी दर्शननी अभिलाषा आवे एटले आपणी आजनी सुसंगतिनी अपेक्षाने धक्को लागे. पण आ मध्यकालीन काव्यो कोई एक चोक्कस मनोभूमिका के कोई चुस्त विचारभूमिका लईने लखातां नहोतां. एमां, अलबत्त एक केन्द्रमांथी प्रसरतां पण विविध मनोभावो ने तर्कोतरंगोना तणखा उडाडवामां आवता हता. जातभातना बुट्टानुं भरत भरवामां आवतुं हतुं. दरेक बुट्टाने पोतानी रमणीयता होय. आजना गझल जेवा काव्यप्रकारमां एक केन्द्र होवानीये अनिवार्यता लेखाती नथी, तो आ मध्यकालीन काव्यरचनाशैलीनो ये आपणे केम स्वीकार न करी शकीए?

दर्शननी अभिलाषा बन्ने कृतिओमां एकथी वधुवार व्यक्त थई छे -'लेख'मां वारंवार. 'चंद्राउला' दर्शननी साथे वचनश्रवणनी अभिलाषाने जोडे छे अने एने एक सरस श्लेषरचनाथी व्यक्त करे छे : कोडि संदेसि न छीपीइ रे,
जे तुह्म दरशन प्यासो,
अंबफूले मन मोहीउं रे,
पानि न पुहचंइ आसो ।
पानि पुहचइ आस अंबेकी
सीबलिफूले चारु चंपेकी,
नयनि-सवनि तुम्ह वयनकी प्यासां,
पुण्य हुसइ तव फलसइ आसां ।

संदेशानी तुलनामां मूकीने दर्शननी अभिलाषानो अहीं महिमा कर्यों छे: दर्शननी प्यास संदेशाथी कंई थोडी छीपे? - जेम आम्रफळनी झंखना कंई एना पांदडाथी न संतोषाय. ने पछी श्लेषथी एनी साथे वचननी अभिलाषा जोडी दीधी: 'नयनो अने श्रवणो तमारा वदन/वचननां प्यासी छे.'

दूरत्व खरा स्नेहने बाधक नथी होतुं एवी वात विरहकाव्योमां गूंथाती होय छे अने ए माटे अपातां दृष्टांतो पण रूढ थई गयेलां छे. 'लेख'मां ए आम मळे छे:

> किहां सूरिज किहां कमिलनी रे, किहां मेहा किहां मोर, दूरि गया केम वीसरइ रे, उत्तम नेह स जोइ।

आमां 'क्यां सूरज अने क्यां कमिलनी ?' एवी प्रश्नार्थक वाक्यरचना दूरत्वनी तीव्रताने उपकारक बने छे, तो 'चंद्राउला'मां समासोक्ति-संक्षेपोक्तिथी काम लीधुं छे:

मोरचकोरा मही अलइ रे, गयणि वसइ ससि-मेहो, ते तेहनइं नहीं वेगलां रे, जेहनइं जेह-स्युं नेहों। ने पछी 'चंद्राउला' एक बीजुं दृष्टांत योजे छे, जे नवुं ज छे अने अस्पष्ट पण रहे छे :

> जेहनइ जेह-स्युं नेहतरंगा, ते तस हैडइ लख्या सरंगां, दूरिथी पानिइं प्रीति ज रखी, अंबर मृगमद नेहइं साखी ।

दूरथी प्रीति राखी ते पान क्युं ? केसर-कस्तूरी एना स्नेहना साक्षी ते केवी रीते ? शुं अहीं नागरवेलना पाननो निर्देश हशे ? जे पोतानामां लाली छुपावी रहेल होय छे अने मोढामां चवातां एने प्रगट करे छे ? केसर-कस्तूरी पानना बीडामां नखातां द्रव्यो तरीके अहीं हशे ? पण आमां दूरत्वनी वात क्यां आवे ? कंई समजातुं नथी.

बन्ने कृतिओ समान पदार्थोंने पोतानी कंईकंई आगवी छटाथी व्यक्त करे छे ते उपरांत एमां एकबीजाथी स्वतंत्र कहेवाय एवां रसप्रद भाव, विचार ने अभिव्यक्तिनां उन्मेषो पण जडे छे. 'चंद्राउला'ना आवा थोडा उन्मेषो जोईए:

प्रीतिइं भला पारेवडां रे,
जेहनइ विरह न थायो,
अह्य सरखा जंवारडु रे,
दैव तिइं सरज्यउ कांयो ।
दैव तइं सरज्यउ कांइ असार,
दुखीआं माणसनु रे जंवार,
सजनवियोगिइं प्राण धरी जइ,
नेह बधनामी तु सी कीजइ ।

जोडमां ज ऊडतां पारेवांने पोतानी विरहस्थितिनी सामे मूकवामां नूतनता छे ने एथी विरहभावने एक धार मळे छे. सजनवियोगे प्राण धरवानो अफसोस ए कोई नवी वात नथी पण एथी स्नेहने बदनामी मळे छे ए वात कंइक नवी छे. जिम मन पुहचइ अलज्यु रे,

तिम जउ पुहचइ बांहो
दूरि वसंता साजना रे,

सफल हुइ ऊमाहो ।

आगळ मन अने नयनने जुदां पाडवामां आव्यां हतां. अहीं मन अने बाहुने जुदां पाडवामां आव्यां छे. मन तो पोतानी उत्कंठाने पहोंचे छे - संतोषी शके छे (प्रियजननुं स्मरण चिंतवन करीने), तेम बाहु जो पहोंची शकता होत तो ? तो दूर वसता प्रियजनने भेटवानी होंश पूरी थात. मननी गित अने बाहुनी गितनो आ विरोध चमत्कारक छे.

सगपण हुइ तु ढांकीइ रे, प्रीति न ढांकी जायो, विहाणुं छाबि न छाहीइ रे, लहिरि न दोरि बंधायो ।

सगपण अने प्रीति वच्चे अहीं करवामां आवेलो भेद मर्मरसिक छे अने प्रयोजायेला बे दृष्टांतो – 'प्रभात-सूर्योदयने छाबडे ढांकी न शकाय, लहेर-मोजाने दोरीथी बांधी न शकाय' – अशक्यताना अर्थने सबळ रीते पृष्ट करे छे.

> बे एक ताजगीभरी अलंकार रचनाओ पण जुओ : ......कीली,

> > सुरिजन नेहकी म करे ढीली।

स्नेहनी कडी तो जाणीती छे. अहीं स्नेहने खीली साथे सरखाववामां आवेल छे. आ खीली ते बे वस्तुने जोडवानी माटेनी जड, स्क्रू. स्क्रू ढीलो पडे तो बे वस्तु छूटी पडी जाय. सुजन स्नेहनी आ 'कीली'ने ढीली न थवा दे.

मनभंडार भर्युं घणु रे, युं जीवलोक निगोदिइ,

ठालवस्यूं सांई मिलिइ रे, झीलीसिउं नेह-होदि ।

वनस्पतिमां अनंत जीव रहेला छे तेम मनभंडार भावोथी-वातोथी खीचोखीच भर्यो छे ए तो जैन किवने ज सूझे एवी उपमा छे, केमके जैन मत मुजब वनस्पति ए अनंत जीवोनुं एक साधारण शरीर छे. स्वामी मळशे एटले ए भंडार ठालवीशुं अने स्नेहना होजमां नाहीशुं एवी अभिलाषा व्यक्त थई छे.

'लेख'मां कर्ता पोतानुं नाम 'जयवंत पंडित' आपे छे, 'चंद्राउला' मां 'जयवंतसूरि'. तेथी संभव एवो छे के 'लेख'-कृति पहेलां रचायेली होय अने 'चंद्राउला'-कृति पछीथी, कर्ताने आचार्यपद मळ्या पछी रचायेली होय. 'चंद्राउला'नी वहेलामां वहेली हस्तप्रत सं. १६३५नी मळी छे, जे कर्ताना जीवनकाळनी छे. पण ए प्रथमादर्श प्रत नथी. कृति सं. १६३५मां के तेना केटलांक वर्ष पूर्वे रचायेली होई शके.

प्रतपरिचय अने पाठसंपादन पद्धति

आ कृतिनी चार हस्तप्रत अने एक मुद्रित पाठ मळ्या छे, जे नीचे मुजब छे :

क: महावीर जैन विद्यालय, मुंबई, क्रमांक ८२२. पत्र २, २५.५ x १०.५ सें.मि., पत्रमां १५ लीटी, बीजा पत्रनी पाछळनी बाजुओ १२ लीटी, दरेक लीटीमां आशरे ३९ अक्षरो, वच्चे चोखंडुं, आरंभमां भले-मींडुं छे. पडिमात्रानो थोडो उपयोग थयो छे अने 'ख'ने माटे 'ष' वपरायो छे.

अक्षरो मोटा, चोख्खा अने सुघड छे. सं. १६३५मां कविना जीवनकाळमां लखायेली आ प्रत सौथी जूनी प्राप्त प्रत छे. थोडा लेखनदोषो होवा छतां आ सौथी वधु आधारभूत प्रत छे.

ख: लालभाई दलपतभाई भारतीय संस्कृति विद्यामंदिर, अमदावाद खरीद सूचिक्रमांक ३५०१. गुटकामां पत्र ४ थी ७ (पहेली बाजु), १३ X १२.५ सें.मि., पत्रमां १८ लीटी, दरेक लीटीमां आशरे २४ अक्षरो वच्चे चोखंडुं, जेमां चार अक्षर लखेला छे. आरंभमां भले-मींडुं करी 'श्रीवीतरागाय नमः' लखेलुं छे. पिडमात्रानो क्वचित् उपयोग थयो छे अने 'ख' माटे 'ष' वपरायो छे.

अक्षरो चोख्खा पण नाना छे. किवना जीवनकाळमां ज, सं. १६५१मां आ प्रत लखायेली छे, पण बीजा लेखनदोषो उपरांत शब्दो रही जवा ने पंक्ति बेवडावी जेवी भूलो पण थयेली छे.

ग: महावीर जैन विद्यालय, मुंबई, क्रमांक ७९२. पत्र २, २६ x ११.५ सें.मि., पत्रमां १६ लीटी, बीजा पत्रनी पाछळी बाजुए ७ लीटी, दरेक लीटीमां आशरे ४८ अक्षरो. कृतिनो सीधो ज आरंभ थयो छे. पडिमात्रानो क्वचित् उपयोग थयो छे अने 'ख' माटे 'ष' वपरायो छे.

अक्षरो थोडा मोटा, चोख्खा अने सुघड छे लेखनसंवत वगरनी आ प्रत 'क' प्रतनी समांतर चाले छे ने जुनी होवानुं प्रतीत थाय छे, जोके क्वचित् भ्रष्ट पाठ पण मळे छे.

घ: हेमचंद्राचार्य जैन ज्ञान मंदिर, पाटण, डा. ११५, क्रमांक-३२८९. ४ पत्र - तेमां पत्र १ थी ३ (आगली बाजु), २२ X १० सें.मि., पत्रमां १४ लीटी, त्रीजा पत्रनी आगली बाजुए ७मी लीटीमां चार अक्षर पछी बीजी कृति शरू थाय छे, दरेक लीटीमां आशरे ३६ अक्षरो. आरंभमां भले मींडुं छे. पडिमात्रा नथी, 'ख' मांटे 'ष' वपरायो छे.

अक्षरो थोडा मोटा, चोख्खा अने सुघड छे पण लेखनदोषो घणा छे. एथी भ्रष्ट पाठ नीपजे छे. प्रतमां लेखनसंवत नथी. पाछळनी कृतिओ जुदी कलमंथी अने जुदा अक्षरोमां लखायेली छे.

च: कक्काबत्रीशीना चंद्रावला तथा चोवीश तीर्थंकरादिकना चंद्रावलानो संग्रह, प्रका. जगदीश्वर छापखानुं, मुंबई, १८८५मां पृ. ७६ थी ८४ पर मुद्रित. आरंभमां 'अथ श्रीसीमंधरजिनचंद्रावलाप्रारंभः' छे.

आमां भाषारूप थोडुं अर्वाचीन करी नाखवामां आव्युं छे ते उपरांत भ्रष्ट पाठो पण मळे छे.

प्रस्तुत संपादन क प्रतना पाठने मुख्य राखीने करवामां आव्युं छे. एना जे थोडा लेखनदोषो छे ते सुधारवामां ग प्रत उपयोगी बनी छे. ते उपरांत पुनरावितत थता भाग माटे क प्रत मात्र प्रथमाक्षर मूके छे (थोडेक स्थाने ए पण चुकाई गयेल छे), ज्यारे ग प्रत ए फरीने आपे छे, एटले ए बाबतमां पण ग प्रत काममां आवी छे केमके पुनरावितत थता भागमां मूळनो छेल्लो दीर्घ अक्षर ह्रस्व करवानो थाय छे. दुर्भाग्ये ग प्रतना प्रथम पत्रनी पाछळनी बाजु झेरोक्ष थई नथी. पण आवां स्थानोए अन्य प्रतोनी मदद पण मळी शकी छे. जोडणी वगेरे यथातथ रहेवा देवामां आवेल छे, मात्र क्यांक नकामो अनुस्वार छोडी देवानो थयो छे.

सीमंधर जिन चंद्राउला स्तवन

विजयवंत पुष्कलावती रे, विजया पुळविदेहो, पुर पुंडरीक पुंडरगिणी रे, सुणतां हुइं सनेहो। सुणतां हुइ सनेह रे हैइ,

स्वामि सोमंधर वीनती कहीइ, गुणओभागइ त्रिभुवनि दीपइ,

केवलन्यानिइं कुमल ज जीपइ । १ जी जीवनजी रे, तुं मनमोहन स्वामि,

सुणयो वीनती रे,

उलगडी रे संदेसि मानयो दूरिथी । दूपद धन ते नगर ते रूंखडां रे, धन ते दिसि ते वाटो, मनमोहन, जिहां तुम्हे वसु रे, गुणक्रियाणक-हाटो० । गुण क्रियाणक-हाट, वाहालेसर,

धन धन माणस ते अलवेसर, निसिदिन जे तुह्य पास न छंडइ,

अवरहकुं विहि विरहइं दंडइ । २ जी० माणिकमोतीडे जडी रे, कइ ए मोहणवेल्यो, वली वली ए दिसि जोयंतां रे, हैडइ हुइ रंगरेल्यो । हैडइ हुइ रंगरेलि जोयंतां,

पंखीनइं संदेस पूछंतां,

तुह्म गुणि गहिलपणउं अम्ह कीधउं,

निसनेहीनइं हांसुं दीधुं । ३ जी० बीसार्यां निव वीसरइं रे, समरिआ दहइ अपारो, वेध लाइ रहिया वेगलइ रे, वलती न कीधी सारो । बलती न कीधी सार सरागी,

योगीनी परि रही लइ लागी,

चतुरपणउं एणइ वेधिइं लीधुं,

लोक कहइ कांई कामण कीधुं। ४ जी० परदेसी-सिउं प्रीतडी रे, आवटणउं दिनरात्यो, अवर अध्यातम मेहलीआ रे, वली वली एह ज वातो। वली वली एह ज वात, रे सांई,

निसिदिन तुम्ह-स्युं रहे मन लाइ, संदेसइ करी हैडं हीसइ,

पुण्य हुइ तु नयणे दीसइ। ५ जी० मनकुं नहीं ऊमाहलु रे, नयणाकुं हइ प्यासो, विहि मुझ सरजि न पंखडी रे, जिम पुहुचाडुं आसो। जिम पुहुचाडुं आस हुं जाइ,

पंख बिकाती दिइ नव धाइ,

तुह्म विरहानलि छाती ताती,

समिध विना विहि मुहि दइ पकाती । ६ जी० रसलोभी मन-पंखीउ रे, तुद्ध गुणपंजर-पासो, डरतु विरहकु घातीआ रे, लीनु लीलविलासो । लीनु लीलविलास हो कीली,

सुरिजन नेहकी म करे ढीली, सूचक वचनघणे मत भाजइं,

तुह्म-स्यु लाड, करइ ते छाजइ। ७ जी०

प्रीतिइं भला पारेवडा रे, जेहनइ विरह न थायो, अह्य सरखा जंवारडु रे, दैव तिइं सरज्यउ कांयो। दैव तइं सरज्यउ कांइ असारु,

दुखीआं माणसनु रे जंवारु,

सजन वियोगिइं प्राण धरीजइ,

नेह बदनामी तु सी कीजइ। ८ जी० जिम मन पुहचइ अलज्यु रे, तिम जउ पुहचइ बांहो, दूरि वसंतां साजना रे, सफल हुइ ऊमाहो। सफल हुइ ऊमाह ज एहो,

सेव करूं जिम राति नइ दीहो,

वचन तुह्मारां हैडइ जागइ,

अवर न कहि-स्युं ए मन लागइ । ९ जी०

सुहणांमां साजन मिष्यां रे, लागु रंग अतीवो, नीद गमाइ पापीइ रे, देखी न सकइ दैवो । देखी न सकड दैव ज पापी,

जागति विरहइं देह संतापी,

मेह विण खलहल वूढां पाणी,

दुखभरि रोतां राति विहाणी । १० जी०

सूडा, तुं बंधव माहरु रे, संदेसु कहइ जाइ,

तुह्म गुण कामणगारडा रे, कइसी भरकी लाइ।

कइसी भरकी लाइ, हो सांइ,

तुह्म विण अवर न किंपि सुहाई,

मननी वात कहुं कुण आगइं,

गुण संभारइ बहु दुःख जागइ । ११ जी०

वेध दवानल लाई रह्या रे, बलइ ते हैडा-वेड्यो,

अवटाइ मन माहरूं रे, कुण जाणइ परपीड्यो ।

परनी पीडा थोडां जाणइ,

जेहनइ भार पड़इ ते ताणइ, मूलि वरास्यां हैडुं आपी,

नेहवेलि धरथी निव कापी । १२ जी० अरित अभूख ऊजागरु रे, आवटणूं निसिदीहो, सिहवा ते दुरिजन बोलणां रे, तिइं संताप्यां, नेहो । तिइं संताप्यां, फटि रे, नेहा,

झूरी झूरी पंजर हूइ देहा, तुह्मथी सीख हवी मुझ हैइ,

नेह न कीजइ त्यां मुख लहीइ। १३ जी० नेह संभारइ दुख दहइ रे, गहिबर होइ सरीरो, कागल सी परि मोकलुं रे, कोइ न गुणगंभीरो। कोइ न गुणगंभीर जे साथइ,

कागल पुहचइ तुह्मारइ हाथइ, गुण संभारइ हैडुं खीजइ,

आंसूनीरिइं कागल भीजइ। १४ जी० कागल कुहुनइं मोकलुं रे, कुहुनइ काहावूं संदेसो, तुह्मो आंहां कइ हूं इहां रे, बिमां कोइ न विदेसो। बिमां कोइ न वसइं विदेसइ,

तुम्हस्युं जीव रमइ निसिदीसिइ, संदेसु मन मिलतिइं जाण्यो,

जीव मिलंतिइ सांइ मान्यो । १५ जी० कुसुमवने वासु वस्यु रे, अलि मालति-स्युं लीणो, आउलि फूल न सांभरइ रे, परिमलरसगुणहीणो । परिमलरसगुणहीन न समरइ,

जिम मालित-सोरंभ पसरइ,

पगि पगि हंस लहइ सर गमतां,

जे छांड्यां ते रहइ झूरंतां । १६ जी० मोरचकोरा महीअलइं रे, गयणि वसइ सिस-मेहो, ते तेहनइं नही वेगलां रे, जेहनइं जेह-स्युं नेहो । जेहनइं जेह-स्युं नेहतरंगां,

ते तस हैडइ लख्या सरंगां, दूरिथी पानिइं प्रीति ज राखी,

अंबर मृगमद नेहइं साखी । १७ जी० कोडि संदेसि न छीपीइ रे, जे तुह्म दरशन प्यासो, अंबफले मन मोहीउं रे, पानि न पुहचइ आसो । पानि न पुहचइ आस अंबेकी,

सीबलि फूले चारु चंपेकी, नयनि-सवनि तुम्ह बयनकी प्यासां,

पुण्य हुसइ तव फलसइ आसां । १८ जी० हाथी समरइ विझनइ रे, चातक समरइ मेहो, चकवां समरइं सूरनइं रे, पावसि पंथी गेहो । पावसि पंथी गेह संभारइ,

भमरु मालति नइं न वीसारइ,

तिम समरूं हूं तुम्ह गुणखाण्यो,

थोडइ कहणि घणुं करी जाण्यो । १९ जी० विरहाकुल ऊडी मिलुं रे, जु हुइ पंखप्रमाणो, वाट विषम अलजु घणु रे, खिण ते वरस समानो । खिण ते वरस समान, हो सज्जन,

तुह्य गुण सुणतां हीसइ मुझ मन, वली वली ए दिसि-स्युं लइ लागी, मेहल्युं न गमइ नाम सोभागी । २० जी० मनइ मनोरथ मोटका रे, समुद्र न झांप्यु जायो, वयरागर रयणे भरिउ रे, सरज्या विण न लहायो । सरज्या विण न लहाइ वंछित,

कहुनइं वल्लभ न हुइ अमृत, परदेसी-सिउं प्रीति ज कीधि.

दैव वरास्युं पंख न दीधी । २१ जी० सगपण हुइ तु ढांकीइ रे, प्रीति न ढांकी जायो, विहाणुं छाबि न छाहीइ रे, लिहिरि न दोरि बंधायो । लिहिरि न दोरिइं बांधी जाइ,

हैडाहेजिइं नेह जणाइ,

चंदा, तुं संभायां साखी,

अविहड रंग जिसिउ छइ लाखी । २२ जी० मनभंडार भर्यु घणु रे, युं जीवलोक निगोदिइ, ठालवस्यूं सांइ मिलिइ रे, झीलीसिउं नेहहोदि । झीलीसिउं नेहहोदि सरंगां,

जवथी मिलसिइ सजन सचंगा, धन ते वेला अमीअ समाणी,

जव तुम्हे मिलसिउ गुणमणिखाणी 1२३ जी० आभमंडल कागल करू रे, सायरजल मिसि थाइ, जउ सुरगुरु तुद्दा गुण लिखइ रे, तुहइ पारि न जाइ । तुहि पार न जाइ धातां,

हैडा भीतरि छइ. बहु वातां, लेख लखंतां पार न आवइ.

गुण संभारइ विरह संतावइ । २४ जी० तुम्ह गुण सघला सारिखा रे, केहा लिखीइ, साधो, तेह भणी लेख निव लख्युं रे, खमयो ते अपराधो । खमयो ते अपराध अह्यारु,

को अवसरि हैडइ संभारु,

दूरिथी सेवा मजरइ देयो,

अविहड मन-सिउं प्रीति धरेयो । २५ जी० तुह्म गुणमाला फूलनी रे, ठिंठ कवी अभिरामो, हंस हंस परि हूं जपूं रे, मोहणवेली नामो । मोहणवेली नाम तुम्हारुं,

चिंत थकी अध-खिण न वीसारूं, तहाथी अवर न कोई वाहालुं,

त्रिभुवन तुह्ममय सयल निहालूं । २६ जी० अतिशय सयिल अलंकरिया रे, सीमंधर जिनरायो, केवलन्यानिइं सिव लहइ रे, सुरनरसेवित पायो । सुरनरसेवित पाय जिणेसर,

सवि सुखदायक अति अलवेसर, जयवंतसूरिवर वयण रसाला,

भगतिइं गाइ जिनगुणमाला । २७ जी०

-इति श्रीचंद्राउलाबंधन श्रीमंधर जिन विहरमान स्तवनं समाप्तः. सं. १६३५ वर्षे कार्तिक वदि १३ भौमेः । श्राविका रींडी पठनार्थः । शुभं भवतूः। कल्याणमस्तूः ।

महत्त्वनां पाठांतर

(केवळ उच्चारभेद-जोडणीभेद दर्शावतां अने निश्चितपणे भ्रष्ट पाठांतरो लीधां नथी । कडी अने चरण क्रमांकनो निर्देश कर्यो छे ।)

१.८ ख. कुमती जीपइ, घ. 'ज' नथी. द्रूपद . ३ क,ख. मान्यो, ग. 'मानयो दूरिथी'ने स्थाने 'जिनजी मानजो', घ, मानउ, च. मानो । २.२ च. धन्य ते दिन ते वारो, ख. देस नइ वाटो, घ. देस । ३.६ घ. पंथीनइ। ४.१ ख. वीसर्यां । ४.८ ख. 'कांइ' नथी, ग. 'कांई'ने स्थाने 'ए'। ६.३ ग. पांखडी । ६.६ च. पंख विना पहोंचु नवि धाइ, क. ख. दि. । ६.८ च. सीमंधर विना मुज हिए काती । ७.८ क. लाड । ८.८ च. बदनामी

तुमसें, ख. सिउं, घ. सूं. (ग.कडी ९ थी १६ अप्राप्त) ११.४,५ च. भुरकी। १२.५ ख. पीड ज। १३.८ घ. तु. । १५.५ च. न देश विदेशे। १७.७ ख. पांनइ, च. पानें। १८.७ ख. नयन सवन, च. नयन श्रवण। १८.८ ख. तु. । २०.१ क. घ. मिल्यु, ख. मिलउ। २५.७ च. सेवक मुजरो। २७.१ च. अतिशय लक्ष्मी। २७.७ ग.च. 'वर' नथी। पुष्पिका ख. इति सीमंधर जिनवर वीनती चंद्राउला संपूर्णः वसंत नयन बाण रस चंद्र लिखित लालजी गणिना सुश्रावक पुन्यप्रभाव सा. अदूआ पठनार्थं। ग. इति श्रीमंधर जिन चंद्राउला समाप्तः। च. इति श्री सीमंधर जिन चंद्रावला समाप्त।

अगत्यना शब्दार्थ

(कडी अने चरणक्रमांक दर्शावेल छे।)

अतिशय २७.१ प्रभावक/चमत्कारिक लक्षण अलज्यु, अलजु ९.१, २०.३ आतुरता, उत्कंठा अलवेसर २.६ अलबेलो, सुंदर, रसीलो अवटा - १२.३ दुःखी थवुं अविहड २२.८ नष्ट न थाय एवुं; २५.८ अखंड अंबर १७.८ ए नामनुं सुगंधी द्रव्य, केसर आउलि १६.३ आवळ आवटणउं ५.२ दुःख, पीडा उलगडी दूप ६.३ सेवा ऊमाह, ऊमाहलु ६.१, ९.४ उमंग,

किह ९.८ कोइ
कहु २१.६ कोण
किपि ११.६ कंइ पण
कीली ७.५ (बे वस्तुने जोडती)
खोली, जड
कुहु १५.१ कोण
केवलन्यान १.८ केवळज्ञान, सर्व
पदार्थोनुं ज्ञान
कोडि १८.१ कोटि, करोड, असंख्य
क्रियाणक २.४ करियाणुं, वेचवानी
वस्तु (सं. क्रयानक)
खाणी २३.८ खाण
खिण २०.४ क्षण
खीज १४.७ खिन्न थवुं
गमा १०.३ गुमाववुं

गयण १७.२ गगन, आकाश गहिबर १४.२ व्याकुळ गहिलपणउं ३.७ घेलापणुं गेह १९.४ घर (सं.) घण ७.७ हथोडो घात ७.३ हणवुं चिंत २६.६ चित्त छाह २२.२ छाइ देवुं, ढांकी देवुं जवथी २३.६ ज्यारथी, ज्यारे जंवारड, जंवारु ८.३, ८.६ जन्मारो जिणेसर २७.५ जिनेश्वर जीप- १.८ जीतवुं झांप- २१.२ कुदवं, ठेकवं झील २३.४ नाहवुं ठव २६.२ स्थापवुं, मूकवुं, धारण करवुं तव १८.८ तो तस १७.६ तेना (सं. तस्य) ताती ६.७ तप्त तां १३.८ त्यां, तो तु ५.८ तो तुहइ, तुहि २४.४, २४.५ तोपण दीह ९.६ दिवस दुरिजन १३.३ दुर्जन धरथी १२.८ मूळथी धाइ ६.६ धात्री, विधाता धाता २४.५ बुहस्पति

निगोद २३.२ जेमां अनंत जीवो होय छे ते वनस्पति परि ४.६ पेरे, पेठे, जेम पंख, पंखडी ६.६,७ पांखडी पंजर ७.२ पिंजर पावस १९.४ वर्षाऋतु (सं. प्रावृत) पास' २.७ पासं, पडखं पासर ७.२ पाश, बंधन पुळविदेह १.२ पूर्वविदेह-एक क्षेत्रनुं नाम पृष्कलावती १.१ महाविदेह क्षेत्रनो एक प्रदेश पुंडरगिणी १.३ पुष्कलावती प्रदेशनं नगर पुंडरीक १.३ मां श्वेतकमल समान-मां श्रेष्ठ प्रमाण २०.४ विस्तार, परिमाण बधनामी ८.८ बदनामी बांह ९.२ बाहु, हाथ बिका- ६.६ वेचावं भणी २५.१-ने कारणे, -ने लीधे भरकी ११.४ भूरकी, मोहिनी भाज ७.७ भांगवं मजरे दे-२५.७ साटुं वाळवुं, बदलो आपवो, फळ आपवुं मिसि २४.२ मेश, शाही मुहि ६.८ मने

मृगमद १७.८ कस्तूरी मोटका २१.१ मोटा मोहणवेली ३.२ मोह पमाडनारी वेली रयण २१.३ रत्न रंगरेलि ३.५ आनंदनी छोळ रूंखडां २.१ वृक्ष लइ ४.६ लेह, लगनी लख १७.६ ओळखवुं (सं. लक्ष्) लह १६.७ मेळववुं, पामवुं ला- ४.३ लगाडवुं लाखी २२.८ लाखनो (रंग) लीन ७.४ लीधुं लीलविलास ७.४ आनंदक्रीडा वयन १८.७ (१) वदन, (२) वचन वयरागर २१.३ हीरानी खाण (सं. वज्राकर) वरास १२.७, २१.८ भूल करवी विजय १.२ प्रान्त, प्रदेश विहा १०.८ नष्ट थवुं, वीतवुं विहाणुं २२.३ वहाणुं, सूर्योदय विहि २.८ विधि, विधाता

वरास १२.७, २१.८ भूल करवी विजय १.२ प्रान्त, प्रदेश विहा १०.८ नष्ट थवुं, वीतवुं विहाणुं २२.३ वहाणुं, सूर्योदय विहि २.८ विधि, विधाता विंझ १९.१ विध्यपर्वत वूढ- १०.७ वहेवुं वेडि १२.२ वन (रा.) वेध- ४.७ आकर्षवुं वेध ४.३ आसक्ति सचंगा २३.६ खूब सुंदर समिध ६.८ लाकडुं सयल २६.८ सकल, बधुं, आखुं सरंग १७.६, २३.५ आनंदपूर्ण सरागी ४.५ रागी, स्नेही सवन १८.७ श्रवण, कान संताव २४.८ सताववुं साखी १७.८ साक्षी सायर २४.२ सागर सार ४.४ संभाळ, सहाय सांइ ५.५ स्वामी, मालिक सांइ १५.८ आलिंगन, भेटवुं ते सिउं ५.१ साथे सीबलि १८.६ शीमळो स्रग्र २४.३ देवगुर बृहस्पति स्रिजन ७.६ सुजन, सज्जन ('दुरिजन'ना सादुश्यथी 'सुरिजन') सुहणां १०.१ स्वप्नां, सोणां सुहा ११.६ सुख आपवुं स्चक ७.७ वेधक, भेदक सूर १९.३ सूर्य (सं.) सोरंभ १६.६ सौरभ, स्गंध स्यं ५.६ साथे हंस २६.३ एक मंत्राक्षर हांस् ३.८ हांसी, मश्करी हीस ५.७ हर्ष पामवो हेज २२.६ हेत, आसक्ति होद २३.४ होज (रा.)

मध्यकालीन गुजराती साहित्यना इतिहासलेखननुं स्वरूप

बळवंत जानी*

साहित्यना इतिहास आलेखक पासे साहित्यनी बदलाती विभावनानी ज मात्र समज नहीं परंतु इतिहासनी बदलाती विभावनानी समज पण होवी अनिवार्य छे. एकवीसमी सदीना प्रथम चरणमां आपणी समक्ष नव्य इतिहासवादनी विचारधारा छे अने एकाद दायकाथी आपणे त्यां नव्य इतिहासवाद विषये चर्चा थती रही छे. हकीकते आ विचारधारामां वस्तुलिक्षतानो तथा सत्य विषये शंका सेवनारनो बहु मोटो मिहमा छे. ए माटे एमां विशेष रीते त्रण बिन्दुओनी चर्चा थयेली छे.

- रचनावाद (कन्स्ट्रिक्टव) विचारधाराने आधारे इतिहास रचवो ते इम्पोझीशन आरोप छे.
- २. विरचनावादी (डी-कन्स्ट्रक्टिव) नेरेटिव-कथनात्मक-सर्जनात्मक अभिव्यक्ति भाषा-शंकास्पद-माध्यम् छे।
- ३. पुन:रचनावादी (री-कन्स्ट्रक्टिव) अनुभववादी पुन: कथन करे छे.

कन्स्ट्रिक्टिव, डि-कन्स्ट्रिक्टिव अने रि-कन्स्ट्रिक्टिवमांथी शुं केवी रीते खपमां लेवुं एनो विवेक जाळववो जरूरी छे. आपणे आपणने पथ्य विचारने प्रसराववानो होय.

नव्य इतिहासवादमां इतिहासनी नहीं पण साहित्यना इतिहासनी वात केन्द्रमां छे. साहित्यनो संदर्भ लईने देरिदाथी अनुप्रमाणित ग्रीम ब्लेटनी चर्चा पण ध्यानाई छे. आ बधी विचारधारा आपणी ज्ञानविभावनाने समृद्ध करती होय छे. अभ्यासीओ पासे एनो संदर्भ होवो जोईए.

कृतिनी पार्श्वभूमिमां के पश्चादभूमां कशुं नथी, बधुं कृतिनी साथे ज

[★] कुलपति, उत्तर गुजरात युनिवर्सिटी, पाटण-३८४२५६५

ताणावाणानी माफक संयोजायेल छे ए साहित्यना इतिहासलेखकनी नजरमां रहेवुं जोईए. आम साहित्यना इतिहासलेखक माटे कशुं ज साहित्येतर नथी. बधुं साहित्य संलग्न छे. एटले साहित्यसंलग्न संज्ञा ज उचित जणाय छे.

* * *

आ बधी अद्यतन विचारधारा अने ज्ञानमीमांसानी अनुपलब्धि समये पण प्राप्य साधनोने आधारे आपणे त्यां साहित्यना थोडा इतिहासो लखाया छे ए कार्य मारी दृष्टिए भारतीय भाषाओमां आपणने गौरव अपावे एवं ज छे. आ कारणे में अहीं इतिहासलेखन बाबतनी आपणा विद्वानोनी विभावनानो प्रारंभे टूंकमां परिचय करावीने पछी मारा अभ्यासने-अनुभवने आधारे इतिहासलेखननी विगतो दर्शाववानो उपक्रम सेव्यो छे.

- (१) गोवर्धनराम त्रिपाठी ई.स. १८९४मां 'ध इन्फल्युअन्स ओन सोसायटी एन्ड मोरल्स' ग्रंथमां मध्यकालीन साहित्यना इतिहास आलेखनमां तेओ रचनाना प्रभावने केन्द्रमां राखीने पोताना तारणो रजू करे छे. तेओ माने छे के कर्ता समाजना संदर्भों वच्चे रहीने कृतिने जनसमुदाय समक्ष एने समजावता प्रस्तुत करतो होईने सामाजिक संदर्भ एमां प्रगट्या वगर रहे ज नहीं. तेमणे नरिसंह, भालण, मीरां, भीम, प्रेमानंद, अखो, शामळ, दयाराम एम थोडा कविओना प्रदानने नजर समक्ष राखीने समय निर्णयनी अने सामाजिक-सांस्कृतिक संदर्भनी विगतोने निर्देशेल छे. एमणे अहीं भक्तिकविताना आस्वादना प्रश्लोनी, मध्यकालीन साहित्यनां सौंदर्यशास्त्रनी समयनिर्णयनी अनिवार्यतानी, तथा साहित्य अने समाजना आंतर संबंधोनी भारे सूझथी चर्चा करी छे. मारी दृष्टिए गोवर्धनरामनी इतिहासलेखननी विभावना ए विगते आलोचवा-अवलोकवा जेवी छे.
- (२) बीजुं काम कृष्णलाल मो. झवेरीनुं ई.स. १९१४मां प्रकाशित 'माईल स्टोन्स इन गुजराती लिटरेचर' छे. गो.मा.त्रि.ने मुकाबले कोई सैद्धान्तिक प्रश्नोनी पीठिका न रची आपतुं होवाने कारणे साहित्यना इतिहासनुं आ पुस्तक सामान्य लागे, पण अहीं एक महत्त्वनो नवो मुद्दो चर्चायो छे. इतिहास ग्रंथमां भौगोलिक, ऐतिहासिक, भाषाकीय अने सामाजिक-

सांस्कृतिक परंपरानुं चित्रण आवश्यक होय छे, एनुं तारस्वरे अनुरणन आ इतिहास ग्रंथमां संभळाय छे. कर्तानी चरित्ररेखा पर पण विशेष भार मूकायेल छे. आ बन्ने विगतो घणी महत्त्वनी छे.

- (३) हिंमतलाल गणेशजी अंजारियानुं ई.स. १९२२मां प्रकाशित 'साहित्य प्रवेशिका' एना युगविभाजनने कारणे इतिहास आलेखननी पद्धतिने समजावतुं होईने एनुं पण महत्त्व छे.
- (४) पण सौथी वधु महत्त्व कनैयालाल मुनशी द्वारा ई.स. १९२२मां संपादित 'मध्यकाळनो साहित्य प्रवाह' ग्रंथनुं छे. विविध विषयना तज्ज्ञोने निमंत्रण आपीने तैयार करावायेला अभ्यासनिबंधो अहीं स्थान पाम्या छे. ग्रंथनुं माळखुं पण दृष्टिपूर्ण छे. नव विभागोमां विभाजित ग्रंथमां अनेक प्रकरणो छे जे विषयनी भूमिका विगते समजावे छे.

अहीं मध्यकालीन गुजरातनी राजकीय परिस्थित हीरालाल पारेख, विजयराय वैद्य, संस्कृत साहित्य संदर्भे दुर्गाशंकर शास्त्री, जैनसाहित्य संदर्भे मोहनलाल दलीचंद देशाई, लोकसाहित्य संदर्भे मंजुलाल मजमुदार, भिक्तसाहित्य संदर्भे कनैयालाल मुनशीना लेखोमांथी इतिहासआलेखननी स्वच्छ-सुरेख एवी पोताने अभिप्रेत दृष्टिनो परिचय प्राप्त थाय छे. एमनी दृष्टिमां केटलाक महत्त्वना मुद्दाओ भळेला छे तेनुं महत्त्व घणुं छे. तेओ मानता जणाय छे के इतिहासमां विविध प्रवाहने-धाराने, परंपराने स्थान मळवुं जोईए. साहित्य माटे प्रेरणास्रोत विगतो पण आलेखाय, प्राकृत-अपभ्रंश जैन साहित्यनुं मध्यकालीन गुजराती जैन साहित्य द्वारा केवी रीते अनुसंधान-सातत्य-रचायुं-जळवायुं तेनो चितार जाणवो पण आवश्यक छे. ज्ञानमार्गी रचनाओनी तात्त्वक-दार्शनिक-पीठिका जाणवी पण अनिवार्य छे. मुनशीनुं ई.स. १९३५मां प्रकाशित 'गुजरात अन्ड इट्स लिटरेचर' पण मध्यकालीन गुजराती साहित्यना इतिहासलेखनना विद्यओनो परिचय करावे छे.

(५) ए पछी के.का.शास्त्रीनुं 'आपणा कविओ' खंड-१ पण इतिहासलेखननी खूब ज महत्त्वनी विगतोने प्रगटावे छे. तेमणे हस्तप्रतोने संदर्भे इतिहासआलेखन कर्युं होईने इतिहासलेखनमां, अमुद्रित पण सूचिपत्रमां निर्दिष्ट एवी कृतिओनो पण अभ्यास करीने एने समाववी जोईए, तेवी विभावनानो परिचय मळे छे. तेमणे साहित्यना इतिहास निमित्ते भाषाना विकासनो इतिहास चर्चवानुं पण मुनासिब मान्युं छे. ए निमित्ते तेमनी पासेथी आपणने गुजराती भाषानुं ऐतिहासिक व्याकरण प्राप्त थाय छे. स्वरूपना प्रभावने कारणे तेमणे नामकरणमां नोमेन्कलचरमां रासयुग, आख्यानयुग एम विभाजन कर्युं छे. इतिहासलेखके स्वरूपना प्रभावनी विगतो पण ध्यानमां लेवानी रहे. कृतिनो कडीक्रमानुसार परिचय, कृतिनी पदबंधनी विगतो एमां परंपरासंदर्भे आवेल पलटाओ, वर्णनकलाना उत्तम नमूनारूप दृष्टांतोने उदाहृत करवानी एमनी दृष्टि तथा प्राचीन हस्तप्रतोने मेळवीने एमांथी पसार थईने विगतो निर्देशवी ए एमनी अभ्यासनिष्ठानुं सुंदर उदाहरण छे. एमांथी आपणी पासे इतिहासलेखननी आगवी विभावना प्राप्त थाय छे.

(६) अनंतराय रावळनुं कार्य प्राप्त मुद्रित सामग्रीने आधारे विश्लेषण करीने इतिहासलेखननुं उदाहरण पूरुं पाडे छे. डॉ. धीरुभाई ठाकर टूंकमां ए ज दृष्टिबिंदुथी काम चलावे छे.

मूळभूत वस्तु तो आपणी पासे पुरोगामीओनी परंपरा छे पण एनुं तेजस्वी अनुसंधान सातत्य जळवाय ए जरूरी छे. त्रिपाठी, झवेरी, अंजारिया, मुनशी, के.का.शास्त्री आदिनी इतिहासलेखननी विभावना आपणे तेमना कार्यना परिचय द्वारा बहु ज टूंकमां मेळवी, ए बधी विगतो इतिहासआलेखनमां अत्यंत महत्त्वनी छे. समाज, संस्कृति, भाषा-व्याकरण, पदबंध, युगविभाजन आदि बाबतोनुं ऊंडी सूझथी सभर अने भारतीयसंदर्भमां विश्लेषणयुक्त मूल्यांकन मध्यकालीन गुजराती साहित्यना इतिहासलेखन निमित्ते प्राप्त थाय छे. आ उपरांत मारा वांचवामां आवेल भोपाल स्थित साहित्य संस्था भारत भवननुं 'बहुवचन' नामनुं जर्नल, तथा नामवरसिंहकृत 'दुसरी परंपराकी खोज' पुस्तक उपरांत रेने वेलेक कृत 'थीयरी ओफ लिटरेचर' अने एच.ए. वीझर संपादित

'ध न्यू हिस्टोरिझम' जेवा ग्रंथोमांनां लखाणने अनुषंगे तथा आ विषयना मारा प्रत्यक्ष अभ्यास अने डॉ. भायाणी साहेबनी साथेनी चर्चाने आधारे पथ्यरूप जणायेली विगतो अत्रे प्रस्तुत करी छे.

- (१) मध्यकालीन गुजराती साहित्यना इतिहासलेखननी सामग्रीना एकत्रीकरण माटे
  - (१) तमाम हस्तप्रत भंडारना मुद्रित सूचिपत्रो, अमुद्रित सूचिपत्रो (२) एवा संदर्भग्रंथो, सामियको अने अप्रगट महानिबंधो के जेमां मध्यकालीन कर्ता-कृतिओ विषये मुल्यांकन होय (३) बृहद् काव्यसंचयो. सामियको अने संपादनो के जेमां मध्यकालीन कर्तानी कृति आखी के आंशिक मृद्रित स्वरूपे जळवाई होय. उपरांत भजन संपादनो, धर्मांतरित प्रजाना साहित्यना संचयोमांथी कर्ताओनी यादी तैयार करी तेथी 'साहित्यकोश: मध्यकाळ'मां छे एना करतां वधु संख्यामां कर्तानी सुचि तैयार थई. समयनिर्देश माटे 'साहित्यकोश'नी सामग्रीने ज अधिकृत गणीने ए अकारादिक्रमनी सामग्री अहीं संवर्धित-रूपे समयानुक्रमे गोठवी. बधा मळीने कुल २९०० जेटला कर्ताओने अहीं रचना ई.स., लेखन ई.स., पूर्वार्ध, उत्तरार्ध अने अनुमाने शताब्दीनी संज्ञाथी गोठवीने एमनी रचना ई.स.ना निर्देशयुक्त, पछी ले.ई.स. निर्देशयुक्त अने पछी समयनिर्देश विनानी कृतिओने निर्देशी छे. समयनिर्णयना संदर्भमां अत्यंत अधिकृत अने हस्तप्रतना प्रमाणने ज स्वीकृत गणवामां आव्यं छे. पूर्वार्ध, उत्तरार्ध अने अनुमाने शताब्दीना निर्णय माटे खास तर्कपूर्ण पद्धति अपनावी छे. (विशेष विगत माटे जुओ लेखकनो 'भालणना चरित्र अने समय विशे' लेख, फार्बस त्रैमासिक' ओक्टोबर-डिसेम्बर १९८७, पु. ३८० थी ३८७)
- (२) मध्यकालीन गुजराती साहित्यना इतिहासलेखनमां परिभाषानो विनियोग पण महत्त्वनी बाबत छे. तमे जो मध्यकालीन साहित्यनी परंपराना संदर्भनी विगतो आलेखता हो त्यारे अर्वाचीनकाळ एवी परिभाषा न प्रयोजाय पण उत्तरभक्तियुग जेवी परिभाषा प्रयोजवानी रहे. मुनशी, मजमुदार, विजयराय वगेरेए प्रयोजेल पण छे. ए ज रीते ए परंपरानी

रचना अर्वाचीनकाळमां दृष्टिगोचर थाय त्यारे पद-परंपरानी रचना, संतवाणी अनुप्राणित रचना तरीके एने ओळखावीने एनुं अनुसंधान अर्वाचीन के आधुनिकता साथे नहीं पण मध्यकालीन संदर्भ साथे छे एनो निर्देश करवानो होय.

- (३) तथ्योनी मावजत ए एक बहु मोटो प्रश्न इतिहासलेखक सामे उपस्थित थतो होय छे, एनो सामनो करीने विगतोनी चकासणी करीने ज एने इतिहासमां स्थान अपावुं आपवुं जोईए. कर्ता नाम खोटुं दर्शावायुं होय एटले ए विगत परंपरामां चालु रहे. चंद्रउदेनी हस्तप्रतना आधारवाळी 'विद्याविलासीनी वार्ता' अने शामळना नामे हस्तप्रतना आधार विनानी 'विद्याविलासीनी वार्ता' ने अवलोकतां ज ख्याल आवे छे के मूळ चंद्रउदेनी कृति अल्प फेरफार साथे शामळ नामे परंपरामां प्रचलित बनी. एटले कृतिना निर्देश संदर्भे पण आ सावधानी इतिहासलेखनमां मने अनिवार्य जणाई छे. गुजराती-साहित्यकोश (मध्यकाळ)ना आलेखन निमित्ते जयंत कोठारी द्वारा आवा शुद्धि-वृद्धिनी चर्चा करता 'परब' अने त्यार पछी 'भाषाविमर्श'मां प्रकाशित थयेला दस-पंदर हप्ताओ आपणने खरी दिशा चींधे छे. मध्यकालीन इतिहास-लेखन माटे आ बधी विगतो मने हाथपोथी रूप जणाई छे.
- (४) साहित्यना इतिहासमां कर्तानी चरित्रमूलक विगतो स्थान पामती होय छे. हकीकते एमां पण दस्तावेजी आधार रूपनी विगतो, प्रचलित परंपरित विगतो अने पाछळथी परंपरामां भळेली विगतो एम त्रण भागमां विभाजित करीने विगतो निर्देशावी जोईए. (जुओ 'भालणनां चरित्र अने समय विशे' फार्बस त्रैमासिक ओकटोबर-डिसेम्बर-१९८७, पृ. ३८० थी ३८७)
- (५) आ ज रीते हस्तप्रत आधार प्राप्त सामग्री अने परंपरामांथी प्राप्त प्रचलित सामग्री तथा पाछळथी परंपरामां मळेली सामग्री एम अलग अलग रूपे कृतिओनो निर्देश पण थवो जोईए. नरसिंहनां पदोने आ कमे जोईए तो एना मूल्यांकनना घणा प्रश्नो उकले छे.

में ताजेतरमां नर्रासंहनी रचनाओनुं आवुं विभाजन करीने अभ्यास आरंभ्यो छे, अने त्रणेय धारामां नर्रासंहनी पदसर्जन संदर्भे जे कथनरीति मळे छे ओनुं विश्लेषण करवा धार्युं छे. नर्रासंहमां हस्तप्रत आधारित पद परंपरानी, मौखिक लोकढाळ परंपरानी अने मौखिक संतवाणी परंपरानी एम त्रण धाराओं जोवा मळे छे. आ आखो स्वाध्याय खूब ज रसप्रद छे. मूळभूत प्रश्न इतिहासमां आवी अध्ययनपद्धति अखत्यार करवानी पद्धतिनो छे.

- (६) पदबंधमां ढाळ आधारित निरूपण विशेष छे. डो. हरिवल्लभ भायाणीए 'लोस्ट कृष्णपोएम्स' एवुं एक शोधपत्र तैयार करेलुं जेमां चौदमी- पंदरमी शताब्दीनी रासकृतिओमां भासना आरंभे ढाळनी कडी रूपे जे पंक्तिनो निर्देश थयो होय एने आधारे ए समयनी प्रचलित परंपरित रचनाओनो निर्देश करीने आपणे केटलुं गुमावी रह्या छीए एनो एक आलेख आपेलो. आ ढाळसूचिमां केटलाक ढाळ लिखित परंपरानी अत्यंत प्रचलित रचना पण छे. समयनिर्णय करवा माटे आ ढाळ पण अत्यंत उपयोगी सामग्री छे एटले इतिहासलेखनमां एनो समावेश पण आवश्यक जणाय छे.
- (७) मध्यकालीन जनमानस समाजसंदर्भ पण इतिहासमां स्थान पामवो जोईए. पदयात्रीओ धून बोले, रात्रे भजन-कीर्तन थाय, पदगान, पूजा-अर्चना अने धार्मिक उत्सव प्रसंगे तहेवारे प्रसंगे आख्यान, रास, प्रस्तुतिकरण, गरबी-गरबा, धोळ आ बधा रजूआत माटेना स्वरूपोनी जीवंततानो परिचय मात्र स्क्रिप्टथी न थाय. वाचनानी रजूआत समयनो संदर्भ ए कृतिथी पूरा परिचित थवा माटेनी अनिवार्य विगत छे. संदर्भने विसारे पाडीने नरी कृतिनुं ज मात्र मूल्यांकन करवुं ए एक जोखम छें. अर्वाचीन के आधुनिक साहित्यनी रीति- नीतिए मध्यकालीन रचनानुं मूल्यांकन करवानुं अनुचित छे.
- (८) मूळ प्रभावरूप स्थानो, कर्ताओ अने कृतिओनो निर्देश पण इतिहासलेखनमां अनिवार्य छे. आ माटे ए बाबत केन्द्रमां रहे. एक

प्रेरणास्रोत अने बीजुं प्रभाव. आ बन्ने विगतो महत्त्वनी छे. आने आधारे साहित्यस्वरूपना विकासनां परिबळोनो परिचय प्राप्त थाय. स्वरूपने स्थापीने दृढ करनार, स्वरूप वहेतुं राखनार अने स्वरूपने विकसावनार कर्ता-कृतिओनुं महत्त्व पण इतिहासमां निर्देशावुं जोईए.

- (९) मध्यकालीन साहित्यसर्जन परंपरामां समुच्चयग्रंथोनो बहु मोटो प्रभाव छे. 'रिष्टसमुच्चय', 'वर्णकसमुच्चय' जेवा ग्रंथो कंठस्थ करीने आ सामग्रीनो उचित रीते विनियोग साहित्यसर्जन समये कर्ता द्वारा थतो होय ए स्वाभाविक छे. मध्यकालीन सर्जको ज्यारे काव्यशिक्षण मेळवता त्यारे आवा ग्रंथो अने प्रास-अनुप्रास, पर्यायकोश जेवा ग्रंथो पण कंठस्थ करता. जैनोमां तो पाठशाळा परंपरा अने पंडित शिक्षकोनी योजना सकळ संघ द्वारा थती हती. जैनेतरो पण आ प्रकारनुं काव्यसर्जन पूर्वेनुं कविपद प्राप्ति माटेनुं शिक्षण लेता हता. परंपराथी मुखपाठ करता अने साहित्यसर्जन तरफ वळता हता. इतिहाससर्जन वेळाए आ बाबतने नजर समक्ष राखीने जे ते कर्ताए केवा प्रकारनां वर्णनो अने प्राप्त योजना, छंद-अलंकार योजना करी छे ते जोवानुं रहे. वर्णनो ए समुच्चयग्रंथोना आख्याननुं परिणाम छे अने एनो विनियोग ए कर्तानी सूझनुं परिणाम छे ए बधुं तारण बताववुं जोईए.
- (१०) वर्णनभातो, रचनाबंधो अने दृष्टांतमूलक उदाहरणोने कृतिमां गूंथी लेवानुं अने ए निमित्ते कृतिने कोई अर्थ प्राप्त थतो होय तो एनो पण निर्देश थवो जोईए. अभिव्यक्तिनी तराहमां वैविध्य दृष्टिगोचर थाय छे पण कयुं वैविध्य क्यारथी दृष्टिगोचर थतुं जोवा मळ्युं ? एनी तपास इतिहासआलेखकनी समक्ष होवी जोईए. आ माटे मात्र मुद्रित मध्यकालीन रचनाओ ज नहीं पण केटलीक बाबते तो हस्तप्रत संदर्भ सुधी पण पहोंचवुं जरूरी छे.
- (११) मध्यकालीन गुजराती साहित्यना इतिहासमां धर्मांतरित प्रजानी गुजराती रचनाओ स्थान पामी नथी. मध्यकालीन सर्जकोना समकालीन अने भारतीय संस्कृतिनी अनुप्राणित, अभिज्ञ, प्रभावित विगतो विधर्मीओना साहित्यमां पण केवी रीते गोठवाई, स्थिर थई ए विगत पण प्रस्तुत

थवी जोईए. धर्मांतरित प्रजाना सर्जकोए तळपदां गुजराती साहित्य स्वरूपो खपमां लीधां अने प्रभाव झीलीने परंपराने समृद्ध करवामां, विस्तारवामां जे योगदान आप्युं ए पण एक महत्त्वनुं प्रकरण इतिहास माटे बनवुं जोईए.

- (१२) वैष्णव संप्रदायना हालारी लोहाणा परंपराथी फंटाया अने एक नूतन संप्रदाय अस्तित्वमां आव्यो ते 'प्रणामी पंथ' तथा ए ज रीते वैष्णवमांथी फंटायेल अने उद्भवेल 'स्वामीनारायण पंथ' आवा पंथो-संप्रदायोना उद्भव परिबळोने पण इतिहासलेखनमां स्थान मळवुं जोईए. प्रणामी संप्रदायना परिव्राजक किव प्राणनाथ स्वामी बहुभाषी किव छे. एनी पाछळनुं परिबळ, स्वामीनारायण संतकवितानी तळपदी बानी पाछळनुं परिबळ ध्यानमां लेवां अनिवार्य छे.
- (१३) मध्यकाळमां मुस्लिम मोगल राजवीओ समक्ष खतपत्रो, वाद-विवादो, प्रतिवादना प्रसंगो एक संप्रदायने उपस्थित थयेला. जैन हीरविजयसूरी, प्राणनाथ अने अन्य पंथना संतोना आवा प्रसंगो साहित्यसर्जन संदर्भमां खूब महत्त्वना होय छे. सांस्कृतिक संदर्भ एमां निहित होय छे. एमांनां तथ्यो, परंपरामां प्रचलित विगत अने लोकसांस्कृतिक आधारसामग्रीनी चकासणी, मूलवणी अने अंते एने कृति-कर्ता मूल्यांकन संदर्भे स्थान मळवुं जोईए. आ बधुं संदर्भात्मक साहित्य (रेफरन्शियल लिटरेचर) आवा संदर्भो द्वारा ज उकले – मर्मकोश सुधी आपणने पहोंचाडे. एटले इतिहासलेखनमां आ सामग्री पण समाविष्ट थवी जोईए.
- (१४) मध्यकालीन साहित्य सर्जननी प्रवृत्ति अने प्रेरकबळोनी विगतो खूब महत्त्वनी जणाई छे. आपणे त्यां महेताजीओ, कथाकारोने कथा कही संभळावे अने एनी असरतळे आख्यानसर्जन थाय एवा निर्देशो अनेक आख्यानकारोए कर्या छे. मध्यकालीन दस्तावेजी सामग्रीमां पाठशाळा-काव्यशाळाना निर्देशोयुक्त दानपत्रो, खतपत्रो, काव्यप्रतो मळे छे. भूजनी 'राओ लखपत व्रजभाषा पाठशाळा' चारसो वर्ष सुधी क्रियाशील रहीने पचास वर्ष पूर्वे ए बंध पडी एनी विगतो-इतिहास एकत्र

करवाथी ख्याल आव्यो के छंद-व्याकरण अने काव्यसर्जननुं, प्रस्तुतिकरणनुं शिक्षण आपवानी एक उज्जवळ परंपरा हती एनो पण निर्देश इतिहासमां थवो जोईए.

- (१५) मध्यकालीन समाज संरचनामां वहीं वंचा-बारोटनुं बहु मोटुं स्थान हतुं. आ वहीं वंचा बारोटनी वहीओ मात्र वंशावळीओ ज नथी. एमां तत्कालीन सामाजिक, सांस्कृतिक, ऐतिहासिक, राजकीय विगतो पण स्थान पामती. समाजमां बनता विविध बनावोनो पण एमां समावेश थतो. प्रसंगोपात्त कवित के दोहरा-चोपाई छंदबंधमां पदाकृतिओ पण एमना द्वारा रचाती. तेओ अभिव्यक्तिना संदर्भमां सांकेतिक भाषाने प्रयोजता. पोतानी आगवी बोलीना कोश पण मळे छे. आ संकेतने (कोडने) आधारे सामग्रीने डिकोडिंग करीने, समजावीने एनो मध्यकालीन साहित्यना इतिहासलेखनमां समावेश थवो जोईए.
- (१६) मध्यकालीन गुजराती साहित्यना इतिहासलेखननी हस्तप्रत परंपराना संदर्भमां ज्यारे विचारणा थती होय त्यारे एमां प्राचीन भारतीय कथासाहित्यनी पूर्वपरंपरानो अभ्यास-संदर्भ नजर समक्ष होवो जोईए. आगम कथानको, जातक कथानकोनो पण ख्याल होवो जोईए. तत्कालीन सामाजिक विगतोने अभिव्यक्ति अर्पवा, प्रश्नोने छणतो सर्जक घणी वखत प्राचीन कथानकोने खपमां लेतो होय छे. क्वचित दृष्टांत तरीके पण प्रयोजतो होय छे. राजकीय इतिहासनी विगतो पण आवा कारणे इतिहासलेखक समक्ष होवी अनिवार्य जणाय छे.

$\star$ $\star$ $\star$

हस्तप्रत परंपरानो संदर्भ लईने मध्यकालीन गुजराती इतिहासलेखन माटे दृष्टि समक्ष राखवाना केटलाक मुद्दाओ अहीं नोंध्या छे. आ तो एक आदर्श माळखुं छे. एमां अभिव्यक्तिना स्वरूपनो – लेखननो पण विगते विचार करवो बाकी छे. तथ्यमूलक चिरत्रात्मक विगतो अने समयनिर्देश तो होय पण अहीं कृतिनुं विवेचन-मूल्यांकन के मात्र परिचय ज मूकवो ? ए एक मोटो प्रश्न छे. मात्र अभिधाना स्तरे इतिहासलेखन करीने विगतोथी भावकने परिचित करवानो उपक्रम पण आवकार्य मनायो छे. एथी भावकने-अभ्यासीने पोतानी रीते मंतव्यो बांधवानी मोकळाश रहे छे. आ स्वाध्याय निमित्ते केटलुंक विगते विचारवानुं बन्युं. अभ्यास दरम्यान कर्तासूचि ज मात्र तैयार करी तो कर्ता ज त्रणेक हजार जेटला थया. एने शताब्दी अनुसार गोठवीने एनी कृतिओ नोंधीने, संदर्भो मेळवीने उपर्युक्त पद्धति – अभिगमथी इतिहासलेखन तरफ वळवुं छे. ऊंडी इच्छा तो निरांते बे-त्रण सहायको साथे आवा इतिहासलेखन-मग्न बनवानी छे. अहीं ए बाबतनो थोडो-घणो स्वाध्याय प्रस्तुत करवानुं बन्युं एना राजीपा साथे मारा विचारने विराम आपुं छुं.

श्रीपार्श्वनाथगीत ॥

सं. मुनि जिनसेनविजय

फुटकल हस्तिलिखित पानां फेंदतां सांपडेलुं आ गीत घणुं प्राचीन न होय तोय प्रसादमधुर तो छे ज. आरतीना ढाळमां बनेल आ गीतना कर्ता 'चन्द्रोदय' नामक कोई किव होय, तेवुं अनुमान, गीतनी अंतिम पंक्ति परथी थाय छे. रचना-समय १९मो शतक होय तेवुं मानवा मन ललचाय खरुं.

श्रीपार्श्वजिनगीत ॥

जय शिवॐकारा-ए देशी ॥

जय जय जनतारक हे जगदाधारक हे जय जय कमठतपोमदभंजक भुजगोद्धारक हे जय जय जय जय जय जिनदेव ॥ १ ॥ जय जय सकलसुरासुरसेवितजय जगदीश्वर हे। जय जय भवनिर्विण्णजनाश्रितचरणेंदीवर हे जय ४ जिनदेव ॥ २ ॥ जय जय जन्मजरामरणोत्कटसंकटवारण हे । जय जय दरितनिदाघविघातनघनसाधारण हे जय... ॥ ३ ॥ जय जय लोकालोकविलोकनकेवललोचन हे। जय जय भव्यसमूहसरोरुहबोधविरोचन हे जय.... ॥ ४ ॥ जय जय कनकरजतमणिवरणत्रयमध्यासित हे । जय जय मरकतनिचितहरितकरनिकरोद्धासित हे जय... ॥ ५ ॥ जय जय चारुविहारपवित्रीकृतभुवनोदर हे । जय जय मधुररणत(रिणत)वरदुंदुभिभिणतयशोभर हे जय... ॥ ६ ॥ जय जय वस्धामंडलमंडन वामानंदन हे। जय जय दर्मतवनि:कंदन नयनानंदन हे जय.... ॥ ७ ॥ जय जय वीतराग रागाद्यपरिवारविदारण हे । जय जय बोधिरूपचंद्रोदयनिरुपमकारण हे जय... ॥ ८ ॥ इति श्रीपार्श्वेश्वरस्तृति: ॥

श्रीगौतमस्वामीनी सज्झाय

सं. मुनि धर्मकीर्तिविजय

एक ओगणीसमा सैकाना ह.लि.चोपडामांथी उतारेली आ सज्झाय छे. आ अप्रगट होवाथी अहीं आपी छे. छेल्लुं पद "सेवक लखमी पाया रे" ए उपरथी लखमी (लक्ष्मी) विजयजी नामना साधुए आनी रचना करी हशे तेम लागे छे. पहेली कडीमां 'धूनी धामे मोटी मामे'नो स्पष्टार्थ मारी समजमां आवतो नथी. परंतु "गौतमना नामनी धून लगावे तो, अथवा गौतमना नामनी धूणी धमावे तो मोटी कीर्ति (मने ?) मळे" एवो कांइ भाव होइ शके.

गौतम नामे ठामो ठामे नवनीध गामो गामे रे धूनी धामे मोटी मामे कीरत कमला पामे रे.... १ पेहेर फाली नीत दीवाली पाट धरो पट साली रे चोखा थाली निज मन वाली जाप जपो जपमाली रे... २ कहे रे माता सुण रे पूता कांइ धरो मन चिंता रे गुरु गुणवंता ध्यान धरंता समरो श्रीभगवंता रे.... ३ सूरी सिरोमण वांदी दिनमण वीर चरण चित लाया रे इंद्रभूति शासन चिंतामण सेवक लखमी पाया रे.... ४

इति श्रीगौतमसज्झाय ॥

सिद्धशिला

मधुसूदन ढांकी

भवचक्रमांथी मुक्ति मेळव्या पछी जीवात्मा कया स्थान प्रति गित करे छे ते संबंधनी अन्य प्राचीन भारतीय धर्मोनी विभावनाओथी निर्ग्रन्थदर्शननी विभावना जुदी पडे छे; वस्तुत: ते तद्दन निराळी छे. निर्ग्रन्थ विभावमां अनंत आकाश वच्चे, प्रतीकलक्षी उपमानथी 'पुरुषाकृति' मनाता, 'लोक' किं वा संपूर्ण 'विश्व' सदैव संस्थिर अवस्थामां रहे छे. प्रस्तुत शाश्वत संपूर्ण लोकना 'त्रिलोक' रूपे त्रण प्रभाग कल्पवामां आव्या छे: अधःलोक (नरकादि), तिर्यक्लोक (अमुक हदे मनुष्य-तिर्यंचादिनुं) निवासस्थान, अने ऊर्ध्वलोक (देवकल्पो आदि). असंख्याता जीवात्माओनी कर्मानुसार, आ 'त्रिलोक' अंतर्गत विविध (८४ लाख) योनिओमां जन्म-मरणनी संपरिलीलायुक्त गित निरंतर थती रहे छे. आ घटमाळमांथी मुक्त थनार जीव, अंततः लोकना सर्वोच्च भागे, देवकल्पोनी टोचे रहेली 'सिद्धशिला' पर निरंजन-निराकार, सर्वज्ञ-सर्वदर्शी रूपे, अपिरमेय, अव्याबाध सुखमां सदैव स्थायीरूपे वसे छे. त्यां पहोंची गया पछी संसारमां पुनरागमन टळी जाय छे.

ब्राह्मणीय दर्शनोमां, वेदांतादि अनुसार, मुक्ति पामेल आत्मा तो सर्वव्यापी, सर्वशक्तिमान, संपूर्ण विश्व समेत सर्व पदार्थोंने पोतानामां समावनार 'ब्रह्म'मां विलीन थई जाय छे: अफाट महार्णवमां मळी जता जलबिंदुनी जेम. तो वळी पौराणिक मान्यताओमां जोईए तो, विमुक्त जीव शैवधर्ममां शिवना धाम मनाता 'कैलास' पर्वत पर, अने भागवत-वैष्णवधर्ममां भक्तात्मा 'विष्णुलोक/वैकुंठ' पहोंची त्यां निवास करे छे. तो अनात्मवादी बौद्धदृष्टिमां देह तेम ज चैतन्याभासनुं प्रकटीकरण 'पंचस्कन्ध' (विज्ञान,वेदना,संज्ञा, संस्कार,रूप)ना संतुलित सम्मिलनने प्रतापे थाय छे. कर्मान्त पछी तेनुं संघटन पूर्णतया विशृंखल थई जतां बधा ज आनुषंगिक पण अन्यथा क्षणिक संस्कारोनुं शून्यमां पूर्णतया शमन ए ज निर्वाण छे.

निर्ग्रन्थोनी मोक्षस्थान संबंधी आगवी कल्पना केटली पुराणी छे,

तेनो क्रमशः कई रीते विकास थयो छे, ते संबंधमां आगमोना निरीक्षण अने त्यां थयेलां विधानोना परीक्षण अने क्यारेक अर्थापत्ति द्वारा प्राप्त थती माहिती परथी अमुकांशे अंदाज / क्यास नीकळी शके छे.

ए स्रोतमां सौ पहेलां आवे अर्हत् पार्श्वना संप्रदायमां रचायेला, मूळे चौद पूर्व एवा अभिधान-प्राप्त ग्रंथसमूहमांथी, वर्तमाने एना अल्पांशे ज अविशष्ट रहेला हिस्सा अंतर्गत, ऋषिभाषितानि अत्यंत महत्त्वनो ग्रंथ छे: तेमां 'लोक' शब्दनो उल्लेख प्रश्नोत्तरी ढांचामां स्वयं अर्हत् पार्श्वे करेलो छे, जेनो शब्दो परथी महाराष्ट्री प्राकृतना विकारने दूर कर्या बादनो असली अर्धमागधी भाषा अनुसारे पाठ नीचे मुजब छे:

- १. केऽयं लोगे ?
- २. कतविधे लोगे ?
- 3. कस्स वा लोगे ?
- ४. के वा लोग भावे ?
- ५. केन वा अट्ठेन लोगे पळ्चचती ?

पासेन अरहता इसिना बुचितं-

- १. जीवा चेव अजीवा चेव ।
- २. चतुविधे **लोगे** विआधिते-दव्वतो **लोगे**, खेत्ततो **लोगे**, कालतो **लोगे**, भावतो **लोगे**।
- अत्त भावे लोगे सिमत्तं पडुच्च जीवानं, लोगे निव्वंति
   पडुच्च जीवानं चेव अजीवानं चेवं ।
- ४. अनादिए अनिधने पारिणामिते लोकभावे ।
- ५. लोकतीति लोको ।

-इसिभासियाई, अ. ३१

आ प्रश्नोत्तरीमां 'लोक'ने अनादिनिधन पण परिणमनशील कह्यो छे: जो के एनुं स्वरूप केवुं छे तेनो निर्देश नथी.

अर्हत् पार्श्वना संप्रदायमां संगुंफित अने अर्हत् वर्धमानना संप्रदायमां

अविशष्ट रहेला अन्य प्राचीनतम ग्रंथोमां सूर्यप्रज्ञित अने चंद्रप्रज्ञिति ग्रंथो पण छे. एमां छे तेवो विषय चर्चनार ब्राह्मणीय पुरातन ग्रंथ वेदांग-ज्योतिषमां जोवा मळती केटलीक विभावनाओ आ बन्ने 'प्रज्ञिति' ग्रंथोमां पण समांतररूपे मळी आवे छे. तेमां पछीना निर्ग्रन्थ ग्रंथोमां उिल्लिखत अने विणित 'जंबूद्वीप' अने बे सूर्य, बे चंद्र अने ८८ ग्रहोनी वात तो छे, परंतु ऊर्ध्वलोक अने अधःलोकना निर्देश (त्यां संदर्भप्राप्त न होवाथी ?) मळता नथी. एटले जिन पार्श्वना संप्रदायमां संपूर्ण लोकनुं केवुं कल्पन हतुं तेनो अंदाज मेळवी शकातो नथी.

अर्हत् पार्श्वना निर्वाण पछी थोडाक दशकाओमां ज, परिभ्रमण करी उपदेश देनार अर्हत् वर्धमाननुं 'लोक' विशे शुं मानवुं हशे ? तेओ 'लोक'ना तेमज 'नरक'ना अस्तित्वमां मानता ओटलुं तो आचारांगना प्रथम स्कंधमां सचवायेला तेमना पोताना ज उद्गारोमां मळता टूंका शा निर्देश थकी जाणवा मळे छे:

से आतावादी, **लोगा**वादी, कम्मावादी, किरियावादी ।

– **आचारांग १.१.३**

अने

एस खलु गंथे, एस खलु मोहे, एस खलु मारे, एस खलु **नरगे**... इत्यादि — आचारांग १.३.२५.

परंतु अहीं पण लोकना स्वरूप विशे तेमनो केवो विभाव हतो तेनी कोई विगत मळती नथी.

आचारांग पछीना प्राचीनतर अने जेनो जूनो भाग मौर्ययुगथी अर्वाचीन नथी एवा ग्रंथोमां सूत्रकृतांग, दशवैकालिक अने (बृहद्) कल्पसूत्रमां पण ए विशे स्पष्टता करता कोई उल्लेखो जडता नथी. परंतु ए ज काळना उत्तराध्ययनसूत्रमां अर्हत् पार्श्वना शिष्य केशी कुमारश्रमण अने अर्हत् वर्धमानना पट्टशिष्य गौतम वच्चेना श्रावस्तीमां थयेला संवादमां केशीए मुक्ति पामेल जीव, पहोंचवामां दुष्कर एवा, लोकाग्रे रहेल ध्रुवस्थान पर केवी दशामां जाय छे ते विशे प्रश्न करतां गौतमे उत्तर आपेलो के भवगतिनो नाश करी मुनि अनाबाध शिव-स्थित प्रति लोकाग्रे रहेला स्थानमां शाश्वत वास करे छे. तेनो

मूळ अर्धमागधीमां पाठ आ रीते संभवे छे:

सारीर-माणसे दुक्खे बज्जमानान पाणिनं । खेमं सिवं अनाबाधं थानं किं मन्नसी मुनी ॥ अत्थि एगं धुवं थानं लोगगगिम्म दुरारुहं । जत्थ नित्थ जरा मच्चू वाहिनो वेदना तथा ॥ उाने य इति के वुते ? केसी गोतमब्बवी तओ केसिं बुवंतं तु गोतमो इनमब्बवी ॥ निक्वाणं ति अबाधं ति सिद्धी लोगगगमेव य । खेमं सिवं अनाबाधं जं चरंति महेसिनो ॥ तं थानं सासतं वासं लोगगगिहं दुरारुहं । जं संपत्ता न सोचंति भवोहंतकरा मुनी ॥

-उत्तराध्ययनसूत्र २३.८०-८४

परंतु लोकना सर्वोच्च भागे कयुं स्थान छे, एनुं अभिधान शुं छे, तेनी स्पष्टता त्यां नथी; पण ते क्यां रहेलुं छे ते वातनो संकेत तो मळी जाय छे ज. केशीने एथी अर्हत् पार्श्वना संप्रदायमां अने गौतमने एटले के अर्हत् वर्धमानना शासनमां, पण ए ज स्थान अभिप्रेय छे. वळी लोक पूर्णतया स्थिरीभूत स्थितिमां अने ऊर्ध्व-लंबाकार संस्थाने होय तो ज तेना टोचना भागनी कल्पना थई शंके. आम लोक चिरकाळ संस्थिर, अमुकांशे परिणामी किंवा परिवर्तनशील पण स्वभावथी नित्य, अने गमे तेटलो विशाळ होय तोये ते परिमित होवानुं अने मुक्तात्माओनुं निवासस्थान समग्र लोकना अग्रभावे रहेलुं एवुं निर्ग्रन्थोने इस्वीसनना आरंभना अरसामां अभिमत हतुं तेवुं तारतम्य नीकळी शके छे.

ईस्वीसननी बीजीथी चोथी सदीमां रचायेला जंबूद्वीप-प्रज्ञित, जीवाजीवाभिगम सूत्र अंतर्गत समायेली द्वीपसागरप्रज्ञित, द्वितीय आर्य श्याम विरचित प्रज्ञापनासूत्र, अने स्थानांग-समवायांग (वर्तमान स्वरूप प्राय: ईस्वी ३६३)मां अलबत्त लोकनां स्वरूप अने संरचना संबंधमां बीजी घणी ज विगतो मळे छे. पण कल्पी शकाय छे ते प्रमाणे ए बधां विगतपूर्ण

विवरणोनां मूळ प्रथम आर्य श्याम (प्राय: ई.स.पू. ५०-ईस्वी २५) विरचित, पण वर्तमाने अनुपलब्ध, लोकानुयोग नामक ग्रंथ हतो. तेमां लोकना त्रण विभाग तेम ज तेनी अंदर, पछीथी निर्ग्रन्थ-मान्य बनेली, भूगोळ-खगोळ आदिनी कल्पनाओनो विस्तार होवो जोईए. उपर कह्या ते जंबूद्वीपप्रज्ञित आदि आगमोए मूळ लोकानुयोगमांथी पोतानी लोक संबंधी तमाम कल्पनाओ उतारेली होवानुं, प्राप्त करी होवानुं संभवी शके छे. अने ए बधा ग्रंथोना आधारे वाचक उमास्वातिए क्षेत्रसमास (प्राय: ईस्वी ३५०) नामक लघुग्रंथनी रचना करेली अने जिनभद्रगणि क्षमाश्रमणे बृहद्संग्रहणी (प्राय: ईस्वी ५७५) आदि ग्रंथोनी रचना करेली.

प्रस्तुत पश्चात्कालीन आगम-ग्रंथोना कथन अनुसार देवकल्पोमां सर्वोपरि पांच अनुत्तर विमानोमांथी सौथी उपला, पांचमा, अने अेथी छेल्ला कल्प 'सर्वार्थसिद्ध'ना विमाननी स्तूपि (कळश)थी १२ योजन उच्चपणे 'ईषत्प्राग्भारा-पृथ्वी' आवेली छे, जेना पर सिद्धो, एटले के निर्वाण-प्राप्त मुक्तात्माओ, शाश्वतकाळ माटे निवास करे छे. अने ते ज ए छे जे व्यवहारनी भाषामां 'सिद्धिशिला' कहेवाय छे. आ ईषत्प्राग्भारा-पृथ्वीनुं विगते वर्णन विशेषे गुप्तोत्तर काळमां रचायेला तीर्थावकालिक-प्रकीर्णक आदि ग्रंथोमां मळी आवे छे तदनुसार तेनी लंबाई ४५,००,००० योजन (दिगम्बर मते १८०,००,००,००,००,०० माइल) छे. तेनो छेडो माखीनी पांखथी पण पातळो छे. ते शंख, गोक्षीर, अंकरत्न अने रजतपट समी उज्ज्वळ छे. तेना छेल्ला गाउना छन्न भागमां मुक्तात्माओ निवास करे छे. आ बधी छेल्ली मान्यताओ संबंधना आगमिक अने आगमपश्चात्नां लेखनोना संदर्भो अहीं आपतो नथी.

जयवंतसूरिकृत श्रीसीमंधरस्वामी लेख/पत्र संपा. प्रद्युमसूरि

कविपरिचय:

श्रीजयवंतसूरिनुं नाम मध्यकालीन कविओमां आगली हरोळमां छे. तेमणे कदमां मोटी रचनाओ (शृंगारमंजरी, ऋषिदत्तारास व.) आपी छे अने ते मातबर-बळकट छे तो नानी नानी रचनाओ पण तेमनी एटली ज नोंधपात्र छे अने तेमां पण तेमनी आगवी सर्जक मुद्रानी भात सांपडे छे. तेमणे रचेलां गीतोनी संख्या एंशी जेटली थवा जाय छे. भर्यो भर्यो सर्जक क्यारे पण एक ज साहित्यप्रकारथी संतुष्ट थतो नथी. ते विधविध प्रकारो उपर कलम अजमावतो रहे छे अने तेमां पोताना मनोभावने वाचा आपतो रहे छे. तेमनो सत्ता समय सोळमी सदीनो उत्तरार्ध अने सत्तरमी सदीनो पूर्वार्ध गणी शकाय.

बृहत् तपागच्छना रत्नाकरसूरि महाराजना नामथी जे रत्नाकर शाखा शरु थई ते शाखामां, उपाध्याय विनयमंडनना ते शिष्य हता.

तेमनो विद्याव्यवसाय ए जीवननो व्यवसाय हतो एम तेओए रचेल साहित्य फाल जोतां कही शकाय. तेमां मुख्य बे रास कृतिओ छे. शृंगारमंजरी (वि.सं. १६१४). ऋषिदत्ता-रास (वि.सं. १६४३) आ रास उपरांत फाग-बारमास-संवाद अने आ पत्र जेवी नानी रचनानी संख्या ८० जेटली थवा जाय छे. अने आ संख्यामां तो छे ज पण गुणमां-सत्त्वमां तो एक नीवडेला किंव तरीके प्रतिष्ठित करी शकाय तेवी रचनाओ छे.

आ रीते तेमनो सत्तासमय विक्रमनी सोळमी-सत्तरमी सदी कही शकाय. तेमना विषे विस्तारथी जाणवानी रुचिवाळाए जयंत कोठारीनो ''पंडित, रसज्ञ अने सर्जक कवि जयवंतसूरि'' ए लेख जोवो जोइओ,

कृतिपरिचय:

श्रीसीमंधरस्वामी लेख-पांच ढाळमां रचायेली ४० कडीनी रचना छे. पांच प्रकारनी ढाळमां रागनां पण निर्देश कर्यो छे.

आ रचनानी एक अनेरी विशेषता ए छे के आ रचना 'लिखियउ

माझमराति' शरत् पूणिमानी रात्रे आ रचना थई छे. कविहृदय-भक्तना हृदयने खीलववा माटे शरद् ऋतु अने तेमां पूनमनी रात्रि, खीलेला पूर्णचंद्रनी वरसती चांदनी पर्याप्त छे. दिरयामां जेम तरंगमाला उभरे तेम कविहृदयमां काव्यनी सरवाणी वह्या विना न रहे.

एमां प्रभु सीमंधरस्वामीने विनितनो विषय तेथी तेमां भिक्तिनी छटा उमेराई छे. प्रभुने प्रियतम बनाव्या पछी तेनी साथेनी गोठडीमां विरह-संयोग-मिलन अने ते विषेनी ऊर्मिओ केवी उछळती रहे तेना दर्शन अहीं थाय छे. आ ढाळो गाती वखते जे आनंदनो अनुभव थाय छे ते तो अनुभवगम्य घटना छे.

कल्पनावैविध्य, उपमावैचित्र्य घणां स्थाने जोवा मळे छे. ''सवि अक्षर हीरे जड्या, लेख अमूलिक एह'' एम पोते ज कहे छे. एक मनोरम कृति छे. प्रतिपरिचय :

आ रचनानी प्रतो भिन्न भंडारोमां मळे छे. अहीं तो ला.द.भारतीय संस्कृति विद्यामंदिरनी क्र. ६५२१. ए प्रतने मुख्य राखी छे अने पछी ते ज भंडारनी क्र. २४८१४ अने २७२३६ एम बे प्रतो साथे पाठभेदनी दृष्टिए मेळवी छे. पण ते बन्ने प्रतोमां पाठभेद तो खास नथी मळ्या पण ते अशुद्ध जणाई छे. उपयोगमां लीधेली प्रतनां त्रण पत्र छे. पत्रनी बन्ने बाजुए तेर लीटी छे. छेह्ना पत्रनी बीजी बाजुए पांच लीटी छे. प्रतना अक्षर मरोडदार अने मोटा छे. प्रत शुद्ध लखाई छे. ख ने माटे ष वपरायो छे. लहीयानुं नाम नथी. लेखन संवत पण नथी. प्रत सत्तरमी सदीनी होवानुं अनुमान थई शके छे. अंतमां पं. हेमराजपठनार्थे एम लखेलुं छे. प्रतो घणे भंडारे मळे छे माटे तेनो प्रसार सारो एवो थयो हशे एम लागे छे. अंते कृतिना शब्दोनी अर्थ साथे सूची आपी छे. आ रचनानी अने शब्दकोषनी (फेर कोपी) स्वच्छ नकलमां श्रीकांतिभाई बी. शाहनी सहाय मळी छे तेनुं सानंद स्मरण करुं छुं.

श्रीसीमंधररवामी लेख/प्रज

कर्ता : श्रीजयवंतसूरि

(१) (राग: सामेरी)

स्वस्ति श्री पुंडरगिणी मोरु सगुण सीमंधरस्वामि मृहि बोलतां अमृत झरई मनोहर मोहन नांम गुणकमल तोरइ वेधीउ मनभ्रमर मुझ रस पूरि तुझ भेटवा अलजउ घणउ किम करुं थांनक दूरि रे. वाहला तुं परदेसि जई रहाउ रे दूरि नयण मेलावउ रे वाहला लेख लेखवयो प्रीतडी रे संदेसई व्यवहार वाहला.

आंकणी. १

अणदीठइ अलजउ घणउ मन तपइ मिलवा काजि तुझ देखवा मुख-चंदलउ दोइ नयण करइ रुहाडि जव सुपन मांहि तुं मिलि तव हर्ष हीइ न माई है है रे दैव अटारडु वइरणी रयणी विहाइ रे.

वाहला तुं. २

रे सूडिला तोरी पांखडी मुझ आपि करि उपगार नयण संतोष जइ करुं न खमाइ वेध विकार. जे जाई घडीघडी ते विना ते वरस सरीखी थाई विरहीयां हुइ उतावला, खिण एक विलंब न खमाई रे.

वाहलां. ३

रे दैव तिइं एक देसिंड सिया न कीआ दोई अवतार ? दिन प्रतिइं नयन मेलावडइ संतोष हुंत अपार परदेसि वाहलां वेगलां जिउ तपइ मिलवा काजि जउ पंख सरजइ दैव तुं, तु ऊडी मिलुं हुं आज रे.

वाहलां. ४

डुंगर दरीआ विचि वहइ अति विषम अवघट वाट मिन मिलण मोह धरुं घणुं तुह्म विना अंग उचाट मोरा वाहलानि कोई मेलवउ संदेसडु कहुं कोइ कुंण जांणस्यइ रानइ रिडउ मन दुख लिहस्यइ कोई रे. बाल्हा. ५ मुझ दिवस वरसासु समु तुझ विना रयिण छ मास तोरइ वेधडइ सहु वीसरु सुहणा तणी सी आस गुण तोरडइ मन वेधीउं निव विल वाल्युं एह भूख-तरस ऊडी गयां तोरइ वेधडइ दाझि मोरी देह रे. वा. ६ दूतीपणुं तोरा गुंण करइ एक घडी न अलगी होई जस काजि मन झूरी मरइ परदेसि वाहलां सोइ मन मांहि गुण छांना वसइ घण अंब मांहि जिम मोरुं चित्त कोरइ खिणि खिणि दुबलुं थाई मोरुं तन रे. वाहला तुं. वा. ७

(२)

(राग केदारु - गुडी, श्रेणिक र[य]वाडी चडिउ - ए देशी)

हूं घणुं जाणुं भेटीइ अति सबल हैयडइ कोड बिण पांखडी हुं सिउं करुं ए मोटी रे देह मुझ खोडि वाहालाजी हिअडइ धरजो नेह तु मू मिलवा रे अलजउ देह रखे पडती रे नेहडइ रेह. वा. ८ द्रुपद (आंकणी) एकइ रे गामि वसंतडां अंतराय विस न मिलाई परदेसि वाहलां जे विस तस मिलीइ रे केणइ उपाय. वा. ९ किम वसइ तूं परदेसडइ अे भंजि मुझ मनभ्रांति निव नीसरइ मन बाहिरिइ मुझ सुहणइ रे तोरडी खंति. वा. १० सिव सुगुण सुर निज सिरि धरइ हंसला करइं विलास तुंह नेह बांधी कमिलनी पूरइं पूरइं रे भमरनी आस. वा. ११ दोइ आंखडी अलजउ धरइ मोरइ चित्त तोरुं ध्यान तुझ नाम जीभ न वीसरइ तोरा गुणडा रे सुख दिये कांनि. वा. १२

१. वेगृला

निव वीसरइ गुण तोरडा जउ लाख जोअण दूरि पंजरडूं सूनूं भिम तुझ पासइ रे मन रस पूरि. वा. १३ तुझ काजि वाहलां आवडुं झूरी मरुं निसिदीह, कां किठन तोरुं हिअडलूं निव आणइ रे मुझ सिउं नेह. वा. १४ मोरइ चीति तुझ विण को नवी तुझ चित्ति न लहुं कोइ न खमाइ मइं तुझ वेधडु एक वार रे अम्ह साहमु जोई. वा. १५

(३)

(राग मल्हार: रुखमणी अंगज जनमीयउ - ए देसी) गुंथी तुझ गुणफूलडे नाम मंत्र मुझ अह रे विरह तणां विष टालिवा हूं जपूं निसिदीह रे. १६ सुंगुण सलुणा सीमंधरा तोरी जाउं बलिहारि रे साहयं जोउ नेह-नयणले करुं वेधीडा सार रे. द्रुपद. १७ मिन मिलवा अलजंड घणंड रचुं कोडि हूं संच रे प्रापित विण तुम भेटडी लहीइ केणइ प्रपंचि रे. सु. १८ दैविं इम कां सरजीयां नहीं लेख संदेस रे नयणां पणि मिली निव सकइ वाहलां छइं परदेसि रे. सुं. १९ तेहवउ को नहीं आपणउ जोडइ मुझ तुझ प्रीति रे लेख-संदेसु मोकलो कहुं वात जे चित्त रे.सुं. २० चंद् वली वली वीनव्युं मुझ निव करइ काज रे विरह-विछोहिआ वेदना पामी नवि लहइ आज रे. सं. २१ विरह-विछोहीओं माणसां थोडा मेलणहार रे आप समी लहइ वेदना उसि जाउं बलिहारि रे. सु. २२ दोषी दुरजन जिंग घणां पाडइ बाहिरि मांम रे मनस्युं धरजो प्रीतडी नहि लेखनुं काम रे. सगुण स. २३

पाठवं ३. मन तणी वात

(8)

(राग: आसासिंधू)

वली वली ओ दिस जोइइ रे मनोहर दीसइ वाट
मन अलजउ धरइ आविवा रे तुम नेहडा माटि. २४
वाहलाजी करिनइं अह्यारी सार क्षणि क्षणि समरुं गुण ज तोरा
आसाढी मेह जिम समरइ मोरा पूनिम दिन जिम चंद चकोरा
फूल तणा गुण भ्रमर भलेरा. वा. २५ द्रुपद
आंणी वाटइं जाणु आवसइ रे तिणि वेधिइ रहुं बारि
आशा-बांधिउं मन रहइ रे न लहइ असूर सवार. वा. २६
तुझ उपिर मुझ नेहडइ रे साखी चंद सुजांण
घणु कहि स्यु कारिमूं रे तुझ हाथि मुझ प्राण. वा. २७
पसरी तुम मन मांडविइ रे मनोहर अह्य गुणवेलि
नेहिं जिल नितु सीचजो रे जिम हुइ रंगरेलि. वा. २८
किहां सूरिज किहां कमिलनी रे किहां मोर किहां मेह,
दूरि गया किम वीसरइ रे उत्तम तणा सनेह. वा. २९
मांनस समरइ हंसला रे चातिक समरइ मेह
कमल भमर विझ हाथीआ रे, तिम समरुं तुझ नेह. वा. ३०

(५)

(राग: धन्यासी)

चतुर चमकइ चीतडइ तु चालतां भुंइ सोहइ रे अमीय झरइ मुखि बोलंतां तु तोरइ नयनभ्रमिं सहू मोहइ रे. ३१ एहवा रे गुण तुम्ह तणा कांई कहतां नावइ पार रे मन मांहिं जाणुं घणुं मोहणवेलि अवतार रे. ३२ दुपद. जव जगदीसर मेलस्यइ तव मलसु सुरंगइ रे कहसु मनना दु:खडां तु अलजउ छइ अति अंगइ रे. एहवा. ३३ सायर मिसि मेरु लेखणीउ कागल अंबर सार रे
तुहि मननी वातडी ते रे लिखतां नावइ पार रे. एहवा. ३४
अखर बावन गुण घणा केता लिखीइ लेख रे
थोडइ घणुं करी जाणजो सुख होस्यइ तुम्ह देखि रे. ए. ३५
मिन जे उपजइ वातडी ते लेखमां न लखाई रे
पापी दोषी दुरजन घणा तु मिल्या पाखइ न किहवाइ रे. ए. ३६
मनमाहि वाची राखजो लाख टंकानुं लेखइ रे
विरी-हाथि रखे चडइ रखे कोई दुरजन देखइ रे. ३७
सिव अक्षर हीरे जड्या लेख अमूलिक एह रे
वेधक मुखि तंबोलाईं मन-रीझवणुं एह रे. ३८
साधु सिरोमणि जाणीइ श्रीविनयमंडण उवज्झाय रे
तास सीस गुण-आगला बहुला पंडितराय रे. ३९
आसो सुदि पुंनिम दिनइ तु शुक्रवार एकांतिइ रे
कागल जयवंत पंडितइ लिखीयउ माझिमरातिइ रे. ए. ४०

- इति श्रीसीमंधरस्वामि लेख समाप्त पं. श्रीहेमराज पठनार्थं ॥

शब्दकोश

अखर ३५.१ अक्षर अटारडु २.४ वांकु, अटकचाळुं अमूलिक ३८.१ अमूल्य अलजउ १.४, २.१, ८.४, १२.१, १८.१, २४.२, ३३.२, आतुरता, उत्कंठा अवघट ५.१ विकट, मुश्केल असुरसवार २६.२ वहेलुं मोडं अंबर ३४.१ आकाश आगला ३९.२ अग्रणी, श्रेष्ठ आशाबांधिउं २६.२ आशाथी बंधायेलुं उचाट ५.२ अजंपो उसि २२.२ एनी पर काजि ७.२ माटे कारिमूं २७.२ अद्भुत, असाधारण, भयंकर कांनि १२.२ कानने

खंति १०.२ होंश, उमंग खिण ३.४ क्षण खोडि ८.२ क्षति चंदु २१.१ चंद्रमा छांना ७.३ गुप्त जाउं बलिहारी १७.१, २२.२, वारी जाउं टंका ३७.१ नाणुं तंबोलडुं ३८.२ खावानुं नागरवेलनुं पान रेह ८.४ रेखा-रेख तोरडड ६.३ तारा तोरी १७.१ तारी दाझि ६.४ दाझे, बळे दूबलुं ७.४ दुर्बळ देखि ३५.२ जोडने देसडि ४.१ देशमां नीसरइ १.२ नीकळे नेहडइ ८.४ हेतमां नेहडा २४.२ स्त्रेह, प्रीति पाखइ ३६.२ विना, सिवाय भमि १३.२ भमे भंजि १०.१ भांगो, दूर करो, निवारो भंइ ३१.१ भूमि, भोंय भेटडी १८.२ मळवं ते भ्रमि ३१.२ भ्रमर (आंखनी) माझिमराति ४०.२ मधराते मांम २३.१ मोटाइ, मोभो मिसि ३४.१ शाही मुझ-सिउं १४.२ मारी साथे

मोरु १.१, ७.३, ७.४ मारो, मारुं मोहणवेलि ३२.२ मोहनवेल, चित्रावेलि रडिउ ५.४ रुदन रयणि ६.१ रात्रि रंगरेलि २८.२ आनंद रानइ ५.४ जंगलमां रीझवणुं ३८.२ प्रसन्नता, राजीपो रुहाडि २.२ इच्छा, अभिलाषा विरी ३७.२ वेरी, शत्र विहाइ २.४ शोभे विंझ ३०.२ विध्याचळ पर्वत वेधक ३८.२ प्रियजन वेधडइ ६.२, ६.४ विरहव्याकुळतामां, आसक्तिमां वेधड्/ वेधीडा १५.२, १७.२ वियोग, विरह वेधिइ २६.१ आसक्तिथी वेधीउ ६.३ वींध्यं सलूणा १७.१ सुंदर संच १८.१ युक्ति, उपाय सिया ४.१ शा माटे स्गुण ११.१ गुणवान सुरंगइ ३३.१ आनंदभेर सुहणा ६.२, १०.२ स्वान सुडिला ३.१ पोपट हुंत ४.२ होत, थात

श्रीसिद्धाचलतीर्थ-चेत्यपरिपाटी

सं. विजयशीलचन्द्रसूरि

श्रीसिद्धाचल-सिद्धक्षेत्र तीर्थ युगयुगान्तरोथी जैनोनुं श्रेष्ठ अने पवित्र श्रद्धाकेन्द्र तथा यात्राधाम रह्युं छे. आ तीर्थ प्रत्ये गमन करवुं, अहीं आववुं, पर्वत चडवो, आ भूमिनी स्पर्शना तथा पूजा करवी, अहीं नानकडी पण प्रतिमा बेसाडवी, अहीं रहेल प्रतिमाओनां दर्शन-पूजन करवां, आ बधुं ज अत्यंत लाभदायक अने आत्मिहतकर मनायुं छे. ए ज कारणे आ तीर्थ विशे अनेक ग्रन्थो, प्रकरणो, स्तोत्रो, रास-प्रबंधो,स्तवनो तथा चैत्यपरिपाटीओ रचायेल मळे छे. आ रचनाओ भिक्तप्रधान तो होय ज छे, उपरांत तेमां घणीवार ऐतिहासिक तथ्यो पण वणाई गयेलां जोवा मळे छे.

अहीं आवी ज एक गद्यात्मक कृति रजू थाय छे. कर्ताएं आ रचनाने कोई विशेष नाम नथी आप्युं, तेमणे तो आने 'फरमो' तरीके ज वर्णवी छे (पेरो. १४५), परंतु, आ समग्र रचनामां पालीताणा तथा शत्रुंजय तीर्थमांनां देरासर-देरीओ तथा जिनबिंबोनुं सिवगत वर्णन जे प्रकारे थयुं छे ते जोतां तेने 'चैत्यपरिपाटी' गणवानुं सहेजे मन थई जाय तेम छे. तेथी ज अत्रे-शीर्षकमां 'चैत्यपरिपाटी' एवुं नाम आप्युं छे. अलबत्त, मांगरोलना भंडारनी टीपमां आ प्रतने ''सिद्धाचलजीनुं वर्णन'' ए नामे नोंधेली छे.

आना कर्ता तेमज लेखक 'शा. मालजी नागजी कच्छी' कच्छ-प्रदेशना वतनी हशे, परंतु कया गामना हशे तेनो निर्देश तेमणे आप्यो नथी. पण तेओ अत्यंत श्रद्धासंपन्न, इतिहासनी शोधखोळ तथा नोंध करवानी दृष्टि तेम ज आवडतवाळा हशे, ते नक्की. ते विना, आटली बधी धीरजथी, एकेएक देरी तथा बिंब विशे तथा तेना निर्माता वगेरे विशे, आटली बधी माहिती एकत्र करवी, दिशाओनी अत्यंत चोकसाई राखवी वगेरे शक्य ज न बने. वळी, शिलालेखोनी लिपि उकेलवाना पण तेओ माहेर हशे.

आ फरमो तेमणे १९०८ वि.सं. मां लख्यो होवानुं तेमणे ज (पेरो० १४५) नोंध्युं छे. परंतु एम लागे छे के तेओ शत्रुंजयना सांनिध्यमां लांबो वखत रह्या हशे, अथवा वारंवार आव्या हशे; अनेक वार डुंगर पर तेओ चड्या हशे, अने काची नोंधो करता रहीने पछीथी आ फरमो (खरडो) तैयार कर्यो हशे.

आ फरमानी कर्ताए जाते लखेली एकमात्र प्रति, जूनागढ जिल्लाना मांगरोल गाममां ज्ञानभंडारमां उपलब्ध हती. केटलाक वखत पूर्वे ते प्रदेशना विहार दरिमयान, आ प्रति जोवामां आवी. १०० पृष्ठोनी आ प्रति एकदम जर्जरित थई गएली, अने नष्ट थवानी तैयारीमां हती. तेथी तेनी ते दिवसोमां ज नकल करावी लीधी. तेना आधारे वाचना संपादित करी, नवेसरथी लखी, ते अत्रे प्रस्तुत छे. वाचकोने संदर्भो शोधवानी सुगमता रहे ते आशयथी पेरा० नंबर आपी दीधा छे.

आ चैत्यपरिपाटीना कर्तानो मुख्य आशय तो देरी-देरांनी तथा प्रतिमाओनी संख्या, तेना निर्माता/स्थापकनी नोंध, वर्ष अने तिथिनी यादी आ बधुं वर्णववानो जणाय छे. परंतु तेम करवा जतां अनेक ऐतिहासिक अने वळी मूल्यवान तथा अत्युपयोगी नीवडे तेवी विगतो पण तेमणे नोंधी आपी छे, जे खूब महत्त्वनुं छे. आवां केटलांक स्थान जोईए:

- (१) शेठ मोतीशाहे टूंक बंधावी अने तेमना पुत्रे भव्य प्रतिष्ठा करी, ते तो सर्वविदित छे. ते महान धर्मप्रसंगनी स्मृतिमां तेमणे एक चोतरो बनावी ते पर मोटी ध्वजा (वावटो) फरकावी हती (पेरा. ६), तेमज जे भूमि पर अंजनविधाननो मंडप रचेलो, त्यां एक पीठिका बंधावी हती (पेरा. ११). (प्राय: आ वातनो उल्लेख 'शेठ मोतीशाह' ए ग्रंथमां छे.)
- (२) नगरशेठ हेमाभाईए करावेल सरस वीसामा विशे (भेरा.१३) तथा ते वीसामा पर बिराजीने मुनिश्रीकल्याणविमलजी द्वारा थता भव्योपकारनुं वर्णन पण (पेरा.१४) मजानुं - प्रत्यक्ष हेवालरूप कर्युं छे.
- (३) कोई नूतन दीक्षार्थीने दीक्षा लेवानी होय तो ते माटेनी खास जग्या पण आमां दर्शावेल छे (पेरा. ८)
- (४) आजे सरस्वती देवीनी गुफा ते असलमां कल्याणविमलजीनी गुफा

- तरीके ओळखाती होवानो उल्लेख बहु महत्त्वपूर्ण लागे छे (पेरा. १६)
- (५) सालाकुंड (छालाकुंड)नजीकनी गुफानो अने मुनि कल्याणविमलजी नानी वयमां रात्रिवासो त्यां करीने ध्यान धरता होवानो उल्लेख पण खूब रसप्रद छे.
- (६) शत्रुंजय उपर प्रभुजीना नमणना पाणीना अखूट टांकानो उल्लेख (पेरा. ३४) पण थयो छे.
- (७) श्वेताम्बरोनी सिहष्णुता अने उदारतानी प्रतीति करावतो, हुंभड (दिगम्बर) मंदिरनो तथा तेने प्रणाम करवानो उल्लेख आनंद उपजावे तेवो छे (पेरा. ४१)
- (८) पेरा ४५मां शा. गोडीदास तथा तेना भाई शा. जीवनदासनो निर्देश थयो छे, ते शंखेश्वर महातीर्थनी वहीवटी संस्था 'जीवणदास गोडीदासनी पेढी' साथे जोडायेल नामो ज हशे ?
- (९) पेरा. ४८मां सं. १७९१ना पूर्व-अरसामां थयेला श्रावक भंडारी गरधरदासजीना नाम साथे जोडेलां बिरुदो ''महामंत्रीपदधारक गुर्जरदेसाधिपति श्रीगुर्जरदेसमाहा अमारी घोषणाकारक'' खास ध्यान खेंचे छे. ऐतिहासिक साधनो द्वारा आ बिरुदो थकी फलित थती विगतनी तथ्यातथ्यता चकासवी जरूरी गणाय.
- (१०) मूलनायकनी मोटी टूंकनी त्रण प्रदक्षिणानुं अत्यन्त विस्तृत तेमज विशद बयान आ श्रावके अद्भुत रीते-गुंचवाया वगर कर्युं छे.
- (११) वस्तुपालना देरासर (पेरा. ७३) उपरांत तेजपालना देरासरनो पण निर्देश प्राप्त थाय छे (पेरा. ६६)
- (१२) संवत अने तिथि-वारनी नोंधमां लेखके बहु ज चीवट राखी छे. शक्य एटली वधु माहिती तेमणे नोंधी लीधी छे. आमां सौथी वधु पुराणी संवतनो उल्लेख **पेरा.७०मां छे, सं. १३३०.**
- (१३) रायणपगलानी देरी एक निह, बे हती, तेवी नोंध पण आमां मळे छे (पेरा. ७१)

- (१४) तीर्थना रखोपानी बाबते ते काळनो संघ आजना जेटलो बेदरंकार नहोतो, ते वातनी प्रतीति, मुख्य टूंकमां चोक्कस स्थानो पर राखेली तोपोना उल्लेखथी समजाय छे (पेरा. ७५).
- (१५) रायणपगलानी डाबी तरफ, त्रीजी प्रदक्षिणामां आवे छे ते निम-विनिम तथा भरत-बाहुबलिनी प्रतिमाओनी प्रतिष्ठा सं. १४३०मां थई होवानो उल्लेख, एक ऐतिहासिक माहिती पूरी पाडे छे (पेरा. ८५)
- (१६) पेरा. १०७मां अद्बुधनाथजी (अद्भुतनाथ, अदबदजी)नी विगतमां "अदबुधनाथजीना बोन (बहेन) बाई माकलबाई बेठा"नो निर्देश बहु रोचक छे. माकलबाईनुं पाछळथी माणेकबाई पण थयानुं जाणवा मळे छे.
- (१७) एक रसप्रद माहिती आमां ए मळी आवे छे के शत्रुंजय पर (मोदीनी टुंकमां) एक देरी एक गुसांई बावा भीमगरे बंधावी छे अने तेमां प्रभु-प्रतिष्ठा पण करी छे (पेरा. १११)
- (१८) साकरवसई-टुंकमां मूलनायक पार्श्वनाथ होई, ते मुख्य मंदिरनी सामे बनावेल देरामां पुंडरीकस्वामीने स्थाने पार्श्वनाथजी ज पधरायेल होवानो निर्देश करीने लेखके ऊंडी समजशक्ति दाखवी छे (पेरा. १२४). वळी, ए ज पेरामां मुनि रूपविजयजी अमदावादवालानी पगलां-देरीनी पण नोंध थई छे. डहेलावाळा उपाश्रयना पं. रूपविजयजीनी ज आ देरी होवी जोईए.
- (१९) सुलतान जहांगीर तथा शाहजादा खुशरुनो उल्लेख पेरा. १२८मां थयो छे. पेरा. १३६मां पण जहांगीरनुं नाम छे.
- (२०) गौमुखयक्षना चरण (पादुका)नी देरीनो उल्लेख पण छे (पेरा. १२९). सामान्यत: देव-देवीनां चरण क्यांय जोवा नथी मळतां.
- (२१) चौमुखजी-टुंकनी बाजुमां उगमणे मरुदेवी मातानी टुंकनो तथा तेमां मुख्य तरीके हाथी पर बेठेल माताजी होवानो तथा त्यांनुं अन्य एक देरासर संप्रति राजानुं होवानो निर्देश ध्यानार्ह छे (पेरा. १३६).

- (२२) वि.सं. १९०८मां पालीताणामां नानी-मोटी कुल मळीने २१ धर्मशालाओ होवानी माहिती उल्लेखनीय छे (पेरा. १४१).
- (२३) पेरा. १४४मां, शत्रुंजय पर तथा पालीताणा शहेरमां थईने कुल देरा-देरी ९००, कुल जिनप्रतिमा १०५००, तथा पगलांनी जोड ८०००, छे, तेवी स्पष्ट माहिती मळे छे.

बीजी पण अनेक रसप्रदने ऐतिहासिक गणाय तेवी विगतो आ 'फरमा'मां छे ज. केटलाक सरस शब्दो पण आमां छे. आशा छे के विद्वान संशोधकोने माटे आ रचना उपयोगी पुरवार थशे.

श्रीसिद्धाचल तीर्थ-चैत्यपरिपाटी

कर्ता: शा. मालजी नागजी कच्छी

श्री गणेसाऐ नम: ॥

- श्री जंबुधीपमधे दखणात भरतखेत्रे श्री सोरठदेसमधे सीधखेत्रे श्रीपालीताणानगरे देरो १ श्रीदीववंदरवाला श्रीमाली ज्ञातीय वृद्धसाखायां दोसी भीमजी तस्य पुत्र दोसी रूपचंदे संवत १८१७ वरषे माहा सुद २ गुरुवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मूलनाऐकजी श्री आदीनाथजी आदे देईने प्रतमा ८६६ ने मारो नमसकार छे, त । धातुनी प्रतमा २२ ने मारो नमसकार छे, तथा धातुना चोवीसवटा चार मधे प्रतमा ९६ ने मारो नमसका०, तथा आरस-रतना सीधचक २ मधे प्रतमा २ ने मारो नम०, तथा रूपाना सीधचक ३ ने मारो० तथा रंगमंडपमधे घंट वाजे छे तेनी पासे दखणादी कोरे आलीयामधे सरसतीजीना माथा उपर प्रतमा १ ने मारो०.
- तथा ऐ ज देरानी दखणादी कोरे पाणीनो कुओ छे. तीहाथी चले हेमकुंअरबाईने बंगले गरदेरासर १, तेना मधे धातुना मूलनाऐकजी श्रीगोडीपारसनाथजी आदे देईने प्रतमा ४ ने मारो नमसकार छे. तथा ओंकारमा प्रतमा ५ने तथा हींकारमा प्र० २४ ने मारो न०
- इ. तीहाथी चले श्री सीधाचलजी जाता सेत्रुंजाना दरवाजामांथी बारे नीकलता सनमुख श्री सेत्रुंजाना दरसन थाऐ छे. तथा ऐ ज दरवाजानी डाबी बाजु उगमणी कोरे तलाव १ ललीतासर तलाव छे, ऐ ज तलाव मधे चोतरा उपर देरी १, तेना मधे श्रीआदीनाथजीना पगलानी जोड १ ने मारो न०.
- ४. तथा ऐ ज दरवाजानी जमणी बाजु आथमणी कोरे श्रीसंघनो वरंडो १ तेनो बारणो देखाऐ छे. तथा ऐ ज वरंडा मधे सामीवछल-जमण तथा नोकारसी जमण तथा झांपे चोखा-जमण घणा घणा थई रया छे.
- ५. तीहाथी चले श्रीसीधाचलजी सनमुख जाता रसतानी आथमणी कोरे

आषडीउ मधे सलाट देराना पथर गडे छे. तथा रसतानी उगमणी कोरे वाव १ श्री भावनगरवाला श्रीमालीज्ञातीय वृधसाखायां सां. मोती जीवराजनी छे. तथा ऐज वावनी पासे दखणादी कोरे जोडाजोडे आषडीओ छे, तेना मधे पण देरासरना पथ्थर सलाट गडे छे.

- ६. तीहाथी चले रसतानी आथमणी कोरे चुनानी भठीयो पासे उगमणी कोरे धजागरानो दंड १ श्री मुंबईवाला ओसवालज्ञातीय वृधसाखायां नाहटा गोत्रे सां. साकरचंद तस्य पुत्र सां. अमीचंद तस्य भारजा बाई रूपबाई तस्य पुत्र राजसभाशृंगार परउपगारी पुन्यप्रभावीक जीनशासनदीपक संघपती सेठ मोतीसा तस्य भारजा बाई दीवालीबाई तस्य पुत्र दीनदयाल संघपती सेठ खीमचंदभाई सवंत १८९३ वरषे माहा सुद १० बुधवारे नी अंजनसीलाका करीने माहा वद २ बुधवारे ना श्रीसीधाचलजी उपर प्रभु तखते बेसारीने तथा ओछव-मोछव रातीजगा करीने तथा सामीव-छल,-नोकारसी तथा जांपे चोखा घणा करीने ऐ दंड खोडीने उपर धजागरो चडाव्यो छे, ते वावटो फरके छे. तथा ऐ ज दंडने फरतो चोतरो पडथार सुंदर बंधाव्यो छे.
- ७. तीहाथी चले रसतानी उगमणी कोरे रायणना जाड हेठल चोतरा उपर देरी १, तेना मधे श्रीरीषभदेवजीना पगलानी जोड १ ने मारो नमसकार छे. तथा पासे देरी १, तेना मधे पण पगला छे. तथा पासे दखणादी कोरे देरी २, तेना मधे पण पगला छे. तीहाथी चले आगल जाता वाव १ श्रीसुरतवाला सां. भुषणदासनी छे, तेनो पाणी घणा जीवने भोग पडे छे. तथा तेनी पासे आथमणी कोरे देरी १, तेना मधे कोऐक मुनीना पगला छे.
- ८. तीहाथी चले आगल जाता रसतानी आथमणी कोरे वडनी घटा हेठल चोतरो १ छे. ते चोतरा उपर नवो साधु थावु होइं ते तीहा थाइं छे. तीहाथी चले बे बाजु वडनी घटा श्रीसंघने चालवानो [रसतो?] छे. तीहाथी आगल जाता रसतानी आथमणी कोरे फुलवाडी वाडी श्रीअणद कल्याणी संघनी छे. तेना मधे घणी घणी जातना जाड छे, तथा फुल पण घणी जातना छे, तथा ऐ वाडी घणी सुंदर छे. तथा ऐज वाडी पासे

दखणादी जोड़े चोतरो १, तेना उपर परब १ श्रीमुंबई वाला सेठ खीमचंद मोतीचंदनी छे, ते श्रीसंघने पांणी पाऐ छे, ते पांणीनो पुन्य घणो बंधाऐ छे. तथा ऐ ज चोतरा उपर श्रीसंघने भातो वीसेसे अपाऐ छे. तथा आसुपालवना जाड पण श्रीसंघने छाइंडो करे छे, तथा वड तथा बीजा जाड पण घणा उभा छे. तथा ऐ ज चोतरा उपर देरी १, तेना मधे वरतवालाने काजे पांणी उंनो ठरे छे.

- ९. तीहाथी चले ऐज चोतरा पासे दखणादी कोरे वाव पाणीनी १, श्रीअमदावादवाला ओसवालज्ञातीय वृधसाखायां कुंकुमलोलगोत्रे सीसोदीआ वंसे सां. सहेसकरण तस्य पुत्र राजसभाशृंगार सेठ सांतीदासे सवंत १६... (?) वाव गलावी छे, ते वावनो पाणी घणो मीठो छे. ते पाणी श्रीसंघने पीवामां घणो भोगमां आवे छे, ते पाणीनो पुन्य घणो बंधाइं छे. ते पाणीना पुन्यनो कांइ पार नथी.
- १०. तथा ऐज वाव पासे आथमणी कोरे पालीओ १, तेना मधे कोऐक सुरधन नामे सुरो गो(घो)डानी असवारीइं उभो छे. तीहाथी चले ऐज वावनी उगमणी कोरे चोतरा बीजा ३ छे, ते श्रीसंघने वीसामो लेवाने काजे छे. तीहाथी आगे चले रसतानी आथमणी कोरे वरषडी हेठल चोतरा उपर देरी १, तेनी मधे श्रीगोडी पारसनाथजीना पगलानी जोड १ ने मारो नमसकार छे. तीहाथी चले तेनी पासे रसतानी उगमणी कोरे चोतरो १, तेना मधे कबुतर तथा मोर तथा बीजा पण पंखीनी जात सरवे चुंणु चणे छे. ते चुंणो श्रीसंघनो छे. लींबडानो छाइंडो पण छे.
- ११. तीहाथी चले उगमणी कोरे खेत्र मधे पीठका देखाइं छे तेनी वीगत: सवंत १८६६ वरषे सेठ मोतीसा श्री सीधाचलजीनी जात्रा करवा आव्या हता, तारे श्रीसीधाचलजी उपर कुंतासर तलावनो खाडो भरावीने उपर टुंक बंधावीने देरा कराव्या. तेनी प्रतीष्ठा सेठ खीमचंद मोतीचंदे संवत १८९३ वरषे माहा सुद १० नी अंजनसीलाका करी तेनो मांडवो ऐ पीठका ठेकाणे हतो. श्रीअमदावादथी सेठ हेमाभाई वखतचंद तथा सां. हठीसंघ केसरीसंघ तथा भाई मगनभाई करमचंद श्रीअमदावादथी संघ लेईने आवेआ हता. तथा बीजा पण सरवे संघवी ५३ भेला करीने

ओछव-मोछव, रातीजागा, पूजा-प्रभावना, सामीवछल, नोकारसीओ तथा जांपे चोखा घणा करीने सवंत १८९३ वरषे माहा सुद १० बुधवारेनी अंजनसीलाका करीने माहा वद २ बुधवारने दने श्रीसीधाचलजी उपर प्रभु तखते थाप्या छे, ते पीठका जाणवी.

- १२. हवे तीहाथी आगें चले जाता जमणी बाजु आथमणी कोरे थडा उपर पार्लायो १, तेना मधे घोडाअसवार कोऐक सुरो बेठो छे. तीहाथी चले तलेटीइं बे बाजु सामसामा मांत सहीत हाथी उभा छे. तीहाथी चले तलेटीना थड मधे रसतानी आथमणी कोरे वीसांमो १ श्री लींबडीवाला पोरवालज्ञातीय वृधसाखायां सां. भाईचंद तस्य पुत्र सां. वीरचंदे, तेना मधे देरी १, तेना मधे श्रीआदीनाथजीना पगलानी जोड १ ने मारो नमसकार छे.
- १३. तथा ऐ ज वीसांमा मधे बीजी देरी ३, तेना मधे पगलानी जोड छे. तथा ऐ ज देरीने उतरादी कोरे देरी ६, तेना मधे पगलानी जोड छे. तीहाथी चले ऐ ज वीसामाने सनमुख उगमणी कोरे वीसामो १, श्रीअमदावादवाला ओसवालज्ञातीय वृधसाखायां कुंकमलोलगोत्रे सीसोदीआ वंसे सां. सहेसकरण तस्य पुत्र सेठ सांतीदास तस्य पुत्र सेठ लखमीचंद तस्य पुत्र सेठ वखतचंद तस्य भारजा बाई जडावबाई तस्य पुत्र राजसभा शृंगार जीनसासनदीपक धर्मधोरिधर संघपती हेमाभाईइं सवंत १८८९ वरषे वैसाख सुद १३ बुधवारेनो संपुरण बंधाव्यो छे. तेना मधे देरी १, तेना मधे श्रीआदीनाथजीना पगलानी जोड १ ने मारो नमसकार छे. तथा पासे बीजी देरी १, तेना मधे पगलानी जोड १ छे.
- १४. तथा ऐ ज वीसांमा मधे मुनी कल्याणवीमलजी पण श्रीसंघना घणा जीवने उपगार करे छे. वृत-पचखांण पण घणा जीवने आपे छे. तथा मुनी कल्याणवीमलजी स(श्र)धालुने खमासमणा देवरावीने श्री सीधाचलजीने सोना-रूपाना फुलथी वधावे छे. मुनी कल्याण वीमलजी घणा जीवने नीरजरा करावे छे. मुनी कल्याणवीमलजी तलेटीइं बेठाथी श्रीसंघने घणी सीतलता उपजावे छे. ऐ मुनी ऐ ज वीसामा मधे बेठा उपगार करे छे.

- १५. तीहाथी चले ऐ ज वीसामाने आथमणी कोरे **पाड उपर** जोडाजोड हारोहार देरी ८ श्रीकलकतावालानी, तेना मधे पगलानी जोड ८ ने मारो नमस०. तीहाथी उपर चले दाबी बाजु रसतानी उगमणी कोरे देरी १, तेना मधे श्री आदीनाथजीना पगलानी जोड १ ने मारो नमस०. तेनी पासे रसतानी आथमणी कोरे देरी १, तेना मधे श्रीअजीतनाथजीना पगलानी जोड १ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे दखणादी उपर देरी १ ना मधे श्रीसांतीनाथजीना पगलानी जोड १ ने मारो नमसका०. तीहाथी उपर चले दखणादी कोरे देरी १, तेना मधे श्रीगौतमस्वामीना पगलानी जोड १ ने मारो न०. तीहाथी उपर चले थडा उपर नानी देरी ३, तेना मधे पगलानी जोड ३ छे.
- १६. तथा ऐ ज देरी-थडा पासेथी आथमणी कोरे रसतो १, **मुनी** कल्याणवीमलजीनी गुफाइं जाऐ छे. ते गुफा मधे मुरती १ श्रीसरसतीजीनी छे, तथा मुनी कल्याणवीमलजी पण ध्यान करे छे.
- १७. तीहाथी चले श्रीसीधाचलजी उपर चडता रसतानी आथमणी कोरे वीसांमो १ श्रीकलकतावालानो छे. तीहाथी चले धोलीपरबनो वीसांमो छे. तेनी पासे आथमणी कोरे देरी १, तेना मधे श्रीभरतचक्रीना पगलानी जोड १ ने मारो०. तीहाथी आगल चले कुंड १ श्री सुरतवाला सां. ईछाभाईनो छे. तथा ऐज कुंड पासे पाणीनी परब पण ऐ ज धणीनी छे. तथा पासे वाडी फुलवाडी छे, तथा पासे वीसांमानो देरो छे.
- १८. तीहाथी उपर चले रसतानी आथमणी कोरे देरी १, तेना मधे श्रीनेमनाथजीना पगला आदे देईने पगलानी जोड ३ ने मारो नमस०. तीहाथी चले लीली परबे पण वीसांमो लेवानी देरी १ छे. तीहाथी उपर चले कुंड १ श्रीदहथली गांमवाला राजा कुमारपाल भुपालनो छे. तथा ऐज कुंड पासे उतरादी कोरे देरी १, तेना मधे श्रीआदीनाथजीना पगलानी जोड १ ने मारो नमस०. तथा ऐज देरीने उगमणी कोरे देरी १ वीसामो लेवानी छे. तीहाथी उपर चले हीगलाजने हडे माता हींगलाजनो थांनक छे. तेनी पासे उपर चडता उगमणी कोरे वीसामानो देरो छे. तथा ऐ ज वीसामानी उतरादी जोडे देरी १, तेना मधे श्रीकलीकुंड

पारसनाथजीना पगलानी जोड १ ने मारो नम०.

- १९. तीहाथी उपर चले मांनमोडीओ छे. तीहाथी आगल चले रसतानी उगमणी कोरे थडा उपर देरी १, तेना मधे कोएंक साधुना पगलानी जोड १ छे. तीहाथी उपर चले करमतोडीओ छे. तीहाथी आगल चले कुंड १ सालाकुंड छे, ते श्री भावनगरवालाइं समराव्यो छे. तथा एंज कुंडनी जोडे उगमणी कोरे वीसांमानो देरो १, तेना मधे परब १ श्री मुबईवाला ओसवालज्ञातीय लघुसाखायां सां. खीमचंद तस्य पुत्र सां. भाई अमरचंदनी परब श्रीसंघने पांणी पाइं छे. तथा ऐ ज कुंडनी पासे उत्तरादी कोरे देरी १, तेना मधे श्रीरीषभाननजीना पगलानी जोड १ ने मारो नमसकार छे. तथा ऐ ज देरी मधे श्रीवारीषेणजीना पगलानी जोड १ ने मारो न०. तथा ऐ ज देरी मधे श्रीवारीषेणजीना पगलानी जोड १ ने मारो न०. तथा ऐ ज देरी मधे श्रीवारीषेणजीना पगलानी जोड १ ने मारो न०. तथा ऐ ज देरी पासे उतरादी कोरे आंबलीनो जाड उभो छे. ऐज आंबली पासेथी रसतो १ श्रीपुज जिनेन्द्रसुरीने देरीइं जाइं छे. तीहा जिनेन्द्रसुरीना पगला आदे देईने पगलानी जोड छे, तथा कुंड १ छे, तथा ओरडा २ छे, तथा वाडी फुलवाडी पण छे.
- २०. तथा ऐज साला कुंडनी दखणादी कोरे जरमधे गुफा १ मुनी कल्याणवीमलजीनी छे. ते गुफा मधे मुनी कल्याणवीमलजी नानी अवसताइं रात्रे गुफा मधे ध्यान करता हता.
- २१. हवे सालाकुंडथी उपर चले वीसामानो देरो १, श्री अमदावादवाला ओसवालजातीय वृधसाखायां सां. केसरीसंघ तस्य भारजा बाई सुरजबाई तस्य पुत्र राजसभाशृंगार दीनदुखीदुखभंजन जीनसासन-दीपक संघपती सेठ हठीसंघ तस्य भारजा बाई रुखमणीबाई तथा बीजी भारजा बाई हरकुअरबाईइं सवंत १९०८ वरषे वीसामो बंधाव्यो छे. तीहाथी आगें चले मकागाडी छे, ते सां. जेठासानो ओटो केवाइं छे. तथा ऐ ज ओटा पासेथी सनमुख सीधाचलजीना देराना दरसन थाइं छे.
- २२. तीहाथी आगल चले रसतानी उत्तरादी कोरे जमणी बाजु देरो १, तेना मधे मुनी नारदजी तथा मुनी अऐमताजी तथा मुनी द्रवडजी तथा मुनी

वारीखेलजी, ऐ मुनी चार कारतक सुद १५ने दिने दस कोड साथें सीधी वर्या छे, ते मुरती ४ देरा मधे काउसग करीने उभा छे. तीहाथी आगल चले रसतानी उगमणी कोरे कुंड १, श्रीभावनगरवाला सां. कुंअरजी तस्य पुत्र सां. हेमचंदनो वीसामो पण उतरादी कोरे पासे ऐ ज कुंडनी पासे छे. तीहाथी आगल जाता कुंड १ सुरतवाला सां. भुषणसानो छे. तथा ऐज कुंड पासे उतरादी कोरे देरी १, तेना मधे मुनी राम तथा मुनी भरत तथा मुनी सुक तथा मुनी सेलंग तथा मुनी थावच्चाजी ऐ मुनी ५ काउसग करी उभा छे. तथा कुंडनी दखणादी कोरे [देरी] ३ नानी, तेना मधे पगलानी जोड ३ छे. तीहाथी उपर चले हणमानजीनो हडो छे, हणमानजी देरी मधे बेठा छे. तथा ऐ ज हणमान पासे उगमणी कोरे चोतरा उपर देरी १, तेना मधे श्रीवीरप्रभुजीना पगलानी जोड १ ने मारो नमसकार छे. तथा जमणी बाजु आथमणी कोरे रसतो जाइं छे, ते सवा सोमजीने चोमखजी जाइं छे.

- २३. तीहाथी चले उपर चडता सनमुख दखणादी कोरे नदी सेत्रुंजी देखाइं छे. तथा दखणादी कोरे सनमुख आगो दरीआ पण श्रीसीधाचलजीना दरसन करे छे. पण लोक के छे जे दरीओ देखाइं छे, पण दरीआ जाणे छे जे श्रीसीधाचलजीना दरसनथी पंचमा कालमां मारी मूरजारा (मरजादा) अखंड रहे छे, ते श्रीसीधाचलजीना दरसनने पसाइं मारे सारुं छे.
- २४. तीहाथी चले रसतानी उतरादी कोरे डुंगरना पाड मधे गुफा १, तेना मधे मुनी जाली तथा मुनी मयाली तथा मुनी उवयाली ऐ मुनी ३ ऐ ज जगाथी मोक्षे गया छे, ते मुनी काउसग करीने उभा छे. तीहाथी चले आगी दखणादी कोरे देरी १, तेना मधे देवकीजीना दीकरा छ भाईनी मुरती छे. तीहाथी चले राम पोलमां पेसंता माहेली कोरे रसतानी उगमणी कोरे गढना थड मधे गोठी तथा सपाईना उतारानी ओरडीओ छे. तथा रामपोलने सनमुख आथमणी कोरे पांच-सीखरो देरो १, श्रीओरंगाबादवाला पोरवाल ज्ञातीय लघुसाखायां सां. वलभदास तस्य पुत्र मोहनचंद तस्य भारजा बाई (?) सवंत १९०७ वरषे माहा सुद १३ गुरुवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलनाऐकजी

श्री वीमलनाथजी आदे देईने प्रतमा १७ ने मारो न०.

- तीहाथी चले दखणादी कोरे देरो १, श्रीमुबईवाला ओसवालजातीय २५. वृधसा. सां. कल्याण तस्य पुत्र सां. देवचंदे सवंत १८९३ वरषे माहा वद २ बुधवारे नी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना० श्री अनंतनाथजी आदे प्रतमा २० ने मारो न०. तीहाथी चले सेठ मोतीसानी टुंकना दरवाजानी आगल बे बाजू वाडी २ फुलवाडी, ते घणी सुंदर छे. घणी घणी जातना फुल छे, तथा घणी जातना फल छे. तथा घणी घणी जातना झाड पण छे. तथा माणसने जेम बे काने घरेणां सोभे तेनी पठे सेठ मोतीसानी टुंकना दरवाजाने बे बाजू बे वाडी फुलवाडी सोभे छे. तथा ऐ ज दरवाजानी उतरादी कोरे नमणना पाणीनो टांको १ छे. तथा ऐ ज वाडीने दखणादी कोरे जोडाजोडें मोतीकंड १ श्री मुंबईवाला ओसवालज्ञातीय वृधसाखायां सां. साकरचंद तस्य पुत्र सां. अमीचंद तस्य पुत्र सेठ मोतीसानो छे. तथा ऐ ज कुंडना माथा उपर आथमणी कोरे गढना थड मधे देरी १ सेठ मोतीसानी, तेना मधे माता कुंतादेवीनी म्रती छे. तथा ऐ ज कुंडने पासे दखणादी कोरे फुलवाडी १ श्रीअमदावादवाला ओसवालज्ञातीय वृध० सां. केसरीसंघ तस्य भारजा बाई सुरज बाई सुरजबाई तस्य पुत्र राजसभाशुंगार संघपती सेठ हठीसंघभाई तस्य भारजा बाई प्रसनबाई तथा बीजी भारजा बाई रुखमणीबाई तथा त्रीजी भारजा बाई हरकंअरे वाडी फलवाडी करावी छे, ते वाडी घणी सुंदर छे.
- २६. तीहाथी उपर चले सुगालपोलमां पेसंता सनमुख कुंड १ नोघणकुंड छे. तथा ऐ ज कुंडना माथा उपर दखणादी कोरे फुलवाडी छे. तथा दखणादी कोरे नदी सेत्रंजी पण देखाइं छे. तथा ऐ ज कुंडनी उतरांदी कोरे पींपलानो झाड १, तेना मधे कलाकें कलाकें गडीआरनो टकोरो वागे छे. तीहाथी चले वाघणपोले जातां बे बाजु ओरडीओ, तेना मधे देराना गोठी तथा सपाईना उतारा छे. पण उतारा वीचे थानक १ माता कालकाजीनो छे. हवे वाघणपोले जमणी बाजु उतरादी कोरे वाघणनी मुरती छे, तथा पासे हणमानजी बेठा छे. तथा दाबी बाजु दखणादी कोरे

मुरती १ **काली(ला?)भेरव**नी छे. तथा पासे आंबलीनो झाड पण उभो छे.

- २७. हवे माहेली कोरे चंद्र-सुरजने फेरे दखणादी बाजु देरो १, श्रीदमणवाला श्रीमाली ज्ञातीय वृधसा० हीरा राऐकरणे सवंत १८६० वरषे वैसाख सुद ५ चंद्रवारेनी प्रतीष्ठा करी छे, तेना मधे मुलनांइकजी श्रीसांतिनाथजी आदे देईने प्रतमा ३६ने मारो नमसकार छे. तथा धातुनी प्रतमा ९ ने मारो न०. तथा पंचतीरथी बे मधे प्रतमा १० ने मारो०. तथा आरस-रतनना चोवीसवटा मधे प्रतमा २४ ने मारो०. तथा रंगमंडपमां फरती भमती मधे प्रतमा १३ ने मारो न०.
- २८. तीहाथी चले ऐज देरानी बारे उगमणी कोरे देरी १ सां. हीरा राऐकरणनी दीकरीनी, तेना मधे प्रतमा ८ने मारो न०. तीहाथी चले आथमणी कोरे माता चकेसरीजीनो देरो १, श्रीराजकोटावाला ओसवालज्ञातीय वृधसाखायां सां. करमासाइं असतरी २ तथा परीवारसंयुतेन सवंत १५८७ वरषे वैसाख वद ६ सुरजवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे सोलमां ओधारना श्रीसंघना रखवाला माता चक्रेसरीजी बेठा छे. तथा तेनी पासे दखणादी कोरे बीजा चकेसरीजीनो देरो १ श्रीसुरतवाला सां. ताराचंदसाइं माता चकेसरीजी थापेआ छे.
- २९. तीहाथी चले चक्रेसरीजीना देराने पछवाडे आथमणी कोरे बावन जीनालानी वसई १ श्रीपाटणवाला पोरवालज्ञातीय वृधसा॰ मेता वीमलसानी छे. तेना मधे मुल देरो १, श्री अमदावादवाला पोरवालज्ञातीय सांजोजी तस्य पुत्र सां. सांमजी तस्य भारजा बाई राजलदे तस्य पुत्र सां. रूपजी तस्य भारजा बाई जेठी तस्य पुत्र उदयवंत सहीतेन सवंत १६७५ वरषे वैसाख सुद १३ सुक्रवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलनाऐकजी श्रीसुपारसनाथजी आदे देईने प्रतमा ५ ने मारो न०. तथा रंगमंडपनी फरती भमती मधे प्रतमा १३ ने मारो न. तथा ऐज देरानी बारली भीत मधे प्रतमा २ ने मारो न०. तथा मुरती १ गौतमसवामीनी छे.
- ३०. तीहाथी चले ऐज देरानी पछवाडे भोइंरो १, श्रीपाटणवाला

पोरवालज्ञातीय वृधसा. मेता वीमलसानो, तेना मधे चोंरी १ श्री नेमनाथजीनी छे. तेनी पासे उतरादी कोरे आरस-रतन मधेना प्रतमा १७० ने मारो न०. तथा तेनी पासे लोकनालनी मुरती छे. तथा पासे दखणादी कोरे कोऐक देवता हाथमा गुणज लेईने उभो छे. तथा ऐज भोइंरा पासे उगमणी कोरे देरी १, तेना मधे चोमखजी उपर चोमख बीजो, तेनी प्रतमा ८ ने मारो न०. तथा ऐज देरी पासे आजुबाजु प्रतमा १३ ने मारो न०. तीहाथी चले आथमणी कोरे देरो १, श्रीअमदावादवाला भणसाली लखराज, तस्य भारजा वरबाई तस्य पुत्र भणसाली सहुआ प्रमुख सवंत १६७५ वरषे वैसाख सुद १३ सुक्रवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलनायकजी आदे प्रतमा ३ ने मारो०. तथा रंगमंडप मधे प्रतमा २ने मारो न०. तीहाथी चले चोमखजीने उगमणी कोरे देरो १ ऐज धणीनो, तेना मधे प्रतमा ३ ने न०. तथा रंगमंडप मधे प्रतमा ४ ने मारो न०. हवे ऐज बावन जीनालानी मोटी फरती भमती मधे प्रतमा ८७ ने मारो नम०.

इशे. हवे तीहाथी चले बारे नेकलतां दाबी बाजु आथमणी कोरे देरी १, तेना मधे प्रतमा ३ ने मारो न०. तीहाथी चले तेनी पासे आथमणी कोरे धाबो देरो १, तेना मधे उंठडी असवार सहीत उभी छे. पुन्य-पापने पारखे हेठेथी माणस नीकले छे. तीहाथी चले तेनी पासे दखणादी कोरे कोटडी मधे देरी ८, श्रीभावनगरवाला सां. रुपचंदसानी, तेना मधे प्रतमा २८ ने मारो नम०. तथा ऐ ज देरी मधे पगलानी जोड २ छे. तथा तेनी पासे उतरादी कोरे बीजी देरी २, तेना मधे प्रतमा ६ ने मारो०. तीहाथी चले बारे नेकलता आथमणी कोरे देरी १, श्रीराधनपुरवाला बाई वखतुबानी, तेना मधे प्रतमा ५ ने मारो न०. तीहाथी चले तेनी पासे आथमणी कोरे देरो १ सां. रुपजी तस्य पुत्र सां. जीवननो, तेना मधे मुलनाएं० श्रीवीमलनाथजी आदे प्रतमा ३ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी जोडे देरी १, तेना मधे प्रतमा ५ ने मारो न०. तीहाथी चले ऐज देरीने पछवाडे देरो १, तेना मधे मुलनाएंक श्रीअजीतनाथजी आदे प्रतमा ५ ने मारो न०. तीहाथी चले एज देरीने पछवाडे देरो १, तेना मधे मुलनाएंक श्रीअजीतनाथजी आदे प्रतमा ५ ने मारो०. तीहाथी चले एज देरीने अगल देरी १, तेना

मधे प्रतमा ३ ने मारो०.

- ३२. तीहाथी चले पीपला पासे देरो १ श्रीभावनगरवाला सां. लाधा तस्य पुत्र सां. कुंअरजीइं सवंत १८१५ वरषे वैसाख सुद ६ नी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलनाएं० श्रीसहेसफणा पारसनाथजी आदे दे० प्रतमा १३ने मारो०. तथा ऐ ज गभारा मधे मुनलाएंकजीने दाबी बाजु आथमणी कोरे आरस-रतन १ मधे प्रतमा १० ने मारो०. तथा प्रभुने जमणी बाजु उगमणी कोरे आरस-रतननी पंचतीरथी बे मधे प्रतमा १० ने मारो न०. तथा पगलानी जोड १ छे.
- ३३. तीहाथी चले आथमणी कोरे देरी १ श्री मांगलोल (र) वालानी, तेना मधे प्रतमा ३ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे देरी १, तेना मधे प्रतमा १ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे देरो १, तेना मधे मुल नाएं० श्रीचंद्रप्रभुजी आदे प्रतमा १० ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे देरो १ श्रीपाटणवाला श्रीमालीज्ञातीय वृधसा० सां. उतमचंद तस्य पुत्र सां. मोतीचंदे सवंत १९०७ वरषे वैसाख वद १ शनीवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलनाएं० श्रीपारसनाथजी आदे प्रतमा ६ने मारो०. तथा मंत्राअक्षरनो पत्रो १ छे. तीहाथी चले तेनी पासे देरो १ श्रीकलकतावाला जगतसेठनो संघवी कचरा कीकासानो, तेना मधे मुलनाएं० श्रीसुमतीनाथजी आदे प्रतमा १३ ने मारो०. तथा रंगमंडप मधे प्रतमा २ ने मारो न०. तथा देरानी बारे बे बाजु बे हाथी पण उभा छे.
- ३४. तीहाथी चले ऐ ज देरानी पछवाडे श्री संघनो टांको १ घणो मोटो छे. ऐ टांको काल-दुकाले पण पाणी खुटे नहीं. ऐ टांको प्रभुजीना नमणने काजें छे. तथा टांका पासेथी दखणादी कोरे श्रीसेत्रुंजीनदी पण देखाइं छे. तथा समुद्र पण श्रीसीधाचलजीना दरसन करे छे.
- ३५. तीहाथी चले ऐज टांकानी आथमणी कोरे त्रन बारणावालो देरो, सवंत १६७८ वरषे वैसाख सुद ५ सुक्रवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलनाऐ० श्रीसांतीनाथजी आदे प्रतमा ७ ने मारो०, तथा रंगमंडप मधे प्रतमा १ ने मारो०. तथा पगलानी जोड ३ छे. तीहाथी चले तेनी पासे

उगमणी कोरे देरो १ श्रीभावनगरवाला गांधी रणछोड तस्य भारजा बाई तेजीबाई तस्य पुत्र गांधी दोसाइं सवंत १८४३ वरषे माहा सुद ११ चंद्रवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे श्रीधरमनाथजी आदे प्रतमा ७ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी जोडे देरी १ श्रीकपडवनवाला सां. वदावन हीरजीइं सवंत १८६० वरषे वैसाख सुद ५ चंद्रवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलनाऐ० श्रीधरमनाथजी आदे प्रतमा ६ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे सनमुख देरो १ सां. हेमचंद वीरजीइं सवंत १८९० वरषे माहा सुद १३ चंद्रवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलनाऐ० श्रीधरमनाथजी आदे प्रतमा ४ने मारो०.

- ३६. तीहाथी चले तेनी पासे उगमणी कोरे आंबाना झाड हेठळ कोऐक पालीओ छे. तथा ऐ ज आंबाना झाड पासे आथमणी कोरे देरो १ श्रीराधनपुरवाला श्रीमालीज्ञातीय सां. अभेचंद तस्य भारजा बाई सेहेजबाई तस्य पुत्र सां. रवजीइं सवंत १८२६ वरषे वैसाख वद २ शुक्रवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलनाऐकजी श्रीसहेसफणा पारसनाथजी आदे दे० प्रतमा १५ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पछवाडे देरी १ मोटी हाथीपोलनी उगमणी कोरे आंबलीना झाड पासे सां. सवजी ठाकरसीइं सवंत १८६० वरषे वैसाख सुद ५ चंद्रवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलनाऐकजी आदे प्रतमा ७ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे उगमणी कोरे चोतरा उपर पगलानी जोड ९ छे.
- ३७. तीहाथी चले तेनी पासे उगमणी कोरे देरी १ वोरा जीवराज तस्य पुत्र वोरा गुलालचंदे सवंत १८४३ वरषे माहा सुद (?) चंद्रवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलनाऐ० श्रीवीरप्रभुजी आदे प्रतमा १० ने मारो०. तथा पगलानी जोड १ छे. तीहाथी चले तेनी पासे देरी १, तेना मधे मुलना० श्री अजीतनाथजी आदे प्रतमा ३ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे दखणादी कोरे देरी १ श्रीपाटणवाला सां. खीमचंद तथा हीराचंद तथा सां. कालाइं सवंत १८६५ वरषे वैसाख सुद ३ गुरुवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे प्रतमा ३ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे

बावन जीनालानी उगमणी कोरे भरोभर देरी १ श्रीपालीताणावाला श्रीमालीज्ञातीय वृधसा० जवेरी धनराजजी..... तेना मधे प्रतमा ९ ने मारो०. तथा पगलानी जोड २ छे. तीहाथी चले तेनी पासे देरो १ श्रीपाटवाला वोरा अंबाईदास तस्य पुत्र वोरा जोऐतादासे सवंत १८६० वरषे वैसाख सुद ५ चंद्रवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना० श्रीश्रेयांसनाथजी आदे प्रतमा ८ ने मारो०.

- ३८. तीहाथी चले तेनी पासे आथमणी कोरे हाथीपोल पासे बावन जीनालानो देरो १ श्रीदहथलीवाला राजेसरी श्रीकुमारपाल भूपालनो, तेना मधे मुलना० श्रीसंभवनाथजी आदे प्रतमा ९ ने मारो०. तथा रंगमंडप मधे प्रतमा ८ने मारो०. तीहाथी चले पछवाडे जमणी बाजु उगमणी कोरे देरो १, तेना मधे मुलना० श्रीनेमीनाथजी आदे प्रतमा ५ ने मारो०, तथा रंगमंडप मधे प्रतमा ७ ने मारो०. तीहाथी चले मुलनाऐकजीना देरानी पछवाडे आथमणी कोरे देरो १, तेना मधे मुलना० श्री संभवनाथजी आदे प्रतमा ३ ने मारो०. तथा ऐ ज बावन जीनालानी फरती मोटी भमती मधे प्रतमा ५९ने मारो०.
- ३९. तीहाथी चले हाथीपोलनी बारे पीपला हेठल वाघजीनी मुरती छे. तेनी पासे उगमणी कोरे आंबलीना झाड हेठल चोतरा उपर पगला नी जोड ४ छे. तीहाथी चले हाथी पोलनी दाबी बाजु उतरादी कोरे देरो १ श्रीनवानगरवाला सां. राऐसीसाइ सवंत १६७५ वरषेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना० श्री श्रेयांसनाथजी आदे प्रतमा १९ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पछवाडे देरी १, श्रीमालवादेश मधे श्रीरतलामवाला ओसवाल ज्ञातीय गोत्र मुणोत..... साइं सवंत १८८६ वरषे प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना० श्रीआदीनाथजी आदे प्रतमा ३ ने मारो०. तथा धातुना चोवीसवटा ६ मधे प्रतमा १४४ ने मारो०.
- ४०. तीहाथी चले ऐ ज देरीने पछवाडे देरी १ हुंभडना देराना गढना थड मधे श्रीमुंबईवाला श्रीमाली ज्ञातीय वृध सा. त्रीकमजी कल्याणजीनी छे, तेना मधे प्रतमा ७ ने मारो०. तथा सीधचक्र ९ ने मारो०. तथा ऐ ज देरी मधे प्रतमा १ बीजी श्रीअमदावादवाला ओसवालज्ञातीय वृध

- सा. सां. सहेसकरण तस्य पुत्र सेठ सांतीदासना नामनी छे. तेनी प्रतीष्ठा सवंत १६८२ वरषे करी छे. तीहाथी चले सनमुख देरी १ हुंभडना कोटना थडमां श्रीमाली ज्ञा० वृध सा०.... तना मधे प्रतमा १० ने मारो०. तथा सेठ-सेठाणी पण प्रभुने बे बाजु सामसामा हाथ जोडीने उभा छे. तीहाथी चले ऐ ज देरी पछवाड़े पगलानी जोड ६ छे.
- ४१. तीहाथी चले उतरादी कोरे हुंभड वाणीआनो देरो १, तेना मधे मुलना० श्री सांतीनाथजी आदे प्रतमा ११ ने मारो परणाम छे. तथा धातुना काउसगीआ २ ने परणाम छे. तथा धातुनी प्रतमा ११ ने परणाम छे.
- तीहाथी चले हाथी पोलने बारे आंबलीना झाडनी उतरादी कोरे आरसपाषाणनी देरी १ पटवा कपुरचंद रीषभदासे सवंत १८६० वरषे वैसाख सद ५ चंद्रवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना० श्रीमत पदमप्रभजी आदे प्रतमा ५ ने मारो०. तीहाथी चले उतरादी कोरे देरो १ ओसवालज्ञातीय मणोत सां. दयाचंद तस्य पुत्र सां. मयाचंद तस्य पुत्र सां. खेमचंद तस्य पुत्र सां. प्रेमचंदे सवंत १८६० वरषे वैसाख सद ५ चंद्रवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना० श्रीमत् आदीनाथजी आदे प्रतमा १४ ने मारो०. तीहाथी चले उतरादी कोरे हंभडना देरानी उगमणी कोरे घणा थाभावालो चौबारो देरो १ श्री जोधपुरवाला ओसवाल० वृधसा०. मुणोतगोत्रे मं. जेसा सुत मं. जयमलजी इं सवंत १६८६ वरषे जेठ वद ५ शुक्रवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे **चोमखजीनी प्रतमा ४ मोटीने** मारो न०. हवे प्रभुजीना नाम कहं छं. दखण दीसने सनमुख वीरप्रभुजी बेठा छे. तथा दीस **आथमण**ने सनमुख श्रीधरमनाथजी बेठा छे. तथा दीस उत्तरने सनमुख श्री आदिनाथजी बेठा छे. तथा दीस उगमण ने सनमुख श्री कुंथुनाथजी बेता हो
- ४३. तीहाथी चले तेनी पासे **ईसान खुणे देरो १, सां. जवेर नानजीइं सवंत १८६० वरषे वैसाख सुद ५ चंद्रवारेनी प्रतीष्ठा** करी छे. तेना मधे

मुलना॰ श्रीआदीनाथजी आदे प्रतमा ६ नेमारो॰. तीहाथी चले चौबारा देराने अगनी खुणे देरो १, श्रीअमदावादवाला पोरवाल॰ वृध॰ सा. वीरचंद सुभागचंदे सवंत १८६० वरषे वैसाख सुद ५ चंद्रवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना॰ श्रीधरमनाथजी आदे प्रतमा १८ ने मारो॰. तथा रंगमंडप मधे गभाराना बारणाने बे बाजु जमणी बाजु पेसता धणी-धणीआणीना माथा उपर प्रतमा १ ने मारो॰. तथा पासताना (पासे तेना ?) पग तले दीकरा त्रन बेठा छे.

- 88. तीहाथी चले दखणादी कोरे रसता उपर देरी १, तेना मधे मुलना० श्री नेमनाथजी आदे प्रतमा ३ ने मारो०. तीहाथी चले ऐ ज देरीने उगमणी कोरे देरी १ रसता उपर सां. पुरणचंद लखमीचंदे सवंत १८६५ वरषे वैसाख सुद ५ दने प्रतीष्ठा करी छे, ओसवाल बाकरीआ गोत्रे. तेना मधे मुलना० श्री आदीनाथजी आदे प्रतमा २ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी आथमणी कोरे देरी १, श्री मोरबीवाला सां. हीरजी तस्य पुत्र सां. पदमसी तस्य भारजा बाई जमकुबाई तस्य पुत्र सां. पीतामरे सवंत १८७३ वरषे बीजा श्रावण वद ४ शनीवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना० श्री वीरप्रभुजी आदे प्रतमा ३ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पा० उतरादी कोरे देरो १ श्रीसुरतवाला वोरा दीपासा तस्य भा.बाई माणेक तस्य पुत्र वोरा लाधासा तस्य भा. कुंअरबाई तस्य पुत्र वोरा केसरीसंघे सवंत १८४३ वरषे माहा सुद ११ चंद्रवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना० श्रीसंभवनाथजी आदे प्रतमा १३ ने मा०. तथा रंगमंडप मधे प्रतमा ४ ने मारो०.
- ४५. तीहाथी चले तेनी पासे उतरादी कोरे देरो १ श्री पाटणवाला श्रीमाली० वृधसा० सां. लाधा तस्य भा० लाडुबाई तस्य पुत्र सां. मीठाचंदे सवंत १८४३ वरषे माहा सुद ११ चंद्रवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना० श्रीअजीतनाथजी आदे प्रतमा ५ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे उतरादी कोरे देरो १ सां. गोडीदास तस्य भ्रात्र सां. जीवनदासे सवंत १७९१ वरषे वैसाख सुद ७ दने प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना० श्रीपारसनाथजी आदे प्रतमा ५ ने मारो०. तथा पासे हेठल

छडीदार बे चामर लेईने उभा छे. तथा तेनी पासे पगलानी जोड १ छे. तीहाथी चले तेनी पासे उगमणी कोरे ए ज वसईना गढना थडमा देरी ३ जोडाजोडे, तेना मधे प्रतमा १२ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे उगमणी कोरे मोटी देरी १ पोरवाल० वृध सा० सां. आणंदजी तस्य पुत्र सां. नथमले सवंत १८१० वरषे माहा सुद १३ भोमवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना० श्रीपदमप्रभुजी आदे प्रतमा ५ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे आथमणी कोरे नईरत खुणे देरो १ श्रीअणहलपुरवाला वृध० सरमालीज्ञातीय सां. सामीदास तस्य भा. आणंदबाई तस्य पुत्र सां. वधुसाइं सवंत १७९३ वरषे वैसाख सुद ३ सुक्रवारे नी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना० श्रीकुंथुनाथजी आदे प्रतमा ५ ने मारो०. तथा बीजी प्रतमा २ ने मारो०. तथा रंगमंडप मधे प्रतमा १ ने मारो०. तथा ऐ ज रंगमंडप मधे माता चक्रेसरी सावजनी असवारीइं बेठा छे.

- ४६. तीहाथी चले तेनी पासे दखणादी कोरे देरो १, श्रीपाटणवाला श्रीमाली० वृध० सां. लाधा तस्य पुत्र सां. मीठाचंद तस्य पुत्र सां. डुंगरसी तस्य भा. नवलभाई तस्य पुत्र सां. नथुचंदजीइं सवंत १८६९ वरषे फागुण सुद २ गुरुवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना० श्रीचंद्रप्रभुजी आदे प्रतमा ६ने मारो०. तथा तेनी दखणादी कोरे रसता उपर नानी फुलवाडी छे. तीहाथी चले तेनी पासे उगमणी कोरे आरसपाषाणनो धाबो देरो १, प्रथम श्रीअजमेरवाला हमणा श्रीलसकरवाला सां. वृधीचंद पुनमचंदनो, ते प्रतीष्ठा थई नथी.
- ४७. तीहाथी चले तेनी पासे उतरादी कोरे देरो १, श्रीसुरतवाला श्रीश्रीमाली वृध० सां. नानजी तस्य भा. दीवालीबाई तस्य पुत्र सां. वरधमान तस्य भा. रतनबाई तस्य पुत्र सां. प्रेमजी तस्य पुत्री रुपकुंअरीई सवंत १७८८ वरषे माहा सुद ६ सुक्रवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना० श्रीचंद्रप्रभुजी आदे प्रतमा ५ने मारो०, तीहाथी चले तेनी पछवाडे देरी १, तेना मधे प्रतमा २ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे उगमणी कोरे कोटना थड मधे देरी १ नानी श्री मेसांणावाला गांधी

अमाईदास तस्य भात्र गांधी नाथा कुबेरे सवंत १८२२ वरषे फागुण सुद ५ गुरुवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे प्रतमा २ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे देरी १ मोटी, श्रीअमदावादवाला सां. गुलाबचंद जेचंदे सवंत १८७३ वरषे वैसाख सुद ५ चंद्रवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना० श्रीआदीनाथजी आदे प्रतमा ५ ने मारो०.

- ४८. तीहाथी चले तेनी पासे उगमणी कोरे जोडाजोडे देरी १, श्री अमदावादवाला पोरवाल० वृध० धोतीवाला सां. प्रेमचंद बचीआ तस्य भा. लखमीबाई तस्य पुत्री हरकुंअरबाई जामातृ सां. सकलचंदे सवंत १८७४ वरषे पोस सुद १५ गुरुवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना० श्रीपदमप्रभुजी आदे प्रतमा ५ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे अगनीखुणे देरो १, ओसवालज्ञातीय वृध सा० नाडुल गोत्रे भंडारी दीपाजी तस्य पुत्र भंडारी खेतसीहजी तस्य पुत्र भंडारी उदयकरणजी तस्य भा० उदयवन्तदेवी तस्य पुत्र माहामंत्रीपदधारक गुर्जरदेसाधपती श्रीगुर्जरदेसमाहा अमारीघोषणाकारक भंडारी गरधरदासजी तस्य पुत्र भंडारी रतनसीहजीइं सवंत १७९१ वरषे वैसाख सुद ७ पुष्या अरकेनी प्रतिष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना० श्रीचिंतामणी पारसनाथजी आदे प्रतमा ५ने मारो०.
- ४९. तीहाथी चले तेनी पासे दखणादी कोरे सनमुख देरी १, श्री राधनपुरवाला श्रीमाली० वृध० सा० सेठ पदमसी तस्य पुत्र सेठ डुंगरसी तस्य भा० पानबाई तस्य पुत्री दलछीबाईइं सवंत १८८० वरषे माहा मासे सीतपक्षे ५ गुरुवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना० श्रीवीरप्रभुजी आदे प्रतमा ७ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे दखणादी जोडे देरी १ श्री मुबईवाला श्रीमाली० वृध० सां. कल्याणजी तस्य पुत्र सां. हेमचंद तस्य पुत्र सां. वेणीदासे सवंत १८७३ वरषे वैसाख सुद ५ चंद्रवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना० श्री पारसनाथजी आदे प्रतमा ९ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे सनमुख उगमणी कोरे देरी १, तेना मधे मुलना० श्रीपदमप्रभुजी आदे प्रतमा ३ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे उगमणी कोरे देरी

१ सां. जसराजे सवंत १८२८ वरषे फागुण सुद २ सुक्रवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना॰ श्रीवीरप्रभुजी आदे प्रतमा ३ ने मारो॰. तीहाथी चले तेनी पासे उतरादी कोरे जोडाजोडे देरी १, तेना मधे प्रतमा ३ ने मारो॰. तीहाथी चले तेनी पासे उतरादी कोरे गोखलो १, सां. देवचंद दुलभनी पुत्री वीजांबाईइ सवंत १८७१ वरषे वैसाख सुद २ बुधदारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे श्रीआदीनाथजीनी प्रतमा १ ने मारो॰.

- तीहाथी चले उतरादी कोरे जोडाजोडे देरी १, तेना मधे प्रतमा ५ने मारो॰, तीहाथी चले जोडाजो॰ उतरादी कोरे देरी १, तेना मधे मुलना॰ श्री अजीतनाथजी आदे प्रतमा ७ ने मारो०. तीहाथी चले जोडा० उतरादी कोरे देरी १, तेना मधे प्रतमा १ ने मारो०. तीहाथी चले जोडा० उतरादी कोरे देरी १. सां. आणंदजी कल्याणजीनी सवंत १८७५ वरषे वैसाख सद ७ चंद्रवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना० श्रीचंद्रप्रभुजीनी प्रतमा १ ने मारो॰. तीहाथी चले उतरादी कोरे गढना थडमां देरी १, तेना मधे प्रतमा ८ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पा० उगमणी कोरे धाबो देरी १, तेना मधे प्रतमा ५ ने मारो०. तीहाथी चले जोडाजोडे उगमणी कोरे समोसरणना देरानी उतरादी कोरे धाबो देरी १. तेना मधे श्रीपारसनाथजीनी प्रतमा १ ने मारो०. तीहाथी चले जोडा० उगमणी कोरे धाबानी भमती मधे प्रतमा ५५ने मारो०, तथा पगलानी जोड ३ छे. तीहाथी चले तेनी जोडे देरी १, तेना मधे प्रतमा १ ने मारो०. तीहाथी चले दखणादी कोरे नैरतखुणे त्रगडो गढ समोसरणनो देरो १ श्रीस्रतवाला ओसवाल लघु सा० सां. कल्याणचंद तस्य भा. कपुरबाई तस्य पुत्र सां. सोमचंदे सवंत १७८८ वरषे माहा सुद ६ सुक्रेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना० श्रीवीरप्रभुजीनो चोमखनी प्रतमा ४ ने मारो०.
- ५१. तीहाथी चले तेनी पासे दखणादी कोरे रसता उपर देरी १, तेना मधे मुरती १ कवड जक्षने मारो न०. तीहाथी चले तेनी उतरादी कोरे उपर ईसान खुणे देरो १ श्रीराधनपुरवाला श्रीमाली वृध० मसालीया सां.

जेवत तस्य पुत्र सां. रंगजीनो, तेना मधे मुलना० श्रीपदमप्रभुजी आदे प्रतमा १० ने मारो०. तथा धातुनी प्रतमा १ ने मारो०. तथा ऐज देरानी उतरादी कोरे गढना थडमां पीपलानो जाड पण उभो छे.

- ५२. तीहाथी चले हाथीपोले भीतमधे हाथीने आगल पेसता जमणी बाजु उतरादी कोरे आलीया मधे प्रतमा २ ने मा०. तथा ऐ ज हाथीने उपर भीत मधे आरसरतन १ मधे प्रतमा हींकार २४ ने मारो०. तथा दाबी बाजु दखणादी कोरे हाथीने आगल भीत मधे आरसरतनना ॐकार मधे प्रतमा ५ ने मारो०. तथा ए ज हाथी पासे थी रसतो दखणादी कोरे सुरजकुंडे जाइं छे. तीहां सुरजकुंड १ छे, तथा भीमकुंड १ छे, तथा ईसवरकुंड १ छे. तथा पासे फुलवाडी छे. तथा देरी १ मधे पगला छे. तथा देरी बीजी मधे जटाधारी मादेवजी बेठा छे. तथा सुरजकुंडनी उगमणी कोरे पाड मधे प्रतमा ३ छे, तथा दखणादी कोरे सनमुख श्रीसेत्रंजी नदी देखाइं छे.
- ५३. तीहाथी चले हाथी पोलनी माहेली कोरे पेसता जमणी बाजु उतरादी कोरे देरी १, तेना मधे माता गुणपतीजी बेठा छे. तथा दाबी बाजु दखणादी कोरे देरी १, तेना मधे माता अनपुरणाजी बेठा छे. तीहाथी चले पुंडरीकजीना पोलमा पेसता उपर पगुठीयो चडता आथमणी कोरे सनमुख प्रथमसवामीनो देरो १,
- ५४. श्रीराज-कोटानगरे ओसवालज्ञातीय वृधसाखायां दोसी करमासाइं प्रथम भारजा कपुरदेवी तथा कमलदेवीइं प्रमुख सवंत १५८७ वरषे वैसाख वद ६ सुरजवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना० श्रीमत आदीनाथजी [आदे० प्रतमा] ५८ ने मारो०. तथा रंगमंडपनी फरती भमती मधे प्रतमा ८९ने मारो०. तथा उतरादी कोरे आरस रतनना हींकार १ तेना मधे प्रतमा २४ ने मारो०. तथा दखणादी कोरे आरसरतन १ मधे ॐकार मधे प्रतमा ५ ने मारो०. तथा रंगमंडप मधे प्रभुने सनमुख हाथी १, तेना उपर माता श्रीमरुदेवीजी तस्य पुत्रा भरतचक्री बेठा छे. तथा ऐ ज हाथी पासे जोडाजोडे उतरादी कोरे हाथी बीजो, तेना उपर माता मरुदेवीनी वहरो सुनंदाजी तथा सुमंगलाजी दीकरा

पुत्रा सहीत बेठा छे. तथा ऐ ज हाथी पासे आरसरतननी पंचतीरथी १ मधे प्रतमा ५ ने मारो०. तथा बे बाजु घंट पण वागे छे.

- ५५. तीहाथी उपर चले माल बीजे चोमखजी आदे प्रतमा ४ ने मारो०. तथा पासे सेठ-सेठाणीनी मुरती छे. तथा रंगमंडपनी फरती भमती मधे प्रतमा २८ ने मारो०. तथा ऐ ज भमती मधे आरसरतननी पंचतीरथी त्रन गधे प्रतमा १५ ने मारो०. तथा गौतमसवामीनी मुरती १ ने मारो० तथा रंगमंडपनी फरती भमती मधे प्रतमा ५ ने मारो०. तथा ऐ ज भमती मधे आरसरतननी पंचतीरथी पांच मधे प्रतमा २५ ने मारो०. तथा पगलानी जोड २ छे.
- पद् तीहाथी चले हेठल परदखणा पेली: हवे मुल कोटना देरानी भीत बारे फरती देरी चंद्र-सूरजने फेरे ऐज मुलनाऐकजीना देराना बारणानी दखणादी कोरे घंट वाजे छे. तेनी पासे देरी १ श्रीउदेपुरवाला, तेनी प्रतीष्ठा सवंत १६७८ वरषे जेठार्जुन ६ चंद्रवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना० श्रीसंभवनाथजी आदे प्रतमा ३ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे दखणादी कोरे देरी १, तेना मधे प्रतमा ५ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे दखणादी कोरे जोडाजोडे देरी १ मोटी, तेना मधे प्रतमा २५ ने मारो०. तथा मुरती १ सेठ हाथमां नोकरवाली फेरे. तीहाथी चले तेनी पासे दखणादी कोरे देरी १, तेना मधे प्रतमा ३ ने मारो न०. तीहाथी चले तेनी पासे जोडाजोडे देरी १, तेना मधे प्रतमा १ खंडीत छे. तीहाथी चले तेनी पासे जोडाजोडे मुलकोटना देराना दखणादा बारणाने उगमणी कोरे देरी १, तेनी मधे प्रतमा १ ने मारो०.
- ५७. तीहाथी चले ऐज बारणा पासे आथमणी कोरे देरी १, तेना मधे प्रतमा ३ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे गोखलो १, श्री भाडलानगरवाला सां. दोसा तस्य पुत्र सां. खीमाइं सवंत १८६० वरषे वैसाख सुद ५ चंद्रवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे श्रीधरमनाथजीनी प्रतमा १ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे देरी १, तेना मधे प्रतमा ३ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे जोडाजोडे आथमणी कोरे देरी १, तेना मधे प्रतमा १ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे जोडाजोडे देरी १, तेना

मधे मुलना० श्रीआदीनाथजी आदे प्रतमा ३ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे जोडा० आथमणी कोरे देरी १, तेना मधे मुलना० श्रीचंद्रप्रभुजी आदे प्रतमा ५ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे जोडाजोडे देरी १ आथमणी कोरे, तेना मधे प्रतमा ३ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पा० आथमणी कोरे जोडाजोडे देरी १, तेना मधे प्रतमा ५ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी जोडा० आथमणी कोरे देरी १, तेना मधे मुलना० श्रीनेमनाथजी आदे प्रतमा ३ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी जोडाजोडे आथमणी कोरे देरी १, सां. जयमले सवंत १६८३ वरषे प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना० श्रीधरमनाथजी आदे प्रतमा ३ ने मारो०.

तीहाथी चले तेनी पा० जोडाजोडे देरी १, तेना मधे प्रतमा ५ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी उतरादी कोरे देरी १, श्रीमेडतावाला उकेसजातीय कुहाडगोत्रे सां. हरखा तस्य भा. बाई मनरंगदे तस्य पुत्र सां. नेमीदासे सां. सामीदास प्रमुख मलिने सवंत १६८६ वरषे जेठ वद ५ सुक्रवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना० श्रीवीरप्रभुजी आदे प्रतमा ३ ने मारो॰, तीहाथी चले तेनी पासे देरी १, मं. जयमले सवंत १६८३ वरषे, तेना मधे मुलना० श्रीधरमनाथजी आदे प्रतमा ५ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे जोडाजोडे देरी १, तेना मधे प्रतमा १ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे देरी १, तेना मधे प्रतमा २ ने मारो० तथा ऐज देरी मधे प्रतमा १ खंडीत छे. तीहाथी चले तेनी पासे जोडा० उतरादी कोरे देरी १, तेना मधे मुलना० श्रीसांतीनाथजी आदे प्रतमा ३ ने मारो॰, तीहाथी चले तेनी जोडा॰ उतरादी कोरे प्रथमसवामी बेठा छे. तेनी पछवाडे देरी १. तेना मधे प्रतमा ५ ने मारो०. तथा ऐ ज देरी मधे उतरादी कोरे आरसरतनना सीधचकर मधे प्रतमा २ ने मारो०. तथा दखणादी कोरे पगलानी जोड २ छे. तीहाथी चले तेनी० उतरादी कोरे जोडाजोडे देरी १. तेना मधे प्रतमा ३ ने मारो०. तीहाथी चले रायणपगलानी उगमणी कोरे देरी १, तेना मधे मुलना० श्री जसोधरसवामीजी आदे प्रतमा ६ ने मारो०.

५९. तीहाथी चले तेनी० जोडा० उगमणी कोरे देरी १, तेना मधे प्रतमा ३

ने मा०. तथा बारे आलीयो १, तेना मधे प्रतमा १ ने मारो०. तथा ऐ ज आलीयाने सनमुख आलीयो १ बीजो, तेना मधे पगलानी जोड १ छे. तीहाथी चले तेनी पासे देरी १, मं. जयमलजीइं सवंत १६८३ वरषेनी प्रतीष्ठा करावी छे. तेना मधे मुलना० श्रीधरमनाथजी आदे प्रतमा ३ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे जोडा० उतरादी कोरे रायणपगलाने सनमुख देरी १, तेना मधे श्रीनेमनाथजीनी प्रतमा १ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे उगमणी कोरे नमणनी कुंडी ने आथमणी कोरे देरी १, तेना मधे प्रतमा १ ने मारो०. तथा पगलानी जोड १२ छे. तीहाथी चले तेनी पासे उगम० जोडाजोडे देरी १ नमणनी कुंडी पासे, तेना मधे प्रतमा ३ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे उगमणी कोरे देरी १, तेना मधे प्रतमा ३ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे उगमणी कोरे नमणनी कुंडी ने दखणादी कोरे देरी १, तेना मधे प्रतमा १ ने मारो०. तथा एं ज देरी मधे जमणी बाजु उगमणी कोरे आरसरतननी पंचतीरथी एक मधे प्रतमा ५ ने मारो०. तथा दाबी बाजु आथमणी कोरे श्रीगौतमसवामीना माथा उपर प्रतमा १ ने मारो०. तथा पासे पगलानी जोड २ छे.

६०. तीहाथी चले तेनी पासे नमणनी कुंडीने उगमणी कोरे आलीया २ मधे प्रतमा २ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे आलीयो १, तेना मधे धणी १ तथा असतरी २- जण ३ हाथ जोडीने उभा छे. तीहाथी चले तेनी पासे उगमणी कोरे देरी १ श्रीगंधारवाला श्रीमाली ज्ञा० दोसी करणे सवंत १६२० वरषे वैसाख सुद ५ गुरुवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना० श्री आदीनाथजी आदे प्रतमा १७ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे उगमणी कोरे देरी १ श्री अमदावादवाला दीसावातन (वाल) ज्ञातीय महं० श्रीवणाईगसुत: महं० वीरदाया सकुटुंबेन युत सवंत १६२० वरषे वैसाख सुद ५ ने गुरुवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना० श्रीनेमनाथजी आदे प्रतमा ३ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे जोडाजो० उगमणी कोरे देरी १, तेना मधे माता सरसतीजी बेठा छे. तीहाथी चले तेनी पासे देरी १ श्रीगंधारवालानी, तेना मधे प्रतमा १३ ने मारो०. तथा पगलानी जोड ६ छे.

६१. तीहाथी चले तेनी पासे गोखला मधे असत्री ३ हाथ जोडीने उभी छे. तीहाथी चले तेनी पासे उगमणी कोरे देरी १ श्रीगंधारवालाइं सवंत १६२० वरषे वैसाख सुद ५ गुरुवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना॰ श्रीसांतीनाथजी आदे प्रतमा ३ ने मारो॰. तीहाथी चले तेनी पासे मोटा देराना उतरादा बारणाने उगमणी कोरे देरी १, तेना मधे मुलना॰. श्रीपदमप्रभुजी आदे प्रतमा ११ ने मारो॰. तीहाथी चले तेनी पासे उगमणी कोरे भीत मधे मुरती ३- धणी १ तथा असत्री २ हाथ जोडीने उभा छे. तीहाथी चले तेनी पासे उगमणी० जोडाजोडे देरी १ मोटी, तेना मधे प्रतमा ९ ने मारो॰, ब्लीहाथी चले तेनी॰ उगमणी कोरे देरी १, तेना मधे प्रतमा १८ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी० दखणादी कोरे देरी १, तेना मधे प्रतमा ५ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे दखणादी कोरे जोड़े देरी १, तेना मधे प्रतमा ३ ने मारो॰. तीहाथी चले तेनी पासे दखणादी कोरे मोटा देराना उगमणा बारणानी बारे घंट वाजे छे, तेनी उतरादी कोरे देरी १, मं. सां. जेसा तस्य पुत्र जयमलजीइं सवंत १६८६ वर प्रथम आसाढ मधे प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना॰. श्रीवीमलनाथजी आदे॰ प्रतमा ५ ने मारो॰.

इती संपुर्णं ॥

६२. हवे परदखणा बीजी मधे-

चंद्र-सुरजने फेरे रसतानी दखणादी कोरे गोठी केसर-सुकड गसे छे ते पंचभाईनो देरो १, श्रीवीक्रमनगरवाला ओसवालज्ञातीय लिगोगोत्रे सां. श्रीपाल तस्य पुत्र सां. गोडीदास तस्य पुत्र सां. खेता तस्य पुत्ररतेन माहाराजा श्रीराऐसीहजी रत्नसर्वस्वाधीकारेण सां. सतीदास सुश्रावकेण भाई लखमीदास तस्य भा. बाई हीराजीवु तस्य पुत्र सां. सुरदासना मुलना० श्री आदीनाथजीनी मोटी प्रतमा १ ने मारो०. तथा तेनी पासे जमणी बाजु उगमणी कोरे श्री चंद्रप्रभुजी सां. रतना तस्य पुत्र सां. जुठानी मोटी प्रतमा १ ने मारो०. तथा दाबी बाजु मोटी प्रतमा १ मोटी श्रीवीमलनाथजी ते भणसाली सदुआनी छे. तथा प्रतमा १ ने मोटी श्रीवीरप्रभुजी ते सां. राजा तस्य पुत्र सां. वीरदासे

सवंत १६६७ वरषे फागुण सुद ५ गुरुवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तथा बीजी प्रतमा ४० ने मारो०. पासता (पादशाह) अकबरसानी वारे.

- ६३. तथा ऐ ज देराने रंगमंडप मधे जमणीबाजु उगमणी कोरे आलीया मधे कोऐक देवता उभो छे. तथा दाबी बाजु पण कोऐक देवता बेठो छे. तथा केसर-चंदन गोठी गसे छे, तेनी उपर गोखला मधे श्रीगौतमसवामीनी मुरती १ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे ऐ ज देरानी उगमणी कोरे देरी १ श्रीअमदावादवाला ओसवालज्ञातीय वृध० जवेरी सगदारचंद कसलचंद तस्य भा. बाई हेमकुंअरबाई तस्य पुत्र जवेरी लखमीचंद नामना तस्य भा. बाई उजमबाईई सुत जवेरी हुकमचंदे सवंत १८६९ वरषे माहा सुद १३ सनीवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना० श्रीसांतीनाथजी आदे० प्रतमा ३ ने मारो०.
- ६४. तीहाथी चले तेनी पासे दखणादी कोरे देरो १, श्री अमदावादवाला श्रीमालीजातीय संघवी मेहा तस्य पुत्र संघवी चांपा तस्य पुत्र संघवी घेला तस्य भा. बाई होकी तस्य पुत्र संघवी नारद तस्य भा. बाई पहुती तस्य पुत्र संघवी जेठा तस्य भात्र संघवी कुरपाल तस्य भाः बाई रुडी तस्य पुत्र संघवी सहीजपाल तस्य पुत्र संघवी कुंअरजी तस्य भाः बाई पदमाडी-पतपती सोभागजी भ्रात्र मेवासभराज-पोर्जलखराज, मुसालपखी ससी जाभा अमरीमासी वाहीसमस्तेन कुटुंब सप्रवारा श्रीगरतपागच्छे. तेनी प्रतीष्ठा सवंत १६१५ वरषे श्रावण सुद २ दने करी छे. तेना मधे मुलना० श्री आदीनाथजी आदे० प्रतमा १२ ने मारो०. तथा रंगमंडप मधे प्रतमा २७ ने मारो०.
- ६५. तीहाथी चले ऐ ज देरानी बारे उतरादी भीत मधे नानी देरी १, तेना मधे प्रतमा ७ ने मारो०. तीहाथी चले ऐ ज देराने पछवाडे देरी १, श्रीसुरतवाला श्रीमालीज्ञातीय वृध सा० सेठ वीठलदास तस्य पुत्र सेठ लालदास तस्य पुत्र सेठ जगनाथदासे सवंत १८२६ वरषे वैसाख वद २ सुक्रवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना० श्रीसांतीनाथजी आदे० प्रतमा ९ ने मारो०. तीहाथी चले ऐ ज मोटा देरानी आथमणी कोरे पेरुसीखरना देराने उगमणी कोरे देरी १, तेना मधे प्रतमा ८

ने मारो०. तथा पगलानी जोड ५ छे. तीहाथी चले तेनी पासे दखणादी कोरे देरी १, तेना मधे प्रतमा १ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे मेरुसीखरने आथमणी कोरे देरो १, तेना सीखर मधे चोमखजीनी प्रतमा ४ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे आथमणी कोरे मोटी देरी १, तेना मधे प्रतमा ६ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे उतरादी कोरे चोतरा उपरे देरी १, तथा चोतरा उपर पगलानी जोड २२ छे. तीहाथी चले तेनी पासे उतरादी कोरे गोठी केसर सुकड गसे छे, तेनी आथमणी कोरे देरी १, तेना मधे पगलानी जोड १ छे. तीहाथी चले तेनी पासे आथमणी कोरे देरी १, तेना मधे पगलानी जोड १ छे. तीहाथी चले तेनी पासे आथमणी कोरे देरी १, तेना मधे पुलना० श्रीवीरप्रभुजी आदे० प्रतमा ३ ने मारो०. तथा पगलानी जोड ४ छे.

तीहाथी चले तेनी पासे देरी १ नानी, तेना मधे पगलानी जोड १ छे. **ξξ**. तीहाथी चले तेनी पासे आथमणी कोरे देरी १. तेना मधे मुलना० श्री पारसनाथजी आदे० प्रतमा ३ ने मारो०, तीहाथी चले तेनी पासे आथमणी कोरे देरी १ नानी, तेना मधे पगलानी जोड १ छे. तीहाथी चले तेनी पासे दखणादी कोरे देरी १, तेना मधे मुलना० श्रीवीरप्रभूजी आदे॰ प्रतमा ७ ने मारो॰, तीहाथी चले तेनी॰ दखणादी कोरे वसत(वस्तु)पालना भाई सां. तेजपालनो देरो १, तेना मधे श्रीसुरतवाला ओसवाल० वृध० सां. ताराचंदना मुलना० श्रीआदीनाथजी आदे० प्रतमा २१ ने मारो०, तथा रंगमंडप मधे मोटा काउसगीआ २ ने मारो०. तथा ऐ ज रंगमंडपनी फरती भमती मधे प्रतमा २३ ने मारो॰. तथा प्रथमसवामीना पगलानी जोड १ ने मारो॰. तथा ऐ ज रंगमंडप मधे गोखलो १, श्रीराधनपुरवाला श्रीमाली ज्ञातीय वृध० दोसी अमीचंद तस्य पुत्र दोसी वेलसी तस्य भा. बार्ड नाथी तस्य पुत्र दोसी जोइताइं सवंत १८९६ वरषे वैसाख सुद ३ चंद्रवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना० श्रीसुपारसनाथजी आदे० प्रतमा ३ तथा आलीआ १ मधे सेठ-सेठाणीनी पण मरती छे. तथा पासे आलीआ बीजा मधे पण धणी-धणीआंणी हाथ जोडीने उभा हरे.

- ६७. तीहाथी चले देराना बारणानी बारे दाबी बाजु आथमणी कोरे देरी १, सां. वसता तस्य पुत्र सां. भाणाभाईइं सवंत १८१० वरषे माहा सुद ३ सोमवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना० श्रीआदीनाथजीनी प्रतमा १ ने मारो०. तीहाथी चले ऐज तेजपालना देरानी पछवाडे देरी १, तेना मधे चोमखजीनी प्रतमा ४ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे आथमणी कोरे तथा प्रथमसवामीना देराना दखणादा बारणाने सनमुख देरो १, श्रीउग्रसेनपुरवाला उकेस ज्ञा० वृध० कुहाडगोत्रे सां. वरधमान तस्य भा. बाई वालादे तस्य पुत्र सां. मानसीह -थानसीह-रायसीह-कनकसीह-उग्रसेन-रीषभदासे सां. जगत्सीह जीवणदास प्रमुख परीवार युतेन सवंत १७१० वरषे जेठ सुद ६ गुरुवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना सहेसकुट मधे प्रतमा १०२४ ने मारो०. तथा पासे फरती भमती मधे प्रतमा १५ने मारो०.
- ६८. तीहाथी चले ऐज देरानी बारे उगमणी भीत मधे गोखलो १, श्रीराधनपुरवाला साकांणी सीवचंद जेचंद तस्य भा. बाई हेमसरीइं सवंत १८७१ वरषे वेसाख वद २ चंद्रवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे श्रीअभीनंदनजीनी प्रतमा १ ने मारो०. तीहाथी चले ऐ ज देरानी पछवाडे भीत मधे गोखलो १. तेना मधे प्रतमा १ ने मारो०. तीहाथी चले ऐज गोखलानी आथमणी कोरे देरी १, श्रीमाली जातीय वृध० घीआ मीठा तस्य पुत्र घीआ कीकाइं सवंत १८१० वरषे माहा सुद ३ नी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना० श्री आदीनाथजी आदे० प्रतमा ५ ने मारो॰. तीहाथी चले तेनी पासे आथमणी कोरे देरी १, तेना मधे चोमखजीनी पतमा ४ ने मारो० तीहाथी चले तेनी पासे आथम० जोडाजोडे देरी १. तेना मधे आथमणी भीत मधे मोटी देरी १. तेना मधे प्रतमा ३ ने महो०. तथा ऐ ज देरीने बारे दखणादी कोरे सहेसकटना देरानी पछवाडे खुणा मधे कोऐक देवता सींद्र लगावीने उभो छे. तेनी हेठल **गोखला मधे पगलानी जोड २** छे. तथा ऐ ज देरीने बारे उतरादी भीत मधे नानी देरी ४, तेना मधे प्रतमा ६ ने मारो०. तथा तेनी पासे नानी देरी १, तेना मधे पगलानी जोड ५ छे. तथा ऐ ज

देरी पासे बीजे ठेकाणे पगलानी जोड ४ छे. तथा पासे नानी देरी १, तेना मधे पगलानी जोड २ छे.

- ६९. तीहाथी चले तेनी पासे सहेसकुटना देरानी आगें आथमणी कोरे तथा सम(मे)तसीखरना देरानी उगमणी कोरे देरो १ मोटो, श्रीपाटणवाला सां. मोती पटणीनो, तेना मधे चोमखजीनी प्रतमा ४ने मारो०. तथा पासे फरती भमती मधे प्रतमा २ ने मारो०. तथा ऐ ज देरानी बारे फरती भीत मधे प्रतमा १५ ने मारो॰. तथा पगलानी जोड २ छे. तीहाथी चले तेनी पासे आथमणी कोरे देरो १ सम(मे)तसीखरजीनो, तेना मधे फरती वीसे टुंके वीस प्रतमा २० ने मारो०. तथा हेठल फरती सीखरने वीस प्रभुना पंगलानी जोड २० ने मारो०. तथा ऐज पंगलाने पासे फरती प्रतमा ६ने मारो०. तथा ऐज समेतसीखरना देरानी उतरादी कोरे ऐ ज पड़थार उपर देरी १ नानी, तेना मधे प्रतमा २ ने मारो०. तथा ऐज समेतसीखरना देराने दखणादी कोरे आंबानो जाड उभो छे. तीहाथी चले तेनी पासे दखणादी कोरे अष्ट्रापदना देरानी उगमणी कोरे देरो १ सां. मुलासानो, तेना मधे मुलना० आदे० प्रतमा २० ने मारो०. तथा राता आरसना चोवीसवटा मधे प्रतमा २४ ने मारो०. तथा ऐज देरानी बारे फरती भीत मधे देरी ३, तेना मधे प्रतमा ३ ने मारो०. तथा ऐ ज देरानी आथमणी भीत मधे मुरती १ गणेसनी छे.
- ७०. तीहाथी चले तेनी पासे उतरादी कोरे अष्टापदना देरानी ईसान खुणे नमणना टांका पासे चोतरा उपर देरी २, तेना मधे पगलानी जोड १२ छे. तथा ऐ ज चोतरानी उतरादी कोरे देरी ३ नानी, तेना मधे प्रतमा ४ ने मारो०. तथा पासे नानी देरी १ तेना मधे पगलानी जोड १ छे. तीहाथी चले तेनी० उतरादी कोरे समेतसीखरना देराने वाव (वायव्य) खुंणे देरो १ बाई कुसलबाईनो, प्रतीष्ठा सवंत १३३७ वरषे जेठ वद ५ दने करी छे. तेना मधे चोमखजीनी प्रतमा ४ ने मारो०. तथा पासे फरती भमती मधे प्रतमा २ ने मारो०. तथा ऐ ज देरानी बारे फरती भीत मधे नानी देरी १५, तेना मधे प्रतमा २५ ने मारो०. तथा पगलानी जोड ११ छे. तीहाथी चले तेनी पासे आथमणी कोरेथी

उत्तरनी श्रेणीइं रायणना जाड सुधी हारोहार जोडाजोडे देरी १९, तेना बार चोमखजी मधे प्रतमा ४८ ने मारो॰. तथा बीजी प्रतमा १५ ने मारो॰. तथा प्रतमा १ खंडीत छे. तथा पगलानी जोड ८ छे.

- ७१. तीहाथी चले ऐज देरी-श्रेणीने उगमणी कोरे, कुसलबाईना देरानी उतरादी कोरे रायणपगला सुधी घणी देरी छे. कुसलबाईना देरानी उतरादी कोरे देरी १ मोटी, तेना मधे चोमखजी उपर बीजा चोमखनी प्रतमा ८ ने मारो०. तथा ऐ ज देरीने आथमणी कोरे देरी १, तेना मधे प्रतमा चोमखजीनी ४ ने मारो०. तीहाथी चले रायण पगलानी दखणादी कोरे आरसरतननी देरी २, तेना बे चोमखनी प्रतमा ८ ने मारो०. तथा ऐ ज ठेकाणे प्रथम देरानी पछ्वाडे बीजी रायणपगलानी देरी आदे देईने देरी १२, तेना मधे पगलानी जोड १३ ने मारो०. तथा पासे रायणपगलानी दखणादी कोरे नाग-मोरनी मुरती छे. तेनी पासे दखणादी कोरे सावज तथा हाथीनी मुरती छे.
- ७२. तीहाथी चले प्रथमसवामीना देराना उतरादा बारणानी उतरादी कोरे सनमुख गणधरपगलानो देरो १, तेना मधे गणधर पगलानी जोड १४५२ ने मारो०. तथा पासे फरती भमती मधे प्रतमा ८ ने मा०. तीहाथी चले ऐज देरानी पछवाडे देरी १, तेना मधे चोमखजीनी प्रतमा ४ ने मारो० तीहाथी चले ऐज देरानी उगमणी कोरे वसतपालना देराने पछवाडे देरी १ श्रीसुरतवाला श्रीमाली ज्ञा० वृध० सां. धरमदास तस्य पुत्र सां. नाना तस्य पुत्र सां. मोहनदास तस्य पुत्र सां. जगजीवनदास तस्य पुत्र सां. भुषणदासे सवंत १८२६ वरषे वैसाख वद २ सुक्रवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना० श्रीआदीनाथजी आदे० प्रतमा १३ ने मारो०.
- ७३. तीहाथी चले तेनी पासे तेजपालना भाई सां. वस्तुपालनो देरो १, तेना मधे श्रीअमदावादवाला सां. टोकर तस्य भा.बाई लाडकी तस्य पुत्र सां. मानसंघ तस्य भा.बाई फुलबाई तस्य पुत्र सां. चांपसीइं प्रमुख सवंत १६७७ वरषे मार्गसीर्ष सुक्ल ५ रवीवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना० श्रीआदीनाथजी आदे० प्रतमा १७ ने मारो०. तथा

प्रभु पासे जमणी बाजु दखणादी कोरे गोखला मधे वीजय सेठ तथा वीजया राणी पण प्रभुने सनमुख हाथ जोडीने उभा छे. तथा रंगमंडप मधे काउसगीआ २ ने मारो०. तथा रंगमंडपनी फरती भमती मधे प्रतमा १३ ने मारो०. तथा उतरादी कोरे गोखला मधे माता सरसतीजीनी मुरती छे. तथा उगमणी कोरे खुंणा मधे माता वीसोतजीनी मुरती छे. पाडानी असवारीइं बेठा छे. तथा तेनी पासे गोखला मधे कोऐक राजा असत्री छोकरा सहीत उभा छे. तथा तेनी हेठल कोऐक देवता सींदुर लगावी बेठो छे.

तीहाथी चले माल बीजे सास्वता चोमखजीनी प्रतमा ४ ने मारो०. **68.** तीहाथी हेठल ऐ ज देरानी बारे फरती पछवाडे देरी १, श्रीखंभातवाला श्रीमाली०, वध०, सां. मंगलजी तस्य भा. बाई नवी तस्य पुत्र सां. वाछडाडं सवंत १८१० वरषे माहा सुद १३ भोमवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मलना० श्रीपदमप्रभूजी आदे प्रतमा ४ ने मारो०. तीहाथी चले उगमणी कोरे देरी १, तेनी प्रतीष्ठा पण ऐज देरी प्रमाणे तेज भेली थई छे. तेना मधे मुलना० श्रीपारसनाथजी आदे० प्रतमा ७ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे उगमणी कोरे देरी १ श्रीसुरतवाला ओसवाल जा० लघु सा० सां. लालदास तस्य पुत्र सां. प्रेमचंद तस्य पुत्र सां. खुसालचंदे सवंत १८५६ वरषे वैसाख सुद ६ बुधवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना० श्रीसहेसफणा पारसनाथजी आदे० प्रतमा १७ ने मारो॰, तीहाथी चले तेनी पासे दखणादी कोरे जोडाजोडे देरी १, तेना मधे प्रतमा ५ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे दखणादी कोरे देरी १. तेना मधे प्रतमा ५ ने मारो०. तथा पासे मुरती १ श्रीगौतमसवामीने मारो०. तथा पगलानी जोड १ छे.

७५. तीहाथी चले तेनी पासे नानी देरी १, तेना मधे पगलानी जोड ३ छे. तीहाथी चले पासे जोडाजोडे आथमणी कोरे मोटी देरी १, सां. वीरचंदे सवंत १८६० वरषे वैसाख सुद ५ चंद्रवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना० श्रीअजीतनाथजी आदे० प्रतमा ५ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे आथमणी कोरे देरी १, ऐज वस्तुपालना देराना बारणाने उगमणी कोरे, तेना मधे प्रतमा २ ने मारो०. तथा पगलानी जोड १ छे. तीहाथी चले उगमणी कोरे तोपों पडी छे ते देरो १, श्रीगंधारवाला श्रीश्रीमाली० सां. पासवीर तस्य भा. बाई पुतल तस्य पुत्र सां. वरधमान तस्य भा.बाई कमलादे-अमरादे तस्य पुत्र सां. हंसराज तस्य भात्र सां.मनजी तथा भाई लवजी तथा भाई रामजीइं प्रमुख सवंत १६२० वरषे कारतक सुद २ दने प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मोटा चोमखजीनी प्रतमा ४ ने मारो०. तथा पासे भमतीमां पगलानी जोड २ छे. तथा ऐ ज देराने माल बीजे चोमखजीनी प्रतमा ४ ने मारो०. तथा तेनी पासे फरती भमती मधे प्रतमा ७ ने मारो०. तथा पासे भमतीने बारे जरुखा मधे तोपों पण पडी छे.

- ७६. तीहाथी चले हेठल ऐ ज देरानी बारे फरती देरी: ऐज देराना बारणाने जमणी बाजु आथमणी कोरे देरी १, तेना मधे प्रतमा ५ ने मारो०. तीहा थी चले तेनी पासे देरी १, तेना मधे प्रतमा ३ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे देरी १, दोसी कपुरचंद तस्य पुत्र दोसी मलुकचंद तस्य पुत्र दोसी सुमतीदासे सवंत १७८२ वरषे मागसर सुद ४ सुक्रवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे प्रतमा १ ने मारो०. तथा आरसरतन १ मधे चोवीस तीरथंकरनी माता पोतपोताना दीकराने काखमां लेईने बेठा छे. तीहाथी चले तेनी पासे आथमणी कोरे भंडारनी ओरडी १ श्रीअणद कल्याणी संघनी, तेना मधे रूपानी प्रतमा १ ने मारो०. तथा रूपानी पंचतीरथी एक मधे प्रतमा ५ ने मारो०. तथा धातुनी प्रतमा १ ने मारो०. तथा रूपानी प्रतमा १ ने मारो०.
- ७७. तीहाथी चले तेनी पासे आथमणी कोरे देरी १, तेना मधे मुलना० श्रीचंद्रप्रभुजी आदे० प्रतमा ३ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी० आथम० जोडाजोडे देरी १ श्रीराधनपुरवाला श्रीमाली० वृध० सां. जीवराज तस्य भा. बाई प्रेमा तस्य पुत्र सां. हेमजी तस्य भा. बाई माणेक-अचरत तस्य पुत्र सां. हठीसंघ लधुभाई परसोत्तम बेन जीवकुंअरे सवंत १८९५ वरषे वैसाख सुद १३ सुक्रवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना० श्रीमुनीसुत्रतजीन आदे० प्रतमा ७ ने मारो०. तथा धातुनी

प्रतमा २ ने मारो॰. तीहाथी चले तेनी पासे उतरादी कोरे देरी १, तेना मधे प्रतमा १ ने मारो. तथा काउसगीआ ३ ने मारो॰. तीहाथी चले तेनी पासे देरी १ मोटी, तेना मधे प्रतमा ३ ने मारो॰.

७८. तीहाथी चले ऐ ज मोटा देरानी पछवाडे भीत मधे पगलानी जोड १ छे. तीहाथी चले ऐ ज देरानी उगमणी कोरे देरी १ श्रीपाटणवाला पोरवाल० वृध० सां. रुपचंद तस्य भा.बाई वीरु तस्य पुत्र सां. साकरचंदे सवंत १८९३ वरषे माहा सुद २ बुधवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना० **श्रीवास्पुज्यजी** आदे० **प्रतमा ५** ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे देरी १ श्रीपाटणवाला श्रीमाली० वृध० सां. अभेचंद तस्य पुत्र सां. सकलचंद भ्रात्र सां. खेमचंदे सवंत १८९३ वरषे माहा वद २ बुधवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना० श्रीवासुपुज्यजी आदे॰ प्रतमा ३ ने मारो॰. तीहाथी चले देरी ३ खाली छे. तीहाथी चले तेनी पासे दखणादी कोरे देरी १ श्रीवणसरवाला श्रीमाली लघु सा० सां. ईछाचंद तस्य पुत्र सां. ताराचंद तस्य भा.बाई रंगुइंय सवंत १९०७ वरषे वैसाख वद ११ चंद्रवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना० श्रीवापुज्यजी आदे० प्रतमा ३ ने मारो॰, तीहाथी चले तेनी पासे आथमणी कोरे देरी १, श्रीपालीताणावाला श्रीमाली० सेठ अणद्जी कल्याणजी तथा दोसी धना तस्य पुत्र दोसी जीणाइं सवंत १८९२ वरषे वैसाख सुद ३ सोमवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना० श्रीवासुपुज्यजी आदे० प्रतमा ३ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे काच जडेली देरी १ श्रीभावनगरवाला..... तेना मधे मुलना० श्रीपारसनाथजी आदे० प्रतमा ११ ने मारो०. तथा पगलानी जोड २ छे.

इती परदखणा बीजी संपूर्ण ॥

७९. हवे त्रीजी परदखणा चंद्र-सुरजने फेरे:

मोटी भमती मधे पुंडरीकजीनो देरो १ श्री राज कोटावाला ओसवाल
वृध० सां. करमासाइं सवंत १५८७ वरषे वैसाख वद ६ सुरजवारेनी

प्रतिष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना० श्रीप्रथमसवामीजीना गणधर श्री पुंडरीकजी आदे० प्रतमा ४३, तथा आरसरतननी पंचतीरथी मधे प्रतमा ५ ने मारो०. तथा सामला आरसरतननी पंचतीरथी मधे प्रतमा ५ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे दाबी बाजु दखणादी कोरे देरी १, तेना मधे प्रतमा १५ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे आथमणी कोरे गोखलो १, तेना मधे श्रीचंद्रप्रभुजीनी प्रतमा १ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी० आथमणी कोरे देरी १, तेना मधे प्रतमा ५८ ने मारो०. तथा आरसरतननी पंचतीरथी मधे प्रतमा ५ ने मारो०. तथा प्रतमा जोड ७ छे. तीहाथी चले तेनी पासे ऐ ज मोटी भमती मधे प्रतमा ९ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे दखणादी कोरे देरी १, तेना मधे प्रतमा ९ ने मारो०. तथा ऐज देरीने बारे रंगमंडप मधे उतरादी भीत मधे गोखलो १, तेना मधे प्रतमा १ ने मारो०. तथा ऐज देरीने बारे रंगमंडप मधे उतरादी भीत मधे गोखलो १, तेना मधे प्रतमा १ ने मारो०.

८०. तीहाथी चले तेनी पासे दखणादी कोरे जोडाजोडे देरी १, श्रीराधनपुरवाला श्रीमाली० वृध० दोसी धनराज तस्य पुत्र दोसी दानसंघे सवंत १८९६ वरषे वैसाख सुद ३ चंद्रवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना० श्रीवीरप्रभुजी आदे० प्रतमा ३ ने मारो०. तीहाथी चले ऐ ज देरीने पछवाडे देरी १, तेना मधे प्रतमा १० ने मारो०. तथा ऐ ज देरी मधे राता आरसरतनना चोवीसवटा मधे प्रतमा २४ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे दखणादी कोरे देरी १, तेना मधे प्रतमा १० ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे दखणादी कोरे देरी १, तेना मधे प्रतमा १५ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे दखणादी कोरे देरी १, तेना मधे प्रतमा ३ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे दखणादी कोरे देरी १, तेना मधे प्रतमा ३ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे दखणादी कोरे देरी १, तेना मधे प्रतमा ८ ने मारो०. तथा ऐ ज देरी मधे आरसरतनना चोवीसवटा मधे प्रतमा २४ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे आथमणी कोरे देरी १, तेना मधे प्रतमा २४ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे आथमणी कोरे देरी १, तेना मधे प्रतमा १ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे आथमणी कोरे देरी १, तेना मधे प्रतमा १ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे आथमणी कोरे देरी १, तेना मधे प्रतमा १ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे आथमणी कोरे देरी १, तेना मधे प्रतमा १ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे आथमणी कोरे देरी १, तेना मधे प्रतमा

प्रतमा ४ ने मारो॰. तीहाथी चले तेनी पासे जोडाजो॰ आथमणी कोरे देरी १, तेना मधे प्रतमा ५ ने मारो॰.

- ८१. तीहाथी चले तेनी०आथम० जोडाजोडे देरी १, तेना मधे प्रतमा १८ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पा० आथम० जोडाजोडे देरी १ मेरुसीखरनी दखणादी कोरे, तेना मधे प्रतमा ८ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी० आथम० जोडाजोडे देरी १, तेना मधे प्रतमा ३ ने मारो०. तथा पगलानी जोड २ छे. तीहाथी चले तेनी पा० आथम० जोडाजोडे देरी १, तेना मधे प्रतमा ११ ने मारो०. तथा सेठ-सेठाणी पण बेठा छे. तीहाथी चले तेनी पा० आथम० जोडाजोडे देरी १, तेना मधे प्रतमा ८ ने मारो०. तथा आरसरतनना चोवीसवटा मधे प्रतमा २४ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पा० आथम० जोडाजोडे देरी १ सां. ताराचंदना देराने दखणादी कोरे, तेना मधे प्रतमा १३ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी० आथम० जोडाजोडे देरी १ सां. ताराचंदना देराने दखणादी कोरे, तेना मधे प्रतमा १३ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी० आथम० जोडाजोडे देरी १, तेना मधे श्रीउदेपुरवाला सा. कल्याणजी सां. रवजीइं सवंत १६७८ वरषे जेठ सुद ६ चंद्रवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना० श्री सुमतीनाथजी आदे० प्रतमा ११ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे आथम० जोडाजोडे देरी १, तेना मधे प्रतमा ३ ने मारो०. तथा मुरती श्रीगौतमसवामीनी ने मारो०.
- ८२. तीहाथी चले तेनी० आथमणी० जोडाजोडे देरी १, तेना मधे प्रतमा ११ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी० आथम० जोडाजोडे देरी १, तेना मधे प्रतमा १८ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी० आथम० जोडाजोडे सहेसकुटना देराने पछवाडे देरी १, ऐज मोटी भमतीमा, तेना मधे प्रतमा ११ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी० आथमणी कोरे देरी १, तेना मधे प्रतमा ७ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी० आथम० जोडाजोडे देरी १, तेना मधे प्रतमा ३ने मारो०. तथा आरसरतनना चोवीसवटा मधे प्रतमा २४ ने मारो०. तथा सेठ-सेठाणी पण बेठा छे.
- ८३. तीहाथी चले ऐ ज मोटी भमती मधे आथमणी कोरे श्रीसमेतसीखरना देरानी अग्नीखुंणे देरो १, ... ओसवाल० सां. ऋषभदास तस्य भा. बाई रेखसरी तस्य पुत्र सां. कुंअरपाल सां. सोनपाल तस्य भा. बाई

सोनसरी तस्य पुत्र सां. तुलसीदास तस्य भा. बाई फुलाबाईइं सवंत १६७१ वरषेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे प्रतमा ५ ने मारो०. तथा रंगमंडपनी फरती भमती मधे प्रतमा २३ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे सां. मुलाना देराने उगमणी कोरे देरी १, तेना मधे प्रतमा १ ने मारो॰. तीहाथी चले तेनी पासे दखणादी कोरे सां. मुलाना देराने उगमणी कोरे ऐ ज मोटी भमती मधे देरी १, श्रीसुरतवाला सां. ताराचंद वीरचंदे सवंत १८३२ वरषे मागसर वद २ शनीवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे प्रतमा ३ ने मारो॰. तथा रंगमंडप मधे प्रतमा २ ने मारो॰. तीहाथी चले दखणादी कोरे सां. मुलाना देराने पछवाडे खांचा मधे हारोहार जोडाजोडे नानी-मोटी अष्टापदना देरा सुधी देरी १८, तेना मधे प्रतमा ३५ने मारो०. तथा आरसरतननी पंचतीरथी ६ मधे प्रतमा ३० ने मारो०. तथा पगलानी जोड १ छे. तीहाथी चले सा. मुलाना देरानी आथमणी कोरे तथा अष्टापदना देरानी बारे दखणादी कोरे ऐज मोटी भमती मधे देरी १, तेना मधे प्रतमा ७ ने मारो०. तथा पासे सेठ-सेठाणीनी मुरती पण हाथ जोडीने उभी छे. तीहाथी चले ऐ ज देरीने बारे गोखलो १, तेना मधे प्रतमा ६ ने मारो०.

28. तीहाथी चले तेनी पासे उतरादी जोडे (कोरे?)अष्टापदनो देरो १, श्रीमेडतानगरवाला ओसवाल ज्ञा० वृध सा० सां. हरखा तस्य पुत्र सां. जीवराज तस्य पुत्र सां. जीवणदास तस्य पुत्र सां. ईसवरदासे प्रमुख परिवार सहीत सवंत १६८६ वरषे जेठ वद ५ सुक्रवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे उगमणी दीस सनमुख श्रीधरमनाथजीनी प्रतमा २ ने मा०. तथा दीस दखणने सनमुख प्रतमा ४ ने मारो०. तथा दीस आधमणने सनमुख प्रतमा ८ ने मारो०. तथा दीस उतरने सनमुख प्रतमा १० ने मा०. तथा पासे फरती भमती मधे प्रतमा ४४ ने मा०. तथा ऐज भमती मधे आरसरतननी पंचतीरथी त्रन मधे प्रतमा १५ ने मा०. तथा मुरती १ श्रीगौतमसवामीनी छे. तीहाथी चले तेनी० उथरादी कोरे, नमण टांकानी आथमणी कोरे देरी १, श्रीपाटणवाला उंची सेरी मधे ओसवाल सां० टोकर तस्य भा० बाई कनका तस्य पुत्र

सां. संघजीइं सवंत १६८५ वरषेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे सांमला आरसरतननी पंचतीरथी एक मधे प्रतमा ५ ने मारो॰. तीहाथी चले पासे ऐ ज देरी मधे बीजी प्रतमा ९ ने मारो॰. तथा पगलानी जोड १५ छे.

- ८५. तीहाथी चले रायणना जाडने उतरादी कोरे जोडाजोडे देरी २, तेना मधे प्रतमा ६ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे उगमणी कोरे रायणपगला नी उतरादी कोरे देरी १, तेना मधे श्रीमलीनाथजीनी प्रतमा १ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी० देरी १, तेना मधे प्रतमा १ ने मारो०. तथा ऐज देरीने बारे नानी देरी ३, तेना मधे प्रतमा ५ ने मा०. तीहाथी चले तेनी० जोडाजोडे भरत-बाहुबल बेठा छे ते देरी ३, तेना मधे प्रतमा १ रीषभजीनने बे बाजु नेमी(निम) तथा वनेमी (विनिम) काउसग करीने उभा छे. तथा बीजी प्रतमा ४ ने मारो०. तथा भरत-बाहुबलीजी पण काउसग करीने उभा छे. तेनी प्रतीष्ठा सवंत १४३० वरषे जेठ वद ४ मुलाअरके करी छे. तथा सेठसेठाणीनी मुरती पण हाथ जोडीने उभा छे.
- ८६. तीहाथी चले तेनी पासे उतरादी कोरे देरी १, तेना मधे प्रतमा ४८ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे उगमणी जोडे (कोरे) देरी १, तेना मधे प्रतमा १८ ने मारो०. तीहाथी चले उतरादी कोरे देरी ३ थांभामधे प्रतमा छे ते देराने पछवाडे जाणजो. तेना मधे प्रतमा ९ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे उगमणी कोरे थांभामां प्रतमा छे ते देरो १, तेना मधे प्रतमा ७ ने मा०. तथा पासे पगलानी जोड २ छे. तथा रंगमंडप मधे प्रतमा ७ ने मारो०. तथा बारे दखणादी कोरेना थांभा मधे प्रतमा ७ ने मा०. तथा उगमणी कोरना थांभा मधे प्रतमा ७ ने मा०. तथा उगमणी कोरना थांभा मधे प्रतमा ७ ने मा०. तीहाथी चले तेनी० उतरादी मोटी भमती मधे देरी १, तेना मधे प्रतमा १ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी० उगमणी कोर जोडाजोडे देरी १, तेना मधे प्रतमा १ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी० उगमणी कोर जोडाजोडे देरी १, तेना मधे प्रतमा १ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी० उगमणी कोर जोडाजोडे देरी १, तेना मधे प्रतमा १ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी० उगमणी कोर

गौतमसवामीनी मुरती छे.

- ८७. तीहाथी चले तेनी० उगमणी० जोडाजोडे देरी १ श्रीअमदावादवाला श्रीश्रीमाली जा० दोसी धना तस्य पुत्र दोसी करमदास तस्य पुत्र दोसी राजपाले सवंत १६२० वरषे अस्विन वद सनीवासरेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना० श्रीमुनीसुव्रतप्रभुजी आदे देईने प्रतमा ३ ने मारो०. तथा सेठसेठाणीनी पण मुरती छे. तीहाथी चले तेनी पासे उगमणी श्रेणीइं हारोहार जोडाजोड देरी १३, तेना मधे प्रतमा २५ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे उगमणी भमती मधे देरी १, तेना मधे प्रतमा ४ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी० दखणादी कोरे जोडाजोडे देरा १, तेना मधे प्रतमा ४ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पा० दखणादी कोरे जोडाजोडे देरी १, तेना मधे प्रतमा ४ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी० दखणादी कोरे जोडाजोडे देरी १, तेना मधे प्रतमा ८ ने मारो०.
- ८८. तीहाथी चले तेनी० दखणा० जोडाजोडे ओरडी १, तेना मधे प्रभुनो दीवेलनो घी छे, तथा तेल पण छे. तथा बीजो पण समान छे. तीहाथी चले तेनी० दखणादी० जोडाजोडे देरी १, तेना मधे मुलना० श्रीअजीतनाथजी आदे० प्रतमा ११ ने मारो०. तथा पासे आरसरतन १ मधे प्रतमा १३ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी० दखणा० जोडाजोडे देरी १, तेना मधे मुलना० श्रीधरमनाथजी आदे० प्रतमा ७ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी० दखणादी कोरे देरी १, सां. लाधा तस्य पुत्र सां. कुंअरजीइं सवंत १८१० वरषे माहा सुद १३ भोमेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना० श्रीमुनीसुन्नतजीन आदे प्रतमा ४ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे जोडाजोडे देरी १, तेना मधे प्रतमा २ ने मारो०. तथा आरसरतनना चोवीसवटा २ मधे प्रतमा ४८ नो मारो०. तथा बारे आलीया मधे कोऐक मुनी ३ नी मुरती छे. तीहाथी चले पुंडरीकजीना देराना रंगमंडप मधे उतरादी कोरे देरी १, तेना मधे प्रतमा ६० ने मारो॰. तथा धातुनी प्रतमा १ ने मा॰. तथा धातुनी पंचतीरथी ३ मधे प्रतमा १५ ने मारो०. तथा आरसरतननो चोवीसवटो १ मधे प्रतमा २४ ने मारो॰. तीहाथी चले तेनी॰ उगमणी ॰ जोडाजोडे गोखलो १,

तेना मधे प्रतमा १ ने मा०. तीहाथी चले उगमणी कोरे पुंडरीकजीना गभाराना बारणाने उतरादी थडमां देरी १, तेना मधे प्रतमा २६ ने मा०.

इती प्रथम वसई संपूर्ण ॥

- ८९. हवे तीहाथी चले सुगाल पोलमांथी बारे नेकलता सनमुख मोतीकुंड देखाइं छे. तथा वाडी फुलवाडी ३ देखाए छे. तथा आंबलीना जाड पण देखाइं छे. तीहाथी चले तेनी पासे आथमणी कोरे मोतीवसई : वीचाले देरो १ श्रीमुंबईवाला ओसवालज्ञातीय वृधसाखायां नाहटागोत्रे सां. साकरचंद तस्य पुत्र सां. अमीचंद तस्य भारजा बाई रूपबाई तस्य पुत्र राजसभाशृंगार दीनदुःखीआधार धर्मधो(धु)रंधर जीनसासनदीपक परदुखभंजणहार सेठ मोतीसा, तस्य भार० बाई दीवालीबाई तस्य पुत्र राजसभाशृंगार जीनसासनदीपक संघवी संघपती सेठ खीमचंदभाई इं तथा भा० बाई मोघीवउ प्रमुख परीवार संयुतेन सवंत १८९३ वरषे माहा सुद १० बुधवारेनी अंजनसीलाका करीने माहा वद २ बुधवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलनाऐकजी श्रीमत् आदीनाथजी आदे देईने प्रतमा २६ने मारो नमसकार छे. तथा धातुना चोमखजी १ मधे प्रतमा ४ ने मारो०. तथा धातुना सीधचक्र २३ ने मारो०. तथा रंगमंडप मधे प्रभुने सनमुख हाथीनी असवारीइं माता मरुदेवी तथा भरचक्री पण बेता छे
- ९०. तथा रंगमंडपनी फरती भमती मधे प्रतमा ६ने मारो०. तथा भमती मधे आरसरतनना [बे] ॐकार मधे प्रतमा १० ने मारो०. तथा हींकार बे मधे प्रतमा ४८ ने मारो०. तथा ऐज रंगमंडप मधे गोखला १ मधे प्रभुने सनमुख मुरती २ सेठ मोतीसाजी तस्य भार० बाई दीवालीबाई हाथ जोडीने उभा छे. तथा गोखला बीजा मधे सेठ मोतीसानी माता बाई रूपबाई पण प्रभुने सनमुख हाथ जोडीने उभा छे. तथा माल बीजे चोमुखजीनी प्रतमा ४ ने मारो०. तथा पासे फरती भमती मधे प्रतमा २४ ने मारो०ं. तथा माल त्रीजे चोमखजीनी प्रतमा ४ ने भारो०. तथा पासे भमती मधे प्रतमा ६ ने मारो०. तीहाथी हेठल चले ऐज देरानी

बारे बे बाजु छडीदार उभा छे. तीहाथी चले तेनी पासे दखणादी कोरे देरी १ ऐज धनीनी, तेना मधे माता चकेसरीजी बेठा छे. तथा उतरादी कोरे देरी १, तेना मधे कवल (ड) जक्ष बेठा छे.

९१. हवे प्रथम देराने फरता देरा चंद्र-सुरजने फेरे:

तीहाथी चले अमरचंदना देरानी उगमणी कोरे बारीना मोढा आगल देरो १, श्रीमुंबईवाला ओसवाल ज्ञा० वृध० सां. जोइता तस्य पुत्र सां. प्रतापलाले सवंत १८९३ वरषे माहावद २ बुधवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना० श्री चोमखजी आदे० प्रतमा १८ने मारो०. तथा पासे फरती भमती मधे प्रतमा १० ने मारो०. तथा माल बीजे चोमखजीनी प्रतमा ४ ने मारो०. तथा पासे फरती भमती मधे प्रतमा ११ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे आथमणी कोरे देरो १, श्रीमुंबईवाला ओसवाल० लघुसाखायां सां. प्रेमचंद तस्य पुत्र सां. खीमचंद तस्य पुत्र, सेठ मोतीसाना वाणोत्र सां. अमरचंदे सवंत १८९३ वरषे माहा वद २ बुधवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना० श्रीधरमनाथजी आदे० प्रतमा १९ ने मारो० तथा धातुनी प्रतमा ८ ने मारो०. तथा धातुनी पंचतीरथी ५ मधे प्रतमा २५ ने मारो०. तथा स्थाना सीधचक्र ८ ने मारो०. तथा धातुना सीधचक्र ४ ने मारो०. तथा रंगमंडपनी फरती भमती मधे प्रतमा ६ ने मारो०. तथा बारे बे बाजु फुलवाडी २ छे.

१२. तीहाथी चले तेनी० आथमणी कोरे देरो१, श्रीमुंबईवाला श्रीमाली० वृध० पारेख बोघा तस्य भा. बाई लखमी तस्य पुत्र पारेख कपुरचंद तस्य भा० बाई कसली तस्य पुत्र पारेख फुलचंदे सवंत १८९७ वरषे वैसाख सुद १३ चंद्रवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना० श्रीआदीनाथजी आदे० प्रतमा २१ मारो०. तथा रंगमंडप मधे प्रतमा २ ने मा०. तीहाथी चले तेनी० आथमणी कोरे देरो १, श्रीमुंबईवाला ओसवाल० लघु सा० सां. प्रेमचंद तस्य भार० बाई इछाबाई तस्य पुत्र सां. करमचंदनो, तेना मधे मुलना० श्रीसंभवनाथजी आदे० प्रतमा ७ ने मारो०. तथा रंगमंडप मधे प्रतमा २ ने मा०. तीहाथी चले तेनी दखणादी कोरे देरो १, श्रीखंभातवाला ओसवाल० वृध० पारेख

सीवचंद तस्य पुत्र पारेख हेमचंद्रनो, तेना मधे मुलना० श्रीसुपारसनाथजी आदे० प्रतमा १३ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी० दखणादी कोरे देरो १, श्रीपाटणवाला पोरवाल जा०वृध० सां. जोइता तस्य पुत्र सां. जेचंद तस्य भा.बाई हेमकुंअर तस्य पुत्र सां. देवचंदनो, तेना मधे मुलना० श्रीवीरप्रभुजी आदे० प्रतमा २६ ने मारो०. तथा धातुनी प्रतमा २ ने मारो०. तथा रंगमंडप मधे प्रतमा २ ने मारो०.

- ९३. तीहाथी चले तेनी० बारीने मोढा आगल रसतानी दखणादी कोरे गढना थडमां देरो १, श्रीमुंबईवाला ओसवाल जा०वृध० सां. लालचंद तस्य भा०बाई मुली तस्य पुत्र सां. नवल तस्य भा० भा. बाई वीजली तस्य पुत्र सां. जेठासानो, तेना मधे मुलना० श्रीसहेसकुट मधे प्रतमा १०२४ ने मारो०. तथा पासे फरती भमती मधे प्रतमा ११ ने मारो०. तथा माल बीजे चोमखजीनी प्रतमा ४ ने मारो०. तथा पासे भमती मधे प्रतमा ४ ने मारो०. तीहाथी चले ऐज देरानी पासे रसतानी उतरादी कोरे देरो १, श्रीसुरतवाला ओसवाल० वृध० सां. नगनभाई तस्य भा.बाई अभेकुंअर तस्य पुत्र सां. ताराचंद तस्य भा.बाई जडाव तस्य पुत्र सां. सवाईभाईनो, तेना मधे मुलना० श्रीपारसनाथजी आदे० प्रतमा ७ ने मारो०. तथा सीधचक्र १ छे. तथा रंगमंडपनी फरती भमती मधे प्रतमा ५ ने मारो०. तथा सीधचक्र १ में तथा रंगमंडपनी फरती भमती मधे प्रतमा ५ ने मारो०. तथा हींकारमां प्रतमा २४ ने मारो०.
- ९८. तीहाथी चले तेनी पासे गणधरपगलानो देरो १, श्रीसुरतवाला सां. ताराचंद तस्य पुत्र सा. खुसालनो, तेना मधे गणधरपगला नीचे चोमखजीनी प्रतमा ४ ने मारो०. तथा गणधर पगलानी जोड १४५२ने मारो०. तथा पासे फरती भमती मधे प्रतमा ८ ने मारो०. तथा धातुनी प्रतमा ७ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे उगमणी कोरे प्रथम देराने पछवाडे देरी १, ते श्रीमुंबईवाला सेठ खीमचंद मोतीचंदनी छे. तेना मधे श्रीप्रथमसवामीना पगलानी जोड १ ने मारो०. तथा पासे रायणनो जाड पण उभो छे. तीहाथी चले तेनी पासे उतरादी कोरे देरो १, श्री पाटणवाला श्रीमाली० वृध० सां. कल्याणजी तस्य पुत्र सां. रंगजी

तस्य भा० बाई अवल तस्य पुत्र प्रेमचंद तस्य पुत्र सां. गुलाबचंद तस्य भा० बाई जडावनो, तेना मधे मुलना० श्रीपदमप्रभुजी आदे० प्रतमा १४ ने मारो०. तथा धातुनो सीधचक्र १ छे. तथा रंगमंडप मधे प्रतमा २ ने मारो०. तथा सेठ-सेठाणीनी मुरती छे.

- तीहाथी चले तेनी पासे उतरादी कोरे देरो १, श्रीमुंबईवाला ओसवाल० ९५. वृध० नाहटा गोत्रे सेठ नेमचंद तस्य भा. बाई नानी तस्य पुत्र सेठ देवचंदनो, तेना मधे मुलना० श्रां आदीनाथजी आदे० प्रतमा ७ ने मारो॰. तथा धातुनो सीधचक्र १ छे. तीहाथी चले तेनी पासे उगमणी कोरे देरो १, श्री मांगलोरवाला ओसवाल जा० लघु० सां.खीमचंद तस्य पुत्र सां. जेकरण तस्य भा०बाई वालु तस्य पुत्र सां. नानजीनो, तेना मधे मुलना॰ श्रीचंद्रप्रभुजीनो चोमखनी प्रतमा ४ ने मारो॰. तथा पासे बीजी प्रतमा ४ ने मारो॰. तथा पासे फरती भमती मधे प्रतमा ९ ने मारो॰. तीहाथी चले तेनी पासे उगमणी कोरे देरो ९, श्रीअमदावादवाला ओसवाल जा० वृध० सां. नेहालचंद तस्य पुत्र सां. खुसालचंद तस्य पुत्र सां. केसरीसंघ तस्य भा. बाई सुरजबाई तस्य पुत्र राजसभाशृंगार जीवदयाप्रतीपालक जीनसासनउद्योतकारक दीनदु:खीआधार संघपती सेठ हठीसंघे सवंत १८९३ वरषे माहा सुद १० नी अंजनसीलाका करीने माहा वद २ बुधवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना० श्रीधरमनाथजी आदे० प्रतमा ३३ ने मारो० तथा थातुनी प्रतमा २ ने मारो०. तथा पंचतीरथी २ मधे प्रतमा १० ने मारो॰. तथा सीधचक्र २ छे. तथा रंगमंडपनी फरती भमती मधे प्रतमा ४ ने मारो०.
- ९६. तीहाथी चले तेनी पासे उगमणी कोरे देरो १, श्रीलींबडीवाला पोरवाड जा० वृध० सां. रगनाथ तस्य पुत्र सां. भाईचंद तस्य भा.बाई गलाल तस्य पुत्र सां. वीरचंदनों, तेना मधे मुलना० श्रीचोमखजीनी प्रतमा ४ ने मारो०. तथा पासे फरती भमती मधे प्रतमा १६ ने मारो०. तथा माल बीजे चोमखजीनी प्रतमा ४ ने मारो०.
- ९७. हवे कोटनी थडमां मोटी भमती लखुं छुं : तीहाथी चले ऐ ज देरानी

उतरादी कोरे गढनी थडमां कोठो १, श्रीमुंबईवाला सेठ खीमचंद मोतीचंदनो, तेना मधे प्रतमा ७७ने मारो०. तथा आरसरतनना ॐकारमां प्रतमा ५ ने मारो०. तथा हींकारमां प्रतमा २४ ने मारो०. तथा पगलानी जोड २ छे. तथा मुरती एक कोएक देवीनी छे. तीहाथी चले तेनी पासे दखणादी कोरे देरी ५ खाली छे. तीहाथी चले तेनी पासे दखणादी कोरे देरी ५ खाली छे. तीहाथी चले तेनी पासे दखणादी कोरे देरी १ श्रीब्रह्मांनपुरवाला श्रीमाली जा० वृध० सां. हेमा तस्य भा.बाई कीकी तस्य पुत्र सां. लीलाचंदे सवंत १८९९ वरषे चैत्र वद १ चंद्रवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना० श्रीसांतीनाथजी आदे० प्रतमा ५ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे दखणादी कोरे देरी १, श्रीराधनपुरवाला श्रीमाली० वृध० सां. मलुकचंदनी, तेना मधे मुलना० श्रीसांतीनाथजी आदे० प्रतमा ५ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी० दखणा० जोडाजोडे देरी १, श्रीखंभातवाला ओसवाल ज्ञा० वृध० सां देवचंद तस्य भा० बाई जमकु तस्य पुत्र सां. रतनचंदनी, तेना मधे तुलना० श्रीसुपारसनाथजी आदे० प्रतमा ४ ने मारो०

९८. तीहाथी चले तेनी पासे दखणादी जोडे देरी १, श्रीदमणवाला श्रीमाली० वृध० सां. हीराचंद तस्य भा.बाई बेनकुंअर तस्य पुत्र सां. रतनचंदनी, तेना मधे मुलना० श्रीसांतीनाथजी आदे० प्रतमा १२ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पा० दखणादी जोडे देरी १, श्रीराधनपुरवाला श्रीमाली ज्ञा०वृध० सां. संघजी तस्य भा. बाई कसुंबां तस्य पुत्र सां. खेंगारनी तेना मधे मुलना० श्रीधरनाथजी आदे० प्रतमा ७ ने मारो०. तथा धातुनी प्रतमा १ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे दखणादी जोडे देरी १, श्रीमुंबईवाला ओसवाल० वृध० सां. ताराचंद तस्य पुत्र सां. सोमजी तस्य भा.बाई जमकु तस्य पुत्र सां. चांपसीनी छे. तेना मधे मुलना० श्रीआदीनाथजी आदे० प्रतमा १३ ने मारो०. तीहाथी चले दखणादी जोडे देरी १, श्रीमुंबईवाला ओसवाल० लघुसा. सां. हीराचंद तस्य भा.बाई राजकुंअर तस्य पुत्री बाई वीझांनी छे. तेना मधे मुलना० श्रीअजीतनाथजी आदे० प्रतमा १० ने मारो०. तीहाथी चले दखणादी जोडे देरी १, श्रीसुरतवाला श्रीमाली ज्ञा० वृध० सां. फतेचंद

तस्य पुत्र सां. लखमीचंद तस्य भा.बाई गोरी तस्य पुत्र सां. रीषभदासनी छे. तेना मधे मुलना० श्रीसुपारसनाथजी आदे० प्रतमा ८ने मारो०.

- ९९. तीहाथी चले तेना दखणादी जोडे पुंडरीकजीनो देरो १, श्रीमुंबईवाला सेठ खीमचंद मोतीचंदनो, तेना मधे मुलना० श्री प्रथमसवामीना गणधर श्रीपुंडरीकजी आदे० प्रतमा २२ ने मारो०. तथा रंगमंडप मधे जमणी बाजु उतरादी कोरे गोखलो १, तेना मधे श्रीआदीनाथजीना बाप श्रीनाभीराजा बेठा छे. तथा दाबी बाजु भीत मधे दखणादी कोरे गोखलो १, तेना मधे श्रीआदीनाथजीना माताजी श्रीमरुदेवीजी श्रीआदीनाथजीने काखमां लेइने बेठा छे. तीहाथी चले दखणादी कोरे ऐ ज मोटी भमती मधे देरी १, श्रीखंभातवाला श्रीमाली ज्ञा० लघु० मोदी जगजीवन तस्य पुत्र मोदी हरजीवन तस्य भा० बाई हरकुंअर तस्य पुत्र मोदी देवचंदनी छे. तेना मधे मुलना० श्रीवीमलनाथजी आदे० प्रतमा १६ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे दखणादी जोडे देरी १, श्रीदमणवाला ओसवाल० लघु सा० सां. हीराचंद तस्य भा. बाई राजकुंअर तस्य पुत्र सां. मुलचंदे (दनी), तेना मधे मुलना० श्रीअनंतनाथ जी आदे० प्रतमा १२ ने मारो०.
- १००. तीहाथी चले दखणादी जोडे देरी १, श्रीमुंबईवाला ओसवाल० लघु० सां. अनोपचंद तस्य भा.बाई जीवकुंअरनी छे. तेना मधे मुलना० श्रीपारसनाथजी आदे० प्रतमा १२ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी० दखणादी जोडे देरी १, श्रीभावनगरवाला श्रीमाली० वृध० सां. दुंगरसी तस्य पुत्र संघवी वीरचंद तस्य भा.बाई आंणदी तस्य पुत्र संघवी वरधमान तस्य भारजानी देरी, तेना मधे मुलना० श्रीअजीतनाथजी आदे० प्रतमा १५ने मारो०. तीहाथी चले तेनी० दखणादी जोडे देरी १, श्रीपाटणवाला श्रीमाली० सां. पुंजासा तस्य पुत्र सां. करमचंदनी छे. तेना मधे मुलना० श्रीसंभवनाथजी आदे० प्रतमा ८ने मारो०. तीहाथी चले तेनी० दखणादी जोडे देरी १, श्रीराधनपुरवाला श्रीमाली० वृध० सेठ सुरजी तस्य भा.बाई वीरु तस्य पुत्र सेठ पानाचंदनी छे. तेना मधे मुलना० श्रीसांतीनाथजी आदे०

प्रतमा १ ने मारो॰. तीहाथी चले तेनी॰ दखणादी जोडे देरी १, श्रीखंभातवाला बाई जडावनी, तेना मधे मुलना॰ श्रीचंदप्रभु आदे॰ प्रतमा १२ ने मारो॰. तीहाथी चले तेनी॰ दखणादी जोडे देरी १, श्रीरतलामवालानी छे. तेना मधे मुलना॰ श्रीवीमलनाथजी आदे॰ प्रतमा २० ने मारो॰.

- १०१. तीहाथी चले तेनी० दखणादी जोडे देरी १ काच जडेओ छे. तेना मधे मुलना॰ श्रीपदमप्रभुजी आदे॰ प्रतमा ७ ने मारो॰. तीहाथी चले तेनी॰ दखणादी जोडे देरी १, श्रीड(द)मणवाला ओसवाल जा० लघु० सां. लखमीचंद तस्य भारजा हुदाबाई तस्य पुत्र सां. ईछाभाईनी छे. तेना मधे मुलना० श्री सांतीनाथजी आदे प्रतमा ६ ने मारो०. तथा पगलानी जोड १ छे. तीहाथी चले तेनी० दखणादी कोरे देरी १, श्रीभरुअचवालानी तेना मधे प्रतमा ४ ने मारो०, तीहाथी चले तेनी दखणादी जोडे देरी १, श्रीखंभातवाला ओसवाल जा॰ सां. जेठा तस्य पुत्र सां. जवेरचंदनी छे. तेना मधे मुलना० श्रीजीरावला पारस नाथजी आदे॰ प्रतमा ३ ने मारो॰. तीहाथी चले तेनी॰ दखणादी जोडे देरी १, श्रीपाटणवाला पोरवाल जा० सां. हीराचंद तस्य पुत्र सां. पानाचंद तस्य पुत्र सां. केवल तथा भ्रात्र सां. मगनसा तथा भ्रात्र सां. सवाइसानी छे. तेनी प्रतीष्ठा सवंत १९०५..... करी छे. तेना मधे मुलना॰. ..... आदे॰ प्रतमा ३ ने मारो॰. तथा ऐज देरी मधे प्रतिमा ३, श्रीपाटणवाला पोरवाल जा० वृध० सां. मोतीचंद तस्य भा० बाई तस्य पुत्र सां. गेलासानी छे.
- १०२. तीहाथी चले तेनी दखणादी जोडे कोठो १ श्रीमुंबईवाला सेठ खीमचंद मोतीचंदनो छे. तेना मधे प्रतमा ४३ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे बारीना रसता उपर आथमणी भीत मधे गोखलो १, श्रीपाटणवाला पोरवाड जा० वृध० सां. पानाचंद तस्य पुत्र सा.केवल तथा भ्रात्र सां. मगनसा तथा भ्रात्र सां. सवाईसाइं सवंत १९०५ वरषे वैसाख सुद ३ चंद्रवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना० श्रीवासुपूज्यजी आदे० प्रतमा ३ ने मारो०. तीहाथी चले आथमणी कोरे देरी १,

श्रीपालणपुरवाला ओसवाल० वृध० मेता खेतसी तस्य पुत्र मेता मोतीचंदे सवंत १९०५ वरषे वैसाख सुद १ (३) चंद्रवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना० श्रीआदीनाथजी आदे० प्रतमा ८ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पा. आथमणी कोरे देरी १, श्रीअमदावादवाला श्रीमाली० वृध० सतीआ साहेचंद तस्य पुतर सतीआ सां. दीपासा तस्य पुत्र सतीआ सां. जेठासाइं सवंत १९०८ वरषे वैसाख वद ६ सोमवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना० श्रीमत् पदमप्रभुजी आदे० प्रतमा ६ ने मारो०. तथा बीजा देरा-देरीनी प्रतीष्ठा सेठ खीमचंद मोतीचंदना देराने दन सरखी जाणवी.

इती मोतीवसई संपूर्ण ॥

- १०३. हवे बालावसई मधे वीचाले देरो १, श्रीमुंबईवाला श्रीमाली ज्ञातीय वृध० दोसी पुंजासा तस्य पुत्र दोसी कानजी तस्य भा० बाई रूपाबाई तस्य पुत्र दोसी कल्याणजी तस्य भा० बाई कुंअरबाई तस्य पुत्र दोसी दीपचृंदे सवंत १८९३ वरषे माहा सुद १० बुधवारेनी अंजनसीलाका करीने माहा वद २ बुधवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना० श्रीआदीनाथजी आदे० प्रतमा ३ ने मारो०. तथा धातुनी प्रतमा २ ने मारो०. तथा पंचतीरथी १ मधे प्रतमा ५ ने मारो०. तथा धातुनी प्रतमा २ ने मारो०. तथा धातुनी सोधचक १ छे. तथा रंगमंडपनी फरती भमती मधे प्रतमा २३ ने मारो०. तथा ऐज रंगमंडप मधे प्रभुने सनमुख हाथीनी असवारीई श्रीमाता मरुदेवी तथा भरतचक्री पण बेठा छे. तथा माल बीजे श्रीचोमखजीनी प्रतमा ४ ने मारो०.
- १०४. तीहाथी चले हेठल ऐ ज देरानी बारे दाबी बाजु उतरादी कोरे देरी १ ऐज धणीनी, तेना मधे श्रीसंघना रखवाला गौमुख जक्षनी मुरती छे. तथा ऐ ज देरानी जमणी बाजु दखणादी कोरे देरी १, तेना मधे माता चकेसरीजी बेठा छे. तीहाथी चले ऐ ज देरानी पछवाडे देरी १, ऐ ज धणीनी, तेना मधे श्रीप्रथमसवामीना पगलानी जोड १ ने मारो०.

तथा पासे नानी फुलवाडी पण छे. तीहाथी चले ऐ ज देरानी दाबी बाजु उतरादी कोरे देरो १, श्रीमुंबईवाला ओसवाल० वृध० सां. खुसालचंद तस्य पुत्र सां. फतेचंद तस्य भा.बाई उजमबाईइं सवंत १९०५ वरषे माहा वद ५ सुक्रवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे प्रतमा ५ने मारो०. तीहाथी चले कोटना थड मधे उगमणी भमते कोठो १, श्री मुंबईवाला सां. बालाभाई दीपचंदनो छे. तेना मधे प्रतमा ७३ ने मारो०. तथा मुरती १ कोईक बीजी छे.

- १०५. तीहाथी चले तेनी जोडे दखणादी कोरे ऐज भमती मधे देरी १, तेना मधे मुलना० श्रीआदीनाथजी आदे० प्रतमा १६ने मारो०. तीहाथी चले तेनी० दखणादी जोडे देरी १, श्रीदमणवाला श्रीमाली० वृध० सां. सोमचंद तस्य भा०बाई गुलाबबाई तस्य पुत्र सां. गुलाबचंदनी छे. तेना मधे मुलना० श्रीसंभवनाथजी आदे० प्रतमा ११ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पा० दखणादी जोडे देरी १, श्रीभावनगरवाला श्रीमाली० वृध० सां. वसता तस्य भा० बाई लखमी तस्य पुत्र सां. उकासानी, तेना मधे मुलना० श्रीअजीतनाथजी आदे० प्रतमा १५ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी० दखणादी जोडे देरी १ श्रीमुंबईवाला श्रीमाली० वृध० सां. नानचंदनी छे. तेना मधे मुलना० श्रीअजीतनाथजी आदे० प्रतमा ११ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी दखणादी जोडे पुंडरीकजीना देरानी उतरादी पासे देरी १ श्री श्रीमाली० वृध० सां. लखमीचंद तस्य भा० बाई लालबाई तस्य पुत्र सां. देवचंदनी छे. तेना मधे मुलना० श्रीवीमलनाथजी आदे० प्रतमा १४ ने मारो०.
- १०६. तीहाथी चले तेनी॰ दखणादी जोडे देरो १, श्रीमुंबईवाला श्रीमाली॰ वृध॰ दोसी बालाभाई दीपचंदनो छे. तेना मधे मुलना॰ श्रीपुंडरीकजी आदे॰ प्रतमा २६ ने मारो॰. तीहाथी चले केनी॰ दखणादी कोरे जोडाजोडे देरी १, तेना मधे मुलना॰ श्रीधरमनाथजी आदे॰ प्रतमा ९ने मारो॰. तीहाथी चले तेनी दखणादी जोडे देरी १, श्रीसुरतवाला ओसवाल॰ लघु॰ सां. धरमचंदनी छे. तेना मधे मुलना॰ श्रीअरनाथजी आदे॰ प्रतमा ९ ने मारो॰. तीहाथी चले तेनी॰ दखणादी जोडे देरी १,

श्रीघोघाबंदरवाला श्रीमाली० वृध० दोसी साभा तस्य पुत्र दोसी रामजी तस्य भा० कल्याणबाई तस्य पुत्र दोसी बोघानी छे. तेना मधे मुलना० श्रीअजीतनाथजी आदे० प्रतमा २१ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी० दखणादी जोडे देरी १, तेना मधे मुलना० श्रीनेमनाथजी आदे० प्रतमा ६ ने मा०. तीहाथी चले तेनी पा० दखणादी भमती मधे देरी १, श्री समीनगरवाला श्रीमाली० वृध० सां. भावजी तस्य पुत्र सा. राऐचंद तस्य भारजाइं सवंत १९०४ वरषे पोस शुद १५ गुरुवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना० श्रीआदीनाथजी आदे० प्रतमा ३ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी० आथमणी कोरे जोडाजोडे देरी १, श्रीराधनपुरवाला श्रीमाली० वृध० वोरा चांपासानी छे. तेना मधे मुलना० श्रीसंभवनाथजी आदे० प्रतमा ६ ने मारो०. तीहा ऐ प्रतीष्ठा सरवे देरीनी सवंत १८९३ ना माहा वद २ नी करी छे. तीहाथी चले ऐज भमतीना पडथार उपर पाणी-नमणनो टांको छे.

ईती बालावसई संपूर्ण: ॥

- १०७. हवे तीहाथी चले ऐज वसईना उतरादी कोरे बारे उपर चडतां अदबुधनाथजीनो देरो १, तेना मधे दादा अद्वधनाथजी पांचसे धनुषनी काया प्रमाणे बेठा छे. तीहाथी चले उगमणी कोरे नंदीसरधीपनी पासे दखणादी कोरे गढनी थडमांथी रसतो उगमणी कोरे चाल्यो जाइं छे. ते अंगारसा पीर पासे सवा सोमजीना चोमखजीनी बारी सुधी रसतो बांध्यो छे. तीहाथी चले ऐ ज अद्वधनाथजीना देरानी उगमणी कोरे आंबलीना जाड हेठल देरी १, तेना मधे श्रीअद्वधनाथजीना बोन बाई माकलबाई बेठा छे. तथा तेनी पासे उगमणी कोरे फुलवाडीओ २ छे.
- १०८. हवे तीहाथी चले प्रेमचंदे मोदीनी वसई वीचाले देरो १ श्रीअमदावादवाला श्रीश्रीमाली ज्ञातीय वृधसाखायां कास्यपगोत्रे परमारवंशे मोदी रवजी तस्य पुत्र मोदी लवजी तस्य भारजाइं सवंत १८४३ वरषे माहा सुद ११ चंद्रवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलनाऐकजी श्रीआदीनाथजी आदे देईने प्रतमा ६५ने मारो नमसकार छे. तथा रंगमंडपनी फरती भमती मधे प्रतमा ३५ने मारो०. तथा

रूपानी पंचतीरथी ऐक मधे प्रतमा ५ ने मारो॰. तथा रूपाना सीधचक्र २ छे. तथा धातुनो सीधचक्र १ छे. तथा आरसरतनना पाटीआ मधे ॐकारनी प्रतमा ५ ने मारो न॰. तथा पाटीआ बीजा मधे हींकारमां प्रतमा २४ ने मारो॰.

- १०९. तीहाथी चले ऐज देरानी उगमणी कोरे प्रभुने सनमुख पुंडरीकजीनो देरो १ ऐज धणीनो, तेना मधे मुलना० श्रीपुंडरीकजी आदे० प्रतमा ३०ने मारो॰. तथा रंगमंडप मधे दखणादी कोरे ओरडी मधे पाणीनो टांको १ छे. तीहाथी चले मुलनाऐकजीना देरानी पछवाडे देरी १ ऐ ज धणीनी. तेना मधे श्रीप्रथमसवामीना पगला आदे देईने पगलानी जोड ३ ने मारो॰. तीहाथी चले मुलनाऐकजीना देरानी आगल बारे उतरादी कोरे देरो १, श्रीसुरतवाला ओसवाल ज्ञा० जवेरी जवेरचंद तस्य पुत्र जवेरी प्रेमचंद तस्य भा० बाई जोऐती तस्य पुत्र जवेरी सवाईचंदे सवंत १८६० वरषे वैसाख सुद ५ चंद्रवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना० श्रीवीसहरा सहेसफणा पारसनाथजी आदे० प्रतमा ११ ने मारो॰. तथा माल बीजे चोमखजीनी प्रतमा ४ ने मारो॰. तीहाथी चले ऐ ज देरानी सनमुख दखणादी कोरे देरो १, आरसपाषाणनी कोरणीवालो, ऐ ज धणी जवेरी जवेरचंद तस्य पुत्र जवेरी प्रेमचंद तस्य भा० बाई जोऐती तस्य पुत्र जवेरी जवेरचंद तस्य १८६० वरषे वैसाख सुद ५ चंद्रवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना० अजाउरा सहेसफणा पारसनाथजी आदे॰ प्रतमा ८ ने मारो॰. तथा पासे सेठ-सेठाणीनी मुरती पण छे. तथा पासे छडीदार पण उभा छे. तथा रंगमंडप मधे प्रतमा २ ने मारो०. तथा रंगमंडप मधे बे बाजु बे छडीदार पण उभा छे. तथा माल बीजे प्रतमा बेसवानी छे.
- ११०. तीहाथी चले ऐ ज देरानी पछवाडे उगमणी कोरे मोटी भमती मधे देरी १८, तेना मधे प्रतमा ४६ ने मारो०. तीहाथी चले आरसपाषाणना देरानी आथमणी कोरे दखणादी मोटी भमती मधे देरी १, ते श्री ......तेना मधे गणधरपगलानी जोड १४५२ छे. तीहाथी चले तेनी० आथमणी कोरे जोडाजोडे देरी १४ हारोहार, तेना मधे प्रतमा ६३ने मारो०. तथा

एज देरी मधे चोवीसवटा २ मधे प्रतमा ४८ ने मारो०, आरसनो छे. तीहाथी चले तेनी पासे देरो १, श्रीअमदावादवाला सां. रवजी तस्य पुत्र सां. लवजी तस्य भा० अवलबाईइं सवंत १८४३ वरषे माहा सुद ११ चंद्रवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना० श्रीअजीतनाथजी आदे० प्रतमा १४ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पा० आथमणी भमती मधे देरी १, तेना मधे मुलना० श्री सांतीनाथजी आदे० प्रतमा ११ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे उतरादी कोरे गोखलो १, तेना मधे प्रतमा ३ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी० जोडा० उतरादी कोरे देरी १, तेना मधे मुलना० श्रीचंद्रप्रभुजी आदे० प्रतमा २५ ने मारो०. तथा पगलानी जोड १ छे. तीहाथी चले पासे उतरादी कोरे देरी १, तेना मधे मुलना० श्रीगोडीपारसनाथजी आदे० प्रतमा ४ ने मारो०. तीहाथी चले पासे उतरादी कोरे देरी १, तेना मधे मुलना० श्रीगोडीपारसनाथजी आदे० प्रतमा ४ ने मारो०. तीहाथी चले पासे उतरादी कोरे देरी १, तेना मधे प्रतमा ६ने मारो०. तीहाथी चले पासे उतरादी कोरे देरी १, तेना मधे प्रतमा ७ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पा० उतरादी कोरे देरी १, तेना मधे प्रतमा ७ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पा० उतरादी कोरे देरी १, तेना मधे प्रतमा ७ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पा० उतरादी कोरे देरी १, तेना मधे प्रतमा ७ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पा० उतरादी कोरे देरी १, तेना मधे पुलना० श्रीसांतीनाथजी आदे० प्रतमा ५ ने मारो०.

१११. तीहाथी चले उतरादी कोरे कोरे देरो १, श्रीखंभातवाला सा. गुलाबचंद मलुकचंदे सवंत १८४८ वरषे वैसाख सुद ६ शुक्रवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना० श्रीचंद्रप्रभुजी आदे० प्रतमा ३ ने मारो०. तथा पासे कोऐक देवीनी मुरती छे. तीहाथी चले तेनी० उतरादी कोरनी मोटी भमती मधे हारोहार देरी ३, तेना मधे प्रतमा २० ने मारो०. तीहाथी चले तेनी० जोडाजोडे देरी १, तेना मधे श्रीपारसनाथजीना पगला आदे० पगलानी जोड ३ छे. तीहाथी चले तेनी० जोडाजोडे देरी १, श्रीअमदावादवाला सा. जेठा देवजीइं सवंत १८६६ वरषे पोष वद १ दने प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना० श्रीचंद्रप्रभुजी आदे० प्रतमा ३ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी० जोडाजोडे देरी १, तेना मधे प्रतमा ५ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी० जोडाजोडे देरी १, तेना मधे प्रतमा ५ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी० जोडाजोडे देरी १, तेना मधे प्रतमा ९ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी जोडाजोडे देरी १, तेना मधे प्रतमा ९ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी जोडाजोडे देरी १, तेना मधे प्रतमा ५ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी जोडाजोडे देरी १, तेना मधे प्रतमा ५ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी जोडाजोडे देरी १,

तीहाथी चले तेनी० उगमणी कोरे देरी १, तेना मधे प्रतमा ३ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी॰ उगमणी जोडे देरी १ तेना मधे प्रतमा ८ ने मारो॰. तीहाथी चले तेनी० उगमणी जोडे देरी १, श्रीकालीनगरवाला गुसाईबावा भीमगरें सवंत १८६० वरषे वैसाख सुद ५ चंद्रवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना० श्री आदीनाथजी आदे० प्रतमा ५ ने मारो॰. तीहाथी चले तेनी॰ उगमणी जोडे देरी १, **श्रीवीसनगरवाला** सां. अंबाईदास तस्य पुत्र सां. जीवनदासे सवंत १८४६ वरषे वैसाख सद ६ सुक्रवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना० श्रीसांतीनाथजी आदे॰ प्रतमा ४ने मारो॰. तीहाथी चले तेनी॰ उगमणी जोडे देरी १ श्रीराधनपुरवाला सां. सवजी मुलजीइं सवंत १८७५ वरषे माहा वद ४ दने प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना० श्रीचंद्रप्रभुजी आदे० प्रतमा ६ ने मारो॰. तीहाथी चले हवे उगमणी मोटी भमती मधे ऐज देरी पासे देरी १ कोठा पासे, ते श्री कपडवान (कपडवंज)वाला वृधसाखा॰ पारेख मीठाभाई गुलाल हीरजीइं सवंत १८८२ वरषे वैसाख सुद ६ रवीवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना० श्रीसुमतीनाथजी आदे० प्रतमा १२ ने मारो०.

इती मोदीनी वसई संपूर्ण: ॥

११२. हवे मोदी वसईथी चले दरवाजानी बारे नीकलता दखणादी कोरे देराना पूजारी तथा सिपाईना उतारानी ओरडीओ छे. तथा ऐ वसईना दरवाजानी बारे उतरादी कोरे वखतवसईने दखणादी कोरे गढना थड मधे कुंड १ माता खोडीआरनो छे, तथा खोडीआरमातानो थानक पण छे. तीहाथी चले ऐज कुंडनी उतरादी कोरे वखतवसई मधे वीचाले देरो १ श्रीअमदावादवाला ओसवालज्ञातीय वृधसाखायां सीसोदीया वंसे कुंकमलोलगोत्रे सां. सहेसकरण तस्य पुत्र राजसभाशृंगार जीनशासनदीपक सेठ सांतीदास तस्य पुत्र सेठ लखमीचंद तस्य पुत्र सेठे खुसालचंद तस्य पुत्र सेठ वखतचंद तस्य भारजा बाई जडावबाई तस्य पुत्र राजसभाशृंगार जीनसासनउद्योतकारक पुन्यप्रभावीक संघपती सेठ हेमाभाई सवंत १८८३ वरषे फागण सुद ४ दने प्रतीष्ठा

करी छे. तेना मधे मुलनाऐकजी श्रीमत् अजीतनाथजी आदे देईने प्रतमा ४५ने मारो नमसकार छे. तथा धातुनी प्रतमा ३ ने मारो०. तथा पंचतीरथी २ मधे प्रतमा १० ने मारो०. तथा रंगमंडपमां धातुनो चोवीसवटो १ मधे प्रतमा २४ ने मा०. तथा धातुना सीधचक्र २ छे. तथा बीजा पत्रा ५ छे.

- ११३. तथा ऐ ज रंगमंडपनी उतरादी भीत मधे गभाराना बारणा पासे आरसनो पाटीओ १, तेना मधे ॐकार अने हींकार, ते श्रीअमदावादवाला सेठ हेमाभाईना वांणोत्र सां. मोतीभाईइं सवंत १८८६ वरषे माहा सुद ५ शुक्रवारेनी प्रतीष्ठा करी थाप्या छे. तेना पाटीआ २ मधे प्रतमा २९ ने मारो०. तथा ऐज रंगमंडप मधे बीजा ॐकार तथा हींकारना पाटीआ आरसरतनना श्रीअमदावादवाला सेठ हेमाभाईना बोन बाई उजमबाईइं सवंत १८८९ वरषे वैसाख सुद १२ बुधवारेनी प्रतीष्ठा करीने थाप्या छे. तेना मधे प्रतमा २९ने मारो०. तथा प्रभुने सनमुख सेठ तथा सेठाणीनी मुरती पण प्रभुने सनमुख हाथ जोडीने उभा छे.
- ११४. तीहाथी चले उगमणी कोरे प्रभुने सनमुख पुंडरीकजीनो देरो १, ऐ ज धणी-सेठ वखतचंद तस्य पुत्र सेठ पानाभाई तस्य पुत्र सेठ ललुभाई सवंत १८८६ वरषे माहा सुद ५ सुक्रवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना० श्रीपुंडरीकजी आदे० प्रतमा १७ने मारो०. तथा पासे आरसरतननो चोवीसवटो १, मधे प्रतमा २४ ने मारो०. तथा रंगमंडप मधे प्रतमा ४ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे दखणादी कोरे बारीना मोढा आगले देरो १, श्रीअमदावादवाला श्रीमाली ज्ञा० लघु सा० सां.दमोधर तस्य पुत्र सां. प्रेमचंदनो, तेना मधे चोमखजीनी प्रतमा ४ ने मारो०.
- ११५. हवे चंद्र-सूरजने फेरे तीहाथी चले ऐ ज देरा पासे दखणादी कोरे बारीने जोडे आथमणी कोरे मोटी भमती मधे देरी १ श्रीअमदावादवाला सां. पीतामरदासनी, तेना मधे प्रतमा ६ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी० आथमणी कोरे जोडाजोडे देरी १, श्रीअमदावादवाला भाई ईछाभाई

तस्य भा० बाई जवेरवउनी, तेना मधे मुलना० श्रीसांतीनाथजी आदे० प्रतमा ५ ने मारो०. तथा ऐज देरी मधे गोखलो १, तेना मधे मुनी पदमवीजेजीना पगलानी जोड १ छे. तीहाथी चले तेनी० आथम० जोडाजोड देरी १ श्रीअमदावादवाला बार्ड उजमबार्ड सेठ हेमाभाईना बोननी, तेना मधे मूलना० श्रीधरमनाथजी आदे० प्रतमा ८ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी० आथम० जोडाजोडे देरी १ श्रीअमदावादवाला सेठ वखतचंद तस्य पुत्र सेठ सुरजमलभाई तस्य भा०बाई परधानबाईनी, तेना मधे मुलना० **श्रीआदीनाथजी** आदे० प्रतमा ५ने मारो०. तीहाथी चले तेनी॰ आथम॰जोडाजोडे देरी १, सेठ वखतचंद तस्य भा॰ बार्ड जडावबाई तस्य पुत्र सेठ मनसुखभाईनी, तेना मधे मुलना० श्रीसुमतीनाथजी आदे॰ प्रतमा ३ ने मारो॰. तीहाथी चले तेनी॰ आथम० जोडाजोडे देरी १. श्रीअमदावादवाला भाई मोतीभाईनी, तेना मधे मुलना० **श्रीअजीतनाथजी** आदे० प्रतमा ४ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी० आथम० जोडाजोडे देरी १, सेठ वखतचंद तस्य पुत्र सेठ अनोपचंदनी, तेना मधे मुलना० श्रीसपारसनाथजी आदे० प्रतमा ३ ने मारो॰, तीहाथी आथमणी कोरे हारोहार देरी ७ खाली छे. प्रभ् बेमवाना छे.

११६. हवे तीहाथी चले तेनी० मोटी आथमणी भमती मधे देरी १, श्रीअमदावादवाला बाई फुलकुंअरनी, तेना मधे श्रीआदीनाथजीनी प्रतमा १ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी० उतरादी कोरे जोडाजोडे देरी १, श्रीअमदावादवाला सेठ वखतचंद तस्य पुत्र सेठ मोतीचंद तस्य पुत्र सेठ फतेचंद तस्य भा. बाई उजमीवउनी, तेना मधे मुलना० श्रीसांतीनाथजी आदे० प्रतमा ५ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी० उतरा० जोडाजोडे देरी १, श्रीअमदावादवाला सेठ वखतचंद तस्य पुत्र सेठ मनसुखभाई तस्य भारजानी, तेना मधे मुलना० श्रीवीरप्रभुजी आदे० प्रतमा ३ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी उतरा० जोडाजोडे देरी १, श्रीअमदावादवाला सेठ वखतचंद तस्य पुत्र सेठ प्रतमा ३ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी उतरा० जोडाजोडे देरी १, श्रीअमदावादवाला सेठ वखतचंद तस्य पुत्र सेठ मोतीभाई तस्य पुत्र सेठ फतेभाई तस्य भा.बाई अमृतवहु तस्य पुत्र सेठ भगुभाईइं सवंत

१८९३ वरषे माहा वद २ बुधवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना॰ श्रीसांतीनाथजी आदे॰ प्रतमा ५ ने मारो॰. तीहाथी चले तेनी॰ उतरादी॰ जोडाजोडे देरी १, श्रीअमदावादवाला सेठ वखतचंद तस्य पुत्र सेठ हेमाभाई तस्य भा॰बाई कंकुबाई सवंत १८९३ वरषे माहा वद २ बुधवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना॰ श्रीवीमलनाथजी आदे॰ प्रतमा ४ ने मारो॰. तीहाथी चले तेनी॰ उतरादी॰ जोडाजोडे देरी १, श्रीअमदावादवाला सेठ वखतचंद तस्य पुत्र सेठ हेमाभाईइं सवंत १८९३ वरषे माहा वद २ बुधवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना॰ श्रीधातुरतनना श्रीपारसनाथजी आदे॰ प्रतमा ३ ने मारो॰.

११७. तीहाथी चले तेनी० उतरादी० जोडाजोडे देरी १, श्रीअमदावादवाला श्रीमाली**॰** वृध॰..... तेना मधे प्रतमा ७ ने मारो॰. तथा ऐ ज देरी मधे प्रतमा १ श्री अमदावादवाला श्रीमाली० वृध० सा. पानाचंद तस्य भा० बाई सांकरबाईनी छे. तीहाथी चले तेनी० उतरादी० जोडाजोडे देरी १ श्री अमदावादवाला सां. मयाचंद तस्य पुत्र सां. मोतीचंदनी छे. तेना मधे मुलना० श्रीपदमप्रभूजी आदे० प्रतमा ५ ने मारो॰, तीहाथी चले तेनी॰ उतरादी॰ जोडाजोडे देरी १. श्रीअमदावादवाला श्रीमाली० वध० सां. मोकम तस्य पुत्र सां. ईछाभाईनी छे. तेना मधे मुलना० श्रीवासुपूज्यजी आदे० प्रतमा ६ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी॰ उतरादी॰ जोडाजोडे देरी १ श्रीपाटणवाला श्रीमाली॰ लघु॰ सां. वसता सरीया तस्य भा. बार्ड मनछीबार्डनी छे. तेना मधे मुलना० श्रीअजीतनाथजी आदे॰ प्रतमा ३ ने मा॰. तीहाथी चले तेनी॰ उतरा॰ जोडाजोडे देरी १ श्रीअमदावादवाला ओसवाल० लघु० जवेरी जवेरचंद तस्य पुत्र जवेरी मलीचंद तस्य भा. बाई उमेदकुंअर तस्य पुत्र जवेरी फकीरचंदनी छे. तेना मुलनाऐकजी पासे प्रतमा १ ने मारो॰. भूल छे. पण ऐ ज देरीना धणी तो श्रीअमदावादवाला ओसवाल० वृथ० जवेरी तलोकचंदनी छे. तेना मधे मुलनाऐकजी आदे देईने प्रतमा ४ ने मारो॰. तीहाथी चले तेनी॰ उतरा॰ जोडाजोडे देरी १ श्रीअमदावादवाला श्रीमाली०. सां. मुलचंद तस्य पुत्र सां. माणकचंद तस्य पुत्र सां. मलुकचंदनी छे. तेना मधे मुलनाऐकजी आदे दे० प्रतमा ३ ने मारो०.

- ११८. तीहाथी चले तेनी० उतरादी० जोडाजोडे कोठो १, तेना मधे गोठीना उतारा छे. हवे उतरादी भमती: ऐ ज कोठानी उगमणी कोरे जोडाजोडे देरी १, श्रीअमदावादवाला सेठ वखतचंद तस्य भा. बाई जडावबाई तस्य पुत्र सेठ सुरजमलभाईनी छे. तेना मधे मुलना० श्री आदेई प्रतमा ६ ने मारो॰. तीहाथी चले तेनी॰ उगमणी कोरे जोडाजोडे देरी १, तेना मधे प्रतमा ३ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी० उगम० जोडाजोडे देरी १ श्रीदमणवालानी छे. तेना मधे मुलना० श्रीसंभवनाथजी आदे० प्रतमा ४ ने मारो॰. तीहाथी चले तेनी॰ उगमणी॰ जोडाजोडे देरी १ श्री पुनानगरवालानी छे. तेना मधे मुलना० श्रीचंद्रप्रभुजी आदे० प्रतमा २ ने मा०. तथा ऐ ज देरी मधे मुलनाएकजीना दाबी बाजु उगमणी कोरे प्रतमा १. श्रीराधनपरवाला श्रीमाली० वृध सा० सां. दोसा तस्य भा० तस्य पुत्र पारेख दीपचंद तस्य भा० तस्य पुत्र पारेख वीरचंद भात्र भाई पारेख नरसंग तस्य बोन बाई दलुबा परीवारसंयुतेन पारेख दीपचंदे थाप्या छे. तीहाथी चले तेनी॰ उगम॰ जोडाजोडे देरी १ श्रीवीजापुरवाला श्रीमाली० वृध० सां. सीवचंद तस्य पुत्र सां. बेचरदासनी छे. तेना मधे मुलना० श्रीअजीतनाथजी आदे० प्रतमा ३ ने मारो०
- ११९. तीहाथी चले तेनी० उगम० जोडाजोडे देरी १ श्रीअमदावादवाला ओसवाल० वृध० दोसी वखतचंद तस्य पुत्र दोसी रवचंदनी छे. तेना मधे मुलना० श्रीपारसनाथजी आदे० प्रतमा ८ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी० उगमणी० जोडे देरी १, श्रीकपडवनवाला सां. जीवणनी छे, तेना मधे मुलना० श्रीसंभवनाथजी आदे० प्रतमा ५ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी० ना० श्रीसंभवनाथजी आदे० प्रतमा ५ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी० उगमणी जोडे देरी १, श्रीसतारावाला सां. लखमीचंदनी छे. तेना मधे मुलना० श्री सांतीनाथजी आदे० प्रतमा ८ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी० उगमणी जोडे देरी १, श्रीमहुधा ग्रामवाला श्रीमाली

जा० वध० पारेख नागरदास तस्य पुत्र पारेख गोपालदासनी छे. तेना मधे मुलना॰ श्रीकृथनाथजी आदे॰ प्रतमा ३ ने मारो॰. तीहाथी चले तेनी पा॰ उगमणी कोरे जोडाजोडे देरी १. श्रीओरंगाबादवाला सां. मानचंदनी छे. तेना मधे मुलना० श्री आदीनाथजी आदे० प्रतमा ३ ने मारो॰. तीहाथी चले तेनी॰ उगमणी कोरे जोडाजोडे देरी १ सां. जोडता तस्य पुत्र सां. हीराचंदनी छे. तेना मधे मुलना० श्रीआदीनाथजी आदे॰ प्रतमा ३ने मारो॰, तीहाथी चले तेनी॰ उगमणी कोरे जोडाजोडे देरी १ सां. जोइता तस्य पुत्र सां. हीराचंदनी छे. तेना मधे प्रतमा ३ ने मारो॰, तीहाथी चले तेनी॰ उगमणी जोडे देरी १. श्रीअमदावादवाला ओसवाल० सां. पानाचंदजी तस्य पुत्र सां. नेहालचंदजी तस्य भा. बाई खेमकुंअरनी छे. तेना मधे मुलना० श्रीचंद्रप्रभुजी आदे० प्रतमा ९ ने मारो॰, तीहाथी चले तेनी॰ उगमणी जोडे **देरी १. श्रीरतलाम**वाला पोरवाड० पारेख पनाजी तस्य पुत्र पारेख जसरूपजी तस्य पुत्र पारेख कपुरचंदजीनी छे. तेना मधे मुलना० श्रीचंद्रप्रभुजीनी प्रतमा १ ने मारो॰. तीहाथी चले तेनी॰ उगमणी जोडे देरी १, श्रीखंभातवाला ओसवाल० वृध० सां. हीराचंद तस्य पुत्र सां. जेसंघ तस्य पुत्र सां. लखमीचंदनी छे. तेना मधे मुलना० श्रीअजीतनाथजी आदे० प्रतमा २ ने मारो०

१२०. तीहाथी चले तेनी० दखणादी कोरे मोटो देरो १, श्रीअमदावादवाला ओसवाल० वृध० सेठ वखतचंद तस्य भा० बाई जडावबाई तस्य पुत्र सेठ हेमाभाई तस्य भा० बाई कंकुबाई तस्य पुत्र सेठ नगीनदास तस्य भा. बाई ईछावहु तथा दुतीय पुत्र सेठ प्रेमाभाई तस्य भा० बाई सांकलीवहु, तस्य भग(गि)नी बाई रुखमणीबाई तथा बाई प्रसनबाई तथा बाई मोतीकुंअरबाई सरवकुटुंबयुतेन सेठ हेमाभाईई सवंत १८८९ वरषे वैसाख सुद १३ बुधवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना० श्रीचोमखजीनी प्रतमा ४ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी० उगमणी कोरे ओरडी मधे टांको पाणीनो १ छे, नमणने काजे. तीहाथी चले तेनी० दखणादी कोरे पुंडरीकजी ना देरा पासे देरी १ सेठ वखतचंद तस्य

पुत्र सेठ हेमाभाई तस्य भा. बाई कंकुबाई तस्य पुत्र सेठ नगीनदास तस्य भा० बाई ईछाबाईइं सवंत १८८६ वरषे माहा सुद ५ सुक्रवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना० श्रीचंद्रप्रभुजी आदे० प्रतमा ११ ने मारो०.

इती वखतवसई संपूर्ण: ॥

- १२१. हवे ऐ ज वसईना दरवाजानी बारे नेकलता दरवाजानी जमणी बाजु दखणादी कोरे कुंड १ नामे जीरुकुंड छे. तीहाथी चले तेनी० उतरादी कोरे दरवाजानी दाबी बाजु बीजो जीरुकुंड छे. ऐ ज कुंडनी उगमणी कोरे आंबलीनो जाड उभो छे. तथा कुंडनी उतरादी कोरे वाडी फुलवाडी १ श्री चोमखजीनी छे, सवा-सोमजीनी छे. तथा ऐ ज वाडीने बारे कुंडनी आथमणी कोरे देरी १, संवत १६७७ वरषे करावी छे. तेना मधे गौतमसवामीना पगलानी जोड १ छे. तथा तेनी पासे आंबाना तथा बीजा पण घणी जातना जाड उभा छे.
- १२२. तीहाथी चले नंदीसरदीप मधे देरो १, श्रीअमदावादवाला ओसवाल जा० वृध० कुंकुमलोल गोत्रे सीसोदीआ वंशे सां. सहेसकरण तस्य पुत्र सेठ सांतीदास तस्य पुत्र सेठ लखमीचंद तस्य पुत्र सेठ खुसालचंद तस्य पुत्र सेठ वखतचंद तस्य भा० बाई जडावबाई तस्य पुत्र सेठ हेमाभाई तथा बोन उजमबाईई सवंत १८९७ वरषे कराव्यो छे, तेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना देराने वीचाले मेरुसीखरनी देरी १, तेना चोमखजीनी प्रतीमा ४ ने मारो०. तथा ऐ ज देरीने फरती देरी ५२ मधे चोमख बावननी प्रतमा २०८ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी० दाबी बाजु दखणादी कोरे देरो १, ऐ ज धणी सेठ वखतचंद तस्य भा० बाई जडावबाई तस्य पुत्र सेठ अनोपचंद तस्य पुत्र दा(डा)या भाईई सवंत १८९७ वरषे प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना० श्रीकुंथुनाथजी आदे० प्रतमा १२ ने मारो०. तीहाथी चले उतरादी कोरे देरो १, सेठ वखतचंद तस्य भा० बाई जडावबाई तस्य पुत्र सेठ हेमाभाईई सवंत १८९३ वरषे प्रतीष्ठा करी छे. माहा सुद १० नी अंजनसीलाका करीने सवंत १८९७ वरषेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना०

श्रीवीरप्रभुजी आदे० प्रतमा २४ ने मारो०. तथा रंगमंडप मधे उतरादी कोरे ओरडी १ सेठ हेमाभाईनी, तेना मधे परोणागते प्रतमा २८ ने मा०. तीहाथी चले ऐज नंदीसरदीपनी बारे आथमणी कोरे फुलवाडी १ सेठ हेमाभाईनी छे, ते वाडी घणी सुंदर छे.

इती नंदीसरदीप संपूर्ण: ॥

- १२३. तीहाथी चले साकरवसई मधे देरो १, श्रीअमदावादवाला श्रीमाली ज्ञातीय लघुसाखायां सां. दामोदरदास तस्य पुत्र सां. प्रेमचंद तस्य पुत्र सां. साकरचंद तस्य पुत्र सां. पीतामरदासे सवंत १८९३ वरषे माहा सुद १० बुधवारेनी अंजनसीलाका करीने माहा वद २ बुधवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना० धातुनी श्रीपारसनाथजी आदे० प्रतमा ३१ ने मारो०. तथा धातुनी पंचतीरथी ऐक मधे प्रतमा ५ ने मारो०. तथा रंगमंडपनी फरती भमती मधे प्रतमा ४ ने मारो०. तथा ऐ ज देरानी बारे आगल थडमां दखणादी कोरे देरी १, तेना मधे गौमोक्ष (गोमुख) जक्षना माथा उपर प्रतमा १ ने मारो०. तथा दाबी बाजु उतरादी कोरे देरी १, तेना मधे माता चकेसरीजीना माथा उपर प्रतमा १ ने मारो०.
- १२४. तीहाथी चले उगमणी कोरे पुंडरीकजीने ठेकाणे देरो १ ऐ ज धणीनो, सां. साकरचंद तस्य प्रथम भा. बाई अजबबाई बीजी भा. बाई मानकुंअरबाई तस्य पुत्र सां.पीतामरदासे सवंत १८९३ वरषे माहा वद २ बुधवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना० श्रीपारसनाथजी आदे० प्रतमा ११ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी दखणादी कोरे देरी १ श्रीअमदावादवाला मुनी रूपविजेजीनी तेना मधे सवंत १९०० वरषे माहा सुद ३ बुधवारे मुनी रूपविजेजीना पगला आदे दे० पगलानी जोड ९ थापी छे. तीहाथी चले तेनी दखणादी कोरे देरो १ ऐज वसईना धणी सां. प्रेमचंद तस्य पुत्र सां. जमनादास तस्य पुत्र सां. खेमचंद तस्य माता बाई......................... सवंत १८९३ वरषे माहा वद २ बुधवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना० श्री पदमप्रभुजी आदे०

प्रतमा १५ ने मारो॰. तीहाथी चले मोटा देराने उतरादी कोरे देरो १ ऐ ज धणी सां. प्रेमचंद तस्य पुत्र सां. कमासा तस्य पुत्र भाई मगनभाईइं सवंत १८९३ वरषे माहा वद १० बुधवारेनी अंजनसीलाका करीने माहा वद २ बुधवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना॰ श्रीपदमप्रभुजी आदे॰ प्रतमा १२ ने मारो॰. तथा रंगमंडपमां उतरादी कोरे ओरडी मधे परोणागत प्रतमा ७ ने मारो नमसकार छे.

- १२५. तीहाथी चले तेनी० आथमणी कोरे देरी १, ऐ ज धणी सां. प्रेमचंद तस्य पुत्र सां. करमचंद तस्य पुत्र भाई मगनभाईई तस्य भा. बाई हरकुंअ रबाईई सवंत १८९३ वरषे माहा वद २ बुधवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना० श्री धरमनाथजी आदे० प्रतमा ३ ने मारो०. तीहाथी चले उगमणी कोरे छीपावसई मधे रायणना पगलानी उगमणी कोरे देरो १, श्रीबीकानेरवाला ओसवाल० वृध० नाडुलागोत्रे भंडारी ताराचंदजी तस्य पुत्र भंडारी हरखचंदे सवंत १७९४ वरषे आसाड सुद १० रवीवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना० श्रीनेमनाथजीनी प्रतमा १ने मा०. तीहाथी चले तेनी० उतरादी कोरे देरो १, श्रीपाटणवाला संघवी सुरमले सवंत १७८८ वरषे माहा सुद ६ सुक्रवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना० श्रीकुंथुनाथजी आदे० प्रतमा १ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी० उतरादी कोरे देरो १, तेनी प्रतीष्ठा सवंत १३३० वरषेनी करी छे. तेना मधे प्रतमा १ ने मारो०.
- १२६. तीहाथी चले आथमणी कोरे रायणना जाड हेठल देरी १, तेना मधे श्रीप्रथमसवामीना पगलानी जोड १ ने मारो०. तीहाथी चले आथमणी कोरे गढना थड मधे देरी ५ खाली पड़ी छे. तीहाथी चले उतरादी कोरे गढना थडमा देरो १, तेना मधे प्रतमा ३ने मारो०. तीहाथी चले उगमणी कोरे देरो १, सां. नाणजी तस्य पुत्र सां. मदनजीइं सवंत १७८८ वरषे माहा सुद ६ सुक्रवारे नी प्रतीष्ठा करी छे.तेना मधे प्रतमा १ ने मारो०. तीहाथी चले उतरादी कोरे जोडाजोडे देरी १, तेनी प्रतीष्ठा सवंत १७८८ माहा सुद ६ सुक्रवारे नी करी छे. तेना मधे प्रतमा ६ ने मारो०. तीहाथी चले उगमणी कोरे देरो १ मोटो, श्रीसुरतवाला सां. गोविंदजी

तस्य पुत्र सां. गोडीदास भ्राता सां. जीवणदासे सवंत १७९२ वरषे वैसाख सुद ७ नी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे श्री आदीनाथजीनी प्रतमा १ ने मारो॰. तथा पासे पगलानी जोड १ छे. तथा दखणादी कोरे देवी १ चार भुजावाली बेठा छे. तथा रंगमंडप मधे पगलानी जोड ३ छे. तथा पासे उतरादी भमती मधे प्रतमा ४ ने मारो॰. तथा ऐ ज भमती मधे आरसरतननी पंचतीरथी मधे प्रतमा ५ ने मा॰. तथा ऐ ज भमती मधे सेठ तथा सेठाणी बेठा छे, तेना माथा उपर प्रतमा १ ने मारो॰.

इती छीपावसई संपूर्ण: ॥

१२७. तीहाथी चले सवा सोमजीनी वसईने आथमणी कोरे पांच पांडवनी जगाई देरो १, श्रीसुरतवाला श्रीमाली ज्ञा० सां. भाईसाजी तस्य पुत्र सां. लालभाई तस्य पुत्र सां. मीठाभाईइं सवंत १८६० वरषे वैसाख सुद ५ चंद्रवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना० श्रीसहेसकुट मधे प्रतमा १०२४ ने मा०. तथा पासे दखणादी कोरे आरसरतन मधे प्रतमा १७० देवनी प्रतमाने मारो०. तथा पासे बीजी प्रतमा ३ ने मारो०. तथा श्रीसहेसकुट पासे उतरादी भमती मधे लोकनालनी मुरती १ छे. तीहाथी चले दखणादी कोरे आंबलीना जाड पासे देरो १, तेना मधे आरसरतननी पांच पांडवनी मुरती छे. तीहाथी चले आथमणी कोरे ऐ जगाथी बारे आथमणी कोरे गोठीना तथा सिपाईना उतारानी ओरडीउं छे.

इती पांच पांडवनी जगा संपूर्ण: ॥

१२८. तीहाथी चले सवा सोमजीनी टुंक मधे वीचाले देरो १ मोटो, श्री अमदावादवाला पोरवाडज्ञातीय सेठ सोमजी तथा सां. सवासाइं सवंत १६७५ वरषे वैसाख सीत १३ सुक्रवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. सुरताण जांहागीर सवाई वीजई राज्ये साहजादा सुरताण खोसरु प्रवरे. तेना देरा मधे मुलनाऐकजी श्रीमोटा चोमखजीनी प्रतमा ४ ने मारो०. तथा पासे भमती मधे आरसरतनना चोवीसवटा २ मधे प्रतमा ४८ ने मारो०. तथा पासे ऐज भमती मधे बीजी छुटक प्रतमा २३ ने मारो०.

तथा मुरती १ कोएक बीजी उभी छे. हवे रंगमंडपनी भमती मधे फरती प्रतमा १६ ने मारो०. तथा ॐकार मधे प्रतमा ५ ने मारो०. तथा हींकार मधे प्रतमा २४ ने मारो०. तथा ऐ ज रंगमंडप मधे लाकडानी देरी १, तेना मधे प्रतमा २ ने मा०. तथा धातुनी प्रतमा ३ ने मारो०. तथा रूपानी प्रतमा १ ने मा०. तथा धातुनी पंचतीरथी २ मधे प्रतमा १० ने मा०. तथा सातुनी पंचतीरथी २ मधे प्रतमा १० ने मा०. तथा सीधचक्र ३ ने मारो न०.

१२९. तीहाथी चले ऐ ज देराने बीजे माले चोमखजी आदे देईने प्रतमा ६ ने मारो०. तथा पासे सेठ-सेठाणी पण हाथ जोडीने उभा छे. तीहाथी चले ऐज देरानी हेठल दखणादी कोरे देराना थडमा देरी १, तेना मधे श्रीगौमुख जक्षना चरणने मारो न०. तथा दाबी बाजु उतरादी कोरे देरी १, तेना मधे श्री संघना रखवाला मा चकेसरीजी बेठा छे. तीहाथी चले उगमणी कोरे पुंडरीकजीनो देरो १, तेना मधे मुलनाऐ० श्री प्रथमसवामीजीना गणधर श्री पुंडरीकजी आदे० प्रतमा १४ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी० जोडाजोडे दखणादी कोरे देरो १, तेना मधे प्रतमा १७ ने मारो०. तथा पगलानी जोड १३२ छे. तीहाथी चले पुंडरीकजीना देरानी उतरादी कोरे देरो १, तेना मधे प्रतमा १९ ने मारो०. तीहाथी चले प्रथम चोमखजीना देराने आथमणी कोरे पछवाडे रायणना जाड हेठल देरी १, तेना मधे श्रीप्रथमसवामीजीना पगला आदे देई० पगलानी जोड ४१ने मारो०.

१३०. हवे रायण पगलानी दखणादी कोरे लखुं छुं:

तीहाथी चले ऐ ज रायण पगलानी पासे आथमणी कोरे देरी १, तेना मधे प्रतमा १ ने मारो०. तथा ऐ ज पडधार उपर नानी देरी १, तेना मधो चोमखजीनी प्रतमा ४ ने मारो०. तथा पगलानी जोड १८ छे. तीहाथी चले तेनी० रायणपगलानी दखणादी कोरे देरो १, श्रीअमदावादवाला ओसवाल० वृध० सां. वाघजी तस्य पुत्र सां. उदेचंद तस्य भा. बाई देवकुंअर तस्य पुत्र सां. सकलचंद तथा हेमचंद तथा करमचंद तथा हीराचंदे सवंत १७८४ वरषे मागसर वद ५ बुधवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलनाऐकजी श्रीसीमंधरसवामीजी

आदे देईने प्रतमा १६ ने मारो०. तथा पासे पगलानी जोड १ छे. तीहाथी चले तेनी पासे दखणादी कोरे देरो १, श्रीअमदावादवाला पोरवाड ज्ञा० वृधसाखायां सां. सवाकेन तस्य पुत्र सां. लालजीनो तेना मधे मुलनाऐक श्रीसांतीनाथजीनी प्रतमा १ ने मारो०. तथा पासे भमती मधे उतरादी कोरे आरसरतन मधे प्रतमा ७२ देवनी छे तेने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे दखणादी कोरे देरो १, श्रीअमदावादवाला पोरवाड ज्ञा० वृध० सां. सोमजी तस्य पुत्र सां. खीमजी तस्य पुत्र सां. रवजीइं सवंत १६७५ वरषे वैसाख सुद १३ सुकरेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना० श्रीपारसनाथजी आदे० प्रतमा ३ ने मारो०. तथा प्रभु पासे बे बाजु कोऐक साधुजीनी मुरती हाथ जोडीने बेठा छे. तथा पासे दखणादी कोरे आरस पाषाणनो गोखलो १, तेना मधे प्रतमा ५२ ने मारो०. तथा उतरादी कोरे आलीआ मधे आरसरतननो चोवीस वटो १ ने प्रतमा २४ ने मारो०.

१३१. तीहाथी चले तेनी पासे सनमुख चोमखजी मोटाना देरानी दखणादी कोरे देरी १, तेना मधे प्रतमा १ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे देरी १, तेना मधे प्रतमा ५ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे गढनी थड मधे देरी १, तेना मधे प्रतमा ५ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे देरी १, तेना मधे पगलानी जोड २ छे. तीहाथी चले तेनी पासे देरी १, तेना मधे पगलानी जोड ६ छे. तीहाथी चले तेनी पासे देरी १, तेना मधे चोमखजीनी प्रतमा ४ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे मोटी देरी १, श्रीमहीमापुरवाला गहेलडागोत्रे गंगादास तस्य पुत्र हुकमचंदे सवंत १८५६ वरषे माहा सुद ५ गुरुवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना० श्रीपारसनाथजी आदे दे० प्रतमा ६ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे उगमणी कोरे प्रथम चोमखजीना देराने अगनी खुंणे देरो १ मोटो, श्रीअमदावादवाला पोरवाड जा० वृध० सां.सांईआ तस्य पुत्र सां. सोमजी तस्य पुत्र सां. रतनजी तस्य भा.बाई सुजाणदे तस्य पुत्र सां. सोमजी तस्य पुत्र सां. रतनजी तस्य भा.बाई सुजाणदे तस्य पुत्र आदे देईने प्रतमा २ ने मारो०. तथा पासे बे बाजु आलीआ बे मधे

चोवीसवटा २ मधे प्रतमा ४८ ने मारो०.

- १३२. तीहाथी चले तेनी पासे उगमणी कोरे देरी ४, तेना मधे प्रतमा १५ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे देरी १, तेना मधे चोमखजीनी प्रतमा ४ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे देरी १, तेना मधे श्रीगणधरपगलानी प(पे)ठे घणा पगला छे. तीहाथी चले तेनी पासे उगमणी कोरे श्रीपुंडरीकजीना देरानी दखणादी कोरे मोटी भमती मधे देरी १, श्रीपालीताणावाला श्रीमाली० वृध० वोराजी तस्य पुत्र अमरसीइं सवंत १८९१ वरषे माहा सुद ५ चंद्रवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे पुलना० श्री अजीतनाथजी आदे० प्रतमा ९ ने मारो०. तथा धातुना विंब २१ ने मा०. तथा धातुनी पंचतीरथी ५ मधे प्रतमा २५ ने मारो०. तथा धातुनी पंचतीरथी ५ मधे प्रतमा २५ ने मारो०. तथा धातुनी पासे दखणादी कोरे मोटी भमती मधे प्रतमा २२ ने मारो०. तथा ऐज भमती मधे आरसरतननी पंचतीरथी ऐक मधे प्रतमा ५ ने मा०. तथा पगलानी जोड १ छे.
- १३३. तीहाथी चले प्रथम चोमखजीना देरानी आथमणी कोरे रायण पगलानी दखणादी कोरे आथमणी मोटी भमती मधे प्रतमा १४ ने मा०. तथा पगलानी जोड ४ छे. तीहाथी चले तेनी पा० दखणादी मोटी भमती मधे प्रतमा ४४ ने मा०. तथा आरसरतननो चोवीसवटो १ मधे प्रतमा २४ ने मा०. तथा आरसरतननो चोवीसवटो १ मधे प्रतमा २४ ने मा०. तथा आरस रतननो सीथचकर १ मधे प्रतमा २ ने मारो०. तीहाथी चले रायणपगलानी उतरादी कोरे देरो १, तेना मधे गणधरपगला छे. तीहाथी चले रायणरुखनी दखणादी-उगमणी कोरे देरी २, तेना मधे प्रतमा २ ने मारो०. तथा पगलानी जोड २ छे. तीहाथी चले तेनी पासे देरी १, तेना मधे चोमखजीनी प्रतमा ४ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी० देरी १, तेना मधे प्रतमा १ ने मा०. तथा पासे आरसपाषाण मधे पगलानी जोड १०० छे. तीहाथी चले तेनी पासे देरो १ मोटो, श्री अमदाबादवाला ओसवाल भणसाली खाखा सां. नाभामुली तस्य पुत्र सां. कमलसी तस्य भा० बाई कमलादे तस्य पुत्र सां. त्रखराज तस्य भारजा बाई वरबाई तस्य पुत्र सां. सदुआ तस्य भारजा बाई

पहुतीबाई तस्य पुत्री देवकी प्रमुख सहीतेन सवंत १६७५ वरषे वैसाख सुद १३ सुकरेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना॰ अजीतनाथजी आदे दे॰ प्रतमा २० नो मारो॰. तथा पासे गौतमसवामीनी मुरती २ ने मारो॰. तथा मुलनाऐकजीने बे बाजु कोऐक बे देवी बेठी छे.

१३४. तीहाथी चले तेनी पासे उगमणी कोरे तथा प्रथम चोमखजीना देराने उतरादी कोरे मोटी देरी १. तेना मधे मलना० श्रीवीरप्रभजी आदे० प्रतमा ५ ने मारो॰, तीहाथी चले तेनी पासे उगमणी कोरे देरी १. तेना मधे मुलना० श्री गोडीपारसनाथजी आदे० प्रतमा ३ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे देरी १, श्रीवणारसीवाला सां. माणकचंदजी तस्य भार० बार्ड मनीआबार्डडं सवंत १९०२ वरषे माहा सद १३ रवीवारेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मलना० श्रीसंभवनाथजी देव आदे॰ प्रतमा ३ ने मारो॰, तीहाथी चले तेनी पासे देरी १. तेना मधे मलनाएं॰ श्री अजीतनाथजी आदे॰ प्रतमा ७ ने मारो॰. तीहाथी चले तेनी पासे देरी ५ हारोहार जोडाजोडे श्रीकलकतावालानी तेना मधे प्रतमा २० ने मारो॰, तीहाथी चले तेनी पासे उगमणी कोरे प्रथमसवा-मीना चोमखजीने देरानी ईसान खुंणे देरो १ मोटो, श्रीअमदावादवाला पोरवाल जा॰ सेठ देवराज तस्य भार० बार्ड रुडीबार्ड तस्य पुत्र सां. गोपाल तस्य भा० बाई राजुबाई तस्य पुत्र सां. सांईआ तस्य पुत्र सां. नाथा तस्य पुत्र सां. सुरजी तस्य भा० बाई सुषमादेऐं सवंत १६७५ वरषे वैसाख सुद १३ सुकरेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना० श्रीसांतीनाथजी आदे दे० प्रतमा ७ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे आथमणी कोरे देरी १, तेना मधे मुलना० श्रीपदमप्रभुजी आदे दे० पतमा ७ ने मारो०.

छुटक देरा संपुर्ण: ॥

१३५. हवे उतरादी भमती मोटी रायण पगलाथी करीने पुंडरीकजी सुधी ऐ ज मोटी भमती मधे कोऐक मुरती बे बीजी छे.

इती श्री चोमखजीनी वसई संपुर्णः ॥

- १३६. हवे तीहाथी चले उगमणी कोरे बारे नेकलता मरुदेवी मातानी टुंक १, ते वसई मधे देरो १, माता मरुदेवीनो, तेना मधे हाथीनी असवारीइं माता मरुदेवी बेठा छे. तथा ऐ ज मरुदेवी माता पासे प्रतमा १६ ने मारो॰. तीहाथी चले तेनी पासे दखणादी कोरे देरो १ राजेसरी संप्रती राजानो, ते ऐ ज देरा मधे प्रतमा श्री अमदावादवाला ओसवाल जा॰ पाहासता जांगीर (पादशाह जहांगीर)ने वारे भणसाली सोना तस्य भार० बाई मुली तस्य पुत्र भणसाली कमलसी तस्य भा० बाई कमलादे तस्य पुत्र भणसाली लखराज तस्य भा. बाई वरबाई तस्य पुत्र भणसाली सदुआइं सवंत १६७५ वरषे वैसाख सुद १३ सुकरेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना॰ श्रीसांतीनाथजी आदे॰ प्रतमा १५ने मारो॰. तीहाथी चले ऐ ज देरानी बारे देवताना पालीआ छे.
- १३७. तीहाथी चले ऐ ज देरानी आथमणी कोरे देरो १, श्रीअजमेरवाला ओसवाल० वृध० लवणीआ गोत्रे सां. तीलोकचंदजी तस्य पुत्र सां. हेमतरामजी तस्य पुत्र सां. गजमलजीइं सवंत १८८७ वरषे वैसाख सीत १३ नी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना० श्रीकुंथुनाथजी आदे० प्रतमा ७ ने मारो०. तथा धातुनी पंचतीरथी सात मधे प्रतमा ३५ ने मारो॰. तीहाथी चले तेनी पासे देरो १, श्रीलखणेऊ (लखनऊ) नगरवाला श्रीश्रीमाल ज्ञा० इंटोणा गोत्रे सां. सुरतराम तस्य पुत्र सां. चुनीलाल तस्य पुत्रें सवंत १८८८ वरषे माहा सुद ५ दने प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना० **श्रीअजीतनाथजी** आदे० **प्रतमा ३** ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे जोडाजोडे देरी १, तेना मधे प्रतमा ७ ने मारो०. तीहाथी चले आथमणी कोरे देरो १ बाई वेलबाईनो तेना मधे चोमखजीनी प्रतमा ४ ने मारो॰, तथा पासे गोखलानी फरती भमती मधे प्रतमा ९ ने मारो॰. तथा हेठे फरती भमती मधे प्रतमा ४५ ने मारो॰. तथा **पगलानी जोड ५** छे. तीहाथी चले तेनी पासे **हाथीपोल**नी उत्तरादी कोरे देरो १, श्रीमखस्दाबादवाला ओसवाल ज्ञा० वृध० नवलखागोत्रे सां. जसरूपजी तस्य भा. बाई रुकमादे तस्य पुत्र सां. हरखचंदजीइं सवंत १८९३ वरषे माहा वद २ बुधवारेनी प्रतीष्ठा करी

- छे. तेना मधे मुलना० श्रीसुमतीनाथजी आदे० प्रतमा ४ ने मारो०.
- १३८. तीहाथी चले उतरादी कोरे देरो १, श्रीमखसुदाबादवाला ओसवाल जा० वृध० डुगडगोत्रे बाबु बुधसंघजी तस्य पुत्र बाबु बादरसंघजी तस्य पुत्र बाबु प्रतापसंघजीइं सवंत १८९२ वरषे वैसाख सीत ३ सुकरेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना० श्रीसंभवनाथजी आदे० प्रतमा ६ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी जोडे देरी १, श्रीमखसुदाबादवाला ओसवाल० वृध० डुगड गोत्रे बाबु नेहालचंद तस्य पुत्र बाबु इंद्रचंदजीइं सवंत १८९२ वरषे माघ सीत ५ चंद्रेनी प्रतीष्ठा करी छे. तेना मधे मुलना० श्रीआदीनाथजी आदे० प्रतमा ८ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे उगमणी कोरे देरो १, श्री हालाकंदीवाला ओसवाल० वृध० .... तेना मधे प्रतमा ७ ने मारो०. तीहाथी चले तेनी पासे उगमणी कोरे देरो १, प्रथम श्री कछ भोज (कच्छ भुज)वाला हमणां श्रीमुंबईवाला नरसी नाथाइं सवंत १९०५नी सालमां करावेओ छे. तेना मधे मुलना० श्रीचंद्रप्रभुजी आदे० प्रतमा २८ने मारो०. तथा पंचतीरथी मधे प्रतमा ५ ने मारो०. तथा धातुनो चोवीसवटो १ मधे प्रतमा २४ ने मारो०.
- **१३९. तीहाथी** चले उगमणी कोरे **पीर अंगारसानी जगा** छे. तीहाथी चले पीर अंगारसानी उतरादी कोरे हेठल रसतानी उतरादी कोरे **देरी १** रसता उपर छे. तेना मधे **पगला** छे.
- १४०. हवे तीहाथी चल रामपोलमांथी बारे नेकलता दखणादी कोरे छ गाउनी परदखणा मधे देरी १, तेना मधे देवकीजीना दीकरा छ भाई उभा छे काउसगमा. तीहाथी चले उलखा जोल छे. तीहाथी चले चंदनतलावलीइं श्रीसांतीनाथजी तथा अजीतनाथजीना पगलाने मारो न०. तथा सीधसीला पण छे. तीहाथी चले भाडवाने डुंगरे श्रीअजीतनाथजी चोमासुं रया छे. तथा मुनी साम (शाम्ब) प्रदुम (प्रद्युम्न) ८॥ साडी आठ क्रोड साथे सीधी वरेआ छे. तीहाथी चले सीधवडनी तलेटीइं श्रीआदीनाथजीना पगलाने मारो०. तथा पासे वडनी घटा घणी छे. तथा आंबलीना जाड पण घणा छे. तथा

पाणीनी वाव १ छे.

- १४१. तीहाथी चले पालीताणे आवता रसतामां वाव १ श्रीमुंबईवाला ओसवाल० वृध० सां. अमीचंद तस्य पुत्र सेठ मोतीचंदनी छे. ते वावनो पाणी पीवामां घणा भोग पडे छे. पाणी गणो सुंदर छे. तीहाथी चले पालीताणा गाम मधे देशनी दखणादी कोरे धर्मसाला १ श्री अमदावादवाला सेठ हेमाभाईनी छे. तथा देराने उगमणी कोरे धर्मसाला १ श्रीमंबईवाला सेठ मोतीसानी छे. तथा ऐ ज धर्मसालाने उगमणी कोरे धर्मसाला श्री अमदावादवाला सेठ हठीसंघनी छे. तीहाथी चले सेत्रुंजाना दरवाजा पासे धर्मसाला १ श्री अमदावादवाला सेठ ललुभाईनी छे, सेठ हेमाभाईना ग(घ)रवाला जाणवा. तथा तेनी पासे दखणादी कोरे धर्मसाला १ सेठ हेमाभाईना भाई सेठ सुरजमल भाईनी छे. तीहाथी चले दखणादी कोरे सेत्रुंजाने दरवाजा पासे धर्मसाला १ श्रीअमदावादवाला बाई इंद्रबाईनी छे. तीहाथी चले बाजार मधे रसताने आथमणी कोरे कंदोईना दोकान पासे धर्मसाला १ श्रीअमदावादवाला सेठ हेमाभाईना बोन बाई उजमबाईनी छे. तीहाथी चले उत्तर दीसे बाजार मधे धर्मसाला १ सेठ हेमाभाईना वाणोत्र भाई मोतीभाई मल्कचंदनी छे. तीहाथी चले आथमणी कोरे धर्मसाला १ श्रीसुरतवाला सां. दायाभाईनी छे. तथा धरमसाला १ श्रीसुरतवाला सां. भुखणदासनी छे. तथा धरमसाला बीजी जुनी १ श्री मुंबईवाला सेठ मोतीसानी माता बाई रूपबाईनी छे. तथा धरमसाला १ श्रीमंबईवाला सां. बालाभाईनी छे. तथा बीजी धरमसाला सरवे थईने धरमसाला २१ छे. नानी मोटी सीखे जाणवी.
- १४२. हवे सीधाचलजी उपर चारे पाजे चडाइं छे: श्रीपालीताणा नगरेथी नेकलता उपर चडे छे. तथा सेत्रुंजी नदी नाई उपर चडे छे. तथा रोसाला (रोहीशाला) पासेथी उपर चंडे छे. तथा आदपुर गाम पासेथी गेटी (घेटी) पगलानी देरी १, तेना मधे श्रीआदीनाथजीना पगला वांदीने उपर चंडे छे. तीहा वीचमां रसतामां कुंड १ आवे छे. ते उपर चडीने श्रीआदीनाथमाराजना दरसन करीने उतरे. ऐ चारे पाज जाणवी.

- १४३. हवे श्रीप्रथमसवामीना टंकना देरा-देरी नानी-मोटी ३६४, तेना मधे प्रतमा ३२९२ ने मारो नमसकार छे. तथा श्रीविमलवसईना देरा-देरी नानी मोटी ९२. तेना मधे प्रतमा १८० ने मारो नमसकार छे. तथा श्रीमोतीवसर्डना देरा-देरी नानी मोटी भमती सीखे देरा ५७, तेना मधे प्रतमा १९९१ ने मारो नमसकार छे. तथा श्रीबालावसई मधे देरादेरी नानी मोटी भमती सीखे देरी २०. तेना मधे प्रतमा ३०९ ने मारो नमसकार छे. तथा मोदीवसर्ड मधे देरा देरी भमती सीखे ५९. तेना मधे प्रतमा ५२५ ने मारो नमसकार छे. तथा श्रीवखतवसई मधे देरादेरी नानी मोटी भमती सीखे देरा ४७, तेना मधे प्रतमा ३५४ ने नमसकार छे. तथा श्रीहेमावसर्ड मधे नंदीसरधीपना देरा देरी नानी मोटी देरा ५५, तेना मधे प्रतमा २७६ ने मारो नमसकार छे. तथा श्रीसाकरवसई मधे देरादेरी नानी मोटी देरा ८. तेना मधे प्रतमा ८० ने मारो नमसकार छे. तथा श्रीछीपावसई मधे देरा देरी ८. तेना मधे प्रतमा २४ ने मारो नमसकार छे. तथा पांच पांडवनी जगाइं देरा ३. तेना मधे प्रतमा ११९७ ने मारो नमस०. सहेसकोट जाणवो, तथा श्रीसवासोमजीना वसई मधे देरा देरी नानी मोटी भमती सीखे देरा १७९, तेना मधे प्रतमा ८४१ ने मारो नमसकार छे. तथा श्रीमरुदेवी मातानी वसई मधे देरादेरी ११. तेना मधे प्रतमा २१४ ने मारो नमसकार छे.
- १४४. श्रीसीधाचलजी तथा श्रीपालीताणे नगर मध सरवे देरा-देरी नानी मोटी देरा ९००, तेना मधे प्रतमा १०५००ने मारो नमसकार छे. सरवे जाणवा. तथा पगलानी जोड ८००० सरवे थईने छे, आसरे.
- १४५. ऐ फरमा मधे ओछो-अधीको भुल चुक प्रभुनी आणाविरोध लखाणो होई ते अनत कल्याणी श्रीसंघनी साखे मीछामीदुकडं. बीजु अमो ऐ फरमो प्रभुनी पलोठी वांचीने तथा केटलीक वात पुछीने अमारी बुधी प्रमाणे उतारेओ छे. ते पंडीत होऐ ते सुध करजो. तेमां घणो लाभ छे.

सवंत १९०८ ना वरषे पेला भादरवा वद ८ दने संपुर्ण: । लखतं सां. मालजी नागजी कछी ॥

आचार्य हरिभद्र अने तेमनो 'योगदृष्टिसमुच्चय' ग्रंथ नगीन जी. शाह

महामेधावी उदारचरित महान जैनाचार्य हरिभद्रसुरिए (वि. ७५७-८२७) विपुल साहित्यसर्जन कर्युं छे. तेनी गुणवत्ता पण उच्च कोटिनी छे. तेमणे जैनागमनी टीकाओ लखी छे. जैनागमोना विविध विषयो उपर प्रकरणग्रन्थो लख्या छे. कथाग्रन्थो रच्या छे. दर्शन अने योग विषयक रचनाओ करी छे. वळी, संस्कृत अने प्राकृत बंने भाषामां तेमणे सर्जन कर्युं छे. तेमणे जैनवाङ्मयनां विविध क्षेत्रोमां प्रदान कर्युं छे, एटलुं ज निह पण ते काळे जे भारतीय जैनेतर विद्यासमृद्धि हती तेमांथी उत्तमोत्तम तत्त्वोने ग्रही संचय करी तेमणे जैनसाहित्यनी श्रीवृद्धि करी छे. तेमनी केटलीक प्रसिद्ध कृतिओनां नाम छे — धूर्ताख्यान, समरादित्यकथा, धर्मिबंद, ललितविस्तरा, अष्टक, पोडशक, योगबिंदु, योगशतक, योगदृष्टिसम्च्चय, योगविंशिका, अनेकान्तजयपताका, षड्दर्शनसमुच्चय, शास्त्रवार्तासमुच्चय. बौद्ध दिङ्नागकृत न्यायप्रवेश उपर टीका लखी तेमणे सिद्ध कर्यं के ज्ञानसामग्री उपर कोई संप्रदायविशेषनो इजारो नथी. ए तो जे कोई तेनो उपयोग करे तेनी छे. आवा महान आचार्य पोताने साध्वी याकिनी महत्तराना विद्याप्त्र(सुन्) तरीके ओळखावे छे. आमां प्रगट थाय छे तेमना हृदयनी विशाळता अने तेमना चित्तनी निर्मळ उदारता-उदात्तता. अहीं आटलुं ज पर्याप्त छे. विशेष जिज्ञासा धरावनारे पुज्य पंडित सुखलालजीए लखेलुं पुस्तक 'समदर्शी आचार्य हरिभद्र' जोवं जोईए.

आ निबंधमां आपणो प्रयत्न 'योगदृष्टिसमुच्चय' ग्रंथनी जे केटलीक महत्त्वनी लाक्षणिकताओ छे तेमने संक्षेपमां दर्शाववानो छे.

(१) जैन परंपरामां आध्यात्मिक विकासक्रमनुं निरूपण चौद भूमिकाओ (गुणस्थानो) द्वारा करवामां आवे छे. आ जैन परिपाटी छे. तेथी जैन परिभाषानो प्रचुर प्रयोग होय ए स्वाभाविक छे. तेना बदले योगदृष्टिसमुच्चयमां आध्यात्मिक उत्क्रांति मुख्यपणे आठ योगदृष्टिओ द्वारा समजाववामां आवी छे. वळी, बीजी

बे रीते पण आध्यात्मिक विकासक्रम आलेखवामां आव्यो छे. एक रीत छे इच्छायोग, शास्त्रयोग अने सामर्थ्ययोग ए त्रण प्रकारना योगनी क्रमिक भूमिकाओ द्वारा आलेखवानी अने बीजी रीत छे गोत्रयोगी, कुलयोगी, प्रवृत्तचक्रयोगी अने सिद्धयोगी ए चार योगीभेदो द्वारा आलेखवानी. परंतु मुख्य रीत तो छे आठ दृष्टिओ द्वारा आलेखवानी. आ आठ योगदृष्टिओ छे - मित्रा, तारा, बला, दीप्रा, स्थिरा, कान्ता, प्रभा अने परा. आम योगदृष्टिसमुच्चयमां आध्यात्मिक विकासक्रम आलेखननी रीतनी नवीनता छे.

(२) साम्प्रदायिकताने गाळी विविध योगपरंपराओनो समन्वय करवानो स्तुत्य प्रयोग हरिभद्रसूरिए योगदृष्टिसमुच्चयमां कर्यो छे. ते माटे तेमणे अनेक योगशास्त्रोनो अभ्यास करी ते बधांमांथी नवनीत ताख्युं छे. ते पोते ज लखे छे:

अनेकयोगशास्त्रेभ्यः संक्षेपेण समुद्धृतः । दृष्टिभेदेन योगोऽयमात्मानुस्मृतये परः ॥

- (३) तेथी एक ज परंपरामां रूढ थयेली परिभाषा के शैलीनो आश्रय न लेतां नूतन व्यापक परिभाषा अने नूतन शैली हरिभद्रसूरिए एवी रीते योजी के जे द्वारा बधी ज योगपरंपराओना योगविषयक मूळगत मंतव्यो केवी रीते एक छे अथवा एकबीजानी तद्दन नजीक छे ए दर्शावी शकाय अने जुदी जुदी परंपराओमां योगतत्त्व विशेनुं जे पारस्परिक अज्ञान प्रवर्ततुं होय तेने यथासंभव निवारी शकाय.
- (४) योगनुं प्रयोजन ज चित्तशुद्धि छे, रागद्वेषरूप मळमांथी चित्तनी मुक्ति छे. योगग्रंथमां या तेना लेखकमां आ शुद्धिना दर्शन थवा जोईए. जुदी जुदी परंपराना योगाचार्योने हिरभद्रसूरि बहु आदरपूर्वक उल्लेखे छे, याद करे छे. ते योगभाष्यना कर्ता व्यासने महामित कहे छे, योगसूत्रकार पतंजिलने भगवान पतंजिल कहे छे, भास्करबंधुने भदंत तरीके उल्लेखे छे. वळी, ते ते परंपराना किपल, बुद्ध अने जिनने ते सर्वज्ञ तरीके स्वीकारे छे. ते बधा सर्वज्ञ होवा छतां तेमनी देशनामां जणाता भेदनो खुलासो ते श्रोताओनी कक्षाना भेदना आधारे करे छे. तेमनो देशनाभेद विनेयानुगुण्यने कारणे छे एम ते कहे छे. किपल वगेरे भवव्याधिने मटाडनार श्रेष्ठ वैद्यो (भवव्याधिनिषग्वरो) छे. तेओ व्याधिनी तीव्रतामंदता पारखी पछी ते प्रमाणे औषध आपे छे. एकनुं एक औषध बधा

व्याधिग्रस्तोने न अपाय. भिन्न भिन्न परंपराओना समन्वयमां तेम ज तेमनी एकतामां बाधक एवा शुष्क तर्क, वादिववाद अने कुतर्कग्रहने ते योगसाधनाना विरोधी गणे छे.

- (५) आठ योगदृष्टिओनी योजनानुं सूचन हरिभद्रसूरिने बौद्ध आचार्य वसुबन्धु रचित अभिधर्मकोश (१.४१)मांथी मळ्युं लागे छे. त्यां कह्युं छे : **चक्षुश्च धर्मधातोश्च प्रदेशो दृष्टिरष्टधा ।** आना उपर स्वोपज्ञ भाष्यमां एक वाक्य आ प्रमाणे शरू थाय छे: समेघामेघरात्रिन्दिवरूपदर्शनवत्....। हवे सरखावो योगदृष्टिसमुच्चयना श्लोक १४नो प्रारंभ: समेघामेघरात्र्यादौ...। वळी, हरिभद्रसूरिए .ओघदृष्टि अने योगदृष्टिनो भेद समजाव्यो छे. श्लोक १३ अने १४मां ते 'योगदृष्टि' अने 'ओघदृष्टि' पदोनो प्रयोग करे छे. अभिधर्मकोश (५.३७)मां पण आ बे प्रकारनी दृष्टिओ अने आ ज बे पदोनो प्रयोग मळे छे. त्यां (५.३७)मां तथौघयोगा दृष्टीनां एवो प्रयोग छे अने (५.३८)मां आवता द्विधा दृष्टेर्विवेचनात् ए पादमां आ बे प्रकारनी दृष्टिओना भेदनो निर्देश छे. परंतु अभिधर्मकोशनुं आ बे दृष्टिओनुं विवेचन हरिभद्रसूरिना विवेचनथी साव जुदुं छे. आ उपरथी एटलुं तो निश्चित छे के हरिभद्रसूरि सभाष्य अभिधर्मकोशना अभ्यासी हता अने तेनुं महत्त्व तेमना ख्याल बहार न हतुं. मने लागे छे के अभिधर्मकोशभाष्य, तत्त्वार्थसूत्रभाष्य अने योगभाष्य आ त्रणनो ऊंडाणथी अभ्यास करनारनी दृष्टि अवश्य खुली जाय छे अने मात्र एक परंपराना ग्रंथने जाणनारने जे ज्ञान-भान कदी प्राप्त थतुं नथी ते ज्ञान-भान आ त्रणे परंपराना आ त्रणे ग्रंथोने मुक्त मने वांची समजनारने एकाएक प्रगट थाय छे. बौद्ध बुद्धघोषकृत 'विसुद्धिमग्ग' पण योगना जिज्ञासुओए अवश्य वांचवो जोईए. तेनुं हिन्दी अने अंग्रेजी भाषान्तर थयं छे.
- (६) अभिधर्मकोशमांथी तो आठ योगदृष्टिओनुं सूचनमात्र हरिभद्रसूरिने मळ्युं छे, ज्यारे आठ योगदृष्टिओ द्वारा आध्यात्मिक विकासक्रमनुं विगतवार व्यवस्थित योजनाबद्ध निरूपण तेमनुं पोतानुं आगवुं छे. आठ योगदृष्टिओ द्वारा आध्यात्मिक उत्क्रान्तिनो सिद्धान्त तेमणे पोते ज पतंजिलना आठ योगांगो, बौद्ध भदंत भास्करना आठ चित्तगुणो अने शैव भगवद्दत्तनी आठ चित्तदोषमुक्तिओने सांकळी घड्यो छे. आम करीने तेमणे आध्यात्मिक क्रमिक सोपानोना आलेखनमां

अपूर्व समन्वय साध्यो छे. आठ योगदृष्टिओने जे सार्थक नामो आप्यां छे ते तेमणे पोते ज आपेलां छे, बीजे क्यांयथी लीधेलां नथी. ते दृष्टिओ छे – मित्रा, तारा, बला, दीप्रा, स्थिरा, कान्ता, प्रभा अने परा. आठ योगांगो छे – यम, नियम, आसन, प्राणायाम, प्रत्याहार, धारणा, ध्यान अने समाधि. आठ चित्तगुणो छे – अद्वेष, जिज्ञासा, शुश्रूषा, श्रवण, बोध, मीमांसा, प्रतिपत्ति अने प्रवृत्ति. आठ चित्तदोषो, जेमांथी मुक्ति क्रमशः ते ते दृष्टिमां थाय छे, ते छे – खेद, उद्देग, क्षेप, उत्थान, भ्रान्ति, अन्यमुद्, रुग् अने आसंग.

(७) आ आठ योगदृष्टिओना निरूपणमां जैन परंपराना गुणस्थान-क्रमारोहिसिद्धान्तनी भूमिकाओ कई कई योगदृष्टिमां समावेश पामे छे तेना निर्देशो हिरभद्रसूरिए कर्या छे. वळी, ते सिद्धान्तना केटलाक पारिभाषिक शब्दो जेवा के चरमपुद्गलपरावर्त, यथाप्रवृत्तिकरण, अपूर्वकरण अने अनिवृत्तिकरण पण तेमणे प्रयोजेल छे. मित्रादृष्टिने तेमणे मुख्यार्थमां प्रथम गुणस्थान गणी छे.

प्रथमं यद् गुणस्थानं सामान्येनोपवर्णितम् । अस्यां तु तदवस्थायां मुख्यमन्वर्थयोगतः ॥

छेल्ला पुद्गलपरावर्तमां आ गुणस्थान जीवने होय छे. वळी तेमणे कह्युं छे के दीप्रादृष्टिनी प्रकृष्टताए प्रथम अपूर्वकरणानन्तर ग्रांथभेद थाय छे अने ते थतां स्थिरादृष्टिनी भूमिका आवे छे. आम स्थिरादृष्टि ए सम्यग्दृष्टि नामनुं चोथुं गुणस्थान छे. परादृष्टिमां द्वितीय अपूर्वकरणथी धर्मसंन्यास अर्थात् क्षायोपशमिक धर्मोनो संन्यास अने तेने परिणामे क्षायिक धर्मो (केवळज्ञान आदि) जन्मे छे एम कह्युं छे. घातिकर्मोना क्षयथी केवळज्ञान अने त्यार पछी अघातिकर्मोना क्षयथी अयोगरूप परम योग प्राप्त थाय छे एम कही सयोगकेवली अवस्था अने अयोगकेवली अवस्थानो स्पष्ट निर्देश कर्यो छे. आम आ परादृष्टिमां अपूर्वकरण नामना आठमा गुणस्थानथी मांडी अयोगकेवली नामना चौदमा गुणस्थान सुधीनो आध्यात्मिक विकासक्रम समावेश पामे छे. 'अयोग' शब्दनो अर्थ छे मनवचन-कायानी प्रवृत्तिनो अभाव. अही 'योग' शब्द जैन पारिभाषिक अर्थमां प्रयोजायो छे.

आम आठ योगदृष्टिओमां जैन, बौद्ध, पातंजल अने शैव परंपरानी योगधाराओनो समन्वय करवानो हरिभद्रसूरिए उमदा प्रयत्न कर्यो छे.

- (८) हरिभद्रस्रिए ते ते योगमुद्दा परत्वे जुदी जुदी योगपरंपराना आचार्यों केवा एकमत छे, अने ते बधा शब्दभेदथी केवी रीते एक ज वस्तु कहे छे ए दर्शाव्युं छे. प्रभादृष्टिमां निर्मळ ध्यानने परिणामे असंगानुष्ठानरूप सत्प्रवृत्तिपद होय छे एम कही आ पदने जुदी जुदी योग परंपरामां जुदा जुदा नामे ओळखवामां आवे छे एम कह्युं छे. आ नामो छे प्रशान्तवाहिता (सांख्ययोग), विसभागपरिक्षय (बौद्ध), शिववर्त्म (शैव) अने ध्रुवाध्वन् (महाव्रतिक).
- (९) पंडित सुखलालजी एमना 'समदर्शी आचार्य हरिभद्र' ग्रंथमां कहे छे के गीता आदि अनेक ग्रंथोमां 'संन्यास'पद बहु जाणीतुं छे. कोई जैनाचार्ये, हरिभद्र पहेलां, एने स्वीकार्युं लागतुं नथी. हरिभद्र ए 'संन्यास'पदने स्वीकारे छे एटलुं ज निह, पण धर्मसंन्यास, योगसंन्यास अने सर्वसंन्यासरूपे त्रिविध संन्यासनुं वर्णन करी एम सूचवे छे के जैन परंपरा गुणस्थानो द्वारा जे विकासक्रम वर्णवे छे ते आ त्रिविध संन्यासमां आवी जाय छे.
- (१०) वळी, पंडितजी तेमना उपर्युक्त ग्रंथमां नीचे मुजब नोंधे छे : गीताकारे मात्र कर्मना (प्रवृत्तिना) संन्यासने संन्यास न कहेतां काम्यकर्मना त्यागने संन्यास कहेल छे, अने नित्यकर्म करवा छतां तेना फळमां अनासक्त रहेवा उपर मुख्य भार आपी संन्यासनुं हार्द स्थाप्युं छे. हरिभद्रसूरिए पण गीतानिरूपित संन्यासना बे तत्त्वो योगदृष्टिसमुच्चयमां निरूप्यां छे. काम्य या फलाभिसंधिवाळां कर्मोनो ज त्याग ए एक, अने जे नित्य अने अनिवार्य कर्मानुष्ठान होय तेमां पण असंगता या अनासिक्त ए बीजुं. आ बे तत्त्वोने स्वीकारी तेमणे इतर निवृत्तिप्रधान परंपराओनी पेठे जैन परंपराने पण प्रवृत्तिना यथार्थ स्वरूपनो बोध आप्यो. आ वस्तु जैन परंपरामां प्राचीन काळथी उपदेशायेली छे ज. काषायिक प्रवृत्तिथी ज कर्मबंध थाय छे, कषायरिहत प्रवृत्तिथी कर्मबंध थतो नथी. एटले प्रवृत्ति निह पण कषायो छोडवाना छे. कषायमुक्तिः किल मुक्तिरेव । आ ज वातने हिरिभद्रसूरिए व्यापक परिभाषामां सुंदर रीते रजू करी छे.
- (११) उपरांत, पंडितजीए आपणुं ध्यान एक रसप्रद बाबत प्रत्ये दोर्युं छे, ते नीचे मुजब छे. गीतामां आवती 'बुद्धिर्ज्ञानमसंमोहः' पदावलीनो प्रयोग करी हरिभद्रसूरिए बुद्धि करतां ज्ञाननी अने ज्ञान करतां असंमोहनी कक्षा केवी चिडियाती छे ते रत्ननी उपमा द्वारा दर्शाव्युं छे, अने छेवटे तेमणे कह्युं छे के

सदनुष्ठानमां परिणमतुं आगमज्ञान ज असंमोह छे. बुद्धि, ज्ञान अने असंमोह बोधना त्रण प्रकार छे. इन्द्रियोना आधारे थतो बोध बुद्धि छे, आगमपूर्वक थतो बोध ज्ञान छे, अने आ ज्ञाननुं सदनुष्ठानमां परिणमवुं ए ज असंमोह छे.

- (१२) धर्मग्रंथोनां लेखन, पूजन, दान, आदिने हरिभद्रसूरिए योगबीज गण्युं छे. योगदृष्टिसमुच्चयनो 'लेखना पूजना दानं' इत्यादि आखो श्लोक तेमणे बौद्ध आचार्य मैत्रेय रचित 'मध्यान्तिवभाग'मांथी लीधो छे, तेमणे रचेलो नथी. आ दर्शावे छे के बौद्ध साधनामार्गने तेमणे आत्मसात् करी लीधो हतो अने बौद्ध परंपरानुं तेमने ऊंडुं ज्ञान हतुं. जैनो पण आगमपूजन आदिने सम्यग्दृष्टिनी धर्मप्रवृत्ति गणे छे.
- (१३) सर्वज्ञोनो देशनाभेद श्रोताओनी कक्षाओना भेदने कारणे छे ए हरिभद्रसूरिना कथनना मूळमां महायाननो उपायकौशल्यनो सिद्धान्त लागे छे. महायानसूत्र सद्धर्मपुंडरीकना बीजा परिवर्तनुं नाम ज उपायकौशल्य छे. महायानना प्रसिद्ध ग्रंथ बोधिचर्यावतारनो नीचेनो श्लोक जुओ.

देशना लोकनाथानां सत्त्वाशयवशानुगा । भिद्यते बहुधा लोक उपायैर्बहुभिः पुनः ॥

टूंक नोंध

विजयशीलचन्द्रसूरि

१. वाचक उमास्वातिनां बे पद्य

प्रसिद्ध जैन ग्रन्थकार श्रीहरिभद्रसूरिजीए रचेल पञ्चाशकप्रकरण नामे एक महाग्रन्थ रच्यो छे, जे आजे अपूर्ण अवस्थामां प्राप्त छे. आ ग्रन्थना छट्ठा प्रकरण (स्तवविधिप्रकरण)नी ४५मी गाथामां तेओ 'वाचक' शब्द वडे उमास्वाति महाराजनो उल्लेख आ प्रमाणे करे छे :

''वायगगंथेसु तहा एयगया देसणा चेव''॥

, अर्थात्, ''वाचकजीना ग्रन्थोमां पण आ संबंधी देशना-प्रतिपादन मळे ज छे.''

अहीं 'वाचक' पदथी उमास्वाति ज समजवाना छे. ते वात, आ गाथानी टीकामां, नवाङ्गी वृत्तिकार श्रीअभयदेवसूरिजी, आ प्रमाणे नोंधे छे:

"तथा वाचकग्रन्थेषु; वाचकः पूर्वधरोऽभिधीयते, स च श्रीमान् उमास्वातिनामा महातार्किकः प्रकरणपञ्चशतीकर्ताऽऽचार्यः सुप्रसिद्धोऽभवत्, तस्य प्रकरणोषु.... एतद्गता-द्रव्यस्तवविषया देवशाप्ररूपणा. तथाहि-.

आटलुं कहीने वृत्तिकार अहीं उमास्वातिजीनां रचेलां बे संस्कृत पद्यो टांके छे:

''यस्तृणमयीमपि कुटीं कुर्याद् दद्यात् तथैकपुष्पमपि । भक्त्या परमगुरुभ्यः पुण्योन्मानं कुतस्तस्य ? ॥''

तथा- "जिनभवनं जिनबिम्बं जिनपूजां जिनमतं च यः कुर्यात् । तस्य नरामरशिवसुखफलानि करप्रस्रवस्थानि ॥''

आ उपरथी मानी शकाय के उमास्वाति महाराजे जिनपूजाना विषयने केन्द्रमां राखीने, तेमने सिद्ध एवा आर्यावृत्तमां, कोई ग्रन्थ रच्यो होवो जोईए, जे अभयदेवसूरिजीना समयमां (विक्रमना बारमा शतकना पूर्वार्धमां) प्राप्त तेमज प्रसिद्ध होवो जोईए.

२. श्रीहीरविजयसूरिजीना समाधि-स्थल विषे

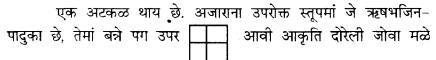
१६मा-१७मा शतकमां थई गयेला, शंहेनशाह अकबर अने जीवदया, तीर्थरक्षा वगेरे साथे विशेषपणे संकळायेला जगद्गुरु श्रीहीरविजयसूरिजीनो स्वर्गवास सौराष्ट्रना दीवबंदरथी निकटना ऊना (उन्नतपुर) गामे थयेलो (वि.सं. १६५२). तेमनी कायानो अंतिम संस्कार, मच्छन्द्री नदीना कांठे स्मशानभूमि पर थयेलो. ए स्थान अत्यारे 'शाहबाग' तरीके जाणीतुं छे. ऊनाथी नदी तरफ जईए, तो पहेलां (गामना गोंदरे) कब्रस्तान आवे छे, पछी बाळकोनं स्मशान, त्यांथी घणे आगळ जैन ज्ञाति माटेनुं स्मशान, अने तेनी जोडे ज शाहबाग एटले के जैन साधुपुरुषो माटेनुं स्मशान छे. श्रीहीरविजयसुरिनो अग्निसंस्कार अहीं थयेलो. कदाच ते सर्वप्रथम साधुजननो दाह संस्कार हशे. केम के ते पूर्वना कोई साधुजननो स्तूप के स्मृतिचिह्न हजी अहीं प्राप्त थयुं नथी. आ पछी, श्रीविजयदेवसूरिजी, श्रीविजयप्रभसूरिजी वगेरेना अंतिम संस्कार पण अहीं ज थया छे. अन्य साधुपुरुषोना पण संस्कार अहीं थया होय तो बनवाजोग छे. परंतु मजानी वात ए छे के आ बागमां बार स्तूपो छे, अने आजे ते स्तूपो जे जे साधुजनोना नामे ओळखाय छे, ते पैकी अमुक पुज्योना देहांत तेमज दाह संस्कार अहीं नथी थयां. पण अन्यत्र थयां छे. ते ऐतिहासिक तथ्य छे; अने छतां ते साधुजनोना स्तुपो आ भूमि पर दृश्यमान छे ते हकीकत छे. जेवा के विजयदानसूरिजी, विजयसेनसूरिजी, विजयसिंहसूरिजी वगेरेना स्तूपो. आ बाबत जरा विचित्र जणाय छे.

आ विचित्रता अंगे परंपरागत खुलासो एम मळे छे के हीरविजयसूरिनी देरी होय त्यां तेमना गुरुनी देरी पहेली होवी जोईए; अने विजयसेनसूरि तो तेमना प्रिय शिष्य हता; तो विजयसिंहसूरि पण विजयदेवसूरिना खास शिष्य हता; तेथी तेमना थूभ पण त्यां थया छे. अलबत्त, आ खुलासाने इतिहास के शिलालेखोनुं कोई समर्थन नथी ज. पण तो आ बाबते कोईए हजी सुधी ऊहापोह करवानी तस्दी पण नथी लीधी!

ताजेतरमां ज एक घटना बनी. जर्जरित थएला आ १२ स्तूपोनो त्यांना जैन संघे जीर्णोद्धार कराव्यो, त्यारे 'विजयदानसूरिजी'नी देरी तरीके ओळखाती प्रथम देरीने उतारतां ज, तेनी नीचेथी पगलां धरावतो, पगथियांवाळो एक स्तूप प्रगट थयो. सौए चमत्कार अनुभव्यो. मान्यता थई के पूर्वे दानसूरि महाराजनो आ थूभ हशे, अने तेनां पगलां खवाई जवाथी ते थूभने भूगर्भमां दाटीने ते पर आ बीजो थूभ बनाववामां आव्यो हशे. अंदरथी नीकळेल पगलां/थूभ पर क्यांय लेख नथी, तो उपरनां पगलांनों लेख पण अस्पष्ट-अवाच्य ज छे. दायकाओ दरम्यान कोईए ते लेख उकेल्यो होय तेवुं जाणवा पण मळतुं नथी.

अहीं प्रश्न ए थाय के आ शाहबागमां सौ प्रथम स्तूप तथा पगलां (वि.सं. १६५३मां कार्तक विद पांचमे, अथवा १६५२मां आसो विद पांचमे) श्रीहीरसूरि महाराजनां स्थपायां छे. ते सिवायना तमाम थूभो तो बहु पछीना छे, जे स्वाभाविक पण छे. आ संयोगोमां दानसूरिजीनो स्तूप पण - जो ते खरेखर तेमनो ज होय तो - पाछळथी ज गमे त्यारे बन्यो होय, एम ज मानवुं रहे. हवे सौथी जूनो स्तूप तथा पगलां ४०० वर्ष बाद पण अकबंध जळवायां होय, अने प्रमाणमां बहु पाछळथी बनेल होय तेवो स्तूप जर्जरित पण थई जाय अने तेना पर नवो स्तूप ने पगलां पण लागी जाय, ए केवी रीते शक्य बने ? केम के स्तूपोना, खास करीने प्रथमना ४-५ स्तूपोना बांधकाम तथा तेमां वपरायेला पदार्थो एक ज प्रकारना लागे छे. हा, भूगर्भमांथी नीकळेल स्तूपना बांधकामना पदार्थ जरूर नबळा-बिनटकाऊ माटी-प्रकारना लागे छे. जो के ते स्तूप पण हतो तो मजबूत ज; वळी ते पर गेरुआ रंगनुं चितरामण पण हतुं.

बीजो मुद्दो ए छे के जूनां एटले के प्रथमनां ५-६ थूभनां पगलां (पादुका) काळा, पीळा पत्थरनां के माटीपत्थर (sand stone)नां छे. मात्र हीरसूरिजीनां पगलां तरीके ओळखाती पादुका ज आरसनी छे. (ते परनो लेख सदंतर भूंसाई गयो छे.) आम केम ? सामान्य निरीक्षण परथी तो एम जणाय छे के गुरुनां पगलां अन्यान्य पत्थरमांथी बनावातां, अने तीर्थंकरनां पगलां माटे आरस वपरातो हशे. जेम के ऊना नजीकना अजारातीर्थना मंदिरमां एक स्तूप छे, तेमां गोळाकारे आठ गुरुपादुका तथा वचमां जिनपादुका छे. ते जिनपादुका आरसनी छे, अने तेने गोळ फरती गुरुपादुकाओ अन्य पत्थरनी छे.

छे. अने ए ज आकृति शाहबागनी हीरसूरि-पादुका पर पण कोतरेली जोवा मळे छे. आ परथी एम कल्पना थाय के शाहबागमां पण, एकलां गुरुपगलां होय ते शोभे नहीं, के पछी त्यां जल्दी कोई जाय नहीं, तो त्यां जिनेश्वरनां पगलां स्थापवामां आवे तो मजानुं थाय; आम विचारीने, पाछळथी त्यां जिन-स्तूप स्थाप्यो होय तो ते शक्य खरुं. एवुंये बने के अजारानां ने शाहबागनां-बन्ने पगलां साथे ज बन्यां होय (अजारामांना लेख अनुसार १८मा शतकमां) अने ते एक ज कारीगरे बनाळ्यां होय.

जो आ अटकळ वाजबी, तर्कसंगत अने व्यवहारु लागे, तो पछी शाहबागनी जे पहेली देरी आजे विजयदानसूरिजीनी देरी तरीके ओळखाय छे, ते देरी ज वस्तुत: हीरविजयसूरिजीनी छे एम स्वीकारवुं पडे. सं. १६५२-५३मां उतावळे बनेलो स्तूप तथा पादुका काळांतरे घसायां होय अने तेथी तेने भूगर्भमां राखीने ते पर नवो स्तूप तथा नवां हीर-पगलां निम्यां होय, एम समजवुं मुश्केल न रहे.

खरेखर तो अंधाधूंधीना अने स्थानिक जैन वर्गनी पडतीना लांबा गाळामां, ऊना संघ पासे, कोई प्रकारनो इतिहास के पुरावा जळवाया निह, तेथी ज आ बधी अटकळो करवानी आवी छे.

त्रीजी वात, जे उपरनी अटकळने आडकतरुं पण समर्थन आपे छे, ते ए छे के जीणेंद्धार वखते विजयसेनसूरिजीना अने विजयसिंहसूरिजीना नामे प्रसिद्ध देरीओने उतारीने पायामांथी जीणेंद्धार करवानो थयेलो. तेथी तेमांनी गुरुपादुकाओ पण खसेडेली हती. तेनी पुन: प्रतिष्ठा ई. २००१ना जान्युआरीमां करी, त्यारे ते परना घसाता जता लेख उकेलवानी मथामण करी। तो ते बन्ने पादुका विजयसेनसूरिनी तथा विजयसिंहसूरिनी नहीं होवानुं, अने अनुक्रमे ते बन्ने पादुका श्रीशान्तिचन्द्रगणीनी तथा पं. श्रीधनविजयजीनी होवानुं स्पष्टपणे वंचाय छे.

अने आ उपरथी पण, अन्यत्र स्वर्गारूढ थया होय तेनां पगलां अहीं

न ज होय, अने ते रीते विजयदानसूरि महाराजनां पगलां के स्तूप अहीं न ज होई शके, तेवो तर्क वधु सबळ अने उचित लागे छे.

३. श्रीयशोविजयवाचकनां पगलां

वाचकश्रेष्ठ श्रीयशोविजयजीनुं स्वर्गगमन-वर्ष सं. १७४३ मनाय छे। तेमनी चरणपादुका जेम डभोईमां, तेम पालीताणा-शत्रुंजय पर्वत उपर पण सं. १७४५मां स्थापित थई छे. पर्वत पर मुख्य-ऋषभदेवनी टूंकमां प्रदक्षिणा देतां रायणपगलांनी देरी आवे त्यां, तेनी पहेलां एक लांबो छत्रमंडप छे, जेमां घणी पादुकाओ स्थापित छे. ए मंडपनो प्रारंभ थाय त्यां ज एक गोळाकार आरसनो बेठा घाटनो स्तूप छे, तेमां विभिन्न गुरुजनोनी पादुकाओ छे. तेमां ज वा. यशोविजयजीनी पण पादुका छे. ते उपरनो लेख आ प्रमाणे वंचाय छे:

"सं. १७४५ वर्षे फाल्गुन शुदि पंचम्यां (५) गुरौ पं. नयविजय-गणिशिष्य महोपाध्याय जसविजयगणीनां पादुका. पं. हेमविजयगणि पं. तत्त्वविजयगणि: प्रणमित ॥"

आ लेखना आधारे, डभोई-यशोवाटिका स्थित पादुका परना लेखमां जे नामाक्षरो उकेलाया नथी, ते उकली शके तेम छे.

४. एक अप्रकट मूर्तिलेख

लुणावाडाना जैन देरासरमां एक प्राचीन धातुप्रतिमा छे. परिकरनुं एक पडखुं खंडित छे. ते मूर्तिना पृष्ठभागे नानकडो लेख छे, तेनी छाप लईने, मारा साथी साधु मुनि रत्नकीर्ति-विजयजी तथा कल्याणकीर्ति-विजयजीए, आ प्रमाणे वाचना नक्की करी:

''नमो सुवसितक हा (?) खिलावादगा मे हाणासीहश्रा वकेन ॥''

तेमणे आ लेखनी लिपि मैत्रककालीन ब्राह्मी लिपि होवानुं अनुमान बांध्युं छे. आ वाचना तथा लेखनी मूळ अतिअस्पष्ट छाप, जाणीता लिपिविद श्रीलक्ष्मणभाई भोजकने बताडतां तेमणे आ मुश्केल उकेल करवा बदल धन्यवाद आप्या हता.

आमां जिननुं नाम के संवत् नथी. 'हा(?)खिलावाद गामे' ए अक्षरोमां गामनुं नाम होवानुं अने 'हाणासीह' ए आ प्रतिमा करावनार श्रावकनुं नाम होवानुं जणाय छे. मूळ लेख-छाप तथा प्रतिमानी तसवीरो आ साथे मूकवामां आवी छे.

प्य प्र॥ भद्रक्त्युरुग्न ना ष्ठ्युर्ध्य इम्प्र्यूय्युष्

पत्रचर्चा - १

'सारखतोल्लासकाव्य'ना कर्ता

'अनुसंधान-१५' मां आ. विजयशीलचन्द्रसूरिसंपादित 'सारस्वतोल्लास-काव्य' छपायुं छे (पृ. १-२६). संपादक कहे छे के कर्ताए पोतानुं नाम अज्ञात राख्युं छे, पण पोताना गुरुनुं नाम 'नन्दिरत्न' पद्य १५३मां निर्देश्युं छे.

'अनुसंधान – १६'मां मुनिश्री भुवनचंद्रजी कर्तानामनो तर्क आ रीते करे छे: "मने पूरो वहेम छे के १५१मा श्लोकमां किवए संकेतथी पोतानुं नाम दर्शाव्युं छे. 'सौधाऽजिन' छपायुं छे त्यां 'सोऽथाजिन' होवुं जोइए, जे अर्थनो विचार करतां निःशंक रूपे समजाय छे. 'आराधेल श्रुतदेवतानी महान कृपाथी आवेला स्वप्नरूपी मधुमासना प्रभावे ते साधक प्रथमनी 'अकरीर' एवी संज्ञारूपी वेलडी पर 'किवत्व'नुं पुष्प आजे लागी रह्युं होय एवो थयो.' अर्थात् ते हवे 'अकरीर किव' कहेवायो. 'संज्ञा' शब्द नामवाचक छे. किवना नामनो अर्थ 'करीर नहीं' एवो थाय छे. 'अकर' के 'नकेर' 'अकेर' जेवुं नाम होई शके. 'अकरीर'मां किवनुं नाम छुपायुं छे ते निश्चित छे.'' (पृ. २४३)

मने आ तर्क घणो दूराकृष्ट लागे छे. कवि नन्दिरत्नना शिष्य छे एमां शंका नथी. एमनुं आवुं कोई नाम होवानुं संभवतुं नथी.

सद्भाग्ये आ काव्यमां कर्तानाम सुधी पहोंचवानी वधारे श्रद्धेय चावी रहेली ज छे. छेल्ली कडीना बीजा चरणमां 'मुखाब्जमणिमण्डनतां' एवा शब्दो छे. मणिमण्डन=रत्नमंडन एम सहेलाइथी करी शकाय अने नन्दिरत्निशिष्य रत्नमंडन अन्यत्र मळे ज छे. (जुओ जैन गूर्जर किवओ, बीजी आवृत्ति भा. १, पृ. ७६-७८, गुजराती साहित्य कोश खंड १, पृ. ३४१-४२, जैन साहित्यनो संक्षिप्त इतिहास, फकरा ७५२, ७६१ अने ७६३ तथा जैन संस्कृत साहित्यनो इतिहास भा. २, पृ. १७२, २२७ अने २७१.)

रत्नमंडन तपगच्छना साधु छे. क्यांक 'रत्नमंदिर' एवं वैकित्पिक नाम पण एमनुं अपायुं छे. एमनी गुरुपरंपरा पण बे रीतनी नोंधायेली छे: सोमसुंदरसूरि-साधुराज-नंदिरत्न-रत्नमंडन अने रत्नशेखर-नंदिरत्न-रत्नमंडन. एमनी संस्कृतमां 'भोजप्रबंध' (र.सं. १५१७) अने 'सुकृतसागर' (र.सं. १५१० सुधीमां) तथा गुजरातीमां 'रंगसागर नेिम फाग' अने 'नारी निरास फाग' ए कृतिओ मळे छे. एटले किव सं. १६मी सदी आरंभमां हयात होवानुं नक्की थाय छे. 'रंगसागर नेिम फाग'मां कर्तानाम सीधुं मुकायेलुं नथी, पण एना त्रणे खंडोना अंतिम श्लोकमां 'मंडन' शब्द गूंथवामां आव्यो छे अने पुष्पिकामां कृति रत्नमंडनगणिनी छे एम कहेवामां आव्युं छे. 'नारीनिरास फाग'मां पण सीधुं कर्तानाम आपवामां नथी आव्युं पण छेल्ला श्लोकमां 'रत्नमंडन' शब्द गूंथवामां आव्यो छे.

'सारस्वतोल्लासकाव्य'ने पण आ रत्नमंडनगणिनी कृति मानवामां कोई बाध जणातो नथी.

२० ओक्टो. २०००

जयंत कोठारी

पत्रचर्चा - २

विहंगावलोकन

मुनि भुवनचंद्र

'अनुसंधान'नो पं. श्रीदलसुखभाई मालवणिया स्मृति विशेषांक, आपणा माटे भायाणीसाहेब स्मृति अंक बनी गयो. आ समर्थ विद्वाननो हस्तस्पर्श हवे 'अनुसंधान'ने नहीं मळे. आ विद्यापुरुषनी विदायथी भारतनुं विद्याजगत रंक बन्युं छे.

भारतीय विद्या, विवेचन, भाषा, जैन विद्या जेवा क्षेत्रोने स्पर्शता अने सुख्यात विद्वानोना हाथे लखायेला संशोधन पत्रो तथा अभ्यास लेखो द्वारा श्रीमालवणीयाजीनुं सुयोग्य संभारणुं आ अंक द्वारा रचायुं छे. जैन दृष्टिए 'स्मृति' पदार्थनी चर्चा करतो श्रीमोहनलाल महेतानो लेख, जैन जीवविज्ञान विषयक श्रीसिकदरनो लेख, लोकपुरुषनी जैन मान्यतानी विचारणा करतो जापानी विद्वान श्रीसुजुको ओहीरानो लेख-जैन विद्वानो अने विद्वान मुनिवरोए अवश्य वांचवा जेवा आ लेखो छे. आ लेखो अंतिम निष्कर्षरूप भले न होय, परंतु आधुनिक ज्ञान-विज्ञान अने जैन तत्त्वज्ञान वच्चे ज्यां/केटलो मेळ-स्मेळ छे ते जाणवा माटे आ लेखोमांनी सामग्री सारी माहिती पूरी पाडे छे.

आवा संशोधनलेखोनी समीक्षा तो ते विषयना अधिकारी विद्वानों ज करी शके. 'विहंगावलोकन'नी मर्यादा तो 'अनुसंधान'मां छपाती प्राचीन कृतिओनुं संपादननी दृष्टिए अवलोकन करवा सुधीनी ज छे. श्रीमालविणया विषे त्रण लेख आ अंकमां छे. मालविणयाजीनी साहित्यसृष्टिनी झांखी करावतुं एक संकलन आमां छे, ए ज रीते तेमनो चरित्रलेख पण अपायो होत तो सारुं थात. लागे छे के बंने संपादको तेमना स्वास्थ्यनी गरबडना कारणे आवो लेख मेळवी शक्या नथी.

'पत्रचर्चा' अने 'सिंहावलोकन' द्वारा श्रीढांकी साहेब पुष्कळ पूरक वातो लइ आव्या छे. विद्वानो द्वारा आ रीते 'पूर्ति' थती रहे तो प्रकीर्ण छतां महत्त्वनी घणी बाबतो एकत्र थती जाय. एक सूचन: प्रकाशित प्रत्येक लेखना लेखक/संपादकना सरनामा पण लेख साथे अथवा अंकमां कोइ एक स्थळे आपवा जोइए.

श्रीजयवंतसूरि कृत 'बार भावना सज्झाय'नो विषय परंपरागत वस्तुनो छे, तेम छतां किवनी प्रौढ रचनाशैलीथी कृति वाचनक्षम बनी छे. मध्यकालीन गुजरातीमां छंद, बंध, गेय रचना प्रकारोमां केटलुं वैविध्य हतुं ते आवी कृतिओ जोवाथी ध्यानमां आवे छे. श्री'जयंत'भाई हमणां हमणां 'जयवंत'सूरिनी रचनाओ बहार लाववामां जोडाया छे, ते योग्य ज छे (तेओ समानधर्मा अने समाननामा पण छे ने !) आ कृतिमांना अमुक शब्दोनो विचार करीए.

बूझ- (९.८): 'समजवुं' अने 'समजाववुं' एम बंने अर्थ आप्या छे, किंतु 'बूझ-' 'समजवुं' अने 'बूझव'-'समजाववुं' एम बे जूदा आपवा जोइता हता. 'बूझव'- प्रेरक अर्थमां छे. १.८मां आवो अर्थ लेवानो थाय छे.

सोविन्न (६.१०): 'सुवर्णनुं' एवो अर्थ आप्यो छे अने मूळ तिद्धत प्रत्ययांत 'सौवर्ण' मान्युं छे. किवनी ढब जोतां तिद्धित प्रत्ययवाळुं मूळ न कल्पीए तो चाले. छंदनी जरूरत प्रमाणे किव शब्दनी मात्रा वधारवा अक्षरोने संयुक्त बनावे छे. 'यौविन्न' (प्र.७)मां एम कर्युं छे. ६.१०मां पण 'सोवन-सोविन'नुं 'सोविन्न' कर्युं होय तो ते असंभवित नथी.

कडी १५नी आंकणीमां 'साधु मुगतिनुं मागो रे' छे, आमां 'साधु' ए संबोधन नथी, 'साध-' धातुनुं आज्ञार्थ रूप छे. 'मुक्तिनो मार्ग साधी लो' एवो अर्थ छे. 'मागो' शब्दनो अर्थ पण शब्दकोशमां लइ लेवा जेवो छे.

पायो (१६.४) : आनो अर्थ 'पाक' कर्यो छे ते भ्रान्तिजनित छे. जैन मान्यता अनुसार नरकमां जीव सांकडी कुम्भीमां उत्पन्न थाय छे त्यारे तेनी स्थिति माथुं नीचे, पग ऊपर एम होय छे, तेनो अहीं उल्लेख छे. 'पायो-पाय' एटले 'पग' समजवो.

वडइ (२१.१): आ तृतीयाना अर्थनो अनुग 'वडे' ज छे के बीजो कोई शब्द छे ? 'वडे' अनुग ए समये प्रचलित थइ गयो हतो ?

देठ (२७.२) : अहीं हस्तप्रतना वाचनमां चोख्खी भूल थइ छे. 'देव' शब्द 'देठ' तरीके वंचायो छे. कडी २९मां 'अतिअ सारी' छपायुं छे त्यां 'अति असारी' वधु संगत बने एम छे.

अमा (१९.५): 'अमाप'मांथी 'अमा' थयानी शक्यता होय तो पण अहीं 'अमा' शब्द वाचनभूलथी ज ऊभो थयो जणाय छे. 'वाधीअ मामुख अशुचि अन्नइं'-माताना मुखना अशुचि अन्नथी वृद्धि पामेली (काया)' एम अर्थ संगति थाय छे. 'अ' पादपूरण अर्थे छूटथी वपरायो छे. आ रचनामां 'आणीअ', 'प्राणीअ' 'पहिलीअ' एवा पुष्कळ प्रयोगो छे.

प्रणाम (३७.५) : आने लेखनदोष समजीने कौंसमां 'प्रमाण' शब्द आप्यो छे तथा शब्दार्थ पण ते प्रमाणे आप्यो छे. वस्तुत: अहीं 'प्रणाम' ज छे, जे 'परिणाम'नुं भ्रष्ट रूप छे. जैन परिभाषामां 'परिणाम' शब्द 'अध्यवसाय'ना अर्थमां रूढ छे.

अंतिम कडीना छेल्ला चारे चरणमां एक-बे मात्रा खूटे छे. त्रूटकनी बीजी कडीओमां छे ते मुजब आमां पण छेडे 'ए' होय तो मात्रा मेळ पूरो थाय.

'जैन सन्ध्याविधि'मां जैन जेवुं कशुं नथी. पाडोशी धर्मसंप्रदायोमां बहु प्रचित अने आकर्षक क्रियाकांडो जैन वर्तुळोमां आ रीते दाखल थता रह्या छे - ए तथ्यनी पृष्टि करतुं आ एक वधु उदाहरण मळ्युं. 'गायत्रीमन्त्रवृत्तिः'- आ कृति तेना रचियताना प्रकांड पांडित्य अने विशाळ अध्ययननी छबी आपणी समक्ष खडी करे छे. आमां गायत्रीमंत्रनुं भिन्न भिन्न दर्शनोने संमत अर्थघटन करायुं छे ते वास्तविक छे अथवा ते ते दर्शनने मान्य छे एवुं धारी लेवानुं नथी. कर्ताए जाते ज अंतिम श्लोकमां 'क्रीडामात्रोपयोगिमदम्'- आ मात्र बे घडी विनोदना उपयोगनुं छे 'एम लख्युं छे, ए ग्रंथकारनी उच्च प्रामाणिकतानो पुरावो छे. संशोधक मुनिवरे लख्युं छे तेम, जैन मुनिओ बधी ज विद्याशाखाओनुं खुल्ला मने अध्ययन करता हता तथा तेमनी कलम कोइ पण विषयमां सहजपणे गतिमान थइ शकती हती ए तथ्य आ कृति द्वारा फरी एक वार सिद्ध थाय छे.

व्याकरणना नियमोनो छूटथी विनियोग, शब्दकोशनो भरपूर उपयोग, पदच्छेद अने सन्धिछेदमां कल्पनाशक्तिनो यथेच्छ विहार, दार्शनिक मान्यताओनी ऊंडी जाणकारी-आ बधुं प्रस्तुत कृतिमां ठांसी ठांसीने भर्युं छे. इच्छित अर्थ काढवा माटे संस्कृतना ओछा जाणीता नियमोनो उपयोग कर्यो छे तेम जुदा जुदा न्यायोनो पण आश्रय लीधो छे. 'पदैकदेशे पदसमुदायोपचार' नियमनो लाभ लइ 'यो'नो अर्थ 'योगी' कर्यो छे (पृष्ठ १८४) अने 'पदान्ते आवता ए-ओ पछी अकारनो लोप थाय छे' ए नियम आकारने पण लागू पाड्यो छे (पृ. १८२) स्थाने स्थाने नियम, न्याय के दृष्टान्तो द्वारा आधार रजू करवानुं प्रन्थकार चूक्या नथी. प्रस्तुत कृति उच्च कोटिनो साहित्यिवनोद आपी जाय छे.

कृतिना कर्ता शुभितलकोपाध्याय विशे माहिती संशोधके आपी नथी.

पृ. १८४ पर प्रथम शब्द 'इत्यत्र' छे, पाठांतरमां 'इत्याद्यत्र' छे. अने ए आधारभूत प्रतिमां छे. ए पाठ वधु पसंद करवा जेवो गणाय. पृ. १८७ उपर 'न तु योन:....' वगेरे पाठ छे त्यां 'ननु' होवानो संभव छे.

आ अंकमां प्रूफवाचननी क्षतिओ ओछी छे, छतां क्यांक अर्थबोधमां बाधक बने एवी क्षतिओ रही गई छे. पृ. १७५ पर 'चिदात्मदर्श' छे, 'चिदात्मादर्श' जोइए. पृ. १८८ पर पांचमा फकरामां 'वाखाकाशे' छपायुं छे, ते 'वाटवाकाशे' हशे एवुं लागे छे.

नरवशिरव विद्यापुरुष

मुनि भुवनचन्द्र

श्रीभायाणीसाहेबना प्रत्यक्ष परिचयनो लाभ मने नथी मळ्यो परंतु तेमनी कल्पनामूर्ति मारा मनमां २५-३० वर्षो पूर्वे स्थापित थई चूकी हती. वर्षो पहेलां तेओ 'शब्दनी सफर' के एवा ज कोई शीर्षक हेठळ 'कुमार'मां गुजराती शब्दोना भाषाकीय इतिहास विशे लखता हता . कुमारनी फाइलो वांचतां भायाणीजीनो आम शब्ददेहे परिचय थयेलो. भाषा अने शब्दो परनो मारो प्रेम एमनी ए लेखमाळाथी ज बंधायो एम कहुं तो चाले.

भायाणी साहेबनुं स्थान विश्वना भाषाविदोनी हरोळमां आवे एवं छे ते तो बहु पाछळथी जाण्युं. आवी प्रखर प्रतिभा सारा एवा लांबा समय सुधी आपंणी वच्चे रही अने भारतनी प्राचीन भाषाओना संशोधनना क्षेत्रे चिरंजीव प्रदान करी गई ए वाते आपणे गौरव अने आनंद लई शकीए एम छीए. 'सिद्धहेम' तथा देशी भाषाओना विषयमां तेओ प्रमाणभूत हता. विद्वानो तेमने 'आधुनिक हेमचंद्र' कहेता ते भाषाना अध्ययनना संदर्भमां बिलकुल साचुं छे. श्रीहेमचन्द्राचार्ये तेमना समय सुधीना व्याकरण-काव्य-अलंकार वगेरे विषयोना बधा ज ग्रन्थोनुं परिशीलन करी ते ते विषयना निष्कर्ष जेवा ग्रन्थो रचेला. भायाणी साहेबे पण एवं ज -कदाच तेथी पण वध्-अध्ययन करवं पडेलुं. भाषाशास्त्रीए आजे मात्र भारतीय भाषाओनुं ज नहि, विश्वनी भाषाओनुं अध्ययन करवुं पडे छे. भायाणी साहेबनुं आ क्षेत्रनुं ज्ञान आपणने अभिभूत करी दे तेवं हतं. जैन आगमोनी भाषा विशेना तेमना एक लेखमां प्राकृत भाषाओ पर काम करनारा देश-परदेशना विद्वानोना नामो नोंध्या हता तेनी यादी पण एक पानं भराय तेटली लांबी हती. ए संशोधकोना पुस्तको/ संशोधन लेखोनो आंक तो क्यांय पहोंचे, भायाणी साहेब जाणे आ बध् पचावी गया हता.

आ नखशिख विद्यापुरुषनी विद्या जेटली प्रकृष्ट हती, एवी ज उत्कृष्ट तेमनी नम्रता हती. तेमनी विद्याप्रीति अने विनम्रतानो मने जे आह्लादक अनुभव थयो हतों ते ज स्मरणांजलि तरीके अहीं प्रस्तुत करुं छुं. श्रीपार्श्वचन्द्रसूरि कृत 'जिनस्तवन चतुर्विशतिका'ना संपादन वखते केटलाक शब्दो विशे तेमने पूछाववानुं थयेलुं, जेनो तेमणे त्वरित खुलासो मोकली आपेलो. ए पुस्तकमां वाचकोनी सुगमता खातर में मध्यकालीन गुजराती भाषानी समज आपती एक नोंध लखेली, ते वांचीने तेमणे प्रसन्नता व्यक्त करी अने ए नोंध म.गु.ना बधा प्रकाशनोमां मूकवा माटे भलामण पण करी.

'अनुसंधान'ना तेओ सहसंपादक हता. 'अनुसंधान'मां मुद्रण संबंधी क्षितओ रहेती हती, ते विशे में श्रीशीलचन्द्रसूरिने लखेलुं. तेमणे ए पत्र भायाणीसाहेबने आप्यो. थोडा दिवसमां मारा उपर भायाणीजीनो पत्र आवी पड्यो, जेमां तेमणे प्रूफवाचननी क्षतिओ माटे दिलगीरी व्यक्त करी हती अने अंकनुं आटलुं ध्यानपूर्वक वांचन करवा बदल धन्यवाद पाठव्या हता. आवा पत्रनी में अपेक्षा पण राखी न हती, परंतु तेमणे आवो खुलासो करवानुं आवश्यक मान्युं. तेमनी आ विनम्रता अने निष्ठा जोई तेमना प्रत्येनो मारो अहोभाव बेवडाइ गयो.

आवा विरल विद्यापुरुषनो अप्रत्यक्ष पण परिचय थयो तेने हुं मारुं सद्भाग्य समजुं छुं. विद्योपासनाना प्रतीक तरीके तेमनी स्मृति सदाने माटे मारा मनमां अंकित रहेशे.

जैन देशसर

नानी खाखर - ३७०४३५ जि. कच्छ, गुजरात

एमां बे वात छे

हसु याज्ञिक

ईस्वीसन १९६७-६८नुं संभवतः ए वर्ष हतुं. हुं त्यारे रहेतो हतो जैन मर्चन्ट पासे ऋषभदेव सोसायटीमां. सवारना अगीआरेक वाग्या हता ने मुंबईनी मीठीबाई कॉलेजना आचार्य अने कौटुंबिक संबंधे मारा काका श्री अमृतलाल याज्ञिक आवी चड्या ने आवतां कह्युं:

'तारे घरे ज्ञाननी गंगा लाव्यो छुं हसु !'

में जोयुं तो एमनी साथे अत्यंत गौर अने ताम्रवर्णा सोहामणा सज्जन! एकदम श्वेत, इस्त्रीबद्ध, आर करेलो पहेरवेश. अमुकाका बोल्या:

'आ मारा मित्र डो. हरिवल्लभ भायाणी. खास आव्यो छुं हुं एमने तने सोंपवा माटे!' अने भायाणी साहेबने उद्देशीने कह्युं: 'आ मारो भत्रीजो तमने सोंपुं छुं भायाणी!'

'में स्वीकार्यों...' भायाणीसाहेब एमना लाक्षणिक हास्य साथे बोल्या। मारा आनंद-आश्चर्यनो पार न हतो. में त्यारे 'वाग्व्यापार' अने कथासाहित्य परना डॉ. भायाणीना लेखो वांचेला. आवा मोटा विद्वान मारे घरे ? ने एमना विद्यार्थी तरीके स्वीकारे ? मारे माटे तो दोडवुं हतुं ने ढाळ मळ्यो ! बगासुं खातां पतासुं मळ्युं.

हकीकत एम हती मारी बदली वीसनगरथी अमदावाद थयेली, अने अमदावादमां मने गोठ्युं न हतुं. ए बाबत अमृतलाल याज्ञिकने लखेलुं त्यारे जवाबमां लखेलुं : तारी कार्राकर्दी माटे अमदावाद अने गुजरात कॉलेज तारा हितमां छे. त्यांनां ग्रन्थालयो, विद्वानो अने वातावरणनो लाभ मळशे. पीएच.डी. करी लेवुं. उत्तमगुरुनी व्यवस्था हुं गोठवीश....

ए आटलुं झडपी ने आटलुं उत्तम थशे, एनी मने तो धारणा पण केम होय ? घरे तो बीजी ज वातो थई. प्रिन्सिपल प्रेमशंकर भट्ट पण आव्या. भावनगर शामलदास कॉलेजना त्रणे मित्रो-भायाणी, याज्ञिक अने फोझदार (प्रि. प्रेमशंकर भट्टना पिताश्री फोझदार होवाथी आ मित्रो भट्टसाहेबने ए हुलामणा नामे ज संबोधता) वातोमां जाम्या. बीजे दिवसे गुजरात कॉलेजथी सीधो युनिवर्सिटी भाषाभवनमां गयो ने भायाणी साहेबने मळ्यो. एमणे पूछ्युं:

'पिएच.डी. माटे क्यो विषय विचारो छो ?'

'नवलकथा पर काम करवुं छे. सुरेन्द्रनगरमां प्रि. वाय.डी.भावेना मार्गदर्शनमां नवलकथा परना केटलाक महत्त्वना अंग्रेजी ग्रन्थो हुं वांची गयो छूं.'

'पण एमां संशोधन करवानो अवकाश केटलो ? वळी तमे पोते पण वार्ताओ-नवलकथाओ लखो छो. ए लखता रहो. परंतु विशेष अभ्यास माटे मध्यकालीन साहित्यनो विषय लो. एमां संशोधनने अवकाश छे.'

'परंतु एना इतिहास सिवाय बीजुं में वांच्युं नथी, खास तो कृतिओ.'

'तो हवे वांचो.' भायाणीसाहेब बोल्या; 'हुं तो मारा मनमां निश्चित करेला छे, ते विषयो पर ज काम करावुं छुं. शामळ पर, रास पर, चंद्रचंद्रावळी पर जानी, भारती झवेरी, हीराबेन पाठक पासे काम कराव्युं. हवे मारा मनमां मध्यकालीन गुजराती प्रेमकथाओ पर ज कोईक पासे काम करवानुं नक्की थई गयुं छे. तमे एना पर काम करों. तमने ए काम गमशे. सर्जक तरीके तो तमे पोते ज प्रेमकथा पर काम कर्युं, कृतिना रूपमां. 'दग्धा' नवलकथामां तमे दग्ध एटले पूर्ण एवुं व्यक्तित्व बंधायुं होय, एनुं दाम्पत्य दग्ध एटले असफळ-कजळेलुं रहे छे, केमके, दरेक पुरुषने पोते घडी शके, टांकणुं पाडी शके पोतानुं एवी पत्नी जोईए छे, तेथी पूर्ण व्यक्तित्व साथे दाम्पत्यनो मेळ बेसतो नथी – आवा थीम पर काम कर्युं छे. आगळना काळना लेखकने पण ए रीते ज पोताना काळनी समस्याने वाचा आपवानी होय छे.'

'परंतु ए कथाओ तो चमत्कारपूर्ण बाह्य घटनाओमां राचती होय छे. एमां परंपरा अने रूढ माळखां होय....'

'ए आवे क्यांथी ? तत्कालीन परिस्थिति अने चित्तमांथी के बीजेथी ? शा माटे अमुक कथाओ ज वारंवार रचाई ? मात्र कथा तरीके रोचक हती माटे ? तो आगळनी कृति हती ज. भाषा ने समाज खास बदलाया न हतां तो पण एकना एक कथानक पर अनेक केम कृति करे छे ? शुं ए उतारो के मात्र पुनःकथन होय छे ? 'नंदबत्रीशी'नी भारतभरमां अनेक कृतिओ शाथी रचाई ? माधव अने कामकुंडलानी कथा संस्कृत, जूनी गुजराती बधे ज केम आवी ? सगा माबाप एक साधुनी हठ माटे ने व्रत माटे थईने ज पोताना पुत्रनुं माथु कापे, खांडे, एवी भयंकर दारुण घटना कथामां केम आवे ? ने आवी कथा लोको केम माणे ? कयुं कारण आवी कथाने जन्म आपे ? कया कारणे आवी कथाओमां लोकोने रस पडे ? ए केवो समाज ? केवां एनां धोरणो ? आ बधा पाछळनो वास्तव कयो ? कई गई परना आ पहाडो ? 'पंचतंत्र' विश्वभरमां केम फेलाई गयुं ? बधी ज भिन्न प्रजाओ अने संस्कृतिओने एमां रस शाथी पड्यो ? विश्वसमग्रनी मानवचेतनाने जोडनारुं सूत्र कयुं ? प्राचीन अने मध्यकालीन कथाओ केवळ कल्पित मनोरंजनात्मक रसोत्पादक सामग्री ज नथी. युगोजूनी संस्कृतिनो ए दस्तावेज छे !'

- ए ज घडीए में आ गुरुनी कंठी बांधी. अत्यार सुधी आ बधुं ज मात्र मनोरंजनात्मक लागतुं हतुं. संशोधकना स्टेथोस्कोपे कयो धबकार सांभळवानो छे, एनी पहेली ज मुलाकाते मने जाण थई.

पछी गुरु-शिष्य-संवाद नियत अने नियमित बन्यो. हुं कॉलेजथी छूटी सायकल पर भाषाभवन पहोंचुं. त्यांथी भायाणीसाहेब साथे चालतां गोष्ठि करतां महादेवनगरना घर सुधी के अर्धे सुधी. ए दोडवानी झडपे चाले. मारे त्यारे ने पछी पण छेक सुधी एमनी साथे रहेवा मथवुं पड़े, दोडवुं ज पड़े, ढसडाता, चालवामां पण ! वच्चे एक दिवस कहे : 'चाल मारा गुरु बतावुं!' में त्यारे पहेलुं दर्शन कर्युं जिनविजयजीनुं. श्याम, ऊंचो, प्रभावशाळी देह. सामे लाल वस्त्रोमां विंटेली पोथी. थोडुं बेठां. वात करी. बहार नीकळतां कहे : 'केवा लाग्या मारा गुरु !' में कह्युं : 'भव्य योद्धा जेवा!' ए कहे : 'क्षात्रधर्मी विद्यापुरुष छे मारा गुरु !'

पछी भायाणीसाहेब युनिवर्सिटी केम्पसना रीडर्स क्वार्टरमां आव्या ने पछी ज्ञाननी प्रथा जेवा हाईलेन्ड पार्कमां. मने पण क्वार्टर मळ्युं गुलबाई टेकरा परना पांच बंगलामां. पाछळनी वंडीनी झांपलीमांथी ज सीधा ते काळना सचिवालय अने पछीना काळे बनेला पोलिटेनिकना केम्पसमां. एनी पासेनी बीजी झांपलीमां प्रवेशी हाईलेन्ड पार्कमां भायाणीसाहेबने घरे. भाषाभवनमांथी आव्या होय ने अमारो वर्ग शरू थाय. मने क्षोभ थाय, थाक्या हशे, कंटाळ्या हशे. हुं कहुं, सांजे आववानुं राखुं ? ए कहे ना, त्यारे बीजा लोको आवे ने आपणे काम छोडवुं पडे. सांज पडतां जयंत कोठारी, चिमनभाई त्रिवेदी, भोळाभाई पटेल, जयेन्द्रभाई याज्ञिक, नटुभाई राजपरा - कोई ने कोई अचूक होय ज. भाषाशास्त्र, व्याकरण, साहित्य शास्त्र अने एवी विविध चर्चाओ चाले. जयंतभाईनो व्याकरण-विचार सीमास्तंभ ते आ प्रपानी प्रसादी. वच्चे वच्चे संस्कृत-प्राकृत-जूनी गुजरातीना मुक्तको-दुहाओनी मधमीठी द्राक्ष. अमे बे होईए तो अनेक कथाओना घटकोना खांखांखोळा चाले. आठ-दश वर्षनी वये सांभळेली होय एवी कथाओ, तेमां आवतां पद्यमय जोडकणां याद आवतां जाय.

भायाणीसाहेबनो स्मृतिकोश विशिष्ट प्रकारनो हतो. क्यारेय कशुं हेतुपूर्वक कंठस्थ न कर्युं होय. वांच्युं होय एक ज वखत. परंतु संदर्भ नीकळे के तेमने याद आवे. माथुं धुणावे ने एक शब्द नीकळे. बीजी वार धूणावे ने बीजो शब्द. ने आम एक पूरी पंक्ति, बीजी पंक्ति ने एम पूरी रचना एमना स्मृतिकोषनो सोफ्टवेर अकबंध आपे. वांचता कोई पण सहेतुक प्रयत्न कंठस्थ करवानो न होय, परंतु चित्त पर एक ज वखत वांचेली वस्तुनी छाप एटली सचोट पडी होय के अल्प प्रयासे ज शब्दश: रूप आपी शके. मारा अनेक संशोधनमां जे मने विविध कथाओना घटको अने कथाबंबो मळ्या एमां घणा बधा गुरुना आ अद्भुत स्मृतिकोषमांथी मने मळेला.

ज्यारे मारा विषय पर प्रकरणवार लखवानुं थयुं त्यारे प्रकरण लखीने भायाणीसाहेब पासे जाउं त्यारे हवामां ऊडतो होउं. पुष्कळ नवी सामग्री अने नवुं दृष्टिबंदु. मध्यकालीन साहित्यने, कथासाहित्यने पण बधाए जोयेलुं मात्र साहित्यक धोरणे, एथी एमां पश्चिमना शास्त्रीय प्रकारना अभ्यासनी दृष्टिए घणुं खूटतुं हतुं, ते गुरुकृपाए मारा अभ्यासनी उणप नहीं रहे, एनो आनंद होय. भायाणीसाहेब आंखो मींचीने बेसे. हुं मारुं प्रकरण वांचुं. वच्चे न कंई पूछे, न बोले. पूरुं वंचाय त्यारे कहे 'सारुं छे.' अने पछी क्यां, कई, केटली भूल छे, क्यां कचाश छे तेनी वात करवाने बदले, बे-चार मुद्दाओ पर बोले.

ए एटलुं स्पष्ट अने वेधक होय के मने मारी भूल देखाय. फरी मारुं मंथन चाले. वांचन चाले. फरी लखुं ने ए वांचुं त्यारे कहे: 'हवे बराबर छे.' मने त्यारे 'सारुं छे' अने 'बराबर छे.' वच्चेनो भेद समजाय.

अभ्यास लेखनकक्षाए पहोंचतां ज हवे मारा नामने अने विषयने नोंधवानो समय पाक्यो. त्यां कोथळामांथी बिलाडुं नीकळ्युं - डो. भायाणीने युनिवर्सिटीए भाषाशास्त्रना विषय माटे मान्य कर्या छे, साहित्यना विषय माटे नहीं!

हुं धुंधवायो. निराश थयो. भायाणीसाहेब तो एमनी मजाकभरी रीते हळवाशथी कहे: 'एनो य रस्तो नीकळशे!' परंतु ए पहेलां ज विघ्न आव्युं. मध्यकालीन भाषा साहित्यना एक जाणीता विद्वाने कह्युं: 'मारी पासे जोडाई जाव. हुं तमने मारा मार्गदर्शनना विद्यार्थी 'तरीके रिजस्टर करावी दईश.' में एमनो आभार मान्यो अने कह्युं के आपनी विद्वता विशे मने मान छे, परंतु जे दृष्टिथी में अभ्यास कर्यो छे, ए भिन्न छे. कथा मात्र साहित्यथी विशेष छे अने साहित्यकीय दृष्टिनो ज विवेचन-रसदर्शन प्रकारनो, प्रवाहदर्शननो अभिगम नथी.

आ वखते गुजरात कोलेजमां मारा हेड ओफ डिपार्टमेन्ट डो. बिपिन झवेरी. खूब उमदा सज्जन. मारा तरफ पूरां मान-प्रेम. मने कहे: मार्गदर्शन भले डो. भायाणीनुं लो. मारा विद्यार्थी तरीके नोंधणी करावो. मने ए स्वीकार्य न हतुं. एक दिवस एक तंदुरस्त बहेन आव्यां. एमनी नोंधणी बिपिनभाईए मारा ज विषयमां करवानुं सूचव्युं. में कह्युं : 'तमे जाणो छो के हुं केटला वखतथी आना पर काम करुं छुं ने तमे आ बहेनने आ विषय आपो छो ?' ए तो स्थितप्रज्ञ कहे : 'तो तमे ज नोंधाई जाव.'

सांजे भायाणीसाहेबने वात करी तो एमने तो एटली गम्मत पड़ी के हसता हसता लालचोळ थई गया अने मने कहे : 'कन्या मागामां चेराई गई छे ! हवे क्यांक पाकुं करी लो. नहीं तो कन्याना झंखना ने मागां आवां कंईक खेल पाडशे !'

अंते हुं तात्कालिक प्रि. हसित बूच पासे सौराष्ट्र युनि.मां नोंधायो.

ए दृष्टिसंपन्न विद्वान अने मारा प्रत्ये विशेष लागणी. बधुं ज शब्दश: वांचे, सुधारे, सरस आकार मळे, सौष्ठव मळे ए रीते गोठवे. अंते काम पूर्ण थयुं. वाईवा पूर्ण थतां भायाणीसाहेब कहे: 'लो लग्न करावी आप्यां. पण छोकरां थाय त्यारे ज लग्ननी पूर्णता.'

एमनी वात में वधावी अने अध्ययन-अध्यापन साथे अभ्यास आगळ वधारवानी नेम राखी. नोंधरूपे पुष्कळ सामग्री हती. संदर्भ हता. तैयार इन्डेक्स हती. कामकथाना बे भाग प्रगट थया अने प्रो. जयंत कोठारीए जेने कलगी समो गणाव्यो ते अभ्यासनिबंध तैयार थयो. अन्य निमित्तो पण भायाणीसाहेबे पूरां पाड्यां ने काम सतत चालतुं ज रह्युं, एमना ज प्रत्यक्ष मार्गदर्शनमां.

परंतु गुजरात कॉलेज सरकारी. मोटो हाउ बदलीनो. एमां डायरेक्टर बदलाय एटले कहे, बीजे तो त्रण के पांच वर्षे बदली थाय अहीं दश-पंदर वर्षथी एक स्थळे ? डॉ. यशवंत गुलाब नायक, प्रो. जे.बी.शांडिल्य अने प्रि.बी.जे. त्रिवेदी जेवा आचार्य समजावे के अमदावादमां अनेक स्थानिक खानगी कॉलेजनी वच्चे गुजरात कॉलेजनां नामकाम टकाववानां छे. एने आम बदलीथी आवता अध्यापकोथी न चलावाय. खुब मथामणे पछी बदली अटके. परंतु माथे बदलीनी तलवार लटकती ज रहे. प्रो. नटुभाई राजपरा आ कारणे ज पाठ्यपुस्तक मंडळमां गुजराती विषयना निष्णात तरीके गयेला. एमने फरी धर्मेन्द्रसिंहजी कोलेज राजकोटमां जवानुं गोठवायुं. मने थयुं के हं पण पाठ्यपुस्तक मंडळमां डेप्युटेशन पर जाउं तो अमदावादमां स्थिर रही शकाशे. परंतु भायाणीसाहेबने पूछ्या वगर आवो निर्णय केम थाय? हुं नटुभाई राजपराने लईने मळवा गयो ने वात करी तो भायाणीसाहेब गुस्से थया ने नट्भाईने ज कह्यं : 'आ तमारो विद्यार्थी छे ने तमे एने सलाह आपता नथी ? तमे फरी अध्यापक रहेवानुं ज पसंद कर्युं ने ! आने तो हजु लांबी कारिकर्दी छे. अध्ययन अने अध्यापन छोडीने आवा वहीवटी काममां पडवुं छे ? त्यां तमारां ज्ञान-अनुभवनो शुं विकास थशे ?' में कह्यं : 'परंत् बदली...' 'तो शृं ?' ए बोल्या : 'भूज जवं पडेने ? जावं. पण आ क्षेत्र न छोडवं !'

ताळुं वसाई गयुं ए वात पर.

एक वार्ता अमारा बन्नेना मनमां घोळाती हती. प्राकृतमां हती घणका-घणकीनी वात. ए परसोत्तम मासनी कथामां में पण सांभळेली जेमां घणको व्रत-उपवास न करवाथी बकरा तरीके जन्म्यो अने घणकी व्रत-उपवासना पुण्ये राजकुमारी तरीके जन्मी. कोई न होय त्यारे दादर ऊतरती कुंजरीने बकरो कहेतो :

रुमझुमती राणी ने इच्छावर पाया !

परंतु एनो उत्तरार्ध अमने याद न आवे. एमां एक दिवस आ अमदावादना मे-जूनना काळा धोमधखता उनाळे मारा गुलबाई टेकराना क्वाटरनी बेल रणकी. थयुं अत्यारे कोण ? बारणुं खोल्युं तो भायाणी साहेब. तापथी लालचोळ. कंई पूछुं ए पहेलां ज आर्किमिडिझना शोधना उत्साहथी बोल्या :

> 'याद आवी गयुं बीजुं पद ए कहेवा आव्यो छुं. बकरो : रुमझुमती राणी ने ईच्छावर पाया राजकुमारी : क्यो रे पिटिया तुंने कुरमुर खाया ?'

-आवुं अनेक वखत बने. कंई याद न आव्युं तो कोयडो मननो छेडो न छोडे. ने जेवो एनो उकेल मळे तो तरत कां पोस्टकार्ड तो क्यारेक फोन... छेक मिलेनियमना नवेम्बर सुधी आ उत्साह ! छेह्नुं पोस्टकार्ड हतुं तेमां लखेलुं :

रांदल मावडी रे रणे चड्यां मा सोळ करी शणगार.
रणे चडवुं हतुं तो शणगार शा माटे ?
आमां कई कई देवीओ अने तेना कया कया अश्वो ? कया रंगना ?
रूबरू मळ्या त्यारे एमणे कह्युं : 'पाठ आम होवो जोईए
रांदल मावडी रे रमणे चड्या मा, सोळ करी शणगार.
गरबो रमणे चड्यो, एम कहीए छीए.

संगीतनो पण एटलो ज शोख, एटली ज रुचि अने ज्ञान. सौराष्ट्रना शहेरोमां भावनगरने विशेष संस्कार छे ते शास्त्रीय संगीतना. शामळदासमां भणेला साक्षरोमां ज में शास्त्रीय संगीतनां प्रेम अने ज्ञान जोयां छे. सित्तेरना गाळामां अमदावादनी कुमारक्लब जेवी शास्त्रीय संगीतना गुणीजनोनी संस्था. एमां संख्या आजना मुकाबले ओछी, परंतु बधा ज ऊंडी साची परखवाळा. ए बेठको भायाणीसाहेब साथे माणी छे. किशोरी अमोणकरनी सवारनी बेठक साथे माणेली. अमीरखां साहेबने टागोर होलमां सांभळवा गयेला. अद्भूत कलाकार, स्वरने श्रितने एक स्थाने स्थिर करी दे. दरबारी के मालकौंस गाय तो चेतनाने महाचेतना साथे ज सीधुं सद्य अनुसंधान थाय. मेघ गाय तो भर उनाळे वर्षाऋतुमां महालो. एमां न होय ताननी पटाबाजी, धमधमाटी के बीजी कारीगरी. हैयुं अनुभवे ने सौन्दर्यनी उपज तरती जाय ने रसमहालय रचती जाय. सितार जेवा वाद्यनी द्रुत गतो आस्वादवा टेवायेलो वर्ग आथी अमीरखां साहेबने आस्वादी न शके. एटले पहेले ज विरामे पोणा भागना श्रोतानं गृहप्रयाण थयं. पच्चीस टका बच्या तेने नजीक बोलाव्या ने मालकौंस जाम्यो. भायाणीसाहेब धीमेथी कहे: 'अमीरखां साहेब सारेगम बोलता हता एटले लोकोने थयं के संगीत भणाववा आव्या छे, ए भणी लीधुं ने वर्ग परो थयो मानी घरभेगा थया !'

भायाणीसाहेब घरे पण बेठक गोठवे मित्रोनी. डॉ. नारायण कंसारा गाय अने तबला पण वगाडे. एमणे 'जोगी मत जा !' गायुं ने अने छेल्ले तिहाई मारी तो भायाणीसाहेब कहे : 'ले, आ सांभळीने तो जोगीने रोकावुं होय तोय चाल्यो जाय !'

- अंते १९७३मां मारी बदली डी.के.वी. कोलेज जामनगरमां थई ज थई. परंतु मारो गुरुप्राप्ति योग प्रबळ. जामनगरमां प्रज्ञाचक्षु, उत्तम दिलरुबावादक श्री प्रवीणसिंह जांडेजानो लाभ मळ्यो. मनना बधा ज बंध दरवाजा खूली गया. एटली ऊंडी सूक्ष्म समज के शास्त्रीय रागसंगीतना प्राणनी परख मळे. डो. भायाणी पण चाहक, ज्ञाता ज नहीं, एमणे पोते पण दिलरुबा पर हाथ अजमावेलो. एथी व्याख्यान निमित्ते जामनगर बोलाव्या. आव्या चंद्रकळाबहेन साथे. घरमां बीजा साहित्यकारो के अध्यापको आवे

त्यारे घरना बहारना जेवा बनी जाय ने कंटाळे. परंतु भायाणीदादानी वात जुदी. सहुने खूब आनंद थाय. क्यारेय फोन आवे तो मने कहे: 'हसुबेनने आपो.' ने एमने ऊकरडी विशे, कोई लग्नगीत के गंदलगीतना ढाळ विशे के कडी विशे पूछवानुं होय! जामनगर आव्या के मारां संतानो युवा अने नयन नानां. एमने कहे चालो नवो चानो पाडो शीखवुं:

चा एकु चा चा दुपारी चा तेरी ओर मजा चा चोका ते रंग लागे चा पंचा ते जामती जाय!

हाईलेन्ड पार्कमां आवतां घणा साक्षरोए बाळको साथे किल्लोल करतां साक्षर भायाणीने जोया छे, आश्चर्यथी. पण ए एमनो हृदयनो मूळ रंग. माणसवला. घर, कुटुंब शुं छे तेनी पाकी समज ने स्नेह लेवा-आपवानी साहजिकता.

नविनर्माणनुं आंदोलन थयुं ने कोलेज बंध पडी. मने तो चौद-पंदर कलाक एक आसने काम करवानी अनुकूळता थई. बे ज काम, लखवुं ने एथी थाक्ये वगाडवुं. एमां ज फोर्वर्डबेन्डिगनी पोस्चरथी मणकानी गादी छटकी ! कराववुं पड्युं ऑपरेशन अने त्रण मास चत्तापाट सूई रहेवानी आसनकेदनी सजा ! भायाणीसाहेब मारी प्रकृति जाणे. पथारीमां नवरो पड्यो नहीं रही शकुं. एमणे डॉ. रमणलाल जोशीने वात करी ने मारे 'शामळ' परनी लघुपुस्तिका लखवानी आवी. ए काम पण गुरुकृपाए थयुं.

काळांतरे भाषानियामकनी जग्या माटे पब्लीक सर्विस किमशनना श्रीदलपतभाई मुनीमे सरकारने कह्युं के आ जग्या माटे हसुभाई सक्षम एवा अध्यापक छे. बीजी बाजु १९८२मां गुजरात राज्यनी अकादमीनी स्थापना थई अने श्रीमोहम्मद मांकड एना प्रथम प्रमुख बन्या. ए समयना मुख्यमंत्रीना सचिवश्री कुलीनचंद्र याज्ञिक मने बोलावीने कह्युं : 'लो हसुभाई, हवे तो बे लाडवा छे, एक भाषानियामक तरीके आववानो अने बीजो अकादमीना महामात्र तरीके आववानो. तमारे क्यो खावो छे ?' में कह्युं : 'तमने योग्य लागे ने जे आपो ते !' याज्ञिकसाहेब कहे; 'तमने रस पडे तेवुं काम हवे अकादमीमां छे. भाषानियामक कचेरीमां तो मुख्यत्वे भाषान्तर अने बिनगुजरातीने गुजरातीना शिक्षणनुं छे.'

अंते हुं सप्टेम्बर १९८२मां अकादमीना महामात्र तरीके जोडायो. भायाणीसाहेबने मारी ज नहीं, परिवारनी पण चिंता. ए खुश थया अने कहे: 'वर्षोथी मारा मनमां केटलाक प्रोजेक्टना विचार स्फूरे छे. ए विषे में बे-त्रण नोंध पण करी छे. एक तो गुजराती भाषानुं पोतानुं व्याकरण नथी. जे छे ते संस्कृतने आधारे घटाव्युं छे. हकीकते आ भाषाना ज प्रयोगो लक्षमां लई एनुं ऐतिहासिक व्याकरण तैयार करवुं जोईए. बीजुं आपणी पासे कथाओनो लिखितरूपमां अखूट भंडार छे. परंतु एवो एक पण कोश नथी जेने आधारे मुख्य कथाओनां कथानको जाणी शकाय. त्रीजुं, हजु पण आपणी कंठपरंपरानां गीतोमां, विविध संस्कारनी विधिओमां आपणी संस्कृति धबके छे. परंतु नथी तो आपणे गवातां गीतोनां ध्विनमुद्रणो कर्यां, नथी तो स्वरांकनो कर्यां के नथी तो कया केटला गीतो गुजराती जनजीवनना ऋतुचक्र अने जीवनचक्र साथे संकळायेलां छे तेनो काचो पण अंदाझ काढ्यो. नरिंसह अने मीरांना नामे गवाती, कबीरना नामे गवाती परंपरामां केटली रचनाओ, पदभजन केटलां छे तेनी कोई सूचि पण नथी. आ बधां अकादमीना माध्यमे करवा जेवां काम छे.'

में श्री मोहम्मद मांकडने वात करी. एमणे त्यारनी स्थायी समितिमां रहेला सर्वश्री अनंतराय रावल, प्रवीण दरजी, इश्वर पेटलीकर साथे चर्चा करी. अने आ बधां ज प्रोजेक्ट तथा बत्रीश जेटली कायमी योजनाओ करी. भाषानियामकमांथी आ कामगीरी अने बजेट तबदील थयेलां तेमां तो मात्र २० लाखथी पण ओछुं हतुं. आ बधी ज चालु अने नवी योजनाओ तथा नवां पांच प्रकल्पो मूक्या अने तेनो प्लानमां समावेश थयो. ए साथे अकादमीने ५० लाखनी ग्रांट मळती थई. अकादमीनी योजनाना जे पाया नखाया तेना मूळमां पण आम भायाणीसाहेबना ज सूचनो, मार्गदर्शन, परिरूप उम्योगी बन्या.

ऐतिहासिक व्याकरण अने कथाकोशनुं काम भायाणीसाहेबे संभाळ्युं

ने एनां परिणाम प्रगट छे. परंतु अकादमीमांथी एक पण राती पाई लीधा वगर एमणे पदभजन सूचिकरणनी योजनामां जे कार्य कर्युं एनी जाण बहु ओछाने छे! महम्मदभाई पछी डो. सुरेश दलाल आव्या. एमणे लोकसाहित्य समितिमां पण डो. भायाणीनी सेवा लीधी अने लोकसाहित्य समितिए १४ मणकामां समये-समये मळेली सामग्री मळी तेनी ग्रन्थ श्रेणी प्रगट करी हती तेने एम मूळ क्रममां पुन:मुद्रित करवाने बदले विषयानुसारी संपादित करी अभ्यासभूमिका साथे प्रगट करवानुं नक्की थयुं. पांच हजार रचनाओने विषयानुसारी गोठववी गंजावर काम हतुं. अकादमीना ग्रन्थपाल श्रीकिरीट शुक्ले ते बीडुं झडप्युं ने काम पूर्ण कर्युं. में विषयानुसारी अभ्यास भूमिका आपी. भायाणीसाहेब रजेरज वांची गया अने पूरकनोंध मूकता रह्या.

भायाणीसाहेबने एमनां दादीमा गातां हतां ते सो सवासो पद ढाळ साथे याद. क्यां स्वर उपरनो ने क्यां नीचेनो तेनुं पूरुं ज्ञान, ए पोते गाय ए पछी पुत्री युवा गाय अने ते ढाळ ऑ.के. थाय एटले हुं स्वरांकन करुं. परंतु एमां अनेक प्रश्नो थाय. ताल कयो ? ए नक्की न थाय तो स्वरनुं समयमूल्य निश्चित न थाय. श्रीप्रवीणसिंह जाजोनी सहाय लीधी अने 'हरिवेण वाय छे', 'गोकुळमां टहूक्या मोर', अने 'झीणा झरमर वरसे मेह' संग्रहमां ९० जेटला पदभजन स्वरांकन तथा छंदबंध अने एना पृथक्करण साथे प्रकाशित थयां. डो. बलवंत जानी, डो. निरंजना शाह, श्रीप्रकाश वेगड अने श्रीकिरीट शुक्ल पासे कंठस्थ परंपरानां पद-भजन अने लोकगीतोना सूचिग्रन्थो प्रगट कराव्यां. डॉ. भगवानदास पटेलने आदिवासी साहित्य अने डॉ. निरंजन राज्यगुरुने संतवाणीना प्रोजेक्ट माटे प्रोत्साहन आप्यं, मार्गदर्शन आप्यं अने अकादमी तथा अन्य संस्था द्वारा प्रोजेक्ट माटेनी सहाय पण अपावी अने प्रकाशनोमां सहायभृत थया. डॉ. शांतिभाई आचार्य जेवा भाषाशास्त्रीए उत्तम शास्त्रीय संपादनरूप कंठप्रवाहनी कथाओ आपी तेमां पण केन्द्रमां भायाणी ज. विविध विधिविधानो अने कथाओने मूळभूत परिवेशमां रज् करीने तेनां निदर्शन योजीने परिसंवादो करवां अने ग्रन्थ प्रकाशन करवुं, एनां प्रेरणा, सूचन, मार्गदर्शन पण एमनां. भावनगर, सुरेन्द्रनगर, डाकोर जेवा स्थळोए तो एमणे जाते आवीने ध्वनिमुद्रांकनो कराव्यां. आ योजनामां पंदर ग्रन्थ प्रकाशित थयां. प्वित्मुद्रणो थयां. एना प्रोजेक्टनुं आयोजन करो तो लाखोनुं अनुदान अने लांबो समय जाय. परंतु भायाणीपरिवार के भायाणीकुळना अभ्यासीओना जूथे आ कार्य खूब ज ओछा खर्चमां अने टूंका गाळामां कर्युं छे. आ बधी ज कामगीरी अने जवाबदारी माटे डॉ. भायाणीने कोई विशेष आर्थिक रकम क्यारेय अपाई नथी ! भविष्यमां ज्यारे पण कोई अभ्यासी गुजरातना लोकसाहित्य अने कंठ परंपराना अध्ययन, संशोधन, संपादननी गितनो आलेख दोरशे, त्यारे जोई शकशे के दोढ-बे सदीथी आ प्रवृत्ति गुजरातमां चाले छे परंतु १९८४ थी १९९६ना बार-तेर वर्षमां जे काम थयुं छे, जेटलुं काम थयुं छे ते अगाउना कोई दशकामां नथी थयुं. आ पछी.... ए भविष्य पर छोडीए. परंतु आ ऊपर जता आलेखनुं मूळ बिंदु ते डॉ. भायाणी.

गुजराती लोकगीतोने कृष्णचरितना जीवनक्रमे गोठवी जे अभ्यास कर्यों तेनां तारणो डो. भायाणीए पेरीसनी आंतरराष्ट्रीय परिषदमां अंग्रेजी संशोधन-पत्ररूपे रज् कर्या ने एमां वात्सल्य-औदार्यथी मारुं नाम पण सहलेखक रूपे मुक्युं छे. रामकथानां लोकगीतोनो में जैन, बौद्ध तथा अन्य भारतीय ग्रामीण अने आदिवासी परंपरा साथेनो अभ्यासलेख मुक्यो ते भायाणीसाहेबने खुब गम्यो. एनं मराठी भाषान्तर का.स.वाणी मराठी प्रगट अध्ययन संस्थाए १९९३मां, अंग्रेजी एशियन सोसायटी तथा शियाटल, अमेरिका खाते मळेली छट्टी इन्टरनेशनल कोन्फरन्स ओन अर्ली लिटरेचर इन न्यू इन्डो-आर्यन लेन्वेजीझमां प्रगट थयुं. ७मी कोन्फरन्समां वेनिस-इटालीखाते मारो सरज् परनो लेख वंचायो अने प्रगट थयो. आ बधानो यश भायाणीसाहेबने. आ कोन्फरन्समां गयो, बधां मळ्यां ने मानप्रेमथी जोता आवकारतां थयां त्यारे ज जाण्युं के ए बधुं ज भायाणीना विद्यार्थी होवाने कारणे ! साठ-पांसठ जेटला विदेशी विद्वानोनुं भाग्ये ज कोई एवं पेपर हशे, जेमां भायाणीनो उल्लेख न होय. कोई पण प्रश्न पर चर्चा उग्र बने, परंतु एमां कोई डो. भायाणीनो आधार टांके तो बधां ज शांत अने संमत. आ बधामां कोई एवो विद्वान नथी जेणे रूबरू के पत्रथी भायाणीसाहेबनी सलाह न लीधी होय. एमना मार्गदर्शननो लाभ न लीधो होय. भारतनो आ एक मात्र एवो ऋषि, जेने कोई पण देशी-विदेशी कंई पण पूछे के लखे के धोमधखता तडकामां

पण झेरोक्ष कराववा ने पोस्ट करवा दोडी जाय. विदेशीओने पोताना अंगत स्वजननी जेम रखे. छेल्ले तो गळामांथी अवाज पण नहोतो नीकळी शकतो त्यारे सूरतथी डॉ. जगदीश शाहनो छंदना रेकोर्डिंग बाबतनो पत्र आवेलो तो मने आपीने कहे: आने जवाब लखी आपजो ने वीगत मागी छे ते जणावीने लखजो के हुं साजो थईश त्यारे पत्र लखीश! एमनी सारवार करवा रहेलो माणस कोई पद-भजन गाय तो एनेय रेकमांथी अमुक पुस्तक लाववानुं कहीने एना रसनुं पद बतावे. गवडावे, सांभळे, संभळावे, देहाध्यास भूलवो एटले शुं, हें?

भायाणीसाहेबनुं मोटुं स्वप्न संशोधन संस्थाने जीवती-धबकती राखवानुं. १९८४ आसपास श्रीभूखणवाळाने, फार्बस-मुंबईने अनुदान मळे, ते माटे मारी पासे मोकलेला. अकादमीए खूब प्रयत्न कर्यो. परंतु महाराष्ट्रनी संस्था एटले कायदानो बाध. ए वखतना शिक्षणमंत्री प्रबोधभाई रावल. एमने वात करी. एमने पण लाग्युं के गुजरातनुं ज काम करती नामांकित संस्था छे अने एने सहायभूत थवा गुजराते पण ग्रान्टेबल करवी जोईए. मने फाईल तैयार करवा सूचना आपी. पोते भलामण करी. परंतु लीगल डिपार्टमेन्टनी ना थई एथी नाणाखाताए नकार्युं. डो. भायाणीसाहेब एना प्रमुख बन्या. अकादमीनी सहायथी शामळनी 'सिंहासन-बन्नीशी'नुं पुन:मुद्रण कराव्युं. डॉ. कनुभाई शेठ अने कल्पनाबहेनना माध्यमे सिक्रय बनाव्युं. फार्बसनी गुजरातनी शाखा खूली. एना कार्यनी रज्ञात थई अने वर्षोधी जेना माटे प्रयत्नो थयेला ते स्वप्न साकार थयुं अने गुजरात सरकारे फार्बसनी गुजरातनी शाखाने ग्रान्टेबल गणी. परंतु मुंबईना ट्रस्टीओए मळेली ग्रान्ट पण परत करी अने गुजरातनी शाखा बंध करी. कारण ? अगाउना वर्षोंनी कामगीरीनी खोटी रज्ञात करेली ने ग्रांट मेळवेली ! ऊंटना ढेंका परना काठामां वास्तविक के नैतिक शुं अनुचित हतुं ? वैधानिक रीते गुजरातनी शाखा अस्तित्वमां आवी ए पहेलां शुं कामगीरी नहोती थई ? एमां कई एवी गोलमाल ने अनीति ? - अंगत ज मित्रो अने साथीओ, परंतु कोई एमने समजवा न मध्युं ने गुजरातमां आमेय ते संशोधननी संस्थाओ ज ओछी, एमां सिक्रय पण निहवत् अने सिक्रय होय एनी क्रियामां संशोधन सिवायनुं बधुं ने सरकारी ग्रान्ट वगर संस्था चाले ज

नहीं, ने ग्रान्ट मेळववी एटले नेवाना पाणी मोभे चडाववां – आ माटेनां फार्बसनी ज मुंबईशाखाना प्रयत्नो छेक ई. १९८४ थी, ने ए मळ्युं त्यारे एनो नकार ? ए ग्रान्ट परत ? शाखा बंध ? – भायाणीसाहेबने एनो जेटलो आघात लाग्यो हतो एटलो क्यारेय बीजो नहोतो लाग्यो. आ विभूति पोते ज संस्था हती एटले ए संस्थाने के संस्था अने अनुकूळ ज न हतां. परंतु क्यारेय अमणे भारतीय विद्याभवन, गुजरात युनिवर्सिटी के एल.डी. इन्स्टिट्यूट जेवी संस्था छोडवानां कोई कारण कह्यां न हतां. कोई छूपो के जाहेर विवाद न कर्यो. परंतु आ आघात.....

कारण, संस्था एमनुं स्वप्न, संशोधननी. हाइलेन्ड पार्कनुं मोटुं मकान वेच्युं, 'आटलुं मोटुं कोण संभाळे, आटलुं पूरतुं छे!' कही वीमानगरमां आव्या. परंतु मनमां शुं हतुं ? मोटुं मकान वेंची नानुं मकान ले तो जे पैसा मळे, वधे एमांथी प्राकृत माटेनी संस्था करवी. प्राकृत टेक्स्ट सोसायटीने पगभर अने गतिशील करवी. परंतु आ युगमां बधो ज सोदो चेकथी कोण करे ? केटलो करे ? अने उपरना ब्लेकना ले ए भायाणी नहीं! आ वात मनोमन बधां ज जाणे अंगत. चंद्रकळाबंहेन के उत्पल उपरांत डो. सुरेश दलाल अने हुं. परंतु एमने आवुं शक्य नथी एम कोण समजावे ? ने एमने समजाय पण केम ? ए तो तरत कहे : आमां बे वानां छे, एक तो....

गुजरातमां सिंधी, उर्दू, संस्कृत बधी नवी नवी स्वायत्त अकादमीओ थई, तेमां प्राकृत नहीं ! एनो कौंस थयो संस्कृतमां ज ! भायाणीसाहेबे अनेकने वात करी, जगाड्या, लखाव्युं परंतु.....

संस्था एमनो प्राण. पू. श्री विजयशीलचंद्रजीए प्राकृतनी संस्था प्राकृत टेक्स्ट सोसायटी माटे सुविधा करी एथी एमनुं मन टर्युं. जे आघात हतो मनमां ते झिरवायो ! ने तेमां पण 'अनुसंधाने' एमने विशेष उत्साहित कर्या. ए जो न होत तो फार्बस गुजराती संस्थानो घात एमना माटे.....

बीजो आघात अकादमीनां कार्योनी नोंध लेवाने बदले एने आधारे चालतो बनेलो प्रचार ! एमां पण निमित्त फार्बसने सहाय अपावी ते. अकादमीमां मध्यकाळनुं अने लोकसाहित्यनुं ज काम थयुं छे ने बीजुं गौण बनी रह्युं छे - आवां निमित्ते मारा टीका-टिप्पण थाय तेथी दर्शकने व्यथा थाय. एकवार कहे : 'भायाणीसाहेब बहु मोटा विद्वान अने तमारा गुरु ए खरुं, पण तमे ए कारणे टीकानो भोग शुं काम बनो छो ?'

मारे कहेवुं पडे: 'दादा ? आवां काम बदल में के भायाणी साहेबे कोई ज वेतन लीधुं नथी. ने फार्बसने पुन: मुद्रण माटे आपवानुं तो अकादमीए आगळ ज विचारीने नक्की कर्युं छे एमां...'

परंतु अपप्रचार एटली हदे चाल्यों के अकादमीए बे-चार िश्चित एवा विद्वानोंने प्रश्नोत्तरमां आ कामो विशे पूछ्युं अने एनो जोईतो जवाब तो मेळव्यों ने एनुं पुस्तक पण कर्युं! में वीगते स्पष्टता करी तो आखी योजना दिशा चूकी गई एवी वातो लखाती थई. भायाणीसाहेब वारंवार कहे: आ काम अद्भुत छे ने तमारां समयशक्ति अपायां एनुं रेकग्निशन थाय एने बदले दोषारोपण ?

में कह्युं : तमारो संतोष अने अभिप्राय ज एथी विशेष छे. अने समय तो बोलशे, पांच-पचास वर्षे जेने पण मध्यकालीन कथासाहित्य के लोकसाहित्य विशे, संगीत विशे जाणवुं हशे, अभ्यास करवो हशे ए तो....

छेल्ले मांदगी विशेष गंभीर अने चिंताजनक बनी. दवाखाने दाखल कर्या. परंतु एवा अकळाया अने मन्यु जाग्यो के नाक-गळानी नळीओ काढी नाखी अने बळवो करीने घरे पाछा आव्या. हुं सपिरवार घरे गयो. मारं क्यारेक सांभळे ने स्वीकारे परंतु मारी पण एमनो मन्यु जागे त्यारे हिंमत न चाले. परंतु मारी दीकरी युवा अय्यरनी वात सांभळे अने ए जे सारवार सूचवे तेनो अचूक अमल करे. आश्चर्य थाय एटला झडपथी साजा थई गया. थौडा दिवस पछी तो ए ज फाईलो, लेखो, माथा परनां काम ! ए जाणे केटलुंक पोते ज करी शकशे. अधूरुं रहेशे तो कायम माटे ! एटले फरी बधुं पूरुं कर्युं.

दिवाळी गई. वर्ष गयुं. काम चालतुं थयुं. ने पछी फोन आव्यो: 'पुस्तको काढी राख्या छे. लई जजो. तमारे जोतां होय ए तमे राखजो. बीजां मेघाणी लोकविद्या संशोधन भवनने.'

मारी सेवानिवृत्ति पछीनी लोकसाहित्यनी ए संस्था. एमनां ज प्रेरणा,

मार्गदर्शन. छेल्ली मांदगीए श्रीकुलीनचंद्र याज्ञिक साथे आवेला. में घरमां प्रवेशता ज याज्ञिकसाहेबने कह्युं : 'जईए छीएं आपणे तिबयत जोवा, पण ए पूछशे

'आपणने खास तो...'

खरे ज एमणे पूछ्युं :

'केम चाले छे मेघाणी संस्थानुं!'

पछी फोन आव्यो केसेट लई जवानो. रेडियोना लाईव प्रोग्राम अने रेकोर्ड परथी उतारेली विविध रागनी, उत्तम गायक-वादकोनी ध्वनिमुद्रित केसेट! दरेकना कार्डझ पण तैयार, कई चीझ, कई गत, चीज, कयो राग...

आ मारो वारसो, मारा शेषजीवननी आंतर समृद्धिन वधारनारो. पछी तिबयत वधारे कथळती गई. एमने खातरी थई गई. अमारे प्रगट वात ओछी थाय. त्रण दशकाथी पण दीर्घ एवो संबंध एटले वगर बोल्ये पण वात करी लईए, समजी पण लईए. हुं ऊभो थयो त्यारे मंद स्वरे कह्युं: 'उत्पलने कहीश, तमने फोन करशे ने....'

- हजु पण मनमां कशुंक नवुं समानरसनुं स्फुरे के कोई शंका जागे तो मन पहोंची जाय छे, बत्रीश-तेंत्रीश वर्षनी टेवथी एमनो संपर्क करवा, जणाववा के जुओ आ टुकडो.....

परंतु तरत याद करवुं पडे छे. ए भायाणीसाहेंब नथी. खरेखर नथी?- एमां बे वात छे : एक तो... मन समजे एवी, बीजुं हृदय के अंतरात्मा !

विस्ल विद्यापुरुष श्रीहरिवलूभ भायाणी

कुमारपाळ देसाई

समग्र देशमां गुजरात विशेष समृद्ध छे, एना हस्तप्रतोमां सचवायेला विपुल ज्ञानराशिथी. समस्त देशमां गुजरात सौथी रंक छे, एणे करेली ए विपल साहित्यसमद्भिनी उपेक्षाथी. आपणा हस्तप्रतभंडारोमां पडेली हजारो हस्तप्रतो अभ्यासी-संशोधकनी राह जोईने बेठी छे. आवी हस्तप्रतो ज्ञानभंडारनी दीवालोमांथी बहार आवे अने गुजरातनो ज्ञानप्रकाश ग्रंथरूपे प्रगट थाय ते माटे आजीवन चिंता सेवनार श्री हरिवल्लभ भायाणीनी विदायथी गुजरातमां कोई रीते न पुराय तेवो शून्यावकाश सर्जायो छे. विद्याजगतमां तेओ 'भायाणीसाहेब'ने नामे विशेष जाणीता. पण ए मात्र ज्ञानोपासनाना ज मार्गदर्शक तरीके नहीं, एकनिष्ठ संशोधक के नीवडेला सर्जकने जीवनोपासनानुं अमृत आपनारा हता. मध्यकालीन गुजराती साहित्यना अभ्यास अने संशोधन माटे एमणे अविरत पुरुषार्थ कर्यो. आ साहित्य संशोधित थईने प्रकाशित पामे तेने माटे सतत प्रयास करता. नवा नवा युवानोने संशोधन-कार्यमां प्रेरवा बराबर जोतरता. अने वखतोवखत प्रोत्साहन आपवं ते एमनं काम. क्यारेक विद्यार्थी प्रमादवश काम न करतो होय तो मीठी टकोर करीने विद्यार्थीने फरी आगळ वधारता. गुजरातना अनेक संशोधकोने भायाणीसाहेबनुं मार्गदर्शन मळ्युं छे. एमना अवसानथी गुजरातनी साहित्य-संशोधन प्रवृत्तिने कळ न वळे तेवो आंचको लाग्यो हो

गुजरातना आ विद्या-तपस्वीए अनेकविध विद्याशाखाओमां समृद्ध प्रदान कर्युं छे. भाषाविज्ञाननुं क्षेत्र होय के प्राकृत-अपभ्रंश साहित्य होय, विवेचन होय के संपादन होय, पण जे विषयमां भायाणीसाहेबनी प्रतिभानो स्पर्श थतो, त्यां ऊंडाण अने उत्कृष्टता एकसाथे संवाद साधतां. मूळ तेओ संस्कृतना विद्यार्थी. संस्कृतमां अने अर्धमागधी विषय साथे एम.ए. थया हता, पण एमनी विद्याओनो व्याप सतत वधतो गयो. प्राकृत अने अपभ्रंश भाषाओना तज्ज्ञ बन्या. नवमी शताब्दिना कवि स्वयंभूदेव-रचित अपभ्रंश

भाषाना रामायणविषयक महाकाव्य 'पउमचरिय'पर महानिबंध लखीने डॉक्टरेटनी पदवी मेळवी. ए पछी आ क्षेत्रनां एमनां संपादनो आंतर्राष्ट्रिय ख्याति तो पाम्यां, किंतु तेथीय विशेष नवी दिशादृष्टि आपवामां सहायक बन्यां. 'अपभ्रंश व्याकरण', 'व्युत्पत्ति विचार' अने 'थोडोक व्याकरणविचार' जेवा ग्रंथोमां भाषाविज्ञानी तरीकेनी एमनी प्रतिभानां दर्शन थाय छे.

'कमळना तंत' के 'तरंगवती' जेवी मध्यकालीन गुजराती कृतिओनां संपादनमां एमनो संशोधक तरीकेनो नवोन्मेष प्रगट थाय छे. गुजराती विवेचनना क्षेत्रने अनेक पुस्तकोथी एमणे समृद्ध कर्युं. प्राचीन साहित्यथी मांडीने आधिनक साहित्यनी छेल्लामां छेल्ली गतिविधि साथे एमनो परिचय होय. एमनी प्रजानो आवो अखंड विस्तार जोईए त्यारे आश्चर्य थाय. पाश्चात्य विवेचनना अद्यतन प्रवाहोनो ऊंडो अभ्यास धरावता अने छेल्लामां छेल्ला उपलब्ध ग्रंथो के लेखो विशे लखता रहेता. अपभ्रंशना दुहाथी मांडीने पोस्टमॉर्डिनझम अने स्ट्रक्चरालिझम विशे लेखो लखता होय. कठिन व्याकरणग्रंथोथी मांडीने शुंगाररिसक मुक्तकोनो अनुवाद पण भायाणीसाहेब पासेथी मळ्यो छे. बौद्ध जातक कथाओना अनुवादनो ग्रंथ 'कमळना तंतु' मळे छे. भायाणीसाहेब जर्मन, मराठी, बंगाळी, तमिळ भाषाओ जाणता हता. प्रारंभमां तेओ अंग्रेजीमां लखता हता. लोकसाहित्यमां पण एमने ऊंडो रस. 'लोकसाहित्य: संपादन अने संशोधन' नामना शास्त्रीय पुस्तके लोकसाहित्यना अभ्यासीओने नवी दिशा आपी छे. संस्कृत प्राकृत अने अपभ्रंश मुक्तकोना अमर साहित्य वारसाने एमणे 'गाथामाधुरी', 'मुक्तकमाधुरी' जेवां पुस्तकोमां संग्रहित कर्यो ह्ये.

१९४०मां 'प्रस्थान'मां एमनो प्रथम लेख छपायो त्यारथी मांडी आ वर्षना नवेम्बर महिना सुधी एमनी विद्यायात्रा चालु रही. गुजरातीमां लखीने मातृभाषाने न्याल करी. भायाणीसाहेब पासे जेटली ऊंडी साहित्यचर्चा थई शके एटली ज साहजिकताथी तेमना जन्मस्थळ महुवानी, अपभ्रंश भाषाना दुहानी के ए पछी प्राकृत-संस्कृत मुक्तकोनी चर्चा थई शके.

आवा भायाणीसाहेबने रणजितराम सुवर्णचंद्रक, दिल्हीनो साहित्य अकादमीनो एवोर्ड, प्रेमानंद साहित्यसभानो चंद्रक, गुजरात साहित्य अकादमीनो एवोर्ड वगेरे अनेक एवोर्डथी नवाजवामां आव्या हता. जोके हकीकतमां तो भायाणीसाहेबने मळेला एवोर्डथी वास्तवमां एवोर्डने सन्मान हांसल थयुं छे!

प्रकांड पांडित्य होवा छतां पंडिताईनो लेशमात्र भार नहीं. कोईपण विषय के ग्रंथ परत्वे गहन विचार करनारा एमना चहेरा पर सदाय गुलाबी हास्य फरकतुं होय ! आ सरस्वतीपुत्रनो विद्याप्रेम एटलो के कोई विद्यार्थी मार्गदर्शन माटे आवे तो पोताने गमे तेवुं जरूरी काम बाजुए मूकीने एने भणाववा लागी जाय. नानकडी जिज्ञासा लईने जनार नवासवा विद्यार्थीने ए प्रेमथी आवकार आपता, पासे बेसाडता. एमनां पत्नी चंद्रकलाबहेन एमनुं आतिथ्य करता अने पुस्तकोनी दुनिया वच्चे बेठेला भायाणीसाहेब एना मुद्दाने पकडीने सांगोपांग चर्चा करता.

रात-दिवस एमने सतत एक ज चिंता घेरायेली रहेती के आपणा भाषा-वारसानुं शुं थशे ? आ हस्तप्रतोनां ज्ञाननुं शुं थशे ? प्राचीननी उपेक्षा अने संशोधननी खंतनो अभाव एमने कोरी रहेतो हतो. एमनी आ वेदना ज्यारे प्रगट थती, त्यारे भायाणीसाहेबना अवाजमां जुदो रणको संभळातो. एमनी निखालस वेदना हृदयने तत्काळ स्पर्शी जती.

प्राकृत-अपभ्रंश साहित्यना विद्वान अने प्रकांड पंडित भायाणीसाहेबनी विदाय पछी आजे भाषा-साहित्य अने संशोधनना क्षेत्रने आवरी ले तेवी प्रतिभा देखाती नथी. विद्याक्षेत्रे रांक गुजरात एमनी विदायथी रंक बनी गयुं. अभ्यासीओ अने विद्वानो साथे चर्चा चालती होय त्यारे भायाणीसाहेब एकाएक ऊभा थईने ए विषयमां प्रगट थयेलुं कोई विशिष्ट के अद्यतन पुस्तक लई आवे. एनां पृष्ठो खोलीने एमांथी समजावे. वळी ए संशोधकने उपयोगी होय तो जरूरी लागती झेरोक्ष पण तेमणे करावी राखी होय. आवो हतो एमनो विद्याप्रेम.

लंडन के पेरिसनी युनिवर्सिटीमां तमे भारतीय भाषाना अभ्यासीने मळवा जाव तो तेओ गुजरातमां वसती बे व्यक्तिनी पृच्छा करे. एक ते श्रीदलसुखभाई मालविणया अने बीजा श्रीहरिवल्लभ भायाणी.

लंडनमां तमे विद्वान प्रा. राईटने मळता हो अथवा पेरिसमां डॉ.

मादाम काया के डॉ. निलनी बलबीरने मळता हो तो ए बधा पोताना हृदयमां स्थापेला गुरुसम भायाणीसाहेबनुं स्मरण करे. एमनुं प्रदान आंतरराष्ट्रीय ख्याति पाम्युं हतुं. लंडननी युनिवर्सिटीनी 'स्कूल ऑफ ओरिएन्टल ऐन्ड आफ्रिकन स्टिडझ' तरफथी तेमने मानाई एवा फेलोपदथी सन्मानित करवामां आव्या हता.

भायाणीसाहेब पासे हृदयविजयी हास्य हतुं. एमनुं खडखडाट हास्य वातावरणमां गुंजतुं रहेतुं. क्यारेक एटलुं बधुं हसे के एमनो चहेरो लालघूम बनी जतो. पण आ हास्यरसायणथी भायाणीसाहेब सहुना प्रिय बनता. ए हास्यने कारणे कोई समर्थ विद्वानने मळी रह्यानो सामी व्यक्तिनो भय के डर जतो.

आ महान भाषाविदने सतत एवी इच्छा रहेती के गुजरातमां प्राकृत—अपभ्रंश भाषानी अकादमी स्थपाय. गुजराती भाषा जेमांथी ऊतरी आवी तेवी आ बे भाषाओनी घणी साहित्यिक समृद्धि उपेक्षित रही छे. एमांय अपभ्रंश भाषानो अभ्यास गुजरातमां अवश्य थवो ज जोईए. आने माटे एमणे प्रयास कर्या हता. परंतु अविद्याना अरण्यमां विद्यानी आवी सूक्ष्म पण महत्त्वनी वात क्यांथी संभळाय ?

विद्यार्थी जुए एटले भायाणीसाहेबने वहाल फूटे. तेओ एना अभ्यासनी चिंता करे. विद्याभ्यास वधारवामां आर्थिक मूंझवण होय तो एने माटे आर्थिक व्यवस्था पण करी आपे. परिणामे आ विद्यापुरुषे विद्याना केटलाय दीवडाओमां तेल सींच्युं छे. एमनी आ विद्योपासनाने कारणे तेओनो विद्वान जैन आचार्यो साथे गाढ संपर्क रहेतो. जैन आचार्यो पण आवा ज्ञानी पुरुष साथे ज्ञानचर्चा करता. केटलाक जैन आचार्यो साथे तो एमने हृदयनो संबंध. आचार्यश्री विजयप्रद्युम्नसूरीश्वरजी अने आ. श्री विजयशीलचंद्रसूरीश्वरजी साथे तेओनी विद्याकीय प्रवृत्तिओ चालती ज होय. 'अनुसंधान' नामनुं संशोधनलेखो धरावतुं एक उत्कृष्ट त्रैमासिक आ. श्री शीलचंद्रसूरीश्वरजी साथे रहीने संपादित करता हता अने गुजरातमां शास्त्रीय संशोधनोने प्रकाशमां लावता हता.

कोईनोय पत्र आवे तो एने तरत पोस्टकार्डथी प्रत्युत्तर पाठवे. वळी

एक पोस्टकार्डमां वात अधूरी रहे तो ए अनुसंधानमां बीजुं पोस्टकार्ड अने जरूर होय तो त्रीजुं पोस्टकार्ड पण लखे. 'एमनुं घर एटले अभ्यासीओनुं तीर्थ.' 'एक ज क्षणे ए गुरु अने गुरूणाम् गुरु होई शके छे.' एमनामां विद्वत्तानी भारोभार सौजन्य हतुं. जीवनना अंत सुधी ए कार्यरत रह्या. छेल्ले मुंबईनी नाणावटी हॉस्पिटलना बिछानेथी पण लखता हता!

'वाग्व्यापार', 'शोध अने स्वाध्याय', 'शब्दकथा', 'अनुशीलनो', 'काव्यमां शब्द', 'व्युत्पत्तिविचार', 'रचना अने संरचना' जेवा विद्वत्तासभर ग्रंथोना संशोधक तरीके तेओ स्मरणीय रहेशे. एमनी छ दायकानी विद्यायात्रानो विराम ए विद्याप्रवृत्तिओना भावि सामे प्रश्नार्थरूप बनी जशे तो ?

विद्यानो मोजभर्यो व्यासंग

जयंत कोठारी

स्व. मोहनलाल दलीचंद देसाई मामाने घेर जईने आवता होय अने कोई पूछे के क्यां जई आव्या तो कहेता के हुं मंदिरे जई आव्या. मने पण अेवी थोडी व्यक्ति मळी छे, जेमनी पासे बेसवामां जाणे कोई तीर्थस्थानमां बेठा होईए एवो भाव थयो छे. तक मळ्ये अेमनुं सान्निध्य सेववानुं मन थया करे. भायाणीसाहेब एटले के हरिवल्लभ भायाणी मारे माटे आवी तीर्थस्वरूप व्यक्ति बनी रह्या छे– एक विद्यातीर्थ लांबी चालेली मांदगी दरम्यान तिबयत कंईक सुधरी अने जरा बहार नीकळवानुं मन थयुं त्यारे भायाणीसाहेब ज मनमां आव्या. एमनी साथेनी ज्ञानगोष्ठि विना पसार करेला दिवसो मारे माटे उपवासना दिवसो जेवा हता. एमनी मळीने ज अे भूख भांगी. भायाणी साहेब सामे बेसवा तो हुं भाषाविज्ञानना डिप्लोमा-अभ्यासक्रमनो विद्यार्थी पण बन्यो हतो.

भायाणी साहेब पासे बेठा होईए एटले विद्यानो अजबगजबनो खजानो खुल्लो थाय. केटकेटली विद्याशाखाओमां एमनी अनवरुद्ध गित ! संस्कृत अने अर्धमागधीना तो ए विद्यार्थी, प्रथम वर्गनी कारिकर्दी धरावनार अने एम. ए.मां भगवानदास पारितोषक तथा झाला वेदान्त पारितोषिक मेळवनार तेजस्वी विद्यार्थी. पीएच.डी. थया अपभ्रंश महाकाव्य 'पउमचरिय'नुं संशोधन-संपादन करीने. आ अने आवां बीजां संशोधन-संपादनोथी प्राकृत-अपभ्रंशना अभ्यासमां एवं अर्पण कर्युं के एना ए राष्ट्रीय-आंतरराष्ट्रीय कक्षाना मान्य विद्वान बनी रह्या. प्राकृत-अपभ्रंशना अभ्यासीने माटे जूनी गुजरातीना अभ्यास तरफ वळवं ए सहज गणाय अने भायाणीसाहेबे अनेक संपादनो द्वारा ए विषयमां पोतानो अधिकार स्थापित करी आप्यो. 'मध्यकालीन गुजराती कथाकोश' रचीने ए विषयमां पोताना अभ्यास नरफ वर्णित करी आप्यो. 'मध्यकालीन गुजराती कथाकोश' रचीने ए विषयमा पोताना अभ्यासने शग चडावी. आ उपरांत, विविध भाषाओनो अभ्यास भायाणी साहेबने व्युत्पत्ति अने भाषाविज्ञानना अभ्यास तरफ दोरी गयो. एमां एमणे केळवेली सज्जताए एमने भाषाविज्ञानना अध्यापक सुद्धां बनाव्या. अने ए अतिहासिक भाषाविज्ञाननी सांकडी सीमामां पुराई न रह्या.

भाषाविज्ञाननी अन्य सर्व शाखाओ भाषातत्त्वज्ञान, रचनालक्षी भाषाविज्ञान, शब्दार्थशास्त्र, शैलीविज्ञान वगेरे – साथे पण काम पाडता रह्या. भायाणी साहेबनी कारिकर्दीए आम विविध रंग धारण कर्या.

वेदान्त एटले के ब्राह्मण परंपरा भायाणी साहेबनो विद्यार्थीकाळनो अभ्यासविषय, तो प्राकृत-अपभ्रंशना अभ्यासने अनुषंगे एमणे जैन परंपराना अधिकारी विद्वान तरीके प्रतिष्ठा मेळवी. कुटुंबमां जैन अने वैष्णव परंपरानुं संमिश्रण अने दादीमाना कंठे गवातां धोळ-पदोए वैष्णवपरंपरानुं पीयूषपान कराव्युं. मध्यकालीन साहित्यना अध्ययने, वळी, संतसाहित्य अने लोकसाहित्यनो रस केळव्यो. आपणा साहित्य अने संस्कारनो विपुल वारसो, आ रीते, भायाणीसाहेबने हस्तगत, बनी रह्यो अने आ संस्कारवारसानुं उद्घाटन ए एमनुं एक विद्याकार्य बनी रह्यं.

आ परथी रखे कोई भायाणी साहेबने केवळ पुरातनताना उपासक तरीके ओळखे. ए आधुनिकताना पण एवा ज उपासक छे. ए संस्कृत काव्यशास्त्रना सिद्धांतो समजावे ने आजना समयमां एनी प्रस्तुतता सिद्ध करे, ते साथे पाश्चात्य सौन्दर्यशास्त्र अने आधुनिक साहित्यविचारमां पण गित करता रहे अने आपणने गित करावता रहे; प्राचीन संस्कारवारसानी खेवना प्रगट करे, ते साथे आपणी आजनी सांस्कृतिक कटोकटीनुं चिंतवन करे; मध्यकालीन गुजरातीमां जेटलो रस ले तेटलो ज आजना गुजराती साहित्यमां पण ले. 'आज' साथेनो आ अनुबंध भायाणीसाहेबनी विद्वत्ताने सर्वभोग्य बनावे छे.

सर्वदेशीयता उपरांत अद्यतनता ए भायाणीसाहेबनी विद्वतानुं विशिष्ट लक्षण छे. पोताना सर्व रसिवषयोमां अद्यतन प्रवाहोथी भायाणीसाहेब जेटला परिचत रहे छे तेटला अन्य कोई विद्वान भाग्ये ज रहेता हशे. आ अद्यतनता पाछी सांकडी सीमानी नथी होती, भायाणीसाहेबनी दृष्टि देशपरदेशमां सर्वत्र फरी वळे छे. आ रीते पण एमनामां सर्वदेशीयता छे एम कहेवाय. विदेशोमां थतां विद्याकार्यो तरफ भायाणीसाहेबनी नजर वारंवार जाय छे, केम के एमांथी नवा अभिगमो अने नवां प्रतिपादनो प्राप्त थाय छे. भायाणीसाहेबमां नवा ज्ञाननी तीव्र झंखना छे अने ए झंखना एमना अभ्यासविषयो–साहित्यविद्या अने भाषाभ्यास–पूरती नथी होती, जीवनना बीजा अनेक विचारक्षेत्रोने स्पर्शे छे. एटले ज भायाणीसाहेबनी मित्रमंडळीमां मनोविज्ञानीओ, समाजशास्त्रीओ, राजनीतिशास्त्रीओ, कलाकारो वगेरे अनेक प्रकारना लोको जोवा मळे छे. एमनी साथे अनौपचारिक गोष्ठिओ तो चाल्या ज करे छे ते उपरांत, भायाणीसाहेब औपचारिक गोष्ठिओ पण योजे छे अने विविध क्षेत्रना विद्यापुरुषो पासेथी एमना क्षेत्रमां शुं चाली रह्युं छे एनी माहिती कढावता रहे छे. आ रीते पोते समृद्ध थता रहे छे.

आ कारणे भायाणीसाहेबमां हमेशां ताजगी अने अभिनवता प्रतीत थाय छे. वळी ए बीजानो खजानो लूंटता रहे छे, तेम पोतानो खजानो पण लूंटावता रहे छे. ए कंई कृपण विद्याधनी नथी. एमने मळीए त्यारे ए आपणी समक्ष कंईकंई नवुंनवुं धर्या करे- नवुं पुस्तक, नवो विचार, नवी माहिती. भायाणीसाहेब पोते कौतुकथी छलकाता होय, रोमांच अनुभवता होय अने आपणने पण ए कौतुकसृष्टिमां खेंची जाय, रोमांच अनुभवावे. एक ताजी हवानो आपणने स्पर्श थाय, वहेता तीर्थजळमां न्हाता होईए एवी प्रफुल्लता आपणा चित्तमां प्रसरी रहे.

भायाणी साहेब आत्मरत विद्वान नथी. पोतानो खजानो बीजा पासे लूंटावीने ए अटकी जता नथी, बीजाओने विद्याकार्योमां प्रेरवानुं अने सहायभूत थवानुं पण हंमेशां करता रहे छे. ए कार्यदिशा सूचवे, अेनो नकशो घडी आपे, माहिती ने साधनो पूरां पाडे, साथे रही गूंचो उकेली आपे ने केटलीक वार तो प्रकाशननी व्यवस्था पण करावी आपे. भायाणीसाहेब पासेथी आवां प्रेरणा-प्रोत्साहन मेळवनारां केटलां बधां होय छे! छतां पोतानां समय-श्रमनी लहाणी ओ ओटला मोकळा मनथी करे छे के भायाणी साहेबने आ कई रीते पोषाई शकतुं हशे ओनो विचार आपणने आवे, ओमनां समय-श्रम लेतां संकोच थाय. सौनुं विद्यातप वधे ए माटेनी भायाणीसाहेबनी तत्परता ओटली बधी छे के ए मोटानाना अभ्यासीनो विचार करता नथी, पात्र-अपात्रनोये नहीं. आथी ज कोई वार नबळा काम साथे ओमनुं नाम जोडातुं होय एवं बने छे. पण पोतानी लाक्षणिक हळवाशथी ओ आ स्थितिने हसी ले छे. एक पुस्तकमां भायाणीसाहेबनी प्रस्तावना जोईने कोईए एमने फरियाद करी के आवा नबळा पुस्तकमां तमारी प्रस्तावना केम ? भायाणीसाहेबे हाजर जवाब

वाळ्यो, 'एटलुं तो अ पुस्तकमां सारुं आव्युं !' धार्युं परिणाम मळवानी आशा हमेशां केम राखी शकाय ? ने क्यारेक आवुं परिणाम आवे तेथी भायाणीसाहेब कंई विद्यादानमां संकोच अनुभवता थाय नहीं. ओमनी विद्याप्रीति अनन्य छे. बीजाओनी चेतनाने सतत संकोरता रहीने ओमणे प्रजाकीय विद्या पुरुषार्थमां जे योगदान आप्युं छे ए एमना पोताना विद्यापुरुषार्थनी सामे वीसरी न शकाय एटलुं मातबर छे.

विद्यानां उच्च धोरणो गुजरातमां जो कोईमां वधुने वधु मूर्तिमंत थता होय तो अ भायाणीसाहेबमां ज. एमनी शास्त्रबुद्धि अने वैज्ञानिकताने भाग्ये ज कोई पहोंची शके. में मध्यकालीन गुजराती शब्दकोशनुं काम कर्युं त्यारे जोयुं के भायाणीसाहेबे पोतानां संपादनोमां आपेला शब्दकोशो सौथी वधारे आधारभूत हता. अमां जवल्ले ज अेवुं कोई स्थान मळतुं हतुं के ज्यां शुद्धिने अवकाश होय. जेमनी सज्जता अने प्रमाणभूतता माटे मने आदर हतो अेवा आपणा अन्य अग्रिम विद्वानोना शब्दकोशो पण मारे जोवाना थया हता पण भायाणीसाहेबनो आधारभूतता माटेनो आग्रह ते तो अमनो ज. ए जे शब्दार्थो आपे ते आधारभूत रीते अने चोकसाईथी आपी शकाय तो ज आपे. अटकळ-अनुमान, तरंगतुक्कामां अ फसाय नहीं, असाधारणपणे आडमार्गे खेंचाई जाय नहीं, कशुं साहस तो करे ज नहीं.

देश-परदेशनां उत्तम विद्याकार्योना संपर्कथी भायाणी साहेबनी आवी सूक्ष्म-तीक्ष्ण शास्त्रबुद्धि घडाई होवानुं समजाय छे. खास करीने पश्चिममां थतां विद्याध्ययनो जाणे अमनी सामे आदर्श रूपे होय एवुं लागे छे, अना दाखला टांकतां ए थाकता नथी अने अनी प्रशंसाभरी परिचय नोंध ए वारंवार ले छे. आपणे त्यांनां एवां कार्यो भायाणीसाहेबना मनमां झाझां वसतां नथी अने ए विदेशी विद्वत्ताथी वधारे पडता अभिभूत थयेला छे अेवी फरियाद पण क्यांक-क्यांक सांभळवा मळे छे. आवी फरियाद करती वखते आपणे त्यांनी अनेक विद्याप्रवृत्तिओना भायाणीसाहेब प्रेरक प्रोत्साहक बन्या छे, ते वीसरी जवाय छे. उपरांत ओ हकीकत छे के पश्चिममां थतां विद्याध्ययनोमां बीजी रीते कचाश होय तोये अभ्यासनी दृष्टि अने पद्धति परत्वे ओमांथी अवश्य कंईक शीखवानुं मळे. एवा नमूना आपणे त्यां ओछा जडता होय

तो भायाणीसाहेब शुं करे ? तेथी, विदेशी विद्वत्ता तरफ भायाणीसाहेबनो पक्षपात होय तोये ए सार्थक अने उपयोगी पक्षपात छे एम कहेवाय.

खरेखर आपणने मुंझवे एवी बाबत तो ए छे के भायाणीसाहेब पोते स्वीकारेलां विद्यानां उच्च धोरणो साथे केटलीक वार बांधछोड करे छे. विषयने पुरतो न्याय न मळे एवी ओनी सीमाओ आंकवी, सुचि जेवां संशोधननां अगत्यनां अंग विना चलावी लेवं, संशोधननी केटलीक झीणवटमां न जवुं आवुं आवुं भायाणीसाहेब करे छे के करवा बीजाने प्रेरे छें त्यारे अमणे आपणी समक्ष धरेलां पश्चिमनां विद्याध्ययनोना नमूना जूठा पडता लागे छे. कदाच भायाणीसाहेबनो थाक आमां व्यक्त थतो होय, कदाच अमने घणां बधां काम करी नाखवानी उतावळ आवी जती होय. कदाच आमां अमनी व्यवहारु दृष्टि ज होय. संपूर्णतावादी थवानां जोखमो ए जाणता ज होय. संपूर्णतावादी थवाथी कामो घणीवार अधवच्चे रखडी पडतां होय छे. भुगुराय अंजारियानो दाखलो आपणी नजर सामे छे. अने टांचां साधनो होय तथा घणां कामो करवानां रही जतां होय त्यारे तो व्यवहारुतानो आश्रय लेवो खास जरूरी बनी जतो होय छे. भायाणीसाहेब घणांबधां कामो करी शक्या छे ने करावी शक्या छे ते आ व्यवहारुताने कारणे ओ स्पष्ट छे. ऊगता अभ्यासीने तो भायाणीसाहेबनी आ व्यवहारुता घणी उपकारक बनी छे. अमनी यर्तिकचित शक्तिनो इष्ट लाभ लई शकायो छे. विद्वतानां ऊंचां धोरणोनी साथे व्यवहारुतानो मेळ भायाणीसाहेबे बेसाड्यो छे, अम कहेवं होय, तो कही शकाय अवं छे. पण विद्वत्तानां घणां कार्यो जलदीथी फरीफरीने थतां नथी होतां. तेथी ओमने अमुक तबक्के लाववां जरूरी होय ने अ माटे खर्चवा जोईता समय-श्रमनो संकोच करवो योग्य नथी होतो. आ बाबत गुजरातमां कोई समजी शके तो भायाणीसाहेब ज समजी शके अंटले विद्याकार्यनां धोरणोनी साचवणी माटे अ पूरा जाग्रत अने सिक्रय रहे अम इच्छवानुं मन थाय छे.

धोरणोनी साचवणी माटे सिक्रिय बनवुं ते केटलीक वार संघर्षमां उतरवा बराबर बनी जाय. विरोधनो झंडो फरकाववो पडे, असहकारनो मार्ग लेवो पडे. भायाणीसाहेबना स्वभावमां आ होय एवं जणातुं नथी. अ संघर्षना कायर छे, अथवा कहो के क्लेशभीरु छे. जाहेरमां कशानी तीव्र आलोचना

तेमणे करी होय के कशा परत्वे अमणे पोतानी निर्णायक असंमित दर्शावी होय, अे अक्कड थईने ऊभा रह्या होय अेवुं विरल अपवाद रूपे ज बन्यं छे. सामान्य रीते, संघर्ष करवानी जरूर होय त्यां ए मूंगा रहीने खसी जाय छे के समाधान स्वीकारी ले छे अने मित्रो तथा स्नेहीओने तो अे खास साचवी ले छे. अमने अगवड पडे अेवुं अ भाग्येज करे छे. केटलीक बाबतो अेवी होय छे के जेमां भायाणीसाहेबनो अवाज ज निर्णायक बनी शके. अ आग्रह राखे तो इष्ट परिणाम लावी शके. भले अ माटे थोडोघणो क्लेश ·वहोरवो पडे. ए नथी थतुं ने खोटा, खराब निर्णयोमां ए भागीदार थता देखाय छे. तेथी मारा जेवा लडायक माणसने अफसोस रहे छे, पण बीजी बाजुधी हुं जोई शकुं छुं के भायाणीसाहेबना स्वभावमां रहेली आ क्लेशभीरुता अने समाधानशीलताओ एमने विवादास्पदतानी सीमानी बहार राख्या छे. व्यापक रीते स्वीकार्य बनाव्या छे अने बहोळा संबंधो संपडावी आप्या छे, जेने कारणे भायाणीसाहेब अनेक विद्याप्रवृत्तिओना प्रवर्तक अने सहायक बनी शक्या छे ने ओमने पोताने हाथे तथा ओमनी प्रेरणा ने सहायथी थयेलां विद्याकार्योनो सरवाळो घणो मोटो थाय छे. मारा अफसोसनुं जाणे साटुं वळी जतुं होय अम मने लागे छे

भायाणीसाहेब संघर्षभीरु भले होय, अे वादप्रतिवादना भीरु नथी. अेक स्वतंत्र विचारकनुं तेज अमनामां छे. ज्ञानगोष्ठिओमां ओ प्रश्न करता, प्रतिवाद करता, पोतानुं प्रतिपादन रजू करता अने आ बधुं उग्रताथी करता जोवा मळे छे. अमनो अवाज मोटो ने आग्रही बनी जाय ने मोढुं लालचोळ थई जाय. सामो माणस डघाई जाय, मूंगो थई जाय. डॉ. उपेन्द्र पंड्याए अक वखत पोतानो आवो अनुभव मारी पासे वर्णवेलो. में कह्युं के भायाणीसाहेब लालपीळा थाय अनाथी आपणे मूंझाई न जवुं, आपणे पण सामे उग्र थवुं अने आपणी वात जोरशोरथी मूकवी. भायाणीसाहेबनो तो ज्ञानावेश होय छे. आपणे सामा थईओ के हसी लईओ एटले थोडीवारमां ओ शमी जतो होय छे. आपणी वातनुं तथ्य स्वीकारी ले, आपणने अधवच्चे आवी मळे के उदारताथी मतभेदने मान्य करी ले. भायाणीसाहेब ऊहापोहमां रस लेनारा छे, कोई मतप्रवर्तक नथी. पश्चिममां नित नवा जन्मता वादो, जे कोईवार तो

परस्पर छेद उडाडनारा होय छे, तेमां रस लेनार माणस बद्धमत तो न ज होई शके ने ?

भायाणी साहेब अखंड विद्योपासक छे. चंद्रकळाबहेने अमने घरनी जवाबदारीओमांथी मुक्त राखीने विद्योपासनामां रच्यापच्या रहेवानी सगवड करी आपी छे. पण अ शुष्क संशोधक नथी के नथी विद्याभ्यासजड. रिसकता अमनामां भारोभार रहेली छे. संस्कृत-प्राकृत मुक्तकोनी मजा भायाणीसाहेब पासेथी ज माणवा मळे. आ मुक्तकोना रसाळ अने छटादार अनुवादो करवा अ अमनो नवराशनी पळोनो विनोद छे. प्राकृत कथाओनी रसलहाण गुजरातीमां करवानुं पण अमने गमे छे. थोडांक सुंदर स्मृतिलेखो अमणे लख्या छे अने क्यारेक गंभीर वात पण एमणे नर्ममर्मकटाक्षथी कही छे. भायाणीसाहेब संशोधक न थया होत तो सर्जक अवश्य थया होत अम आपणने लागे. भायाणीसाहेब टठ्ठामश्करीमां रस ले, गपसपमां गूंथाय अने निंदारसनोये अमने निषेध नथी. पूरुं मानवीय व्यक्तित्व छे. अमना हास्यनी तो अंवी छोळो उछाळे के अभ्यास अने अट्टहासनो आ मेळ आपणने विधातानुं कोई विस्मयकर्म लागे.

भायाणीसाहेबनो ते खरेखरो विद्याविनोद. माटे ज 'व्यासंग' अर्पण करतां में लख्युं हतुं :

आपनो घडीक संग.

अं ज तो केवो मोजभरेलो विद्यानो व्यासंग

घडीक संग ज विद्यानो व्यासंग बने अने ते पण मोजभरेलो ते भायाणीसाहेब पासे ज. पण अ बने भायाणीसाहेब साथेनी अनौपचारिक गोष्ठिमां ज. औपचारिक व्याख्यानमां क्यारेक व्यंगविनोदनो तणखो झरे, पण सामान्य रीते अ भारेखम रहे. वर्गशिक्षण पण अमनुं औपचारिक अने शुष्क गणाय तेवुं. वीगतो-विश्लेषणोथी खचित अने अमनुं भरेलुं चित्त जाणे सहजपणे ठलवातुं लागे. केटला विद्यार्थीओनुं चित्त अमां परोवातुं हशे अने भायाणीसाहेबनो ज्ञानधोध झीलवा अ शक्तिमान थता हशे अ विशे शंका रहे छे. अम लागे छे के भायाणीसाहेबना मनमां पण असंतोष रहेतो हशे अने अमणे अध्यापननुं काम वहेलुं छोडी दीधुं ओमां आ स्थितिओ भाग भजव्यो

हशे. शांत एकांतमां बेसी सूक्ष्म-तीक्ष्ण ओजारोथी भाषा अने साहित्यनां क्षेत्रोमां खणखोद करवी अने पछी मंडळीमां बेसी हसतांरमतां विद्यावितरण करवुं अ भायाणीसाहेबने वधु भावती अने फावती प्रवृत्ति छे.

गुजरातना विद्वद्वर्गमां भायाणीसाहेब ओक विरल घटना छे. ओमनी विशिष्ट शक्तिओनो लाभ गुजरात जेटलो लई शकशे एटलुं ओ विद्यासमृद्ध थशे अने गुजरातनी विणकसंस्कृतिने ओक नवो ओप मळशे. आ माटे आपणे सौ ओमनुं निरामय दीर्घायुष इच्छीशुं.

२५ सप्टे. १९९३

अगणित पंरवीओना आश्रयरूप एक वडलो

अगणित पंखीओने आश्रय आपतो घेघूर वडलो तूटी पडे तो केवी स्तब्धतानी लागणी थाय ? अेवी लागणी (हरिवल्लभ) भायाणीसाहेबना जवाथी थई रही छे. मारा जेवां अनेक पंखीडां ओ विशाळ वडलानी कोई ने कोई डाळनो आधार मेळवी कलबल ने कूदाकूद करतां हतां. हमणां ओक संस्कृतना विद्वान साथे फोन पर वात करवानी थई. में कह्युं, "अमारा एक मोभी गया." ओमणे मारा कथनने तरत सुधार्युं, "अमारा नहीं, आपणा कहो." साची वात छे. भायाणीसाहेब कंई मात्र गुजरातीना विद्वान न हता, संस्कृतना हता अने प्राकृतना पण हता, ओ शिष्ट साहित्यना विद्वान हता अने लोकसाहित्यना पण हता, जैन साहित्यना विद्वान हता अने वैष्णव साहित्य अने संतसाहित्यना पण हता, भाषाशास्त्रना विद्वान हता अने साहित्यशास्त्र ने सौंदर्यशास्त्र–रसशास्त्रना पण हता. विविध विद्याक्षेत्रना माणसो भायाणीसाहेबने पोताना माने ओ स्वाभाविक हतुं.

आटली विभिन्न विद्याशाखाओ पर अधिकार स्थापित थवो अे जेवी तेवी वात नथी. भायाणीसाहेबनी विद्वत्ताने आ बधी शाखाओ फूटी तेना मूळमां छे अमनी अतंद्र ज्ञानझंखना अने ऊंडी संडोवणी. विशाळ ज्ञानाकाशनी संमुख अे रह्या करे अने आजुबाजुथी, अहींथी-त्यांथी जे कंई प्राप्त थाय ते झीलता रहे. मूळियां ऊंडा उतरे अटले फेलातां होय छे अने उपर डाळो फूटती होय छे तेम भायाणीसाहेबने अभ्यास करतां करतां अने काम करतां करतां सहजपणे आ बधी डाळो फूटेली छे. बी.अ., अम.ए.मां अे संस्कृत, अर्धमागधी (प्राकृत) अने भाषाविज्ञानना विद्यार्थी. पीएच.डी. कर्युं अपभ्रंश साहित्यकृति पर अने प्राकृत-अपभ्रंश परत्वे तो अे आंतरराष्ट्रीय ख्याति धरावता विद्वान बन्या. प्राकृत-अपभ्रंशमांथी जूनी गुजरातीना अभ्यासमां सरवुं सहज हतुं. संस्कृतथी गुजराती सुधीनी समग्र भाषा परंपरानी सज्जता भायाणीसाहेबने ऐतिहासिक भाषाविज्ञान अटले व्युत्पित्तशास्त्र अने भाषास्वरूप अटले व्याकरणना विषयो तरफ खेंची गई अने एमांथी, समकालीन पाश्चात्य

विद्याप्रवाहोना नियमित संपर्कमां रहेता भायाणीसाहेब भाषाविज्ञानना शैलीविज्ञान वगेरे नूतन फांटाओ सुधी प्रसर्या. आ अद्यतन विद्यारुचिए ज संस्कृत काव्यशास्त्र-रसशास्त्रना आ अभ्यासीने आधुनिक साहित्यविचार अने सौंदर्यशास्त्रना सीमाडा सुधी पहोंचाड्या. पोताना समय अने समाज साथेनी निसबते भायाणीसाहेबने वर्तमान गुजराती साहित्य विशे विचारता-लखता कर्या.

अद्यतनता, वैज्ञानिकता, प्रमाणभूतता, पद्धतिसरता, चोकसाई, लाघव अने विशदता अ भायाणीसाहेबनां विद्याकार्योनां अलग तरी आवतां प्रमुख लक्षणो. प्राचीन परंपराने लगतां कामो पण पश्चिमना विद्याजगते संपडावेली आधुनिक दृष्टिथी थाय. पोतानी रुचिनां विद्याक्षेत्रोमां थई रहेली कामगीरीनी भायाणीसाहेब पासे छेल्लामां छेल्ली माहिती होय. कोई नवुं सरस काम ध्यानमां आवे त्यारे ओ रोमांच अनुभवे अने उमळकापूर्वक आपणुं पण ओना तरफ ध्यान दोरे. भायाणीसाहेब जेवा तरोताजा-नूतनता अने प्रफुल्लताथी भर्या विद्वान बीजा न मळे.

वैज्ञानिकता, प्रमाणभूतता अने चोकसाई माटेनो भायाणीसाहेबनो आग्रह घणो भारे. प्रमाणभूतता अने चोकसाईथी कही शकाय अेटलुं ज कहेवुं. अटकळ-अनुमानना प्रदेशमां धसी जवुं नहीं, आप-ख्यालोथी दोराववुं नहीं, वाग्मितामां राचवुं नहीं. भायाणीसाहेबने नामे केटलांक मोटां कामो छे ज. पण घणा लघुलेखो ने नानकडी नोंधो पण छे ते आ कारणे. आधुनिक साहित्यविचार जेवा विषयमां आवुं खास बन्युं छे. 'मारे एक डगलुं बस थाय' एवी जाणे अमनी वृत्ति. मुद्दो पूरो कंतातो न लागे, क्यांक अछडतो रही जतो पण लागे. नूतन दृष्टिने कारणे आवां लखाणो पण आपणी दाढे वळगे, साथे कंईक अतृित रही जाय. तेम छतां आ लखाणोनी विचारोत्तेजकतानुं मूल्य ओछुं नहीं अने आपणे माटे तो ए संघरी लेवा जेवां.

संपूर्णतावादी थवानां जोखमो भायाणीसाहेब जाणता ज होय. भृगुराय अंजारियानो दाखलो तो नजर सामे. भायाणीसाहेबे विद्वत्ता अने व्यवहारबुद्धिनो अजब मेळ बेसाडेलो. पश्चिमना ऊंचां धोरणोथी हंमेशा प्रभावित रहेता भायाणीसाहेब आ व्यवहारुबुद्धिने कारणे ज आपणी वास्तविकताओनो स्वीकार करीने पोताना काममां केटलीक वार मर्यादा स्वीकारी लेता ने बीजानां तो नानां कदाच पूरतां धोरणसरनां नहीं अवां पण कामोने उत्तेजन आपी शकता. वरसो पहेलां गुजरातीना अध्यापकसंघना संमेलनमां 'मध्यकालीन साहित्यकृतिनुं शिक्षण' अ विषय पर मारे नानकडुं वक्तव्य आपवानुं थयेलुं. वक्तव्य पछी भायाणीसाहेबे कह्युं, ''आनो लेख करो.'' मने मारा वक्तव्य विशे कोई ऊंचो ख्याल न हतो. अंटले में पूछ्युं, ''आनो लेख करवा जेवो तमने लागे छे?'' अमणे कह्युं, ''आ मुद्दाओं कोईए आ रीते कह्या छे खरा?'' में लेख कर्यो. 'संस्कृति' जेवा सामयिकमां अ छपायो पण खरो. अ लेखने वीसरावी दे अंवुं घणुं विशेष अने विगते पछीथी मारे मध्यकालीन साहित्य विशे लखवानुं थयुं पण अनां केटलांक प्राथमिक बीज पेला नानकडा लेखमां रहेलां जोई शकाय छे. भायाणीसाहेबे मारेला धक्काथी आ काम थयुं. मारो पहेलो विवेचनलेखसंग्रह 'उपक्रम' प्रकाशित करवा हुं तैयार थयो ते पण भायाणीसाहेबना धक्काथी ज.

भायाणीसाहेबमां विद्याप्रीतिजन्य उदारता पण खरी. नवा अभ्यासीओ तरफ ओ खास वहे. केटलां बधां पुस्तकोने ओमनी प्रस्तावना मळी छे! ओमां सामान्य स्तरनां पुस्तको पण न होय ओवुं नहीं पण भायाणीसाहेबे प्रस्तावना-लेखननी ओक पोतीकी आवडत केळवी लीधेली. पुस्तकनुं जे कंई जमापासुं होय ओ टूंकमां निर्देशे, आगळ काम करवानी दिशा बतावे अने ए विषयमां पोताना तरफथी कंई ने कंई पूर्ति करे.

अत्यारे आटलुं करीने मूकी दईए, भविष्यमां आगळ काम थशे अेवुं भायाणीसाहेब घणी वार विचारे. अेथी तो अे घणां काम करी शक्या अने करावी शक्या. मारी सामे विद्वान तरीके आदर्श भायाणीसाहेबनो ज. अे मारा विद्यागुरु ओम कहुं तो पण खोटुं नहीं. मध्यकालीन गुजराती साहित्यकोशमां अमे भायाणीसाहेबने पूछीने पाणी पीता अम कहेवाय. अमनी शिस्त अने स्पष्ट समज अमारो मार्ग चोख्खो करी देती. पण मारा उपर भृगुराये हाथ मूक्यो होय के शुं, हुं महत्त्वाकांक्षी थया विना रही शकुं नहीं. जे साधनो सुधी पहोंची शकाय एम होय त्यां सुधी पहोंचीने कामने शक्य तेटली संपूर्णता आपवाना ख्यालमांथी बची शकुं नहीं. 'आरामशोभा रासमाळा'मां वृक्षनामोनी ओळख नक्की करवानी कोशिश करुं अने 'मध्यकालीन गुजराती शब्दकोश'मां गरबिडिया शब्दोनेये छोडुं नहीं - अेनी साथे माथाफोड कर्या करुं. भायाणीसाहेब मने रोक लगाव्या करे, पण हुं शानो मानुं ? पाछो आ माटे जीव तो मारे भायाणीसाहेबनो ज खावानो अने अे प्रेमथी जीव खावा पण दे ! अंते तो अे विद्याना ज जीव ने ?

'जैन गुर्जर कविओ'नी पुनरावृत्तिनुं विचारातुं हतुं त्यारे भायाणीसाहेब अम ज माने के अनुं पुनर्मुद्रण करवुं जोईए, फेरफार करवा जतां मुश्केलीओ ऊभी थाय अने वात हाथमांथी छटको जाय. आ गंजावर सामग्रीने फरी लखवा जतां तो ओमां नवी भूलो दाखल थाय. हुं ओम मानुं के गुजराती साहित्यकोशनी सामग्री वगेरे जे नवां साधनो हाथवगां थयां छे तेनी मददथी शुद्धि अने आवश्यक पुनर्व्यवस्था करीने ज आ ग्रंथश्रेणी प्रगट करवी जोईए. में भायाणीसाहेबने कह्युं के मूळ सामग्री फरीने उतार्या वगर सुधारा केम दाखल करवा अने पुनर्व्यवस्था केम करवी ए हुं जाणुं छुं; केवळ पुनर्मुद्रण करवा साथे हं संमत नथी. भायाणीसाहेबनी उदारता ओवी के मारी पासेथी मारी योजना मुजबनो ज अंदाज मागी अंक संस्थाने अंना प्रकाशन माटे भलामण करी. ओ संस्थामां तो वात आगळ न चाली, पण पछी श्री महावीर जैन विद्यालये 'जैन गूर्जर कविओ'नी पुनरावृत्ति करवानुं नक्की कर्युं अने अेनुं संपादन मने सोंप्युं. पुनरावृत्तिमां शुं शुं करवुं जोईए अना मुद्दा विचारीने हुं फरी भायाणीसाहेब पासे पहोंच्यो. एक पछी एक मुद्दो अमनी समक्ष मुकतो गयो - आ करवं जोईए के नहीं ओम पूछतो गयो. अने एक पछी एक बधा मुद्दाने भायाणीसाहेब मंजूर करता गया. पुनर्मुद्रणनी ओमनी वात आपोआप ऊड़ी गई. भायाणीसाहेबनां खरां विद्यानां धोरणो ते तो आ ज, भले संयोगो अमनी पासे बांधछोड करावता होय. भायाणीसाहेब अेटला साचा के 'जैन गुर्जर कविओ'ना पुनरावृत्तिना कामे में नहोतां धार्यां अेटलां, दश वर्ष लीधां अने जरूरी मदद मित्रो-स्नेहीओ तरफथी मळी रही त्यारे अ शक्य बन्यं.

भायाणीसाहेबे मध्यकालीन गुजराती कृतिओना जे शब्दकोशो आप्या छे ते सौथी वधारे श्रद्धेय. मारा 'मध्यकालीन गुजराती शब्दकोश'मां अनो मने मोटो आधार. पण पाछा प्राचीन कृतिने शब्दकोशनी मदद आपवामांथी भायाणीसाहेब आळसी जाय पण खरा. शब्दकोशनी वाट जोवा जतां कृति ज रखडी पडे तो ? हुं शब्दकोश आपवानो आग्रही. मारो तो शिक्षकनो जीव अंटले एम विचारुं के शब्दकोशनी मदद विना आ कृति आपणे त्यां कोण वांचशे ? (शब्दकोशनी मदद पछीये कोण वांचशे अेवो प्रश्न करी शकाय.) भायाणीसाहेब पूरा विद्वान. कोईक अधिकारी नीकळशे अेवी खुमारी अे राखी शके. अमना घराको तो देशपरदेशमां पथरायेला खरा ने ?

सावरकुंडलामां भायाणीसाहेबनी अध्यक्षतामां योजायेली कार्यशिबिरमां शाळाकक्षानो विगतपूर्ण ने व्यवस्थित नवो अभ्यासक्रम घडायो ओमां मारी आवी 'मास्तरगीरी'नो घणो हिस्सो हतो. झीणाझीणा मुद्दा विचारीने सभा समक्ष मूकवानी अने चर्चानी गाडी पाटा पर चाले तथा मुकामे पहोंचे ओ जोवानी फरज मारे बजाववानी थई हती. भायाणीसाहेबनी लाक्षणिक खुशमिजाजी अने हळवाश ज केटलीक वार गाडीने पाटा परथी खेडवी नाखती. आ स्थितिनी मजाक करतो ओक दुहो भायाणी साहेबे बनावेलो (अध्यक्षस्थाने बेठांबेठां ओ काम पण करता !) :

व्याकरणमां पडी वाट, कोठारी कांते घणुं,

(पण) मोदणनो मरडाट, भायाणीये भाग्यो फरे.

मोदण अेटले दमयंतीबहेन मोदी. अ शाळाकक्षाओ व्याकरणना प्रयोजन विशे ज प्रश्नोनी फेण ऊचकतां.

भायाणीसाहेबने नामे संस्कृत-प्राकृत-अपभ्रंशनां केटलांक महत्त्वनां संशोधनो-संपादनो छे. महत्त्वनां कहेवाय अेवा संशोधनलेखो तो घणा छे. पण विषयने अेनी सर्व विगतोमां अने सळंगसूत्र रीते छणता अभ्यासग्रंथो आपवानुं भायाणीसाहेबथी झाझुं बन्युं नथी. आवां कामोनो कंटाळो अने थाक व्यक्त करतां पण में अेमने जोया छे. 'व्युत्पत्तिविचार'मां मुख्यत्वे तो अेमणे पोते पूर्वे संचित करेली सामग्री मूकी देवानी हती, पण त्यारेये अेमणे आवी लागणी व्यक्त करेली. भलुं थजो गुजरात साहित्य अकादमीनुं के अेनी फेलोशिपना धकाथी 'गुजराती भाषानुं ऐतिहासिक व्याकरण' रचायुं अने अेणे बे सहायको आप्या तेथी 'मध्यकालीन गुजराती कथाकोश'नी रचना थई. अद्यतन दृष्टिनुं गुजराती भाषानुं विस्तृत व्याकरण भायाणीसाहेब ज आपी शके, कदाच अेमना मनमां अे वात पडेली पण हती, पण अे अेमनाथी न

बन्युं ते न ज बन्युं. गुजरात युनिविसिटीमां अमणे ज घडेला नवा अध्यासकमनी पाठ्यसामग्रीनी एक पोथी रची आपवानी मारी मागणी ओक तबक्के ओमणे स्वीकारेली पण पछी ए जवाबदारी ओमणे मने पधरावी दीधी. गुजरात युनिविसिटीमां व्याकरणना एक ग्रंथनी योजना थई त्यारेये एक वखत ए माटे संमित आप्या पछी ए खसी गया. अलबत्त, ए माटे बीजां कारणो पण हतां.

भायाणीसाहेब पासेथी कंईक वेरविखेर पडेलुं पण घणुंघणुं आपणने मळ्युं छे, पण कोई वार मनमां प्रश्न थाय छे के भायाणीसाहेबनी शक्ति अने सज्जतानो पूरो हिसाब आपणने मळ्यो छे खरो ? आपणे त्यां आ कक्षाना विद्वानने पण घणुंखरुं अेकले हाथे ज काम करवानुं होय छे. आपणे अेमने संशोधनसहायक आपी शकता नथी. मारुं मन तो ओवी कल्पना करे के भायाणीसाहेब एक विद्याविभागना वडा होय, अेमना मार्गदर्शन नीचे एक विद्वानमंडळी काम करती होय अने विद्यानां मोटां ने महत्त्वनां कामो त्यां थतां होय. गमे ते कारणे, पण आ न थई शक्युं तेनो मनमां रंज रहे छे. आपणे कशुंक मूल्यवान गुमाव्यानी लागणी थाय छे.

ए खरुं के भायाणीसाहेबमां रस-रुचिनुं घणुं वैविध्य हतुं अने संशोधकना कलेवर नीचे बीजुं घणुं संघरायेलुं-दबायेलुं पड्युं हतुं. अ अवारनवार ऊछळी आवे. अमने त्यां विविध क्षेत्रोना माणसोनी मंडळी जामे, गोष्ठीओ चाले अने अमां भायाणीसाहेब खीले. अमनी कौतुकवृत्ति अत्यंत सतेज. नवा काम, नवा विचार तरफ ओ तरत आकर्षाय. अंग्रेजीमांथी नाना नाना अंशोनो अनुवाद करीने मूकवा पण अमनुं मन ललचाई जाय. कोई नवो साहित्यविचार आवे एटले पोते पण अना विशे, भले तारणसंकलननी रीते पण एक नानकडो लेख करी नाखे. नानी नानी शब्द नोंधो तो अमणे केटली बधी लखी छे! हमणां-हमणां तो अछडती कहेवाय अवी शब्दनोंधो अने सामान्य लागे एवा विचारखंडो आपवा तरफ ए वळी गया हता. मारा जेवाने एम लागे के भायाणीसाहेबे आवां परचुरण कामोमां पोतानां समय-शक्तिनो व्यय करवो जोईए खरे ? पोते जे विषयमां मूल्यवान प्रदान करी शके एम छे एमां ज ओमणे अकिनिष्ठ ने एकाग्र न थवुं जोईए ? पण संभव छे के भायाणीसाहेबने एमां एकांगिता लागती होय अने ए एमनी पसंदगीनी वस्तु न होय.

भायाणीसाहेबनी विद्वत्तानो एक मोटो गुण ते एमनी स्पष्ट समज अने विशद अभिव्यक्ति. मारा 'भाषा-परिचय अने गुजराती भाषानुं स्वरूप' विशे अभिप्राय आपतां भृगुराय अंजारियाए लखेलुं के ''कंईक अंशे विशद रूपे मूकवुं ए तमारी प्रतिभामां खास छे. भायाणीनी प्रतिभामां जराक ऊलटुं छे.'' मने आ निरीक्षण यथार्थ न लागे. भायाणीसाहेबनी अने मारी विशदता जुदी कोटिनी छे. अमनी एक विद्वाननी विशदता छे, मारी एक शिक्षकनी. भृगुराये ज कह्युं छे तेम, ''भायाणीसाहेब पोते वरसेवरसे नवा ख्यालनी स्पष्टताथी नवी विकास-भूमिका रचता जता होय, रस्तो पोते ज खोदे अने पोते ज पछी एना उपर चाले ए स्थितिमां मुकाता होय' त्यां कोई वार कूटता रही जती होय तो ए अनिवार्य ज लेखाय. बाकी भायाणीसाहेब जे कक्षाए लखे छे ए कक्षाए अमना जेटली विशदता सिद्ध करनार बीजो विद्वान में जाण्यो नथी. एमनो अनुवाद-तारण-संकलनरूप लेख पण आ गुणथी अंकित होय.

मने याद छे के एक वखते गुजराती विद्वानो संरचनावाद (स्ट्रक्चरालिझम) पर मची पडेला. अमनां लखाणो वांचतां हुं भूलो पडी जतो हतो. त्यां भायाणीसाहेबनो एक लेख मारा हाथमां आव्यो अने संरचनावादनो एक नकशो जाणे मळी गयो. साहित्यपरिषद तरफथी अपाता रामप्रसाद बक्षी पारितोषिकमां प्रमोदकुमार पटेल अने हुं एक वखते निर्णायक हता. अमारी सामे सुरेश जोशीनुं अने भायाणीसाहेबनुं एम बे पुस्तको छेवटे रह्या. सुरेश जोशीनुं पुस्तक मौलिकतानी छापवाळुं हतुं पण एमां अमने विचारप्रवाह खोडंगातो अने अविशद बनतो लाग्यो. भायाणीसाहेबना पुस्तकनी बधी नहीं पण ठीकठीक सामग्री अनुवाद-तारणरूप हती (एनो निर्देश करवानी भायाणी साहेबनी प्रामाणिकता अनन्य, बाकी आपणे त्यां घणुं उछीनुं-पाछीनुं लीधेलुं मौलिकताने नामे खपतुं होय छे), पण एनी विशदता असाधारण हती ने सामग्री अत्यंत उपयोगी तो हती ज. थोडी मथामण पछी अमे भायाणीसाहेबना पुस्तक पर ज पसंदगी उतारी.

अद्यतन दृष्टि अने आ स्पष्ट समजे ज सौने भायाणीसाहेब पासे मदद-मार्गदर्शन माटे जता कर्या. भायाणीसाहेबनी बीजाना काममां रस लेवानी वृत्ति अने अने सहायभूत थवानी तत्परता तो कोई विद्वानमां जोवा न मळे एवी. विद्वानने तो पोतानी पळेपळनी किंमत होय अने अे कंईक तेजोद्वेषी पण होय. भायाणीसाहेब तो आपणने आगळ करवामांये भाग भजवे. मारे मारा पीएच.डी. ना विद्यार्थीना विषय के विषयनी रूपरेखा नक्की करवानी होय तो पण अम थाय के चालो, भायाणीसाहेब पासे जईए, ए कंईक नवुं सरस सुझाडशे. पछीथी पण काम करतां-करतां प्रश्नो ऊभा थाय त्यारे भायाणीसाहेब पासे ज दोडवानुं. भायाणीसाहेब एटले अध्यापकोना अध्यापक, गुरुओना गुरु.

बीजाने सहायरूप थवानी भायाणीसाहेबनी तत्परता तो केवी ! छेला एक वरसथी भायाणीसाहेबनी तिबयत लथडी हती अने शक्तिओ कंईक क्षीण थई हती ते दरम्याननो ज एक दाखलो आपुं. एक मध्यकालीन कृतिमां 'कोइल विखवयणी' (कोयल विष-वचनी) एवी पंक्ति आवी. कोयल तो मधर वचन बोलनारी, प्रश्न थयों के 'विष' शब्दनो 'मधर' अर्थ होई शके ? विरुद्ध अर्थमां शब्द वपरायो होय एवी कोईक परंपरा होवानं अने मारा 'मध्यकालीन गुजराती शब्दकोश'मां एवो कोई शब्द आव्यो होवानुं स्मरण थयुं. ए कोशमां त्यारे तो आवो कोई शब्द जड्यो नहीं. पण मनमां थयुं के ए वखते आवी परंपरानी माहिती मने भायाणीसाहेब पासेथी ज मळी होय. में भायाणीसाहेबने फोन कर्यो पण एमने आवं कंई याद न आव्युं. पछी मारे एक दिवस मोटा दीकराने त्यां जवानुं थयुं. बीजे दिवसे त्यां भायाणीसाहेबनो फोन आव्यो (मारे आ घेरथी फोननंबर मेळवीने ज तो !). 'विष'ने माटे 'मधर' शब्द- एवा केटलाक प्रयोगनी मोंध लेतो एक श्लोक एमने मळी गयो हतो ते कह्यो. मने थयं के वाह, मारी धारणा साची पडी. त्यां तो बेएक दिवसे पाछुं भायाणीसाहेबनुं पोस्टकार्ड आव्युं- तमारी ए पंक्ति मने लखी मोकलो. में पंक्ति लखी मोकली एटले एमणे मने लख्युं के परंपरा तो 'विष' वगेरेने माटे 'मध्र' शब्द वापरवानी छे, जेमां हेतु ए पदार्थनी अनिष्टताने ढांकवानो होय. 'मध्र' माटे 'विष' शब्द वापरवानी परंपरा नथी, एनो कोई हेतु पण होई न शके. एमणे मारी पंक्तिनो जुदो अर्थ करवानुं पसंद कर्युं. वसंतवर्णनना संदर्भमां भायाणी साहेबे सूचवेलो अर्थ

संगत थतो नहोतो एटले ए हुं न स्वीकारी शक्यो, परंतु एमणे उठावेलो मुद्दो तो एकदम साचो हतो. में फरीने जोयुं तो मारा 'मध्यकालीन गुजराती शब्दकोश'मां 'मधुर' शब्द ज 'विष'ना अर्थमां हतो. हुं समजी गयो के मारा संदर्भमां 'विष'नो 'मधुर' अर्थ ज बंध बेसतो होय तो पण एने माटे आधार शोधवानो बाकी ज रहे अने अ अर्थ हुं आपवा इच्छुं तोये मारे ए प्रश्नार्थ साथे ज आपवो जोईए.

भायाणी साहेब तो एक अभरे भर्यो भंडार. ए भंडारने लूंटवामां में कदी संकोच अनुभव्यो नथी अने एणे पोताने लूंटावा देवामां नहीं. मारी तो चालु कामे फोननी घंटडी रणकावीने पूछी लेवानी आदतने भायाणीसाहेबने पण एमना चालु कामे ज जवाब आपवानो थतो हशे. कोईवार तो खांखांखोळां करीने जवाब आपे. बी.ए.नो गुजराती व्याकरणनो नवो अभ्यासकम भणाववानुं में माथे लीधुं त्यारे माराथी थई शके ते तैयारी करीने में भायाणी साहेब साथे नियमित बेठको करी. अेनुं पुस्तक हुं लखुं ए जोई आपवानी जवाबदारी तो एमणे पोते ज स्वीकारी हती. एमणे जोई लीधा पछी (ची.ना.) पटेल साहेब आरंभना प्रकरणमां एक प्रश्न उठाव्यो अने भायाणीसाहेब एनुं समर्थन कर्युं. में आखी सामग्री फरी वार कठोर परीक्षणपूर्वक जोई जवानी जवाबदारी भाग्राणीसाहेब पर नाखी अने ए पण एमणे बराबर पार पाडी.

भायाणीसाहेब सामे बेसवा माटे तो आ पछी हुं भाषाविज्ञानना डिप्लोमां अभ्यासक्रमनो विद्यार्थी बन्यो. 'मध्यकालीन गुजराती शब्दकोश'ना मारा सघळा परिश्रम पछी मूंझवणभरेला रहेता शब्दो माटे एकाद वरस सुधी भायाणीसाहेब साथे केटली बधी बेठको करी ! छेल्ले-छेल्ले एमनी नादुरस्त तिबयत वेळा पण 'स्थूलभद्र चंद्रायणि' जेवी उत्तम कृतिना केटलाक शब्दार्थी माटे भायाणीसाहेबने तकलीफ आपवानी लालच हुं रोकी शक्यो नहीं अने बे दिवस बे-बे कलाक एमनी साथे बेठो. फारसी शब्दोना प्रचुर उपयोगवाळी आ कृतिनो घणी साफसूफी पछी बचेलो आ कूथो हतो. भायाणीसाहेब, एमणे पोते पण स्वीकार्युं तेम, खास कशा उकेल आपी शक्या नहीं. पण एक स्थानने पण भायाणीसाहेब एमनी आगवी सूझथी उघाडी आपे ए मारा जेवाने तो लाख रूपियानी लोटरी लाग्या जेवुं लागे. एवुं तो बन्युं ज. कृतिनी

एक पंक्ति हती- 'भोगी भमर कमलह कोशि, थूलभद्र लीना त्यंबर/त्युंबर कोशि.' बे प्राप्त हस्तप्रतोमां मळता 'त्यंबर/त्युंबर' शब्दनो अर्थ बेसाडवा कोशोमां हुं घणुं भटकेलो, पण व्यर्थ. भायाणीसाहेबना हाथमां आ पंक्ति मूकी अने एक क्षण-एक ज क्षण - विचार करीने एमणे कह्युं, 'व्यंबर''. 'व्यंबर' एटले निर्वस्त्र. आबाद बेसी गयुं- "स्थूलभद्र निर्वस्त्र कोशामां लपाया.'' बन्ने प्रतोमां मळतो पाठ सुधारवानो थतो हतो, पण एवुं आ कृतिमां अन्यत्र पण पूरी आधारभूत रीते करवानुं थयुं हतुं- 'चालिष्ट'नुं 'बालिष्ट' ('ओशीका') करवानुं थयुं हतुं. भायाणीसाहेबने नकामी तकलीफ आप्यानो डंख मने न रह्यो.

भायाणीसाहेब दिवंगत थयाना समाचार आव्या पछी बीजे ज दिवसे एक कृतिमां एमने पूछवा जेवो शब्द आव्यो. पण आ पंखीने हवे ए वडलानी डाळनो आश्रय नहोतो अेनो एक विषादभर्यो अहेसास थयो. ए अहेसास हवे जिंदगीभर थतो रहेवानो.

१९ नवेम्बर २०००

(नवनीत-समर्पणमांथी साभार)

अनेक दुर्घटनाओमांथी सर्जायेली घटना एटले हरिवल्लभ भायाणी

घरमां हाल्लां कुस्ती करतां होय एवी दारुण गरीबीमां पण दिवसरात महेनत करीने संस्कृतना सातेय विषय साथे बी.ए.मां फर्स्ट क्लास आवेला तेजस्वी विद्यार्थीने आगळ भणवानी धगश होय, परंतु फी भरवा माटेनी रकमनो बंदोबस्त थई शके तेम न होय तो एवा संजोगोमां बिच्चारा विद्यार्थीनी हालत केवी थाय ?

भावनगरनी कोलेजमां आर्ट्सना छेल्ला वर्षमां अभ्यास करता ए विद्यार्थीनी आर्थिक परिस्थिति पहेलेथी ज घणी नबळी कही शकाय तेवी हती. बे टंकनुं मांड मांड पूरुं थतुं होय तेवा कपरा संजोगोमां भणवाना खर्चा तो केमे करीने परवडे तेम नहोता. छतां भणवामां अ पहेलेथी ज होंशियार हतो एटले नानीमोटी स्कोलरिशप मळी रहेती. उपरांत कॉलेजना समय पछी ए ट्युशन करतो, एथी थोडीघणी आवक पण थई जती. एने लीधे भणवानुंय थतुं अने घरखर्चनुं गाडुं पण गबडतुं. आ रीते ताणीतूसीने बे छेडा भेगा करतां करतां ज ए विद्यार्थीओ बी.ए.नी डिग्री मेळवी लीधी.

हवे आ विद्यार्थी मुंबई जईने आगळ भणवा मागतो हतो, परंतु भणवा माटेनी जरूरा रकमनी सगवड थई शके तेम नहोतुं. मुंबईमां स्कोलरिशपनी जोगवाई क्यांथी करवी ए एक सवाल हतो. वळी फी भरवा माटेनी रकम केवी रीते ऊभी करवी ए बीजो सवाल हतो. विद्यार्थी मूंझाई गयो. आखरे खूब विचार कर्या पछी एणे एक रस्तो शोधी काढ्यो : 'हुं मुंबईमां नोकरी करीश अने आगळ भणीश.'

'ए जुलाई महिनो हतो. परीक्षानुं परिणाम जाहेर थया पछी पहेली ट्रेन पकडीने हुं मुंबई रहता मामाने घेर पहोंची गयो.' संस्कृत, प्राकृत, अर्धमागधी अने अपभ्रंश जेवी भाषाओना विद्वान तथा मोटा गजाना साहित्यकार हरिवल्लभ भायाणी जीवनना उत्तरार्धनें आरे आवीने ऊभा छे त्यारे जीवनपूर्वार्धनी कथामांडणी करी रह्या छे. एंसी वर्षनी उंमरना आ विद्वान आजथी लगभग साठ वर्ष पहेलांना संघर्षना दिवसोनी वात करे छे त्यारे नजर समक्ष एक चित्र खडुं थई जाय छे: 'मुंबई आव्या पछी शिक्षक तरीकेनी नोकरी मेळववा माटे में जुदी जुदी शाळाओनां चक्कर कापवानुं शरू करी दीधुं. दरेक शाळाना प्रिन्सिपालने बी.ए.नी डिग्री बतावीने हुं एक ज सवाल पूछतो के तमारे त्यां नोकरी मळी शकशे ?'

संस्कृतमां फर्स्ट क्लास होवाथी को'क शाळामां तो नोकरी मळी ज रहेशे एवी हरिवल्लभनी दृढ मान्यता हती. परंतु एमनुं नसीब बे डगलां आगळ

कमूरतांमां ऋांतिकारी ढबे लग्न

'दीकरा, हवे तुं लग्न करी ले....'

दादीमाए आ शब्दो कह्या एटले बत्रीस वर्ष पूरां करीने ३३मा वर्षमां प्रवेशी चूकेला हरिवल्लभे मनोमन निर्णय करी लीधो : 'कोइ सारी, संस्कारी छोकरी जोईने थोडा ज वखतमां लग्न करी लईश....'

दरिमयानमां गुलाबदास ब्रोकरना मोटाभाईए एक परिचित कुटुंबनी सुशील कन्या विशे वात करी. हरिवल्लभने ए छोकरी गमी गई. १९५०नी सालमां हरिवल्लभ अने चंद्रकळा विवाहना बंधनमां बंधाई गयां.

ए लग्न एक रीते क्रांतिकारी ज हतां. आ विशे भायाणीदादा कहे छे: 'में लग्न बाबतमां बधा ज सुधारा कर्या. कंकोतरी छपावी नहीं. शुकन अंगेनी प्रचलित मान्यताओनुं खंडन कर्युं. लग्न करवा मकरसंक्रांतिना आगला दिवसे एटले कमूरतांमां पोरबंदर गयो. त्रणनो आंकडो अपशुकिनयाळ गणाय, सारां काममां त्रण व्यक्ति ना जाय, पण लग्न करवा हुं, मामा अने एक कुटुंबी एम त्रण जण गया.'

लग्नमां चांल्लो पण लीधो नहोतो. लग्न पछी आजुबाजुनां चार-पांच घरोमां पांच पांच पेंडा वहेंची लीधा. आवुं करवामां प्रतिष्ठानो प्रश्न नड्यो नहीं.

आ रीते लग्न कर्यां पछीनां ४६ वर्ष बाद आजे भायाणी दंपतीने कोई विघ्नो नड्यां नथी. लग्न विशेनी प्रचलित मान्यताओ पायाविहोणी होवानो आनाथी मोटो पुरावो शो होई शके ? ज हतुं.... मुंबईमां जून महिनामां शाळाओ खूली जती होय एटले स्वाभाविक ज शिक्षकोनी भरती तो अगाउथी ज थई गई होय. एथी जुलाई महिनामां तो एकेय शाळामां शिक्षकनी जग्या खाली होवानी शक्यता नहोती. एमणे तो आशाना मिनारा बांधीने केटकेटली शाळानां पगिथयां घसी नाख्या. पण दरेक ठेकाणेथी एक ज जवाब मळ्यो : 'अमारे त्यां न तो जग्या छे, न तो नोकरी.....'

अंगतोनो संबंध तरतां बे काष्ट्र जेवो

अवारनवार पत्र लखता लंगोटिया मित्रने प्रत्युत्तर पाठववानी इच्छा होवा छतां कामनी अत्यंत व्यस्तताने कारणे पत्र लखवानी फुरसद ज न मळे तो केवी परिस्थिति सर्जीय ?

हरिवल्लभ अने नंदलाल.... बन्ने बाळपणना भेरु. घनिष्ठ मित्रो. मोटा थया पछी बन्ने पोतपोतानां काममां पडी गया.हरिवल्लभ अमदावादमां अने नंदलाल भावनगरमां... एक बीजाने मळवानुं ओछुं थई गयुं. छतां बन्ने जिगरजान मित्रो पत्रव्यवहार द्वारा एकमेकना संपर्कमां रहेता.

'एक वार एवं बन्युं के नंदलाले उपराउपरी त्रण-चार पत्रो लखी नाख्या. पण मने जवाब लखवानी फुरसद मळी ज नहीं. छेवटे नंदलाले एक पोस्टकार्ड मोकली आप्युं. एमां संस्कृतनी मात्र चार पंक्ति ज लखेली हती'. आजे नंदलाल तो हयात नथी, परंतु हरिवल्लभने हजु पण ए पंक्तिओ याद छे :

> यथा काष्ठम् च काष्ठम् च समेयाताम् महोदधौ समेत्य च व्यपेयातां तथा भूतसमागमः ॥

'आ श्लोक लख्या पछी अक प्रश्नार्थिचह्न मुकायेलुं हतुं.' आम कहीने हरिवल्लभ आ श्लोकनो अर्थ समजावे छे: 'जेम समुद्रमां एक लाकडुं तरतुं होय ने बीजुं लाकडुं तरतुं होय ए क्यांक भेगां थाय ने पछी छूटां पडी जाय तेम शुं माणसोनो संबंध आम ज रहेशे ?'

आ पत्र मळ्या पछी हरिवल्लभने एटलो अफसोस थयो के तरत ज कागळ-कलम लईने बेसी गया अने जवाब लखी नाख्यो. 'दरेक जग्याएथी ननैयो सांभळ्या पछी मारी आशाना मिनारा कडडडभूस थई गया. हुं निराश थई गयो. मने थयुं के मुंबई आवीने में बहु मोटी भूल करी.' अमदावादना सेटेलाईट रोड पर आवेली वीमानगर कोलोनीमां एक नानकडा बंगलामां रहेता भायाणी दीवालने अडीने गोठवेली खाट पर बेसीने को'क विद्यार्थीनो प्राकृत भाषामां लखायेलो महानिबंध तपासी रह्या छे. 'समकालीन' साथे वातचीत करती वखते ते महानिबंध एक बाजुए मूकी दे छे. पछी माथा परना संपूर्ण सफेद थई गयेला वाळमां हाथ फेरवी लईने कथानो दोर सांधी ले छे: 'मारे विद्याभ्यास तो करवो ज हतो. परंतु नोकरीनुं ठेकाणुं पड्युं नहीं एटले नाणाकीय सगवड करवानो सवाल तो ऊभो ज हतो. हुं नासीपास थई गयो. एक तरफ मने लाग्युं के भणवानी इच्छा अधूरी रही जशे अने बीजी तरफ रही रहीने अेवो ज विचार आवतो हतो के भविष्यमां घोर अंधकार छवाई गयो.'

हवे हरिवल्लभ सामे बे विकल्प हता: मुंबईमां रहीने नोकरीनी शोध कर्या करवी अथवा तो बिस्तरापोटलां समेटी लईने भावनगर पाछा फरी जवुं. हरिवल्लभ आ बेमांथी कयो विकल्प पसंद करवो अनी द्विधामां हता ए दरिमयान एक मित्र मळवा आव्यो. हरिवल्लभ साथेनी वातचीत दरिमयान अमनी आर्थिक संकडामण विशे जाणी लीधी पछी मित्रे साची सलाह आपी.

'भारतीय विद्याभवनमां कनैयालाल मुनशीने मळो ने..... अे तो तेजस्वी विद्यार्थीओने स्कॉलरशिप आपे छे.'

'मुनशीजी तो केवडा मोट्टा माणस छे... अमने मळवा केवी रीते जवाय ?'

'पण एक वार मळी लेवामां शो वांधो छे ? बहु बहु तो ओ ना पाडी देशे. कंई मारी तो नहीं नाखे ने ?'

मित्रनी सलाह मात्र सलाह ज नहोती, अंधारामांथी अजवाळा तरफ लई जतुं आशानुं छेल्लुं किरण हतुं. कदाच अंटले ज मित्रे आपेली शीखना शब्दो हरिवल्लभने गळे ऊतरी गया. अमणे मुनशीजीने मळवानो निर्णय करी लीधो. जो के मुनशीजी जेवा विद्वानने मळवा पहेलेथी अंपोईन्टमेन्ट लेवी जोईए अंवी कोठासूझ अंमनामां नहोती. अंटले अगाउथी कहेवडाव्या विना ज अेक सवारे आठ वाग्ये हरिवल्लभ मुनशीजीना घेर पहोंची गया. अेमणे घंटडी वगाडी. थोडी ज वारमां नोकरे बारणुं उघाड्युं.

'मारे मुनशीजीने मळवुं छे....' हरिवल्लभना अवाजमां अचकाट हतो.

'साहेब तो सूता छे. तमे अडधो कलाक रहीने आवजो.' आम कहीने नोकरे कमाड वासी दीधां.

हरिवल्लभ आ जवाब सांभळीने हताश थई गया, परंतु हिंमत हार्या नहीं. मुनशीजीने मळीने ज पाछा जवुं ओवो दृढ निश्चय एमणे करेलो एटले थोडा समय पछी फरीथी आववानो निर्णय कर्यो. पण सवाल ओ हतो के त्यां सुधी समय केवी रीते पसार करवो ?

'.....त्यारे मुंबईमां हेंगिंग गार्डन घणुं जाणीतुं हतुं.' हरिवल्लभ भायाणीनी जीवनकथामां एक पछी एक दृश्यो उमेरातां जाय छे. आ दृश्यो विशे वात करी रहेला भायाणी अनुसंधाननुं संधाण करे छे: 'अे उद्यान मुनशीजीना घरनी नजीक ज हतुं, अेटले हुं तो त्यां पहोंची गयो. लगभग पांत्रीस मिनिट सुधी त्यां लटार मार्या पछी मुनशीजीना घेर पाछा फरवा में पग उपाड्या.'

हरिवल्लभ हेंगिंग गार्डनथी मुनशीजीना घर तरफ पगलां पाडी रह्या हता त्यारे अमना मनमां सतत फफडाट हतो के कोई पण जातनी ओळखाणपिछाण न होवाने लीधे मुनशीजीना घेरथी खाली हाथे तो पाछा नहीं फरवुं पड़े ने ?

'दिलमां एक प्रकारना डर साथे फरी एक वार हुं मुनशीजीना घरमां दाखल थयो, परंतु अमणे प्रेमाळ आवकार आप्यो अटले मारा मनमां पेसेली फडक दूर थई गई.' संस्कृत विद्वान, नर्मद सुवर्णचंद्रक अने नर्रासंह महेता साहित्यिक पुरस्कार जेवां अनेक सन्मानोथी पुरस्कृत हरिवल्लभ भायाणी मुनशीजी साथेनी पहेली मुलाकातनुं वर्णन करी रह्या छे: 'हुं फरीथी गयो त्यारे मुनशीजी अने अमनां पत्नी चापाणी करी रह्यां हतां. अमणे मने जोयो त्यारे कोई पण ओळखाण न होवा छतां प्रेमथी आवकार आपीने बेसाड्यो.'

त्यार पछी कनैयालाल मुनशी अने हरिवल्लभ भायाणी वच्चे आ प्रकारनो संवाद थयो. 'बोलो, शुं कामे आव्या छो....' मुनशीजी सीधा ज मुद्दा पर आवी गया.

'हुं भावनगरथी आव्यो छुं. संस्कृतना विषय साथे बी.ओ.मां फर्स्ट क्लास आव्यो छुं. आगळ भणवानी इच्छा छे, पण पैसानी तंगी....' हरिवल्लभे एक ज श्वासे आगमननुं प्रयोजन जणावी दीधुं.

'तमने स्कॉलरशिप अने नोकरी बन्ने मळी जशे.' मुनशीजीओ हरिवल्लभना माथा परथी पहाड जेवडो भार हळवो करी दीधो.

कनैयालाल मुनशीना अेक ज वाक्यथी हरिवल्लभना डगमगता पग स्थिर थई गया. महुवाना तेजस्वी छोकराने जाणे के मुंबईमां रहेवानी स्वीकृति मळी गई. पचास रूपियानी स्कॉलरशिप, भारतीय विद्याभवनमां लेक्चररनी नोकरी, अंधेरीमां रहेवानुं अने आगळ भणवानुं... दारुण गरीबीमां ऊछरेला एक तेजस्वी विद्यार्थीने आनाथी वधुं शुं जोईए ?

'हुं बे पीरियड लेक्चर लेतो अने बाकीना समयमां भरातीय विद्याभवननी लाईब्रेरीमां बेसीने अभ्यास करतो.' अहीं सुधी कहीने हरिवल्लभ भायाणी सहेज अटके छे. पछी लाईब्रेरीनी समृद्धि विशे वात आगळ वधारे छे. 'ते समयमां मुनशीजीओ कलकत्ताना ओक गृहस्थ पासेथी पचास हजार रूपियामां रेफरन्स लाईब्रेरी खरीदी लीधेली. ओम.ओ.नुं भणतो हतो त्यारे अने त्यार पछी पण में ए लाईब्रेरीनो घणो ज लाभ लीधो. ए लायब्रेरीमां बेसीने ज में संस्कृत, प्राकृत, अर्धमागधी, वेदान्त अने ब्राह्मण परंपरानां भाष्योनो अभ्यास कर्यो.'

भारतीय विद्याभवनमां एम.ए.ना अभ्यासकाळ दरिमयान हरिवल्लभना जीवनने नवो वळांक, नवी दिशा मळी. अेक संस्था जेटलुं काम करता जीवताजागता ज्ञानकोश समा मुनशीजीना ज्ञाननो लाभ तो अेमने मळ्यो ज. उपरांत प्राकृत भाषाना विद्वान जैन मुनि जिनविजयजी साथे संपर्क थयो. बन्ने विद्वानोना मार्गदर्शन अने पोतानी महेनतने कारणे हरिवल्लभ अेम.ओ.मां फर्स्ट क्लास फर्स्ट आळ्या.

'अम.ओ. कर्या पछी संस्कृत साथे पीएच.डी. करवानो विचार करेलो पण मुनि जिनविजयजी साथे काम करवाना प्रबळ मोहने लीधे में प्राकृतमां ज पीएच.डी. करवानो निर्णय करी लीधो.' जैन मुनि साथे काम करवानी तक मळवाने कारणे हरिवल्लभ भायाणी धन्यता अनुभवे छे.ते कहे छे: 'मुनि जिनविजयजी साथेना संपर्कने लीधे ज मारो अपभ्रंश अने जैन परंपरानो अभ्यास थयो. मने जैन परंपरामां रस पड्यो ओटले ओ ज विषयमां पीएच.डी. करवानुं नक्की करी लीधुं.

हरिवल्लभ तेजस्वी हता, छतां पीएच.डी. करती वखते एक मुश्केली अमने नडी. अमने माटे जरूरी होय तेवा संदर्भग्रंथो भारतीय भाषामां नहोता. परंतु जर्मन भाषामां ते विषय पर सारुं अेवुं काम थयुं हतुं, अेटले हरिवल्लभ जर्मन भाषा शीखी गया. अमणे सेकन्डहेन्ड जर्मन डिक्शनरी पण वसावी लीधी, जेथी भाषा समजवामां मुश्केली पडे नहीं. थोडा ज समयमां अ कामचलाउ जर्मन भाषा शीखी गया. भायाणीदादा कहे छे: 'पहेलां हुं आ ज रीते लेटिन भाषा शीखेलो. आ वखते जर्मन शीखी लीधुं.' दिवसरात अेक कर्या पछी, खूब महेनत कर्यो पछी अेमने पीएच.डी.नी डिग्री मळी गई.

हरिवल्लभ पीएच.डी. करता हता ते दिवसोमां बे घटना बनी गई. अेक तो अमनो पगार वध्यो अने ए दादीमा पोतीमाने महुवाथी मुंबई लई आव्या. आ संदर्भमां वात करतां तेओ कहे छे: 'अगाउ तो हुं खप पूरता पैसा राखी लईने बाकीनी रकम महुवामां दादीमाने मोकली आपतो, परंतु पगार वधीने त्रणसो रूपिया थया पछी में विलेपार्लेमां रूम भाडे राखी लीधी. आ रीते पैसा अने जग्या बन्नेनी सगवड थवाथी हुं दादीमाने मुंबई, मारी पासे लई आव्यो.'

अत्यार सुधी हरिवल्लभ साव एकला हता, अेटले लोजमांथी टिफिन मगावी लईने भोजनने प्रबंध करता हता. परंतु दादीमा मुंबई आव्यां पछी हरिवल्लभे अभ्यास करवो पडतो अने उपरथी रसोई पण करवी पडती. आ विधानना अनुसंधानमां तेओ कहे छे: 'अगाउ एक वार गाये दादीमाने वगाडेलुं अेथी अमेने हाथे कायमनी खोड रही गयेली. अे काम तो करी ज शकतां नहोतां. एमांय मोटी उंमरने लीधे आंखे अंधापो आवी गयेलो अने अमना दांत पण नहोता, अेटले जमवानो प्रश्न ऊभो थयो. शरुशरुमां तो लोजनुं भाणुं ज मगाव्ये राख्युं, पण भातना दाणा कठण रही जता होवाथी दादीमा बोखा मोढे अ चावी शकतां नहीं. अेटले लोजनुं भाणुं बंध करीने एकाद महिनो रसोयो राखी जोयो, पण एय फाव्युं नहीं. अेथी में ज बन्ने टंकनी रसोई बनाववानुं नक्की करी लीधुं.'

हरिवल्लभने पहेलेथी ज कोई काम करवानी आळस नहीं. रसोई करवामां अमने न तो कंटाळो आवतो, न तो शरम आवती.... तेओ कहे छे: 'मने नानपणथी ज हाथे काम करवानी टेव हती. त्यारे तो हुं कूवामांथी पाणी सींचतो, सवारे नदीओ जईने कपडां धोई नाखतो अने बीजां नानांमोटां घरकाम पण करतो. ओ वखते में रसोडानुं काम तो नहोतुं कर्युं, पण दादीमाने चूलो फुंकतां अने रसोई करतां जोतो खरो.'

बाल्यावस्थामां जाणेअजाणे हरिवल्लभे करेलुं आ निरीक्षण युवावस्थामां अमने काम लागी गयुं. जो के अमणे चूलो तो नहोतो फूंकवो पड्यो पण लांबा समय सुधी सगडी पेटाववी पडेली. तेओ कहे छे: 'मुंबईमां तो मारे त्यां स्टव हतो अटले रसोई करवामां झाझी माथाकूट थती नहोती, पण युद्धना दिवसोमां केरोसीननी घणी तंगी हती. बजारमां केरोसीन मळतुं नहोतुं. केरोसीन वगर स्टव केवी रीते पेटाववो ? में सगडी पेटाववानुं शरु करी दीधुं. केरोसीनमां पलाळेली काकडी मूकीने सगडी सळगावतो अने दाळचोखानुं आंधण चडावी देतो.'

अत्यारे तो प्रेशर कूकरनी सगवड छे अेटले दाळचोखा झटपट रांधी शकाय छे, परंतु ते समये कूकर नहोतां. छतां समयनी बचत करवा हरिवल्लभ अेकसाथे ज दाळचोखा चडावी देता. पाककळामां निष्णात बनी गयेला हरिवल्लभ रसोईना कीमियाओ विशे वात करी रह्या छे: 'हुं एक तपेलीमां दाळ अने बीजी तपेलीमां चोखा मूकी देतो. पछी बन्ने तपेली एक पर एक रहे ते रीते सगडी पर एक साथे गोठवी देतो.' सगडी पर दाळचोखा चडतां तो सहेजे कलाक नीकळी जाय. अेटले त्यां सुधी शुं करवुं ?

'....त्यां सुधी हुं फरवा नीकळी जतो.' आम कहीने हरिवल्लभ भायाणी अतीतमां सरी जाय छे: 'मुंबईमां गुलाबदास ब्रोकर, मनसुखलाल झवेरी अने अमृतलाल याज्ञिक जेवा मारा मित्रो हता. हुं एमनी साथे जुहु सुधी फरवा जतो. क्यारेक गोकळीबाई स्कूलना मेदानमां अमे वोलीबॉल रमता. आ रीते अेकथी दोढ कलाक सुधी समय पसार करीने घेर पाछो आवुं त्यां सुधीमां दाळचोखा रंधाई जतां. पछी रोटलीशाक बनावतो. क्यारेक फरसाण पण बनावतो अने दादीमाने जमाडीने अगियार वाग्ये घेरथी नीकळी दतो. पछी सांजे घेर पाछो आवुं अेटले पहेलां रसोई बनावतो अने दादीमाने जमाडी देतो.'

एक जुवान मात्र अेनां दादीमानुं बे समयनुं भाणुं साचववा माटे जाते पोते रसोई करे ए वात सांभळीने ज मारातमारा जेवाने नवाई लागे. परंतु हरिबल्लभने तो एमां जराय नवाई लागती नथी. तेओ कहे छे: 'पहेलेथी ज दादीमानुं मारा सिवाय अने मारुं दादीमा सिवाय कोई नहोतुं. दादीमाए मने संभाळवा माटे आखी जिंदगी वैतरुं कर्युं होय तो हुं शुं अेमनुं बे टंकनुं भाणुं न साचवी शकुं ?'

दादीमानी वात करतां करतां भायाणीदादानी आंखमां झळझळियां बाझी जाय छे. अमनो अवाज लागणीसभर बनी जाय छे:

'मारा दादीमाए तो आखी जिंदगी ढसरडो ज करेलो.... बार वर्षनी उंमरे अमना लग्न थयां. तेरमा वर्षे मारा पिता चुनीलालनो जन्म थयो अने १४ मा वर्षे तो दादीमा विधवा थईगयां. एक तो काची उंमर, आंगळीए एक वर्षनुं बाळक ने उपरथी वैधव्यनो बोज... आवा कपरा संजोगोमां सुरक्षित रीते जीववा माटे दादीमा अमना पियर महुवा आवी गयां. दादीमानुं पियर साधारण स्थितिनुं हतुं. दोढसो वर्ष जूनुं त्रण माळनुं मकान हतुं. दादीमा अमना दीकरा साथे ए मकानमां बीजे माळे रहेतां. अ परोढिये पांच वाग्ये ऊठीने दळणां दळतां, पाणी भरतां, वासीदुं वाळतां अने बीजां घरकाम करतां. सवारथी रात सुधी काम करीने ए पथारीमां पडतां त्यारे दीकरा चुनीलालनुं मोढुं जोईने एमनो बधो ज थाक ऊतरी जतो : 'आ दीकरो ज तो मारा घडपणनो एकमात्र सहारो छे.'

एक पछी एक दिवसो पसार थवा लाग्या. दादीमानो दीकरो चुनीलाल जुवान थई गयो. दादीमाओ एने परणाव्यो. परंतु एक दीकरीनो जन्म थया पछी चुनीलालनां पत्नीनुं अवसान थयुं, एटले दादीमाए गंगा नामनी सुंदर स्त्री साथे चुनीलालना पुन: विवाह कर्या. थोडा ज वखतमां गंगानो खोळो भरायो. दादीमाना तो जाणे सुखना दिवसो आवी गया.

'१९१७नी २६मी मेना दिवसे वैष्णव कुटुंबमां मारो जन्म थयो.' हिरविल्लभ भायाणी पोताना जन्म साथे जोडायेली घटना विशे वात करी रह्या छे: 'घरमां दीकरानो जन्म थवाथी स्वाभाविक ज अमारा नाना कुटुंबमां खुशाली व्यापी गई, परंतु ओ खुशी लांबो समय टकी नहीं. मारी एक वर्षनी उंमरे मारा मातापिता मृत्यु पाम्यां अने अमारा उछेरनो बोज दादीमा पर आवी पड्यो.'

'पहेलां पितनुं मृत्यु, पछी नजर सामे ज जुवानजोध दीकरा-वहुनुं मृत्यु अने बे बाळकोना उछेरनी जवाबदारी....दादीमा पर तो दुःखना डुंगरा खडकाईगया, परंतु ईश्वरमां अमने दृढ श्रद्धा हती एटले बधुं दुःख समताथी जीरवी गयां. ए हंमेशां कहेतां : 'जीवनमां सुखदुःख अने तडकीछांयडी तो आव्या ज करे छे. आपणे गया भवमां कोईनुं खराब कर्युं हशे एटले आ भवमां भोगववानुं छे.'

'दादीमा पासेथी मने जीवन जीववाना घणा पाठ शीखवा मळ्या. ए खूब स्वमानी हतां अने क्यारेय कोईनी आगळ हाथ लांबो करतां नहीं.' भायाणीदादा ते समयनी गरीबाई विशे वात करी रह्या छे: 'दादीमा पहेलेथी ज करकसर करीने जीवतां. ते हंमेशां कहेतां के रूपियो होय तो आठ आना खरचो... मारा पितानां मृत्यु पछी ओमना वीमाना पांचसो रूपिया मळ्या हता. तेमां त्रणसो उमेरीने दादीमाए आठ टकाना व्याजे आठसो रूपिया मूकेला. व्याजनी रकममां मामा तरफथी मळता पच्चीस रूपिया उमेराता. ते उपरांत दादीमा जातमहेनतथी कमाईने अमारुं भरणपोषण करतां हतां.'

दरिमयान दादीमा पर फरी एक वार आभ तूटी पड्युं. ते विशे भायाणीदादा कहे छे : 'मारी पांच वर्षनी उंमरे मने अने मारी बहेनने उटांटियानी बीमारी थई. अेमां मारी बहेन गुजरी गई अने हुं बची गयो.'

दादीमानी हयातीमां पौत्रीनुं मृत्यु थाय तो दादीमाना दिल पर केवो आघात लागे ? कठण काळजानां दादीमा आ दु:ख पण जीरवी गयां. बाळ हिरविक्षभना हसता चहेरा सामे जोईने अमणे मन वाळी लीधुं : 'हवे तो एकना एक पौत्रने भणावी गणावीने जीवनमां आगळ वधारवो छे....'

'महुवानी प्राइमरी शाळामां ११ आना फी हती. अ वखते एक आनो पण खर्ची शकवानी त्रेवड नहोती छतां दादीमाए मने भणवा मूकेलो...' आम कहेतां कहेतां हरिवल्लभनी नजर समक्ष शाळाजीवननां दृश्यो तरवरी ऊठे छे: 'हुं शाळामां हतो त्यारे विद्यार्थीओने हृदयथी चाहे तेवा गुरुओ मळ्या. विद्यार्थीओमां सद्गुणो खीले ए माटे तेओ जाग्रत हता. आवा गुरुओना संपर्कमां रहेवानुं सद्भाग्य मळ्युं. परिणामे पहेलेथी ज चारित्र्यनुं घडतर थयुं.'

हरिवल्लभ भायाणी चरित्रघडतरनी वात करे छे त्यारे एक ब्राह्मण गुरुनां संस्मरणो ताजां थाय छे : 'ज्ञानविजय नामना ब्राह्मण अमना घेर पुस्तको राखता. महिनानी एक आनो फी लईने ते दर शनिवारे बाळकोने घेर बोलावता. बालजीवन अने बालसखा जेवां सामियको वांचवा आपता अने सद्गुणपोथीमां नोंध करावता.'

सद्गुणपोथी आम तो एक नोटबुक ज हती. आ नोटबुकमां अठवाडियाना वार प्रमाणे खानां पाडेलां. दरेक बाळके आ खानांओमां साचेसाची नोंध लखवी पडती. दा.त. दिवसमां केटली वार जूठुं बोल्या, केटला अपशब्दो बोल्या, चा केटली वार पीधी....

'ओ जमानामां चा पीवी एय अवगुण गणातो...' आम कहीने भायाणीदादा उमेरे छे: 'ते समयमां तो चानी विरुद्धमां रीतसरनी चळवळ चालती. होळीना दिवसे लोको सरघस काढता, जे गाम आख्खामां फरीने 'चा छोडो'ना सूत्रोच्चार करतुं.'

बाळपणना आवा अनुभवो उपरांत सारा साहित्यना वांचने पण चिरित्रनिर्माणमां मदद करी. हरिवल्लभ कहे छे: 'मने पहेलेथी ज वांचननो शोख हतो. हुं नवरो पडुं त्यारे पुस्तक लईने बेसी जतो. एक वार एक मित्र ज्योतीन्द्र दवेनुं 'अमे बधां' नामनुं पुस्तक लई आवेलो. मने याद छे के शाळामां रिसेस दरिमयान टुकडे टुकडे में ए पुस्तक वांचेलुं.'

हरिबल्लभनी वांचनभूख तो त्यार पछी पण संतोषाती ज रही. आ संदर्भमां वात करतां तेओ कहे छे: 'अमारा महुवामां एक लायब्रेरी हती. एमां लवाजम भरवुं पडतुं. पण लाइब्रेरीयन बाजुमां ज रहेता एटले लवाजम विना ज वांचवानी सगवड मळी गई. बाळपणमां ज रमणलाल देसाईनी सामाजिक नवलकथाओ, कनैयालाल मुनशीनी पाटणनी प्रभुता, गुजरातनो नाथ, गोवर्धनराम त्रिपाठीकृत सरस्वतीचंद्र उपरांत बंगाळीमांथी भाषांतर थयेलुं कृष्णनुं जीवनचरित्र वांचवानी तक सांपडी. परिणामे जीवनने एक नवी दृष्टि मळी.'

साहित्यना वांचन अने स्वामी विवेकानंद, रामकृष्ण परमहंस तथा महात्मा गांधी जेवा महापुरुषोना जीवनथी प्रेरित थयेला हरिवल्लभने खादी पहेरवानी टेव पडी. एमनामां स्वावलंबनना गुणो केळवाता गया.

'ए ज अरसा दरिमयान संस्कृत भाषा शीखवानुं शरु थयुं.' हरिवल्लभ भायाणी पासे बाळपणना प्रसंगोनुं खूटे नहीं तेटलुं भाथुं छे. तेओ कहे छे: 'मने संस्कृतमां पहेलेथी ज रस हतो. ओमां एक ब्राह्मण गुरु मळी गया. ओमणे संस्कृतनां रूपो गोखावीने व्याकरण पाकुं कराव्युं, एटले संस्कृत पहेलेथी ज पाकुं थई गयुं.'

हरिवल्लभ भायाणी संस्कृत विशे वात करे छे त्यारे अनायास ज नंदलाल नामनो मित्र याद आवी जाय छे. आ मित्र विशे वात करतां तेओ कहे छे: 'नंदलालनुं संस्कृत ओटले सारुं हतुं के रजानी चिठ्ठी पण ते संस्कृतमां लखतो. एक वार ओनुं माथुं दुःखतुं हतुं त्यारे एणे संस्कृतमां रजाचिठ्ठी लखी के, 'बलवती शिरोवेदना मां बाधते अतः अहं शालायां आगंतुं न शक्तोस्मि' अर्थात् माथुं दुःखवाने लीधे हुं शाळामां आवी शकुं तेम नथी.'

आ नंदलालना आग्रहने वश थईने ज हरिवल्लभे मेट्रिकमां संस्कृतनो विषय लीधो. ते समयमां मेट्रिकनां अभ्यासक्रममां संस्कृतनुं धोरण बाणकादंबरीनी कक्षानुं हतुं. एटले जो संस्कृत एकदम पाक्कुं होय तो ज सारा मार्क्स मळे, नहींतर पछी गया कामथी....

'ए वखते अमने एक विद्वान जैन मुनिनो परिचय थयो.' भायाणीसाहेब जीवनमां मळेली सुंदर तक विशे वात करी रह्या छे : 'ए मुनिने संस्कृतनुं ऊंडुं ज्ञान हतुं . ए महाज्ञानी हता. एथी ओमना ज्ञान, ओमनी विद्वत्तानो लाभ लेवा माटे अमे रोजेरोज रिसेसमां ओमनी पासे जता. एक ज महिनामां नंदलाल अने हुं दशकुमारचरित शीखी गया.' मेट्रिकनी परीक्षामां आ ज दशकुमारचिरतनुं ज्ञान जाणेअजाणे काम आवी गयुं. आ संदर्भमां वात करतां भायाणीदादा कहे छे: 'संस्कृतमां अनुवाद करवानो हतो. आ सवाल माटे संस्कृतना कोई पण ग्रंथमांथी संदर्भ लेवानी परीक्षकने छूट हती. परंतु योगानुयोग तो जुओ. परीक्षके दशकुमार चिरतमांथी ज एक फकरानुं अंग्रेजी रूपांतर करीने अने सवाल तरीके मूक्यो हतो अने अमारे ए ज फकरानुं संस्कृतमां भाषांतर करवानुं हतुं.'

परीक्षामां पुछायेला फकरामां एक शब्द हतो, स्ट्रोन्ग पोइझन....अर्थात् उग्र झेर. हवे जो आ शब्दनो संस्कृतमां अनुवाद करवानो होय तो पोइझन एटले विष थाय. परंतु स्ट्रोन्ग पोइझननो संस्कृत अनुवाद शो थतो हशे ?

'अमे तो जैन मुनि पासे दशकुमारचरित शीखेला ओटले मने अनुवाद करवामां मूंझवण थई नहीं.' आम कहीने भायाणीदादा उमेरे छे: 'मने बराबर याद हतुं के उग्र झेर एटले उल्बणं विषम्... में तो फकरानो बराबर अनुवाद कर्यो. परिणामे संस्कृतमां मने सोमांथी ८२ मार्क्स मळ्या. अने पछी तो आठ रूपियानी स्कोलरशिप पण मळी.'

जोके एकाद वर्षमां ज स्कॉलरिशप मळती बंध थई गई. आ विशे वात करतां हरिबल्लभ भायाणी कहे छे: 'मेट्रिक पछी बीजा मित्रोए सायन्स लीधुं एटले में पण ए ज शाखामां प्रवेश लीधो. परंतु विज्ञानना विषयोमां रस पडतो नहीं. बहारनुं वांचन वधु करतो एटले परीक्षामां ध्यान आपी शक्यो नहीं. परिणामे नापास थयो अने स्कॉलरिशप मळती बंध थई गई.'

एकवार नापास थयेला हरिवल्लभे नासीपास थया विना ज्ञातिनी स्कॉलरिशप माटे अरजी करी. अरजी मंजूर थई गई एटले भावनगरनी कॉलेजमां एमणे आर्ट्समां एडिमिशन लई लीधुं. त्यार पछी संस्कृतना विषय साथे बी.ए. कर्युं अने मुंबई आवीने एम.ओ., पीएच.डी. कर्युं.

१९५१नी सालमां पीएच.डी. कर्या पछी बराबर त्रण वर्ष बाद हरिवल्लभ भायाणीनुं 'वाग्व्यापार' नामनुं पुस्तक प्रगट थयुं. १९५४नी सालमां प्रसिद्ध थयेला आ भाषाविषयक पुस्तकनी पूर्वभूमिका समजावतां भायाणीदादा कहे छे: 'हुं पीएच.डी. करतो हतो त्यारे भारतीय विद्याभवननी लाइब्रेरीमां आर. एल. टर्नरलिखित नेपाळी कोश जोयेलो. आ कोशमां प्रत्येक शब्दना बारथी वधु भाषामां अर्थ आपेला. आ कोशथी हुं प्रभावित थई गयो अने एमांथी प्रेरणा लईने 'वाग्व्यापार' ग्रंथ लख्यो.'

पहेलुं पुस्तक प्रगट थया पछी अत्यार सुधीमां हरिवल्लभ भायाणीनां लगभग सित्तेर पुस्तको प्रसिद्ध थई चूक्यां छे. आ पुस्तकोनुं विविध विभागोमां वर्गीकरण करी शकाय. दा.त. संस्कृत, प्राकृत, अपभ्रंश, प्राचीन गुजराती, भाषाविज्ञान अने व्याकरण, लोकसाहित्यविषयक अध्ययन अने लोकगीत संग्रह.... आमांनां केटलांक पुस्तको पर नजर करीए. लीलावतीसार, तारागण, अपभ्रंश लेंग्वेज एन्ड लिटरेचर, दशमस्कंध, मुक्तकमाधुरी, ऋचामाधुरी, मुक्तकमंजरी, भाषाविमर्श, लोकसाहित्यः संपादन अने संशोधन, जैन धर्मः अतीत अने वर्तमान, गोकुळमां टहुक्या मोर, हिर वेण वाय छे रे हो वनमां.....

'आ छेह्रुं पुस्तक वैष्णवोमां परंपरागत रीते गवातां धोळ काव्योनुं छे. मीरां, नरिसंह महेता अने अन्य भक्तकविओ द्वारा रचित भिक्तगीतोने धोळ काव्यो कहे छे.' भायाणीसाहेब धोळ परंपरानो अर्थ समजावीने 'हिर वेण वाय छे रे...' काव्यसंग्रहनी पूर्वभूमिका समजावे छे: 'आजथी लगभग नव वर्ष पहेलां मालीझो नामना विदेशी संशोधके धोळकाव्यो पर रिसर्च पेपर तैयार करेलुं. ए वखते मने थयुं के हुं तो धोळपरंपरामां ऊछरेलो छुं. जो एक विदेशी वैष्णवोनी धोळपरंपरा विशे संशोधन करी शके तो एक वैष्णव थईने हुं ए काम शा माटे न करी शकुं ?'

त्यार पछी हरिवल्लभे परंपरागत धोळकाव्यो विशे संशोधन करवानुं शरु कर्युं. आ संदर्भमां वात करतां ते कहे छे: 'मारां दादीमाने तो धोळ परंपरानां दोढसो जेटलां काव्यो मोढे हतां. महुवामां ए रोज सांजे सत्संग करतां त्यारे धोळकाव्यो गातां. बाळपणमां में अमनी पासेथी ए गीतो सांभळेलां. धोळकाव्यो विशे संशोधन करवानुं शरु कर्युं त्यारे एमांनां केटलांक गीतोनुं मुखडुं याद हतुं तो केटलांकना अंतरा.... एकाद-बे अपवादने बाद करतां आख्खेआख्खां गीतो मने याद नहोतां. ते वखते दादीमा पण हयात नहोतां. एटले मुश्केली ए वातनी हती के अधूरां गीतो पूरां कई रीते करवां ?'

आ सवालना जवाबमां अमणे एक उपाय शोधी काढ्यो. अमने

विचार आव्यों के दादीमा जे स्त्रीवृंद साथे सत्संग करतां हतां तेमांनी केटलीक स्त्रीओ मळी जाय तो थोडांघणां काव्यो तो मळी ज जशे. एटले हिरवल्लभे महुवा अप-डाउन करवानुं शरु करी दीधुं. दादीमा साथे सत्संग करती स्त्रीओने शोधवानो एमणे प्रयास कर्यो. केटलीक स्त्रीओ हयात नहोती तो बीजी केटलीक स्त्रीओ पासे अरधांपरधां गीतो मळी आव्यां. हरिवल्लभे आ तमाम गीतोनो संग्रह कर्यों, परंतु तेमनुं कार्य तो हजु अधूरुं ज हतुं. एमणे अधूरा गीतो पूरां करवानां हतां अने बीजां गीतो एकठां करवानां हतां.

हरिवल्लभ एटले संशोधननो जीव. एक काम हाथमां ले तो पूरुं न थाय त्यां सुधी एमना जीवने चेन पड़े नहीं. धोळ काळ्योनी शोध माटे एमणे नवी दिशामां विचार करवानुं शरु करी दीधुं. आ विशे वात करतां ते कहे छे: 'कन्याशाळा शरु थई ते दिवसोमां बहेनो बे–त्रण चोपडीओ भणती. एटले स्वाभाविक ज आ भणेली बहेनोए धोळकाळ्यो नोटबुकमां उतारी लीधां होय. जो क्यांकथी आवी धोळपोथी मळी जाय तो काम सरळ थई जाय.'

हवे भायाणीदादाए घोळपोथीनी शोध करवानुं शरु कर्युं. तपास करतां महुवानां एक शिक्षिका बहेन पासेथी घोळपोथीनी एक प्रत मळी आवी. एम करतां करतां तेमणे लगभग साठ गीतो एकठां करी लीधां.

धोळ काव्यो तो मळी आव्यां, परंतु ते गीतो एना मूळ स्वरूपमां, असल रागमां साचववां पण जोईएने ? हरिवल्लभ कहे छे: 'मने आ गीतोना मूळ राग आवडता हता. एटले हसु याज्ञिकनी मददथी में गीतोनुं स्वरांकन करवानुं नक्की कर्युं. हुं गातो जाउं अने हसु तेने स्वरांकन करे.... आ रीते तमाम गीतो अमे स्वरांकन कर्यां. त्यार पछी गुजराती साहित्य परिषद तरफथी बृहद् धोळकाव्यो त्रण भागमां प्रगट करायां.'

हवे पछी हरिवल्लभ भायाणी जैनोमां परंपरागत रीते गवाती सज्जायोनो आ ज प्रकारनो संग्रह तैयार करवा मागे छे. ते कहे छे: 'वैष्णवोमां धोळ काळ्योनुं जेटलुं महत्त्व छे तेटलुं ज महत्त्व जैनोमां सज्जायनुं छे. सज्जाय विशे में केटलाक संग्रह भेगा कर्या छे. स्वरांकननुं थोडुं काम थयुं छे, बाकीनुं अधूरुं छे. हवे आ काम क्यारे पूरुं थाय छे....' एंसी वर्षनी उंमरे हजु पण सतत काम, काम अने काममां परोवायेला रहेता भायाणीदादाने जोईने आपणने स्वाभाविक ज नवाई लागे छे. परंतु अमने आ वातनी जराय नवाई लागती नथी. ए कहे छे: 'हुं नसीबमां मानतो नथी. भाग्यमां हशे तो थशे अम मानीने हाथ पर हाथ धरीने बेसी रहेतो नथी. हुं तो पहेलेथी ज पुरुषार्थ करतो आव्यो छुं अने हजु पण करतो रहीश…'

मात्र पुरुषार्थना जोरे ज जीवनमां आगळ वधेला विद्वान हरिवल्लभ भायाणीए राष्ट्रीय अने आंतरराष्ट्रीय स्तरे सन्मानो मेळव्यां छे. आजना दिवसमां देशपरदेशना विद्वार्थीओ अने संशोधको अमनी पासेथी मार्गदर्शन लेवा आवे छे. विदेशी युनिवर्सिटीओ एमनी ज्ञाननी गंगानो लाभ लेवा माटे निमंत्रण आपे छे. छतां भायाणीदादाने पोतानी विद्वत्ता माटे नथी अभिमान के नथी अहंकार... प्राकृतनां प्रूफ जोतां जोतां ए साहजिकताथी कही दे छे: 'मारामां आगळ वधवानी क्षमता हती तेम बीजाओमां पण हशे. परंतु मने मुनशीजी अने मुनि जिनविजयजी जेवा विद्वानोनुं मार्गदर्शन मळ्युं एटले आ कक्षाए पहोंची शक्यो छुं. बाकी महुवा जेवा गामडागाममां रहेतो एक दिख्य छोकरो संशोधक अने साहित्यकार बनी शके एवी तो कल्पना पण क्यांथी करी शकाय ?'

(प्रेषक: उत्पल भायाणी)

वीसमी सदीना हेमचंद्राचार्य

गुजराती साहित्यमां हरिवल्लभ भायाणी एक अत्यंत मोटा गजानुं नाम. समग्र गुजरातमां अने एमना शिष्यवृंदमां ए ओळखाय भायाणीसाहेब तरीके. 'साहेब' शब्द जेटलो आदरवाचक एटलो ज प्रियपात्र. साहेब खरा पण साहेबनो कोई भार नहीं. एमणे जिंदगीमां विद्वत्तानी साह्यबी भोगवी छे पण जिंदगी सादाईथी हरीभरी. मन, वचन, कर्ममां एकता अने पारदर्शकता. जे लागे ते ज बोले. जे लागे ते ज लखे. बोल्या ने लख्या पछी जो पुनर्विचारणा करता अमनो मत बदलाय तो एना विशे पण वात करे. मारो एमनी साथेनो संबंध एम.ए.ना विद्यार्थी तरीके बंधायेलो. ए संबंध मात्र गुरु-शिष्यनो न रह्यो पण बंने कुटुंब जाणे के एक कुटुंब होय एम वंशवृक्ष तरीके पूर्ण घटा-छटाथी फूल्यो अने फाल्यो. थोडांक वर्षो एम ना हाथ तळे पीएच.डी.नो अभ्यास करवानुं पण बन्युं. ए हंमेशां एक ज वात कहेता के तमारो जे विषय होय एनां मूळ सुधी जाओ. मारो पीएच.डी.नो विषय lyrics विशेनो-ऊर्मिकाव्य विशेनो हतो. एमणे मने पहेली सलाह ए आपी के तारे लिखिसनो सांगोपांग अभ्यास करवो होय तो लिखिसनां मूळ रोमेन्टिसिझममां छे तो तारे रोमेन्टिसिझमनी विभावनाने लगतां पुस्तको वांचीने तारे तारा मंतव्य सुधी एहोंचवुं जोईए. जो कोई नवो मुद्दो करवानो न होय तो पूर्वजोनां अवतरणो टांकीटांकीने महानिबंधने दळदार बनाववानो कोई अर्थ नथी. अलबत्त, चर्चाविचारणा माटे जे अवतरणो टांकवां पडे ए टांकवां पण अनिवार्य होय तो ज.

उत्पल भायाणीनुं चार्टर्ड एकाउन्टन्टना अभ्यास माटे मुंबई आववानुं थयुं त्यारे एमना जीवनो टुकडो सोंपता होय ए रीते एमणे मने उत्पलने सोंप्यो. पछी तो ए संबंध ए रीते विकस्यो के उत्पल मात्र भायाणीसाहेबनो पुत्र नहीं पण अंगत मित्र थई गयो. आ बधुं कई रीते बन्युं एनी कोई प्रक्रिया नथी होती. ज्यां बुद्धि काम न आवे त्यां एक ज शब्द मददे आवे छे. कहो के ऋणानुबंध. आ ऋणानुबंध मात्र भायाणीसाहेब के एमनां पत्नी चंद्रकळाबहेन पूरतो न रह्यो पण उत्पल, कल्याणी अने ऋचा साथे पण

एटलो ज रह्यो.

भायाणीसाहेबने तमे कोई पण प्रश्न पछो तो एमनी पासे जवाब होय. तात्कालिक जवाब न होय तो कहे के आजकालमां जोईने कहीश. अमने माटे कोई व्यक्ति नानी नहीं के मोटी नहीं. अजाण्यो माणस पण पत्र लखे तो एमनं जवाबनं पोस्टकार्ड तैयार ज होय. भजगोविन्दममां गोविन्द शब्द शुं काम के गोपीगीतनो छंद कयो.... तो एने माटे पण आपणा प्रश्ननुं निराकरण करी आपे. प्राकृत संस्कृतनी हजारो पंक्तिओ अमने कंठस्थ. मुंबईमां तो ए हता त्यारे तो महेफिल ज हती. अमदावाद गया तो अमारा सौने माटे एक खालीपो हतो. एवं न हतुं के मतभेद न हता पण चर्चान अंते कोई कडवाश नहीं पण नरी संवादिता. प्रारंभमां मारी कविसंमेलननी प्रवृत्ति माटे ए थोडाक नाराज हता पण पछी एक दिवस मने कहे के मने लागे छे के तमे जे काम करो छो ते योग्य छे अने करवा जेवं छे. कवितानो संबंध कान साथे छे. मुद्रणकळाने लीधे काव्यनां पुस्तको प्रगट थाय ए बराबर छे पण कविताने प्रजा सुधी लई जवी ए पण एक धर्म छे. मने अवारनवार पत्रोमां टांकता पण खरा के तमे प्रवृत्तिओ भले करो पण तमारी तिबयत पहेलां. अमने माणसमात्रमां जीवंत रस अने अंदरनी ऊंडी निसबत. बाळको साथे अ बाळक जेवा थई जाय. मने एक प्रसंग बराबर याद छे. मारी दीकरी मिताली पांच-छ वर्षनी हती. मारे घरे ए सहकुटुंब रह्यां हतां-पाटकरना घरमां, मितालीने श्लोको शीखवता, पण जे दिवसे भायाणीसाहेब घर छोडीने गया त्यारे मिताली धोधमार रडी हती. बृद्धिना बळे बौद्धिकोनां हृदय जीतवा ए कदाच आसान छे प्राण बाळकनुं हृदय जीतवुं ए एटली सहेली वात नथी.

गुजराती अने अनेक भाषानी कहेवतो कहे. प्राकृत, अपभ्रंशना श्लोको पण कहे. महुवानी वातो पण करे. नाणावटी होस्पीटलमां हता त्यारे छेल्लो पत्र कदाच अमणे गुलाबदास ब्रोकरने लख्यो. सतत कार्यशील माणसने निष्क्रिय थवुं पोषाय नहीं. एमनुं शरीर भांग्युं हतुं पण मन तो एवुं ने एवुं कुशाग्र. ईश्वरमां नहीं मानता होय पण सृष्टिना अने मनुष्यना ऐश्वर्यमां मानता. छेल्ले छेल्ले एमणे हरीन्द्रनाथ चटोपाध्यायना अंग्रेजी काव्यपुस्तकनो अनुवाद

कर्यो. नाम 'महियारानां मुक्तक'. ए पुस्तकना स्केचीस माटे पण परवानगी मेळवी आपी अने एमनी भरपूर मांदगी दरिमयान पण महेश दवेए पुस्तकना स्केचीस बनावी आप्या. 'उद्देश'ना पहेले पाने ओमनुं लखाण अवारनवार प्रगट थतुं. ए पुस्तक पण प्रेसमां छे. वसवसो एटलो छे के ए पुस्तक जोवा माटे ए रह्या नहीं.

प्रत्येक परिस्थितिने के व्यक्तिने ए अंशमां नहीं पण अखिलाईमां जोता. मोरारीबापु एक जमानामां सवारे अने सांजे कथा करता. मने कहेता के मोरारीबापुनुं आ बहु मोटुं योगदान छे. लाख्खो माणसो छ-सात कलाक सधी सांभळे तो एनो अर्थ एवो थयो के आ छ-सात कलाक दरिमयान माणसो सारी-नरसी प्रवृत्तिओ करतां होय ए बधाने ज पलांठीभेर बेसाडी राखी अमने तुलसीदासनुं रामायण पहोंचाडवुं ए नानीसूनी वात नथी. भायाणीसाहेबनुं अवसान थयुं त्यारे मोरारीबापुए मने फोन करीने कह्युं के सारुं थयुं के तमे एमने जोवा माटे मने अमदावादनी होस्पिटलमां लई गया. उत्पलने कह्युं के भाव अने भाषाना ऋषिनुं मने दर्शन थयुं. सतीश जाईए आणंदशी उत्पलने फोन करीने कह्यं के भायाणीसाहेब एटले वीसमी सदीना हेमचंद्राचार्य. ओपन यनिवर्सिटीना जाणे के ए वाइस चान्सेलर हता. कोईके मने एमनी प्रार्थनासभामां कह्यं के भायाणीसाहेबने जोईए त्यारे सौजन्य अने विद्वत्तानी स्पर्धा होय एवुं लागे. भायाणीसाहेबने कशानो छोछ नहीं. टी.वी. पण जुए. मर्डर मिस्ट्री पण वांचे अने क्लासिकल म्युझिक पण सांभळे. बारणां क्यांय बंध नहीं, बारीओ खुल्ली. आखी जिंदगी निर्प्रंथ व्यक्तित्व साथे पुस्तको अने माणसो, माणसो अने पुस्तको साथे भरपूर जीव्या. अमने हृदयना प्रणाम.

सुरेश दलाल ('जन्मभूमि-प्रवासी'ना सौजन्यथी)

अनन्य रसज्ञता-विद्वत्ताना रवामी हरिवल्लभ भायाणीनुं अवसान

आंतरराष्ट्रीय ख्यातिप्राप्त विद्वान, संस्कृत, प्राकृत, अर्धमागधी अने आधुनिक गुजराती तथा अंग्रेजी भाषा-साहित्यना ऊंडा संशोधक-अभ्यासी, सत्त्वशील विवेचक, प्रकांड भाषाशास्त्री अने व्युत्पत्तिशास्त्रना परम ज्ञाता हरिवल्लभ भायाणीए आजे अहीं अंतिम श्वास लीधा ए साथे ज ज्ञानना भार वगरना प्रसन्न-सार्थक जीवननी अनुरागी पेढीना अत्यंत तेजस्वी युगनो अंत आव्यो हतो.

गुजराती भाषामां प्रवर्तमान सर्जन-विवेचननुं व्यापक सर्वेक्षण आपनार, भायाणीसाहेब तरीके ज साहित्य अने विद्याजगतमां आदर साथे ओळखाता हरिवल्लभ भायाणीनुं प्रदान २०मी सदीना गुजराती भाषाना उत्तम विचारक तरीके चिरकाळ सुधी प्रेरक बनी रहे एवुं समृद्ध छे.

तेओ छेल्ला बे मासथी बीमार हता अने तेमने अहींनी नाणावटी होस्पीटलमां सारवार अपाई रही हती. तेओ ८३ वर्षना हता.

सांताकुझ खातेना स्मशानगृहमां गुजराती साहित्य जगतनां आगेवानोनी हाजरी वच्चे सद्गतनां अंतिमसंस्कार करायां हतां अम तेमना कौटुंबिक वर्तुळोए जणाव्युं हतुं.

प्रो. नीतिन महेता, प्रबोध परीख, जयंत पारेख, रिसक शाह, धीरुबहेन पटेल, महेश दवे तथा सुरेश दलाल, भरत नायक, गीता नायक, नौशिल महेता, नीरज वोरा वगेरे भायाणीसाहेबना अंतिमसंस्कारमां हाजर रह्या हतां. तेमनी प्रार्थनासभा रिववार १२मी नवेम्बरना रोज दासकाका होल, विलेपार्ले पाटीदार मंडळ, सरदार पटेल बाग, पार्लेश्वर रोड, विलेपार्ले (ईस्ट) मुंबई ५७ खाते सांजे ५ थी ७ राखवामां आवी हती.

साहित्यनी सैद्धांतिक विचारणामां प्रवर्तती स्थगितता अने सार्वित्रिक गूंचवणो दूर करवामां उमाशंकर जोषी, सुरेश जोषी जेवी गणतरीनी गुजराती साक्षर प्रतिभाओमां भायाणीसाहेब मोखरानी व्यक्ति हता. पूर्व-पश्चिमनो द्वन्द्व अभ्यासीओने आत्यंतिक वलण पर लई जतो हतो त्यारे भारतीयताना आग्रही होवा छतांय पश्चिमनी पायानी संज्ञाओ अने सैद्धांतिक विचारणाओ आत्मसात् करीने पाश्चात्य अने पौर्वात्य धोरणो वच्चे समन्वयवादी अभिगम भायाणीसाहेबे पसंद कर्यो हतो.

आथी ज एक बाजु प्राकृत, अपभ्रंश अने प्राचीन गुजराती विषयक साहित्यना अध्ययन-संशोधनना ग्रंथो भायाणीसाहेबे आप्या तो सामे छेडे एमना अतिविख्यात विवेचनग्रंथ 'काव्यमां शब्द', अने 'काव्यव्यापार' जेवामां फोर्म, कन्टेन्ट, ईमेज, सिम्बोल, अब्सर्ड, जेनर, एन्टी नोवेल वगेरे संज्ञाओनी ऊंडी समज भायाणीसाहेबे स्पष्ट करी हती.

आम, साहित्य पदार्थना अर्थघटन, विवरण अने विश्लेषण अे साहित्य अने कळाना साचा विवेचन अने मूल्यांकनना अनिवार्य मूळभूत अंग तरीके होवानी पायानी परिपाटी भायाणी साहेबे रची आपी हती.

विविध भाषाओना ऊंडा अभ्यासी होवा उपरांत महान व्युत्पत्ति-शास्त्री होवाने कारणे शब्दने यौगिक अर्थमां पामवामां तेमज भावकोने पमाडवामां तेओ छेवट सुधी प्रवृत्त रह्या हता.

प्राचीन साहित्यना आ अभ्यासीओ लाभशंकर ठाकर, गुलाम मोहम्मद शेख, निलन रावळ अने सितांशु यशश्चन्द्र जेवा आजना सर्जकोनी कृतिओने पण योग्य परिप्रेक्ष्यमां मूलवी ने एनो आस्वाद कराव्यो हतो.

भायाणीसाहेबना साहित्यव्यासंगनो व्याप प्राचीनथी समकालीन सुधीनो रह्यो हतो.

पश्चिमना उत्तम साहित्यसिद्धान्त-विचारकोना केटलाक अद्भुत लेखोना शब्दश: भाषांतर आपवानुं अभूतपूर्व कार्य एमणे कर्युं हतुं.

प्राकृत, अपभ्रंश विषयक-'संदेशरासक', (मुनि जिनविजयजी साथे), पउमचिरिंड, दाहिलकृत अपभ्रंश व्याकरण, स्टडीझ इन हेमचन्द्रस देशीनाममाला, शामळकृत मदनमोहना, त्रण प्राचीन गुर्जर काव्यो, शामळकृत रुस्तमनो सलोको, शामळकृत सिंहासन बत्रीसी, प्रेमानंदकृत दशमस्कंध (उमाशंकर जोषी साथे), वाग्व्यापार, सुबोध व्याकरण, शब्दकथा, अनुशीलनो, काव्यनुं संवेदन, काव्यमां शब्द, व्युत्पत्तिविचार काव्यव्यापार, जातककथाओ, आधुनिक विज्ञान अने आजनो मनुष्य, प्राचीन मुक्तक संग्रह, प्रपा, तरंगवती वगेरे भायाणीसाहेबना महत्त्वना ग्रंथो छे.

कवि-विवेचक जयंत पारेखे भायाणीसाहेब माटे कह्युं हतुं के विरल प्रतिभा-आवी प्रतिभा कोण जाणे फरी क्यारे प्रगटशे ! रामप्रसाद बक्षी, उमाशंकर जोषी, सुरेश जोषी अने हवे भायाणीसाहेबनी विदायथी आपणे खरेखर खूब वामणा बनी गया छीए. 'कुमारसंभव'मां कालिदासे हिमालयनुं जे वर्णन कर्युं छे ए भायाणीसाहेबने बंधबेसे छे.

अमणे पण नगाधिराजनी जेम बंने बाजुना तोयनिधिनुं-महासागरनुं अवगाहन कर्युं छे. पूर्व अने पश्चिम, प्राचीन अने अर्वाचीन, पांडित्य अने रिसकता वगेरेने आवरी लीधां छे तथा भाषा, साहित्य अने संस्कारितानो महिमा कर्यों छे अने महिमा करतां शीखव्युं छे.

भायाणीसाहेब पोताना तेजथी प्रकाशता हता अंटले एमनी हाजरीथी व्यक्ति, विद्या अने संस्था मात्र शोभी ऊठतां हतां. गौरवान्वित बनी जतां हतां. भायाणीसाहेब केवळ व्यक्ति नहोता रह्या – जीवतीजागती संस्था बनी गया हता. पांच-पांच दायकाथी अमनां सानिध्य अने स्नेह पामीने हुं तो धन्य बन्यो छुं. हवे सवारे सवारे 'जयंत, हुं आवी गयो छुं.' एम फोन कोण करशे ? मीठी टकोर, टोळ-टिख्खळ अने मुक्त हास्यथी वातावरण हवे क्यारे गाजी ऊठशे ?

किव, विवेचक अने मुंबई युनिवर्सिटीना गुजराती विभागना अध्यक्ष नीतिन महेताओ कह्युं हतुं के विरल प्रतिभा, सहज प्रज्ञा अने ज्ञानमां मोकळाश एटले भायाणीसाहेब. एक वत्सल पिता गुमाळ्या होय एवी लागणी अनुभवुं छुं.

एमणे जीवनमां घणुं शीखव्युं छे- टट्टार ऊभा रहेता, विरोध करता; मानसगुरु हता. मारो पीएच.डी.नो थिसिस जलदी प्रगट थाय एवुं तेओ इच्छता हता. हवे ज्यारे एकाद मासमां पुस्तक प्रगट थशे त्यारे ए जोवा तेओ नहीं होय छतांय तेओ अनेकरूपे अस्तित्वमां मारी आसपास छे. तेओ अमारामां सदाय जीवंत रहेवाना छे. किव मूकेश वैद्ये कह्युं हतुं के 'काव्यमां शब्द', 'काव्यनुं संवेदन' अने 'काव्यव्यापार' जेवा भायाणीसाहेबना ग्रंथो गुजराती भाषामां सर्जन-विवेचन प्रवृत्ति संडोवावा इच्छती व्यक्ति माटे आत्मसात् करवा अनिवार्य बनी रहे एवा उत्तम ग्रंथो छे. अमना संपर्कमां आववुं ए ज एक मोटो लहावो हतो. अमना सदाय प्रसन्न मधुर रहेतां व्यक्तित्वनी स्मृति मारे माटे जीवनभर साचवी राखवा जेवो खजानो छे.

(सौजन्य: 'जन्मभूमि प्रवासी')

श्री भायाणीसाहेबनी चिरविदाय

भायाणीसाहेब विशे कांई पण लखवुं मारा माटे मुश्केल छे. तेमनी चिरविदायना खबर जाणीने एवो तो आकरो आघात अनुभवेलो के मांड थाळे पडेली नादुरस्तीए पाछो उथलो मार्यो, अने महाप्रयासे तिबयतने वधु कथळतां रोकी शकाई. पछी तो महिनाओ सुधी तेमना विषे लखवानुं मनमां विचारतो रह्यो, पण कशुं उगे ज निह ! अत्यंत निकटता क्यारेक आवी स्थिति सरजती होय छे.

हुं तेमने 'भायाणीसाहेब' एम संबोधन करतो. तेमने ते न गमतुं. तेओ वारंवार टोके के महाराजश्री, मने हरिवल्लभभाई कहो के भायाणी एम कहो. 'साहेब' तमे कहो ते बराबर न कहेवाय. पत्रमां पण आज फरियाद करे. पण केटलाक शब्दो एक रूढिप्रयोग बनीने जीभे चडी-वसी गया होय छे, तेमां फेरफार थवो अशक्य हतो; अने एवो फेरफार आत्मीयता घटाडीने आपणामां तोछडाई पण सूचवी शके. 'मुक्तक-मकरन्द'मां मूकवा माटे एक नानकडुं लखाण मोकल्युं, तेमां २-४ वार 'साहेब' शब्द प्रयोजेलो. तेमणे मारी असंमंतिने धरार अवगणीने सर्वत्र 'भायाणीभाई' एवो फेरफार करी दीधेलो. मने तो ते आजे पण बहु अडवुं-अतडुं लागे छे, परंतु तेमनी लघुता अने नम्रता आगळ आपणे लाचार!

विद्यावान पुरुष केवो सत्त्वशील होय, खुल्ला मननो होय, प्रसन्न अने हळवो होय,विद्या-संपादन अने अध्यापननी जागरुक धगशवाळो होय, सदाचार अने शिष्टताथी सम्पन्न होय, अन्याय तेम ज अविद्या परत्वे प्रचंड पुण्यप्रकोप धरावनार होय, तेनो सुभग अने सुमधुर परिचय भायाणीजीना समागमथी थयो छे, अने आवा, माणसाईथी हर्याभर्या विद्वज्जननो सत्संग मळ्यो, तेने जीवतरनो एक मोंघेरो ल्हावो समजुं छुं.

बस, आथी विशेष लखवानुं सामर्थ्य नथी.

शीलचन्द्रविजय

श्रीजयंत कोठारीनी पण चिरविदाय

सद्दत भायाणीजीनी चिरविदायना आघातनी कळ वळे, त्यां तो बीजो आंचको आव्यो, जयंतभाईना देहान्तनो ! अमे, एटले हुं तेम ज प्रा. शिरीष पंचाल, जयदेव शुक्ल, राजेश पंड्या वगेरे, सावलीमां मजानो साहित्यिक संवाद करता बेठा हता, अने अचानक शिरीषभाईए कह्युं : जयंतभाई गया! आ सांभळतां ज हैयुं थडकी उठ्युं. पछीनी पूर्व-आयोजित तमाम प्रवृत्ति यंत्रवत् करी, पण मन घेरा विषादमां गरकाव ज रह्युं. हवेनो शून्यावकाश केवो वसमो हशे, तेनी कल्पनाए ज मगज बहेर मारी गयुं.

भायाणी अने कोठारी- आ बेनी जग्या लई शके तेवा कोई विद्यापुरुष, खास करीने संस्कृत-प्राकृत-अपभ्रंश अने मध्यकालीन भाषा-साहित्यना क्षेत्रमां, हवे उपलब्ध नथी, आ कठोर वस्तुस्थितिनो स्वीकार करतां पण ध्रूजी जवाय छे.

कालदेवता आगळ आपणी शी विसात ?

एक महत्त्वपूर्ण अने महत्त्वाकांक्षी योजना जयंतभाईए छेल्ला महिनाओमां हाथ पर लीधी हती: मो.द.देसाई कृत ''जैन साहित्यनो संक्षिप्त इतिहास''ना पुन:संपादननी – पुनरुद्धारनी. आ कार्यनो प्रकाशन–भार तेमणे श्रीहेमचन्द्राचार्य निधिने सोंपेलो, एटले ते रीते मारे पण तेमनी साथे विशेषे संकळावानुं हतुं. अने एक वात नि:संदेह छे के आ कार्य जयंतभाई सिवाय अन्य कोई पार पाडी शके तेम नथी ज.

भायाणीसाहेब माटे 'अनुसन्धान'नो विशेष अंक करवानी वाते पत्रचर्चा थई, तो तेनो तेमणे जे उत्तर आप्यो, ते अत्यंत विचित्र रीते ज, जयंतभाईना कार्य-परत्वे पण लागु पडे तेम छे. जयंतभाईना मारा परना अंतिम बे पत्रो अत्रे मूकवानी लालच रोकी सकतो नथी.

शीलचन्द्रविजय

पञ-१

८-११-२००० अमदावाद

''मारो आगळनो पत्र तथा 'सारस्वतोल्लासकाव्यना कर्ता' विशेनी नोंध मळ्यां हशे. 'बार भावना सज्झाय'नी मारी हस्तप्रत परत मळी शके ? 'अनुसंधान' मळी गयुं छे.

आ साथे जयवंतसूरिकृत 'सीमंधरिजन चंद्राउला' मोकलुं छुं-'अनुसंधान' माटे. मारां लखाणोनां प्रुफ मने जोवा मोकले तेवी सूचना आपवा विनंती.

जयवंतसूरिकृत 'स्थूलिभद्रकोशा-प्रेमिवलास फाग' 'प्राचीन फागुसंग्रह'मां छपायेल छे. पण मुख्य प्रतनी पसंदगी खोटी थई छे. मने बे बीजी प्रतो मळी छे. में नवेसरथी संपादन कर्युं छे, अने केटलाक पाठो सुधरे छे. 'अनुसंधान' माटे आ पुन:संपादननो वांधो न होय अने जरूर होय तो आपी शकुं. पुस्तकमां तो छपाशे ज, एटले सामियकमां छपाववी आवश्यक नथी.

जयवंतसूरिनी कृतिओनुं काम पूरुं थवामां छे. 'स्थूलिभद्र मोहनवेली' मळी नहीं तेनो अफसोस रही जाय छे. ए अंगे 'अनुसंधान'मां नोंध मूकी शकाय ? कृतिओ पुस्तकाकारे मूकता पहेलां मारे सळंग बधुं जोई जवुं पडे एटले हजु प्रकाशन क्यारे करी शकाशे ते नक्की न कहेवाय. प्रकाशन अंगे शुं करवुं ते अंगे बे त्रण विकल्पो मनमां छे. आप अमदावाद आवशो ज एम धारुं छुं. त्यारे विचारीशुं.

जयंत कोठारीनां वंदन.

पञ-२

(जेनो जवाब लखवामां हुं मोडो पड्यो !)

अमदावाद ता. १८-११-२०००

आपनो पत्र मळ्यो. भाई अतुल सामग्री आपी गयेल छे.

भायाणीसाहेब जतां संख्याबंध पंखीओने आशरो आपनारो वडलो तूटी पड्या जेवी लागणी थाय छे. एमना विशे एक लेख में आपना कहेवाथी ज करेलो ते आप जाणो छो. 'नवनीत-समर्पण'मांथी अत्यंत आग्रहपूर्वकनो फोन आववाथी अत्यारे एक लेख लखी रह्यो छुं. मुद्दा बधा नवा छे एम तो न कहेवाय पण थोडी वीगतोथी अने जुदी रीते तो लखाय छे.

'अनुसंधान'नो स्मृति-अंक जरा निरांते अने विचारपूर्वक थाय तो सारुं एम लागे छे. फार्बस सभा पण करशे एम प्रबोध परीख कहेता हता. दलसुखभाई विशे कर्यों तेवा अंकनी प्रणाली जाणीती छे. (भायाणीसाहेबने अभिनंदनरूपे अंग्रेजीमां एवो ग्रंथ भारती मोदीए कर्यों ज छे). पण बीजी रीते पण विचारवा जेवुं छे. दलसुखभाई मालविणया स्मृति अंकमां एमना विशे छेल्ले बे त्रण लेखो छे ते हजु में वांच्या नथी, पण जे ते व्यक्तिना प्रदाननुं मूल्यांकन करता, एमना ग्रंथोनी समीक्षा करता लेखोनो पण विचार करवो जोईए. एवुं पहेलां लखायेलुं होय ते संकलित करी लेवामां आवे तो ते पण अवश्य उपयोगी थाय. आवी सामग्री वधु लोको सुधी पहोंची शके, अने कदाच वधु कामनी पण बनी रहे. अलबत्त, आ काम व्यवस्थित आयोजन मागे.

'अनुसंधान'ना हवे पछीना अंकनुं शुं नक्की थाय छे ए जाण्या पछी 'स्थूलिभद्रकोशाफाग' अने 'मोहनवेली' विशेनी नोंध मोकलीश.

आपनी सुखसाता चाहुं छुं.

जयंत कोठारीना वंदन

नोंध : ता. १८-११-०१ना जयंतभाईना पत्रमां, तेमणे स्मृति-अंकना आयोजन विशे जे सूचन आप्युं छे, तेनो अमल प्रस्तुत अंकमां करवानुं मारा माटे अशक्य हतुं. परंतु तेमनी पण विदाय थई, पछी एक स्फुरणा थई के भायाणी-कोठारीना साहित्य-प्रदाननुं समग्रलक्षी मूल्यांकन करतो एक परिसंवाद करवो; तेमां ते ते विषयना अभ्यासी मित्रो पासे सरस अभ्यासलेखो कराववा; अने पछी ते लेखोनो संचयग्रंथ प्रकाशित करवो. आ विचार, सद्भाग्ये, अमलमां आववानो छे, अने आचार्य श्रीविजयप्रद्युम्नसूरिजीना सांनिध्यमां, अमदावादमां, एक त्रिदिवसीय परिसंवाद आगामी नवेम्बरमां थनार छे.

डॉ. हरिवल्लभ भायाणीनां प्रकाशित मुख्य पुस्तको

संपादन तथा अध्ययन :

संस्कृत : लीलावती-सार (१९८३)

प्राकृत : संखित्त-तरंगवई-कहा (१९७९). तारागण (१९८७).

वसुदेवहिंडी-मध्यम खंड-भाग १ (रमणीकभाई शाह

साथे, १९८८)

अपभ्रंश : पउमचरिय (मधुसूदन मोदी साथे, १९४८). पउमचरिउ

भाग-१-२-३ (१९५३, १९६१). नेमिनाहचरिउ-भाग १-२ (मधसुदन मोदी साथे), (१९७०-७१).

सनतुकुमार चरिउ (म.मोदी साथे, १९७२).

जूनी गुजराती : मदनमोहना (१९५५). त्रण प्राचीन गुर्जर काव्यो

(१९५५). सिंहासन बत्रीशी (१९६०). दशम स्कंध (उमाशंकर जोषी साथे) भाग १-२ (१९६६, १९७२).

प्राचीन गुर्जर काव्य संचय (अगरचंद नाहटा साथे,

१९७५). रत्नचूड रास (१९७७). शीलोपदेशमाला -बालावबोध (गीताबहेन, रमणीकभाई शाह साथे,

१९८०). नंदबत्रीशी (कनुभाई शेठ साथे, १९९०).

पांडवला (१९९१). कृष्णबालचरित्र (१९९३).

भाषा अने व्याकरण: अपभ्रंश व्याकरण (१९६१, १९७१,१९९३). अपभ्रंश लेंग्विज अेंड लिटरेचर (१९९०). सम आस्पेक्टस

ऑव देश्य प्राकृत (१९९२). थोडोक व्याकरण विचार

(१९६९, १९७१, १९७८). व्युत्पत्तिविचार (१९७५). राजानी भाषानं औरतासिक त्यासमा (१९८८)

गुजराती भाषानुं औतिहासिक व्याकरण (१९८८).

प्रकीर्ण : मध्यकालीन गुजराती कथाकोश (१९९१). उपरांत केटलाक विवेचन लेख-संग्रहो, लोकसाहित्यनां संपादनो अने अध्ययनो, संस्कृत-प्राकृत कृतिओना गुजराती

अनुवादो, संशोधन लेख-संग्रहो (अंग्रेजी), मुक्तक-

संग्रहो वगेरे.

केटलीक रसप्रद माहिती

- (१) श्रीहरिवल्लभ भायाणीना अंगत संग्रहनां मूल्यवान पुस्तकोनो एक मोटो भाग, तेमनां धर्मपत्नी श्रीचंद्रकलाबेन तथा पुत्र श्री उत्पल भायाणीए, श्रीभायाणीसाहेबनी भावनानुसार, अमदावादमां नव-प्रस्थापित 'श्रीविजयनेमिसूरीश्ररजी जैन स्वाध्यायमन्दिर'ना ग्रन्थालयने भेट आप्या छे. ते ग्रन्थोने स्वाध्यायमंदिरना 'श्रीहरिवल्लभ भायाणी संशोधन कक्ष' मां उचित रीते राखवामां आव्या छे.
- (२) पं.दलसुख मालविणया प्राकृत ग्रन्थ परिषद (PTS.), अमदावादना उपक्रमे, विक्रमनी दशमी सदीमां थयेला, नागेन्द्रकुलीन श्री विजयसिंहाचार्ये रचेल, प्राकृत भाषामां गाथाबद्ध 'सिरिभुयणसुंदरीकहा' नुं प्रकाशन बे खंडमां थयुं छे. आ ग्रन्थनुं संशोधन-संपादन आ. विजयशीलचन्द्रसूरिए करेल छे. प्रथम 'कथाखण्ड'मां समीक्षित वाचना, ८९४४ गाथाओमां पथरायेली मूकाई छे. बीजा 'परिशिष्ट खण्ड'मां हिन्दीमां ज 'अवलोकन', 'कथा-सार', तथा ४ विस्तृत परिशिष्टे आपेल छे. प्राप्तिस्थान : श्री विजयनेमिसूरि जैन स्वाध्याय मंदिर, १२, भगतबाग, नवा शारदामंदिर रोड, पालडी, अमदावाद-३८०००७
- (३) 'त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरितमहाकाव्य' (हेमचन्द्राचार्य)नो ५-६-७ पर्वात्मक त्रीजो विभाग हवे उपलब्ध छे. त्रणे पर्वोनी विविध पाठांतरो साथे समीक्षित वाचना आमां आपी छे. संशोधको : पं. रमणीकविजयजी गणि तथा विजयशीलचन्द्रसूरि.
- (४) 'ज्ञानसारनुं तत्त्वदर्शन' आ शीर्षक हेठळ, भावनगरनां डो. श्रीमती मालतीबेन के. शाहनो Ph.D.माटेनो शोध-महानिबंध ताजेतरमां प्रकट थयो छे.
  - ३-४ क्रमांकना प्रकाशक: श्रीहेमचन्द्राचार्य निधि-अमदावाद, अने प्राप्तिस्थान क्रमांक (२) मुजब छे.
- (५) 'नन्दनवनकल्पतरु'नामक संस्कृत अयनपत्र (संपादन: कीर्तित्रयी)नो

पांचमो अंक भगवान महावीरदेवना २६००मा जन्मकल्याणक-विशेषांक तरीके प्रगट थयेल छे. तेनो छठ्ठो अंक पण प्रगट थई चुक्यो छे. प्राप्तिस्थान उपर मुजब.

- (६) मुनिराज श्री जंबूविजयजी द्वारा संशोधित-संकलित ग्रंथो-
  - १. श्रीअनुयोगद्वारसूत्र चूर्णि भाग १ तथा २
  - जेसलमेर भंडारनुं विस्तृत सूचिपत्र (प्रका. बी.एल.इन्स्टिट्यूट, दिल्ली)
  - आ.गमचन्द्र-गुणचन्द्र कृत 'द्रव्यालङ्कार' (प्र. एल.डी.इन्स्टिट्यूट, अमदावाद)

आ ग्रंथोनुं ताजेतरमां प्रकाशन थयुं छे.

- (७) ज्ञानसाराष्ट्रक उपर श्रीदेवचन्द्रजी-विरचित 'ज्ञानमंजरी' टीकानुं, विविध हस्तप्रतिओने आधारे संपादन, साध्वी श्रीदिव्यगुणाश्रीजी द्वारा थई रह्यं छे.
- (८) गुजरातना मूर्धन्य कलाकार स्व. श्रीवासुदेव स्मार्तना 'दक्षिण गुजरातनां जैन मंदिरोनी काष्ठचित्रकला' – विषयक एक समृद्ध कलाग्रंथ, श्री जगदीप स्मार्तना संपादन हेठळ तैयार थई रह्यो छे. सूरतना आचार्यश्री ॐकारसूरि आराधनाभवन-ग्रंथावलिमां तेनुं प्रकाणन थनार छे.

अवधू आनंदघननी आध्यात्मिक शब्दचेतना : संगोष्ठी

ता. १३ तथा १४ ओक्टोबर २००१ शनि-रवि

सूरत शहेरमां आचार्य श्री ओंकारसूरि आराधना भवनना आंगणे श्री जैन श्वे. मूर्तिपूजक तपागच्छ गोपीपुरा संघ द्वारा मध्यकाळना महायोगी 'अवधृ आनंदघनजीनी आध्यात्मिक शब्दचेतना' ए विषय उपर सर्व प्रथमवार द्विदिवसीय एक सरस-सफळ संगोष्ठीनुं आयोजन जैनाचार्य श्रीविजयसूर्योदयसूरिजी म.ना सान्निध्यमां थयुं. आ समग्र संगोष्ठीना प्रेरक हता आचार्य श्री विजयशीलचन्द्रसूरिजी म. अने स्वपनदृष्टा संयोजक हता प्रा. श्री लाभशंकर पुरोहित.

आ समग्र संगोष्ठीनो उपक्रम बे दिवसमां चार सत्र द्वारा करवामां आव्यो. तेमां प्रथम सत्र संगोष्ठीनी पीठिकारूप हतुं; जेमां आ संगोष्ठीना उपक्रमनो हेतु, तेनुं महत्त्व वगेरे उपर प्रकाश पाडवामां आव्यो.

संगोष्ठीनो प्रारंभमां पूज्य आचार्यश्रीनुं मंगलाचरण, श्रीजयदेव भोजक द्वारा पदगान अने नानी बाळिकाओना हस्ते आनंदघनजीना चित्र आगळ दीप प्रागट्य करवामां आव्युं. त्यार बाद संगोष्ठीनी सफळतामां जेमनुं महत्त्वपूर्ण योगदान रह्युं ते आराधना भवनना मुख्य ट्रस्टीश्री सेवंतीलाल ए. महेताए आवकार प्रवचन आप्युं. जेमां सूरतनी साहित्यिक अने धार्मिक गरिमाने याद करवा साथे पोताना संघ-आंगणे थयेला आवा दुर्लभ आयोजन बदल आनंद व्यक्त कर्यों अने आमंत्रित सघळा वक्ता अने श्रोता विद्वानोने हृदयपूर्वक आवकार आप्यो.

त्यार बाद पू.आचार्य श्री विजयशीलचंद्रसूरिजी म.ओ पोताना प्रवचनमां परंपरा प्राप्त प्रसंगना निर्देश द्वारा आनंदघनजीना जीवन-समय विशे विद्वानोमां प्रवर्तती धारणा सामे प्रश्नार्थ मूकीने आ संगोष्ठी आनंदघनजीना आध्यात्मिक पासाने उघाडवा साथे ऐतिहासिक दृष्टिए पण कंईक निष्कर्ष आप्रनारी नीवडे तेवो मोघम संकेत कर्यो हतो.

श्री लाभशंकर पुरोहिते संगोष्ठीना आयोजननो मुख्य हेतु समजावता कह्युं के ''शब्दने ज मात्र पामवा जेवा विद्यापंडितोना ग्रंथसंशोधन के प्रस्तावना लेखन जेवुं आ आयोजन न बनी रहेवुं जोईए. परंतु, व्याकरण, संगीत-के कोरा दार्शनिक अभिगमथी पण पर जे एमनी आध्यात्मिक चेतना छे तेने पामवा माटे आ संगोष्ठी अंतरदृष्टिना उघाड समी बनी रहेवी जोईए.''

आ संगोष्ठीना केन्द्रीय वक्तव्यमां डॉ. रमणलाल ची.शाहे आनंदघनजीना समयनी राजकीय परिस्थितिनुं वर्णन कर्युं अने तेमनां पदो अने स्तवनोमां आवता अरबी अने फारसी शब्दो ए तेमनी भाषामां झीलायेला मुस्लिम संस्कारोनुं परिणाम छे एम कह्युं. 'राम कहो रहमान कहो' ए पद टांकता तेमणे कह्युं के- ''जीव ज्यारे उच्च भूमिकाए पहोंचे त्यारे सांप्रदायिक भेदोथी पर बनी जाय छे. आनंदघनजीना पदो व.मां कविता तथा तत्त्वज्ञान बन्ने जोवा मळे छे ते तेमनी कवित्व प्रज्ञा अने यौगिक प्रज्ञानी ऊंचाई देखाडे छे.''

बपोरे संगोष्ठीना बीजा सत्रनो प्रारंभ थयो. तेना अग्रिम अतिथि हता. डॉ. रमणलाल ची. शाह. आ सत्रमां डॉ. दलपत पिढयारे 'आनंदघनजी अने संतपरंपरा' विषय उपर, डॉ. नरोत्तम पलाणे 'नाथ परंपरा अने आनंदघनजी' विषय उपर आपेला पोताना वक्तव्योमां मध्यकाळनी ते-ते परंपराओ अने आनंदघनजीना अध्यात्म साम्यने रजू कर्युं हतुं. डॉ. बळवंत जानीए 'मध्यकाळनी साधना परंपरा' विशे वक्तव्य आप्युं हतुं अने डॉ. कुमारपाळ देसाईए 'आनंदघनजी अने यशोविजयजी : अष्टपदीना संदर्भे' ए विषय उपर प्रकाश पाथर्यो हतो.

बीजा दिवसे सवारे ९ कलाके संगोष्ठीना त्रीजा सत्रनो प्रारंभ डॉ. मधुसूदन ढांकीनी अध्यक्षतामां थयो. तेमां,

डो. नगीनभाई जे. शाहे पोताना वक्तव्यमां दार्शनिक परिप्रेक्ष्यमां आनंदघनजीनां पदो - स्तवनोमां रहेली दार्शनिक चेतना अने विशाळ-व्यापक विचारधाराने उघाड आप्यो हतो. तेमना स्तवननी एक कडी लईने छए दर्शनोनी विचारधारानो समन्वय करीने ज्ञानोपयोग-दर्शनोपयोग अने तेना क्रम विशे सुंदर चिंतन प्रदान कर्युं हतुं.

डो. नाथालाल गोहिले 'आनंदघनजी अने कबीर' ए विषय उपरना पोताना लेख द्वारा आनंदघनजी साथे जोडायेल अवधू शब्द अने कबीर साथे जोडायेल संत शब्दना तात्त्विक मर्म अर्थने प्रगट कर्यो हतो. अने बन्नेनी वाणीमां आवता नामस्मरण, गुरुमहिमा व. समान भावोनो सविस्तर उल्लेख कर्यो हतो. त्यार पछी डों. कान्तिभाई बी. शाहे 'आनंदघनजीनी प्रभावकता : अनुकालीन साधु किवओ परत्वे' ए विषय उपर पोतानो लेख प्रस्तुत कर्यो हतो, जेमां उपा.श्री यशोविजयजी, श्रीज्ञानिवमलसूरि, देवचंद्रजी म., चिदानंदजी व. महापुरुषोमां आनंदघनजीनो अध्यात्म वारसो कई रीते अने केवा स्वरूपे झीलायो तेनी विस्तृत चर्चा हती.

त्यार बाद डॉ. भोपालसिंह राठोडे 'आनंदघनजीनां पदोमां रहस्यतत्त्व' ए विषय लईने हिन्दी भाषामां पोताना विचारो स्पष्ट कर्या हता अने रहस्यवादनी परंपराना पथिक पण आनंदघनजी हता ते वात उपर भार आप्यो हतो.

बपोरना चोथा सत्रमां डों. नगीनभाई जे. शाह अध्यक्ष स्थाने रह्या हता. आ सत्रमां 'आनंदघनजीनां पदोमां प्रेमलक्षणा' ए विषय उपर डों. मीनलबेन दवेए पोताना विचारो दर्शाव्या हता अने आनंदघनजी जेवा साधु पुरुषमां देखाती आवी उत्कटता ए केवळ मानवीय न होई परमतत्त्व प्रत्येना पारमार्थिक अने आध्यात्मिक अनुरागनी ज नीपज हती तेम स्पष्ट कर्युं हतुं.

पछी डॉ. कळाबेन शाहे 'अवधू आनंदघनजीनी चोवीशीमां काव्यत्व' ए विषय उपर पोतानी विचारणाने खूब ज विस्तारपूर्वक अने छणावटपूर्वक रजृ करी हती. तेमणे कह्युं हतुं के – 'शब्दालंकारनी दृष्टिए तेमनी तत्त्वर्गाभत रचनाओं कवित्वनां उच्च शिखर सर करे छे.

आ अंतिम सत्रमां गुजरातना मूर्धन्य कविओमां जेमनी गणना थाय छे तेवा श्री राजेन्द्र शुक्लनुं काव्य पठन तथा डो. निरंजन राज्यगुरु द्वारा पदगान पण करवामां आव्युं हतुं.

संगोष्ठीनुं समापन प्रवचन पू. आचार्यश्री विजयशीलचन्द्रसूरिजी म.अं कर्युं. तेमणे, आनंदघनजीनी रचनाओना माध्यमथी प्रगट थती तेमनी दार्शनिक- चिंतन-आध्यात्मिक-भक्ति रूप विकास पामती भूमिका वर्णवी हती अने अत्रे रजू थयेला शोधपत्रोना स्तर परत्वे संतोष व्यक्त कर्यो हतो अने आ समग्र उपक्रम आनंदघनजीने सर्वांगसंपूर्ण पामवानुं प्रथम कदम बनी रहेशे तेवी शुभ अभिलाषा व्यक्त करी हती. पछी सेवंतीलाल ए. महेताए आभार प्रवचन कर्युं हतुं.

संगोष्ठीना प्रथम सत्र दरिमयान भारतीय दर्शन विद्याना मूर्धन्य विद्वान डो. नगीनभाई जे. शाहने तेमना बहुआयामी अने उस्यस्तरीय साहित्य संशोधन-संपादन कार्यना उपलक्ष्यमां श्री हेमचन्द्राचार्य निधि अमदावाद द्वारा 'श्री हेमचंद्राचार्य चंद्रक प्रदान' समारोह पण योजवामां आव्यो हतो, जेमां ट्रस्ट तरफथी चंद्रक, (५१) एकावन हजारनो चेक, सरस्वतीदेवीनी प्रतिमा, शाल वगेरेनुं अर्पण सर्वश्री ढांकी साहेब, रिसकलाल सलोत, बिपीन शाह, संदीप झवेरी, अतुल कापडिया द्वारा थयुं हतुं.

अगत्यनी नोंध:

अनुसन्धान-१४मां अज्ञातकर्तृक **षड्दर्शन-परिऋम** नामे प्रकरण अवचूरि साथे प्रकाशित करवामां आव्युं हतुं.

परंतु **वायड-गच्छीय श्रीजिनदत्तसूरि विरचित विवेक-विलास** ग्रन्थना आठमा उल्लासमां (श्लो. २४५-३३१, पृ. १७५-१८६) आ प्रकरण प्रसिद्ध ज छे.

(विवेक-विलास हिंदी-अनुवाद सहित. प्रथम आवृत्ति, प्र. सरस्वती ग्रंथमाला कार्यालय, आगरा, वि.सं. १९७६, अनुवादक - वकील झुमकलाल रातडिया).

पत्र

Acharya Shri Vijay Shilchandrasuri, Sir,

I received the invitation to contribute to the volume in honour of my old friend Dr. Bhayani only in the middle of this month. He gave me so much help and guidance in my work on Kāvya in Apabhramśa, Prākrit and Sanskrit that I world have liked to do much more than offer this very short article, but there is no time. I hope this will not arrive too late.

Dr. Bhayani was tha greatest Indologist of his time. Who will replace him?

In sorrow,

A.K.Warder

Apt. 306, 2045 Lakeshore Boulevard West, Toronto M8V 2Z6, Canada

पत्र

Acharya Shri Vijay Shilchandrasuri, Sir,

It is with great regret that the School has recently learnt of the death of Professor Harivallabh Bhayani, who was not so many years ago elected as an Honorary Fellow of SOAS in recognition of his scholarly achievements.

The discussions preceding that award allowed us to reach an awareness of his outstanding work in the field of Sanskrit, Prākrit and Apabhramśa, his international standing as the leading exponent of Gujarati philology and folklore, and his active fostering of the study of this subjects in Britain.

At a more personal level, Professor Bhayani proved himself over many years to be both a generous fellow scholar and a personally gracious friend of members of SOAS staff, and his passing will be mourned in our community of Indologists.

Yours sincerely

Professor Christopher Shackle

Professor of Modern Languages of South Asia SOAS University of London

